

Sörensen, Karl Frederik (1818—79), dansk marinmålare. Bl. arbeten: *Storm vid norska kusten*.

Sörensen, Sören Peter I. aurents (1868—1939), dansk kemist, prof. vid Carlsberglaboratoriet 1901—38. Undersökte enzym o. äggviteämnen samt införde pH (vätejon-exponenten) som matt på surhetsgraden.

Sörensen, Henrik, f. 1882, norsk målare, en av det nutida norska måleriets förgrunds-gestalter av utpräglat romantisk-religiös läggning. Bl. arb. *altartavla i Linköpings domkyrka* (1935).

Sörensen-Ring-i, Harald (1872—1912), bildhuggare, utförde bl. a. *Gustav II Adolfs staty i Sundsvall* o. byster (S. A. Hedin, *Karl Nordström*).

Sör fjorden, gren av Hardangerf jorden, Norge. 40 km lång.

Sorlandet, benämning på sydligaste delen av Norge, mellan Risör i ö. o. Stavanger i v.

Sörman, Py (1897—1947), författarinna, skrev bl. a. de fina barnskildringarna . . . *då var det lustigt att leva* (1935) o. *Stan tar Birgitta* (1937). Även historiska arbeten: *Spellet kring drottningen* (1943).

Sörömsjön, kyrkobokföringsdistrikt i Ven-jans kommun, Köpparb. 1. 743 inv. (1947).

Sörpning, isbildning i älvar m. m. genom att underkylt vatten, som från ytan föres nedåt

genom virvelrörelser, fryser till iskristaller. Vällar svårigheter vid vattenkraftstationer.

Sör-Trøndelag fylke, i n. Norge, kring Trondheimsfjordens yttre del o. ö. ut till sv. gränsen. 18,740 kvkm, 192,000 inv. (1946). Stad: Trondheim.

Sösdala, municipalsamhälle i mell. Skåne, N. Mellby kommun, Kristianst. l., vid Södra stambanan. 934 inv. (1947).

Sötblomster, art av örtsläktet *Matricaria*. Sötebrödshögtiden el. det osyrade brödet's högtid, judarnas påsk.

Sötkörsbär, sammanfattande namn för odlade sorter av *Prunus avium*.

Sötmandel, mild smakande frön av mandel-trädet, *Prunus amygdalus*. Jfr Bittermandel.

Sötpotatis, dets. som batater.

Sö'u.1, S'e'u.1 el. Han'j ang, jap. Kei'j o, huvudstad på Korea, nära fl. Hans mynning i Gula havet. 737,000 inv. (1938). Hamn: Chemulpo.

Sövde, kommun i s. Skåne, Malmöh. 1. (past.-adr. Sövdeborg); Sjöbo landsf.distr., Färs doms. 1,003 inv. (1947). Militärt flygfält.

Sövdeborg, herresäte i rövde kommun, Malmöh. 1. Slottet, uppfört på 1590-t., restaurerades 1840—44 av C. G. Brunius.

Sövestad, kommun i s. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Krageholm); Herrestads landsf.-distr., Vemmenhög's, I«junits o. Herrestads doms. 894 inv. (1947).

T

T t, antikva el. latinsk stil. T t, kursiv. £ t, fraktur el. tysk stil. %, gotisk stil.

T, officiell förkortning av *trångkdr* (Ti, T 2 osv.).

Tt. t. Mus. Förkortning av it. *tenor* o. *tutti*, alla.

t, internationell förkortning av *ton*.

Ta, kem. tecken för en atom tantal.

Taafe [ta'fe], Eduard (1833—95), greve, österrik, konservativ statsman, ministerpresident 1869—70 o. 1879—93; sökte under strid med det tyskliberala partiet försona den österrik.-ungerska monarkiens nationaliteter.

Taal [tal]. 1. Hamnstad på Luzon. Filippinerna. 21,000 inv. Järnväg till Manila. — 2. Vulkan på Luzon. 304 m ö. k.

Taasinge [tä'-] el. Thorseng, Ö s. om Fyn, Danmark. Tillhör Svendborg Amt. 70 kvkm, 4,400 inv. (1945).

Taastrup [tä'-], by o. om Köpenhamn, där sv.-danska underhandlingar fördes före freden i Roskilde 1658.

Tab'ari, Muhammad ibn Djerir (838—923), arab. historieskrivare, korankommentator, skrev en för arab. historieskrivning grundläggande världshistoria (till 915).

Tabas'00 [-kål], stat i s.ö. Mexico, vid Campechebukten. 25,337 kvkm, 286,000 inv. (1940); indianer o. mestizer. I n. skog o. delvis sumpmark, i s. fruktbart bergland (kaffe, kakao, kautschuk). Huvudstad: Villa Hermosa.

Tabating'a, militärstation i Brasilien på gränsen till Peru o. Colombia, vid Amasonfloden. Stapelplats för handeln mellan de tre länderna.

Tabatiä'r (av fr.), snusdos.

Tabell' (lat. *tabelVa*, eg. liten tavla), sammanställning av samhöriga talvärden i rader o. kolumner.

Tabella'risk, uppställd i tabellform.

Taberg, berg i Småland, s. om Jönköping. 343 m. Förekomst av titanjärn.

Taber'na, lat., urspr. butik, verkstad; världshus, vinkrog.

Tabemaemonta'na, trädsläkte (fam. *Apocynaceae*), 110 tropiska arter. T. *utilis*, ko-trädet (Sydamerika), innehåller i stammen en riklig, mjölkliknande, välsmakande saft, som drickes. Jfr Brosimum.

Taberna'kel (lat. *taberna'culum*, tält, hydda). r. De romerska spåmännens (augurernas) hyddor. — 2. Israelliternas helgedom före templet's uppförande; innehöll förbundets ark (2 Mos. 33: 7). — 3. Takhimmel över altare i kristna kyrkor. — 4. Förvaringsrum för hostian.

Ta'bes, förtvinning. Vanl. avses *ta'bes dor~sa'lis*, en nervsjukdom, uppträdande relativt sent (5—15 år) efter syfilissmitta. Symtom: skårande smärtor i benen, känselrubbingar, svårighet att gå (särskilt i mörker), smärtor i

buken, svårighet att kasta vatten, synrubbingar, allmänt kraftavfall.

Table [tabbl], fr., bord. — Table d'hôte [-dät], »värdens bord», måltid efter upprädd matsedel på restaurang. Motsats: à la carte, — Table rase [-ras], lat. tabula rasa, tomt bord, »rent hus».

Tablett' (av fr.), liten, pressad skiva, innehållande något läkemedel; medikamentkaka; liten duk.

Tabletten' (av fr.), sammanfattande namn på vissa mindre lyxföremål av elfenben, pärlmor, ädla träslag m. m., tillverkade genom svarvning, inläggning osv. (ex. schackpjäser, knappar, dosor).

Tablå (av fr.), egentl. tavlå; översikt i siffror över en affärsställning; underavdelning av en akt i ett teaterstycke; gruppering av utklädda orörliga personer (ofta återgivande av en känd målning), avsedd att en kort stund förevisas; som utrop: »vilken överraskning!»

Tabor [-bär], arab. Djebel Tur, kalkberg i mell. Palestina, n.ö. om Jisreelsslätten, 562 m ö. h., enl. traditionen »förklaringsberget» (Mark. 9), num. plats för ett latinskt o. ett grekiskt kloster.

Ta'bor, stad i s. Böhmen, Tjeckoslovakien, vid fl. Luznicc. 25,000 inv. (1942). Tobaks-, malt-, klädesfabriker. Urspr. Zizkas försöksade läger. Jfr Husiter.

Tabo'ra, stad i Tanganyikateritoriet. 25,000 inv. (1938). Järnvägsknutpunkt.

Tabori'ter, benämning på husiternas ytterligt gående anhängare. Jfr Husiter.

Tabouis [taboi], Geneviève, f. 1895, »Madame T.», fransk journalist, vars reportage från N. F:s sammankomster i Geneve o. diplomat, konferenser på 1920-t. livligt uppmärksammades. Från 1932 utrikespolit. förf. i Paris-tidn. l'Oeuvre o. som sådan ofta citerad i världspresen. Memoarer.

Tabris, dets. som Tebris.

Ta'bu, ett egentl. melanesiskt ord; betyder helig, okränkbar; om person el. sak särsk. i primitiv religion.

Tabula, lat., bräde, spelbräde; skrivtavla av trä med vaxöverdrag, som romarna använde för viktigare dokument. — Tabula rasa, tomt bord, »rent hus».

Tabularium (lat., av ta'bula), förvaringsplats för handlingar; arkiv.

Tabula'tor, anordning på skrivmaskin för underlättande av kolumnskrivning.

Taoulatur (av lat. ta'bula), notskrift för instrumentalmusik, som användes under 1100—1600-t. o. bestod av bokstäver o. siffror.

Taburet' (fr. tabouret, av tabour, trumma), stol utan arm- o. ryggstöd, vanlig i gustaviansk o. empirestil; konseljstol (till 1857); överförd bemärkelse statsrådsämbete.

Ta'cet, lat., »han tigger», betecknar i musiken, att en stämma för tillfället ej medverkar.

Táchira, stat i v. Venezuela, 1,100 kvkm, 246,000 inv. (1941). Huvudstad: San Cristóbal.

Ta'citus, 1. Cornelius T. (omkr. 55—omkr. 130), rom. historieskrivare o. retorisk förf., pretor 88, konsul 97, skrev bl. a. Germania (utg. 98; sv. övers. 1916), den äldsta skildringen av Germanien o. dess invånare, samt tecknade i Historiae (14 böcker, varav de 4 första o. delvis den 5:e finnas i behåll) o. Annales (16 böcker, varav de 6 första o. 6 sista delvis äro bevarade) den romerska kejsartiden. T:s skildringar ha dramatiskt liv o. en mot det rom. sedeförfallt riktad tendens; en av den rom. litteraturens främsta stilister. — 2. Marcus Claudius T., rom. kejsare 275—276.

Tacka. 1. Hona av fårsläktet. — 2. I regel-

bunden form gjuten metall (ex. tackjärn), avsedd att omsmältas el. vidare bearbetas.

Tackel, grov tälja för tyngders lyftande, ansättning m. m.

Tackjärn, dets. som gjutjärn.

Tackla, rigga upp.

Taekling, till master, rår o. övriga rundhult hörande tagvirke, wirer, kättingar, block m. m.; delas i stående (fast) taekling för stöttning o. löpande taekling för manövrering av rundhult o. segel.

Taekling, i fotboll m. m.: angrepp på motståndare för att beröva honom bollen. — Verb: tackla.

Tackoffer, dets. som slaktoffer.

Tacksägelse, det meddelande om dödsfall, som uppläses vid högmässogudstjänsten i den avlidnes församling. Namnet härrör från de i 1686 års kyrkolag föreskrivna, nu ändrade ordalagen för detta tillkännagivande: »Tacksägelse till Gud, som den framlidne nådigt förlösat haver.»

Tac'na, stad i s. Peru, prov. Tacna, vid floden Tacna. 17,000 inv. Grundad av indianer före europeernas ankomst. Jfr Arica.

Tacna-Ari'ca-frågan, tvist mellan Chile o. Peru om de tidigare peruanska områden Tacna o. Arica, vilka vid freden i Ancón 1883 överlämnades till Chile på 10 år, varefter en folkomröstning skulle bestämma tillhörigheten. Denna omröstning kom på grund av tvistigheter aldrig till stånd o. konflikten löstes först genom ett fördrag i Lima 1929. Peru återfick därvid Tacna, medan Chile behöll Arica.

Tacoma [ˈtɑːmə], stad i Washington, ö. För. Stat., vid Commencement Bay, s.ö. armen av Puget Sound. 109,000 inv. (1940). Vackert belägen på terrasser. Univ. Sägverk, kvarnar, maskinverkstäder.

Tadsji'ker, indoeuropiskt folk i Främre Asien o. Turkestan, utgörande huvudmassan av Irans o. rep. Tadsjikistans bosatta befolkning. Ca 10 mill. Anses härstamma från de forna perserna.

Tadsjikistan', till SSSR ansluten republik i ryska Centalasiens, omfattande bl. a. Pamirs högland. 143,900 kvkm, 15 mill. inv. (1939), varav 78 % tadsjiker o. 18 % usbeker. Bergland med fastlandsklimat. Näringar: jordbruk (bomull, vete o. korn), trädgårdsskötsel o. boskapsskötsel. Mineralförekoster (guld, orunkol, bly, zink, nafta, uran, radium, arsenik, vismut, asbest, korund m. m.). Omfattar autonoma områden Gorno-Badaksjan. Huvudstad: Stalinabad.

Taél (kin. liang), kinesisk myntenhet av växlande värde.

Taffel. 1. Stort gästabudsbord. — 2. Mus. Piano med vägrätt liggande strängar.

Taffelberg, berg med flat topp.

Taffelberget, höll. Tafelberg, eng. Table mountain, berg i Sydafrika, s. om Kapstaden. Toppen består av en 2 km lång o. 0.5 km bred plåtå, 1,082 m ö. h., som vid stark sydvästlig vind på grund av klimatiska förhållanden insvepes i en tjock, vitaktig molnbänk, den s. k. »bordsduken», därav namnet.

Taf felland, större högslett med vägrata lager. Taffelmusik, musik under måltid.

Taffeltäckare, förr en tjänare i förmårare hushåll, vilken ombesörjde dukning o. hade vård om bordlinnet. Finnas ännu på de kungl. slotten.

Taffelverk, vägg- o. takpanel, bestående av ramverk o. fyllningar.

Taf felviken (höll. Tafelbeie, eng. Table Bay), stor, öppen vik vid foten av o. s. om Taffelberget, Sydafrika. Fordom fruktad av sjöfäran, nu utmärkt redd tack vare byggda vågbrytare o. dockor.

Tafile(l)t, oasgrupp i Franska Marocko, n.v.

Sahara, s. 0111 Atlas. 1,400 kvkin, 100,000 inv. Karavanväg Fes—Timbuktu. Utförelse av dalar. Huvudort: Abum. Intogs av fransmän 1932.

Tafsi'r, arab., tolkning; utläggning av Koran.

Taft (av pers. *tāfah*, vävt), lätt siden, utfört i lårftvävning.

i. Taft [t'fift], William Howard (1857—1930), amerik. statsman o. jurist, civilguvernör på Filippinerna 1901. För. Statspresident 1900—13. T. tillhörde republikanernas högra flygel o. bekämpades från 1912 av Th. Roosevelts. Överdomare 1921 (se bild).

2. Taft, Robert Alphonso, f. 1889, son till W. H. T., amerik. politiker (republikan), presidentkandidat 1940. Som ledare för de konservativa grupperna inom republikanska partiet genomdrev T. 1947 antagandet av nya strejklagar, vilka bl. a. ge regeringen makt att häva el. uppskjuta för landet skadliga arbetskonflikter.

Taga'ler, malajiska invånare på Filippinerna. Taganrog [-rakk'], stad i förvaltningsområdet Rostov, RSFSR, vid Asovska sjön. 189,000 inv. (1939). Hamn, viktigt centrum för spannmålshandel.

Tagel, hår av hästdjurens svans o. man.

Tagelgarn. Sjö. Fint segelgarn.

Tagelormar, *Gordi'idae*, familj av maskar, närmast besläktade med spolmaskarna, till det yttre påminnande om fiolsträngar. Lcva som unga ett parasitiskt liv i kroppshålan hos insekter, som fullvuxna fritt i vatten. Den bösoss tämligen allmänna *Gordius aquaticus* når ända till 90 cm i längd.

Ta'ges, i etruskisk mytologi sonen till Jupiter o. grundare av den etruskiska »haruspicin», konsten att skåda framtiden i offerdjurens inålvor.

Tagetes, örtsläkte (fam. *Compositae*), 20 arter (Argentina till Arizona). Blåd motsatta, paradelade, med stark lukt. Korgar ensamma, med stråblommor o. hopvuxna holkfjäll, blommor gula—rödgula. 7'. *erecta* o. 7'. *patula* (varieteten *na'na*, ordensstjärna), sammetsbloms-trä (Mexico), i många former odlade trädgårdsväxter. (Se färgplansch.)

Taggar. Bot. Hårda, stickande organ hos växter helt o. hållet framgångna ur hudvävnaden (epidermis). Förekomma t. ex. hos rosor, krusbär, hallon o. a. Jfr Tornar.

Taggfeniga fiskar, *Acanthoptery'gii*, underordning bland benfiskarna, bl. a. karakteriserade därav, att en del fenstrålar äro hårda taggstrålar. Oftast två ryggfenor, av vilka den främre blott innehåller taggstrålar. Hit höra bl. a. läppfiskar, abborrfiskar, makrillfiskar.

Tagghudingar, *Echinoderm'a*, stam av ryggradslösa djur, oftast femstråligt radialsymmetrisk med förkalkat, i allmänhet taggbärande hudskelett o. ambulakralsystem. Alla leva i havet, indelas i: sjöstjärnor, ormstjärnor, hårstjärnor, sjöborrar o. sjögurkor.

Taggmakrill, *Tra'churus tra'churus*, en mellan 30 o. 40 cm lång, makrillliknande benfisk, ej sällsynt vid västkusten. Släktet ytterst arttrikt i de varma haven. Sidolinjen bak till med taggbärande fjäll.

Taggvamp, arter av svampsläktet *Hydnui*. Taggträd, tvinnad av två järnträd med infästade korta järnträdsspetsar; användes i stor utsträckning till inhägnader o. för militära ändamål. Jfr Elektroängsel.

Tagi'l, flod i v. Sibirien, biflod till Tobols biflod Tura, upptrinner på Uralbergen. 385 km.

Tagla, med segelgarn vira om ändan av rep, för att det ej skall slä upp sig.

Tagliamento [talja-], flod i n. Italien, upptrinner i Friuliska alperna o. faller ut i Adriatiska havet. 165 km.

Taglioni [talja'ni], Marie Sophie (1804—84), dansös, sin tids mest ryktbara, uppträdde bl. a. i Wien, Paris o. Stlm. Tillhörde en berömd urspr. ital. dansörfamilj.

Tagore [tako'r], Rabindranath (r861—194') indisk skald o. tänkare. Efter studier för sin fader, filosofen o. religionsbildaren Devendranath T., samt i London grundade han i sitt hemland en skola, som varit av stor betydelse för indiskt tankeliv o. nationalmedvetande. T. utvecklade sin livsåskådning, en panteistisk färgad religiös mystik, i såväl diktsamlingar som berättelser o. skådespel; särsk. hans lyrik är av stor skönhet o. stämningssrikedom. Bl. arbeten på svenska *Gitanjali* (Sångoffer) 1913, (mening) 1914, *örtagårdsmästaren* 1914, *Nymänen* 1914, *Chitra* 1915, *Postkontoret* 1916. — Erhöll 1913 nobelpriset i litteratur.

Sadhana (I, ivets)

Tagua'n, *Pte'romys petauris'ta*, en i Indien förekommande flygande ekorre, av en katts storlek, med lång, yvig svans o. ett mellan fram- o. bakbenen utspänt hudveck.

Tahi'ti, av James Cook kallad *Otaheit* i, fransk ö i Stilla havet, bland Sällskapsöarna, 1,042 kvkm, 12,000 inv. (1946), därav 8,000 fransmän. Vilt, naturskönt bergland, tidigare vulkaniskt. Högsta topp 2,237 m. 011 upptäcktes 1606 av portugiser. Utforskades av Cook. Ställdes under fransk överhöghet 1842, blev fransk koloni 1880. Huvudstad: Papeete. I kustområdet plantager (bananer, kokospalmer m.m.). Stor export av fosfat. Jfr Franska Oceanien.

Taboe [t'hä'], sjö på gränsen mellan Kalifornien o. Nevada, v. För. Stat. 500 kvkm. Belägen 1,592 m ö. h. Runt stränderna hotell o. vinterkurorter.

Taifun, det. som tyfon.

Taihoku, huvudstad på kinesiska ön Formosa, 328,000 inv. (1938). Hamnstad: Tamsui. Tai-hu, sjö i ö. Kina, s. om Yang-tsl-kiangs mynningsvik. 3,500 kvkm. Många vackra öar. Taihlade [tajadd'], L. a u r e n t (1854—1919), fransk författare. Anslöt sig som diktare till symbolisterna, medan han i politiskt avseende förfäktade en anarkistisk livssyn. Bl. diktsaml. *Poèmes aristophanesques* (1904) o. *Poèmes élégiaques* (1907).

Taille-douce [taj-do's], fr., kopparstick.

Taille-dure [taj-dy'r], fr., stålstick.

Tailor made [te'l' m'd], eng., skräddarsydd; damkrädd som sytts av herrskräddare.

Tainan, stad på kinesiska ön Formosa. 124,000 inv. (1938). Tillv. av filigranarbeten. Hamnstad: Anping.

TäTnaron (lat. *Taenarum*), forntida namnet på Kap Matapan, Peloponnesos' sydspets. Här ansågs finnas en nedgång till underjorden, varifrån Herakles hämtade Cerberus.

Taine [tä'n], Hippolyte (1828—93), fransk kulturhistoriker, konstfilosof o. litteraturkritiker; tillämpade i sin historiska forskning en från naturvetenskapen hämtad metod o. sökte förklara alla historiska företeelser som produkter av de tre faktorerna miljön, ra-

sen o. tidsmomentet. Bl. arbeten: *Philosophie de Vart* (1865—68; Konstens filosofi, 1921—25). *Histoire de la littérature anglaise* (1864) o. *Les origines de la France contemporaine* (1876—93). Berömd är T:s karaktéristik av Napoleon.

Taingan, stad i ö. Kina, prov. Shantung. Omkr. 45,000 inv. T. ligger vid det heliga berget Taishan, till vars topp (1,545 m) en ofantlig trappa leder. Pilgrimsort.

Tais. 1. Grek. hetär, älskarinna till Alexander den store, sedermera gemål till Ptolemaios I av Egypten. — 2. Egypt. helgon, urspr. hetär, levde som eremit i förselad cell. Jfr Thais.

Tai-tsung, egentl. T. i-chi-min (596—649), kejsare i Kina 626. ägnade sig med iver åt landets inre organisation o. lät utarbета »Tangdynastiens lagar», som blivit av grundläggande betydelse för Kinas hela följande lagstiftning. T. anses som Kinas störste kejsare.

Taiwan, jap. o. kin. namnet på Formosa. Tai-yuan, huvudstad i prov. Shansi, n. Kina. 105,000 inv. (1936). Vapentillv.; arsenal.

Taj Mahäl [tadjil-], egentl. »kronpalatset», gravmonument i Agra, uppfört av schah Jehan på 1630—40-t. över hans älsklingshustru. (Se bild.)

Taj'men, norrhotnisk benämning på laxöring.

Tajmyr. 1. Obobodd halvö mellan Jenisej o. Hatangabukten, n. Sibirien. Dels tundra, dels bergland. — 2. Nationell krets i Krasnojarskterritoriet, RSFSR, omfattande T. 1 o. området kring fl. Heta. 820,200 kvkm, 8,000 inv. (1941). Huvudstad: Dudinka.

Tajo [tach'ä], port. Tejo, Pyreneiska halvöns längsta flod, upprinner på gränsen mellan Nya Kastilien o. Aragonien o. utmynnar med två armar, Mar de Pedro o. Tejo novo, den senare segelbar, i Atlanten vid Wssabon. 910 km.

Taj'rov, Aleksandr, f. 1885, rysk teaterregissör. T. har som motsättning till naturalismen inlett den s. k. »teaterns teatraliserings med stor framgång i Ryssland.

Taka händer, opartisk persons besittning. Förekommer redan i de gamla landskapslagarna i Uttrycket »sätta i taka händer».

Takamatsu, hamnstad i Japan, på Shihokus n. kust. 87,000 inv. (1935).

Takanen, Johannes (1849—85), finl. bildhuggare. Bl. arb. *Aino* (1876, Helsingfors) o. porträttbystcr (K. G. Estlander, 1883).

Takaoka, stad i Japan, mell. Honshu. 57,000 inv. (1935). Tillv. av bronsarbeten.

Takasaki, stad i Japan, Honshu, n.v. om Tokio. 64,000 inv. (1935).

Ta'kata, stad på n.v. kusten av Honshu, Japan. 31,000 inv. (1935). Textilindustri.

Takfot el. takskägg, den del av yttertaket, som skjuter ut över väggen.

Takkam, ett stundom genombrutet krön längsnocken på en byggnad, med ursprung från medeltida träbyggnadskonst. T. var vanligt på stavkyrkor.

Taklag el. takresning, stommen till ett yttertak. Består av takstolar.

Taklagsöl el. resgille, festlighet, som plägar anordnas vid en nybyggnad, då taklaget är färdigt; firas med uppsättande av girlander, kransar o. dyl., flaggning, välfägnad m. m.

Takla-makan, »Stora öken», sandöken i ö. Turkestan. Omkr. 300,000 kvkm.

Taklök, arter av örtsläktet *Sempervivum*.

Taknook el. takås, skärningslinjen mellan ett taks båda lutande ytor.

Takome'ter (av grek. *ta'kos*, hastighet, o. *me'tron*, mått), visareinstrument, som direkt på en skala anger varvtalet (antal varv per minut) för en till instrumentet kopplad roterande axel. Består vanl. av en liten inbyggd centrifugalpendel, som står i förbindelse med visaren. Tacometergenerator är en liten av axeln driven generator, vars spänning är proportionell mot varvtalet, som kan avläsas på en därför graderad voltmeter. Jfr Slagtäljare.

Takou, stad på s.v. kusten av kin. ön Formosa. 110,000 inv. (1938).

Takryttare, ett mindre torn, som uppstiger över en byggnads taknoek, i synnerhet på gotiska kyrkor.

Takrörelse, transmissionsaxlar med remskivor etc. placerade under innetaket i en verkstad. Detta sätt att gemensamt driva ett flertal arbetsmaskiner med en kraftmaskin ersattes alltmåra av drift med separata, direktkopplade elmotorer.

Takskipper, skipper, skiffer av passade tunna skivor, användas till taktäckning för långsluttande tak i stället för plåt.

Takskägg, dets. som takfot.

Takstol, benämning på de bärande konstruktioner (av trä, järn el. armerad betong), varav ett taklag består.

Takt. 1. Då trupp under marsch nedsätter samma fot i marken samtidigt, utföres marschen 1 takt. — 2. Hästens olika gångarter (skritt, trav, galopp). 3. Mus. De små tidsavdelningar, i vilka ett tonstycke är indelat, begränsade genom lodräta taktstreck på notsystemet. En takt består av minst en stark takt del o. en el. två svaga. Ett styckes taktindelning anges genom ett bråktal vid styckets början, vari nämnaren anger, vad slags noter räknas som takt delar, o. täljaren hur många av dessa som räknas till en takt. $\frac{4}{4}$ -taktan, som fylles av en helnot, C, tecknas dock C., en lämning från mensuralmusikens halvcirkel. — 4. Tekn. I kolvmotorer förlöper mellan två på varandra följande vändlagen. Jfr Förbränningsmotor. — 5. Känsla för det passande.

Takta säges hästen göra, då den i skritt el. trav rör sig med korta, hastiga steg.

Takte'ra, slå takten.

Takti'k, den del av krigsvetenskapen, som handlar om krigföringens enskildheter. Betyder äv. mera allmänt: planmässigt tillvägagångssätt. — Adj.: taktisk. — Den som är skicklig i taktik kallas taktiker.

Taktmätare, dets. som metronom.

Taktpinne, den stav, med vilken dirigenten anför en orkester, kör o. dyl.

Taktstreck, lodräta streck på notsystemet, vilka begränsa en takt.

Taku, befäst hamn till staden Tien-tsin, n.ö. Kina, vid Pei-hos mynning i Gula havet.

Takykardi' (av grek. *taky's*, snabb, o. *kardi'a*, hjärta), påskyndad hjärtverksamhet.

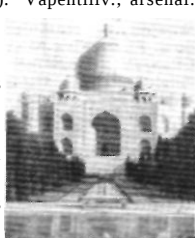
Tal, aritmetikens grundläggande begrepp, indelas i komplexa o. reella tal, de senare dels 1 positiva o. negativa tal, dels i rationella o. irrationella tal.

Talaat pascha (1874—1921), turk. statsman, en av ledarna för det ungturk. partiet, storvesir febr. 1917—okt. 1918, genombred under Första världskr. Turkiets anslutning till centralmakterna, tvangs 1919 att fly till Tyskland. Mördad.

Talan, kärandens resp. svarandens yrkande i en rättegång.

Talang' (av fr. *talent*), naturlig begåvning, framstående skicklighet.

Tala'r (av lat. *ta'lus*, fotknöl), mörk, fotsid

rock, som bäres av präster o. domare i vissa länder.

Talassologi' (av grek. *ta'lassa*, hav, o. *lo'gos*, lära), vetenskapen om havet.

Ta'lätta, ta'lattal, grek., »havet, havet 1» Bevingat utrop, som enligt Xenofons »Anabasis» IV, 7, 24, föllades av de grek. legosoldaterna ur Cyrus d. y:s här, då de på sitt återtag från Mesopotamien efter månadslånga marscher äntligen återsåg havet vid Trapezunt.

i. Talbot [tå'lb't], George, earl av Shrewsbury (örakr. 1528—90), eng. hovman, Maria Stuarts fångvaktare 1569—84 o. som drottning Elisabets representant närvarande vid hennes avrättning.

8. Talbot, Richard, earl o. hertig av Tyrconnell (1630—91), eng. hovman o. krigare, anhängare till Jakob II, efter dennes avsättning i England hans främste medhjälpare under försöken att återtaga kronan.

3. Talbot, Charles, earl o. hertig av Shrewsbury (1660—1718), eng. hovman, i tjänst hos Jakob II, inlät sig 1687 i underhandlingar med Vilhelm av Oranien o. medverkade till den »ärorika revolutionen» f. å. T. åtnjöt sällsynt popularitet (»nationens gunstling»).

Talbot [tå'lb't], William Henry Fox (1800—77), eng. kemist, uppfann samtidigt med Daguerre en fotografisk metod (kalotypi' el. talbotyp i').

Tal'oa, stad i mell. Chile, s. om Valparaiso. 57,000 inv. (1942). Väverier. Pappers- o. tändsticksfabriker.

Talcahuano [-ka'a'nå], hamnstad i mell. Chile, vid Concepciónviken av Stilla havet. Krizshamn. 30,000 inv. (1940).

Talent', den högsta enheten i det forngrekiska vikt- o. myntsystemet. Den attiska silvertalenten (absolut vikt 26,196 kg) fick inom den hellenistiska världen vidsträckt spridning.

Tales från Miletos (omkr. 600 f.Kr.), grek. filosof, anses som den förste västerländske filosofen; tillhörde de äldre joniska naturfilosoferna, ansåg vattnet vara alltings urgrund; räknades till Grekländs sju vise.

Talfilm, dets. som ljudfilm.

Talg, fett från nötkreatur o. får. Genom pressning i lindrig värme kan den uppdelas i en fätsmält del, oleomargarin, vilken användes vid margarinfabrikation, o. en mer svårsmält del, s. k. pressta1g. Talgens smältpunkt ligger mellan 40 o. 50°.

Talgkörtlar, i hårsäckarna mynnande hudkörtlar, som avsöndra hudtalgen.

Talgoxe, *Parus major*, vår vanligaste mesfågel, ovan grågrön, under gul med svart mittband, huvudet blåsvart med vita tinningar. Talrikast i lövskogar. Om vintern oftast kring människoboningar. 2 kullar årligen. (Se färgplansch.)

Talgrädet, art av växtsläktet *Sapium*.

Thalia, dets. som Thalia.

Ta'lich f-tj], Våclav, f. 1883, tjeck, orkesterdirigent, förste dirigent vid Konsertföreningen i Stihra 1926; chef för operan i Prag 1935. Avskedades efter den kommunistiska statstuppen febr. 1948. Har utg. piano-kompositioner.

Ta'-lien-wan. 1. Öppen vik på ö. kusten av Liao-tunghalvön. — 2. (ry. D a l n y j), kin. namnet på Dairen.

Talio'nsprinoipen, grundsats inom primitiv straffrätt, att den brottslige skall lida ett ont, som är lika med det, han tillfogat (öga för öga etc.). Jfr Jus.

Talisma'n (sp., av arab.), ett med magiska tecken förestelt föremål, som anses ha förmåga att förlåna lycka o. osårbarhet samt äga både skydds- o. anfällskraft. Jfr Amulett.

Talis Qualis, författarnamn för C. V. A. Strandberg.

Tälja, hisstyg, bestående av ett genom två block draget rep.

Tälja på tälja, tälja fäst till annan taljas halande part.

Taljerep, smäckra rep, varmed riggen styvhalas.

Talk, färglöst el. svagt grönaktigt mineral av ett vattenhaltigt magnesiumsilikat, 3MgO. 4SiO₂, H₂O. Fet för känseln o. mycket mjuk (hårdhet 1). Förekommer dels i fjälliga massor, dels tät (späcksten el. steatit). Har på grund av sin mjukhet o. ljusa färg en mycket vidsträckt användning dels ss. smörjmedel, dels vid pappers-, gummi-, läder- o. tvålltverknigen, i färg- o. textilindustrierna m. m. Jfr Späcksten o. Täljsten.

Tal'ko, fi., benämning på en gammal form av inbördes hjälp, som Finland efter 1939 återupplivade för förstärkning av hemmagrafronten.

Talkspat, dets. som magnesit.

Tall, namn på arter av *Vn*us-släktet. Den enda hos oss inhemska är *P silves'tris*, ett i ungdomen regelbundet kransgrenat träd med tvåbarriga kottskott, som äldre med mera oregelbunden grenbildning, i Norrland smalkronig o. med ända till 9 år levande barr, i s. Sverige bredkrouig o. med barr, som vanl. leva blott 3 år. Honblommor under spetsen på årsskotten, hanblommorna vid deras bas. Virke hartsrikt, med ljusbrun kärna, värdefullt, med den mångsidigaste användning.

Tallahassee [tsell'h's'si], huvudstad i Florida, s.ö. För. Stat. 16,000 inv. (1940). Anlagd 1824.

Tallberg, Axel (1860—1928), etsare, förest. för gravyr- o. etsningsskolan vid Konstakad. 1909—26, konsteoretisk författare. Bl. etsningar: *Från gamla Stockholm* (50 blad, 1917) samt porträtt (Z. *Topelius*, 1901, T. *Roosevelt*, 1906).

Tallbit el. d u m s n u t, *PinVcola enuclea'tor*,

stor finkfågel. Hanen mörkt rosenröd, honan röd- till grön gul, vingar o. stjärt hos båda svarta, de förra med ljusa fjäderkanter. Nordligaste Europa. Häckar i Norrlands barrskogar. Stryker om vintern ofta i små flockar söderut, sökande rönnbär. I

Tallbock, *Monochamus sutor*, en i våra barrskogar allmänt förekommande svart, långhornig skalbagge med gulaktiga härfläckar. Längd 18—24 mm.

Talleyrand faltra's'l, Charles Maurice de T.-Périgord, furste av Benevent (1754—1838), fransk statsman, en av världshistoriens främsta diplomater, »mannen med de två ansikten». Biskop av Autun 1788

o. senare en av ledarna för reformpartiet i konstituerande nationalförsamlingen 1789—91 medverkade T. vid omskapandet av den fr. kyrkan till en statlig organisation (den S. k. civilkonstitutionen), varför han 1791 bannlystes. 1794—96 vistades han som landsflyktig i Nordamerika, utnämndes efter hemkomsten till utrikesminister 1797 o. blev Napoleons medhjälpare vid statstuppen 1799. Föll 1809 i onåd efter att ha motarbetat Napoleons planer o. förmodade 1996 i aena,ten att avsätta kejsaren o.

som Frankrikes konung erkänna Ludvig XVIII, vars utrikesminister han nu blev. På kongressen i Wien lyckades T. med lysande skicklighet ej blott rädda stora områden åt sitt land utan även spränga det stora förbundet mot Frankrike. T. var slutligen en av arrangörerna av julirevolutionen 1830. Memoarer.

Tallfly, *Pa'nolis griseovariegata*, ett mörkfärgat nattfly, vingbredd 28—34 mm, vilket hos oss förekommer tämligen sparsamt i tallskogar, men vars gröna, vit- o. gulstrimmiga larver i Tyskland räknas bland tallens svåraste skadeinsekter.

Tallien [talja"*], Jean Lambert (1769—1820), fransk revolutionär, ivrig jakobin o. terrorist, medverkade till Robespierres fall juli 1794, tog sedermera livlig del i reaktionen mot skräckväldet men förlorade genom sin opålitlighet partiernas förtroende. Han var 1794—1802 g. m. den sköna o. lättsinniga markisinnan Thérèse de Fontenay (1773—1835), under namnet »madame T.» en av stjärnorna i revolutionstidens sällskapsliv, vilken räddade många undan skräckväldets dödsdomar.

TalTinn, estn. namnet på Reval.

Tallis, Ta11ys [talls], Thomas (omkr. 1510—85), eng. tonsättare, kallad »den eng. kyrkmusikens fader», var hovorganist hos Henrik VIII, Edvard VI, Maria o. Elisabet. T. erhö11 1575 jämte sin lärjunge W. Byrd privilegium på ett nottryckeri, från vilket han bl. a. utgav sina motetter.

Tairium, ett 1- o. 3-värt, blygrått metalliskt grundämne, kem. tecken *Tl*, atomvikt 204.39 (stabila isotoper 203 o. 205), atomnr 81, spec. vikt 11.8, smältp. 303°. Framställes ur slam från svavelsyrefabriker. Salterna användas bl. a. i rättgift.

Tallkottkörteln el. c p i f y's e n, övre hjärnhinnet, en drygt årtiostr bildning i hjärnan.

Tallkottvivel, dets. som kottvivel.

Tallmätare, *Bu'palus pinarius*, en i tallskog allmänt förekommande mätarefjäril, vars blågröna, vitstrimmiga larv stundom anställer stor skada. Motarbetas genom flygbepudring med DDT.

Tallolja, blandning av harts- o. fettsyror. Erhålles som biprodukt vid framställning av sulfatcellulosa. Användes bl. a. vid tillverkning av såpa. Jfr Hartstvä1.

Tallrikskapital, en gotisk kapitalform, som har utseendet av över varandra lagda tallrikar.

Tallskytte, dets. som skytte.

Tallspinnare, *DendroWmus pi'ni*, en i rödbunt, skiffers vart o. svart skiftande spinuarefjäril med en vingbredd av 6—8 cm. Den omkring 8 cm långa larven, vilken har två stålblå, tvärställda nackstrimmar, är i mell. Europa tallens svåraste fiende. Hos oss sällsynt.

Tallstekel, *Lo'phyrus pi'ni*, en 10—n mm lång bladstekel av underfam. barrsteklar. Larverna, som förtära barrträdens bark, ha huden försedd med mörka fläckar.

Tallstrunt, de outvecklade, hartsklädda, torkade knopparna hos tallen. Ett tidigare använt läkemedel.

Tallsvärmare, *Sphinx pinast'ri*, en askgrå svärmarefjäril med svarta band o. streck på framvingar o. bakropp. Vingbredd 67—68 mm. Larven lever av tallbarr. Allmän i barrskogar. S. o. mell. Sverige.

Talltita, dets. som nordisk mes.

Tallört, art av örtsläktet *Monotropa*.

Talma', Francois Joseph (1763—1826), fransk skådespelare, vän till Napoleon.

T., som verkade i Paris från 1787, var sin tids främste skådespelare, införde större samling o. naturlighet i spel o. deklamation samt tidstrogna dräkter i dramer med antika ämnen. (Se bild.)

Talman, ordföranden i riksdagens kamrar. Talman o. hans ställföreträdare vice talman utsågs för vardera kammaren förr av konungen. Sedan 1921 äga riksdagens kamrar rätt att var för sig utse talman samt en första o. en andra vice talman. Även i finl. riksdagen finnas talman o. vice talmän. I Norge kallas talmannen president o. i Danmark formand.

Talmanskonferens, överläggningar rörande riksdagsärendenas föredragning o. dyl. mellan talmännen, vice talmännen samt 4 av vardera kammaren särskilt utsedda ledamöter. Vid dessa sammankomster pläga vanligen jämväl utskottsordförandena vara tillstädes. Bestämmelserna om dessa konferenser finnas i de reglementariska föreskrifterna för riksdagen.

Tal'mi el. ta1 m i g u l d, gul metall, ett slags mäsning, användes till enklare smycken, knappar o. dyl.

Talmud (nyhebr., lära, tradition), namn på en stor judisk traditionssamling med praktiska utläggningar av Mose lag o. profeterna. Består av två huvuddelar: *mischna* (avslutad omkr. 190 e.Kr.), avfattad på nyhebr. o. innehållande den egentliga texten, samt *gemara*, kritisk kommentar till o. komplettering av *mischna* (slutred. omkr. 500 e.Kr. på arameiskt språk).

Talong' (av fr. *lalon*, hål). 1. Den del av t. ex. ett (aktiebrevs) kupongark, som icke upptages av kupongerna. — 2. Den del av en kortlek, som återstår sedan »korten givits». — 3. *Byggkn.* List, vars ena del är konvex o. andra konkav.

Talregistre'ringsapparat el. ta1 m a s k i n, apparat, som kan upptaga o. återgiva tal o. musik (jfr Bandupptagning, Grammofonskiva o. Ljudfilm). I inskränkt mening en tillsatsapparat till telefoner för upptagning av viktiga samtal på stålband, grammofonskivor el. vaxrullar (jfr Diktafon). För ständig upprepning av kortare meddelanden, ex. tiden (»fröken Up») el. väderleksutsikter (»fröken Väder»), användas vid större telefonstationer talmaskiner med optisk registrering enl. samma princip som vid ljudfilm men med roterande filmskivor i stället för kinofilm.

Talsymboli'k, inläggande av mystisk o. magisk betydelse i tal, ex. 3 (reenigheten), 4 (väderstrecken), 7 (veckodagarna) o. 12 (apostlarna).

Talsyste'm, system för uttryckande av de hela talen med ett fåtal siffror, ss. vårt brukliga decimalsystem med tio siffror. Jfr Positionsaritmetik.

Taltrast, vanlig benämning på sångtrasten. Tal'vela (eg. Thorén), Paa'vo, f. 1897, finl. generallöjtnant (1942) o. affärsman. Befälh. på frontavsnittet n. om Ladoga 9/12 1939—40, därefter chef för 3:e armékåren på ö. Karelska näset, där han höll Taipalesektorn till fredsslutet 1940.

Talvärde el. nume'riskt värde vid ett negativt tal är det av siffrorna angivna värdet utan minustecken. Ex. talvärdet av —3 är 3. Jfr Absolut belopp.

Tamagno [-ann'jä], Francesco (1851—1903), ital. operasångare (tenor), vann stor ryktbarhet i Europa samt i Amerika tills. m. Adelina Patti.

Taman', halvö vid Asovskasjön. tillhörig Ryssland. Tyskarna övergingo hösten 1942

Kertsjundet o. besatte T., varvid svåra strider utkämpades kring floden Kuban. Halvön utrymdes okt. 1943. På halvön Stad med s.n.

Tama'ra, *georgisk härskarinna*, regerade 1184—1213; T:s regering var Georgiens mest glänsande tid. Många legender syssla med hennes liv.

Tamarin'dus, trädsläkte (fam. *Leguminosae*). Enda art T. *indica*, tamarind (tropiska Afrika), högvuxen med vacker krona, mångpariga blad o. gulblommiga klasar i grentopparna. Baljornas vägg tjock med en inre, saftig utfyllnad av starkt sur smak o. med avförande verkan.

Tamarix, växtsläkte (fam. *Tamaricaceae*), 64 arter buskar (tamarisker) i Medelhavsområdet o. på Asiens stäpper. Blad små, barrlika, gräblå. Blommor i klase, tvåkönade. 5-taliga, frukten en enrummig, mångfröig kapsel med håriga frön. Flera arter bär användes till garvmedel. T. *mammifera* avsöndrar efter stick av en sköldlus som sockerhaltig vätska, som stelnar till ett slags »manna».

Tamata've, Madagaskars viktigaste hamnstad, belägen på ö. kusten. 21,000 inv. (1936). Radiostation.

Tamauli'pas, stat i n.ö. Mexico, vid Mexikanska bukten. 79,602 kvkm, 462,000 inv. (1940). Boskapskötsel o. åkerbruk (majs, bönor, frukt). Huvudstad: (Ciudad) Victoria.

Tambov [-bäff]. 1. Förvaltningsområde i RSFSR, mell. Ryssland. 34,300 kvkm, 1.3 mill. inv. (1939). Genomflytes av Tsna; åkerbruk, boskapskötsel, industri. — 2. Huvudstad i T. 1, vid fl. Tsna. 121,000 inv. (1939). Industri o. handel.

Tambu'r (av fr. *tambour*, trumma). 1. Den cylindriska el. månghörniga underbyggnaden till en kupol. — 2. Förum till en kyrka, en större sal el. en bostadsvåning. — 3. Sjöf. Utbyggnad på fartygssida. — 4. Ringformig, dubbel sybåge, i vilken tyget klämmas fast o. spännes.

Tamburi'n, gammalt slaginstrument, bestående av ett över en träring spånt skinn samt på träringen fastade metallskivor. Det trakteras genom skakningar el. slag med knogarna o. armbågen, ofta av den dansande själv. Av. benämning på en provensalsk dans o. trumma.

Tamburmajo'r (av fr. *tambour*, trumma), benämning på regementstrumslagaren inom vissa arméer. — Skämtsam benämning på rockvaktmästare.

Tambursöm (av fr. *tambour*, sybåge), kedjesöm, utförd med ett slags virknål i sybåge.

Tamerla'n, förvrängning av Timur-lenk.

Tamhästen anses num. ha uppkommit ur tre vilda stamformer, två europeiska o. en asiatisk. De många kulturraserna indelas oftast i huvudgrupperna orientaliska el. korthuvade o. occidentala el. långhuvade. Viktigaste raser äro 1) ädla el. varmblodiga: arabiska, kosackhästen, eng. fullblod, ostpreussare, hannoveranare, huntern m. fl.; 2) tunga el. kallblodiga: clyde-dale, shire, belgisk, ardenner, nördsvensk, norsk häst m. fl.; 3) ponnyer: gotlandsruss, shetlandspanny m. fl.

Tami'l el. tam'i'r, mindre riktigt tam'u'l, det förnämsta dravidiska folket i Indien, utbrett i s.ö. delen av Dekhan. Omkr. 18 mill. Tala ett väl utvecklat språk, på vilket de äga en rik litteratur. Till religionen äro de hinduister o. dyrka särsk. Sjiva, men framgångsrik kristen mission bedrivs, bl. a. av Svenska kyrkan, o. sed. 1919 finnes en evangelisk-luthersk tamilkryka.

Tamm, en gren av ätten Tham, härstammande från bruksägaren Per Adolf T. (1774—1850), som 1800 avsåg sig adelskapet o. skrev sig Tamm. 1826 erhöll han nytt

skoldebrev o. blev friherre 1843. Blott ättens huvudman, innehavaren av friherretiteln, är adelsman.

1. Tamm, Gustaf (1838—1925), frih., ämbetsman, disponent för Österby m. fl. bruk 1865—84, konsult, statsråd 1884, finansminister 1886—88, öveistatthållare 1888—1902. <ed. av AK 1870—72 o. 1876, av FK 1886—89, 1901—09.

2. Tamm, Hugo (1840—1907), politiker, godsägare (T. till Fånö); led. av FK från 1885. Till sin politiska ståndpunkt moderat o. frihandlare var T. varmt intresserad av filantropiska o. religiösa frågor samt åtnjöt ovanligt anseende för rättrådighet.

3. Tamm, Gösta (1866—1931), son till G. T., frih., hovstallmästare, jordbruksminister i Staaffs 1:a ministär 1905—06, led. av AK 1903—05 samt 1914 urtima—1917. av FK 1910—14 (lagtima).

4. Tamm, Fabian, f. ¹⁵/₆ 1879 bror till Gösta T., sjömilitär. Konteramiral o. chef för kustflottan 1933—39, viceamiral (1939) o. chef för marinen 1939—45, amiral 1947. Var sakkunnig vid nedrustningskonferensen i Geneve 1932. Ordfr. i fören. Sveriges flotta sed. 1945.

5. Tamm, Nils, f. ²⁰/₆ 1876, astronom, fil. hed.dr i Uppsala 1944. Donerade 1944 sitt privata observatorium vid Kvistberg till Uppsala univ. Har utarbetat en ny fotogr. metod för bestämning av stjärnors färgindex.

6. Tamm, Viking, f. ²/₇ 1896, generalmajor, inspektör för infanteriet 1944, chef för arméstaben sed. 1948.

Tammany Society [t«mm»ni säsa'iti], politisk organisation i New York, residerande i Tammany Hall. T. uppkom på 1770-t. som välgörenhetsorden, indrogs omkr. 1800 i politiken o. framträdde från 1830-t. som renodlad demokratisk partiorganisation, vilken under flera årtionden med korruption o. andra medel behärskade de kommunala valen.

Tammeli'n, Filip (1839—1915), författare. Utgav 4 saml. *Dikter* (1880, 1890, 1904, 1911).

Tammerfors, fl. Tamp'ere, stad i s.v. Finland, Tavastehus län, på ett näs mellan sjöarna Näsijärvi o. Pyhäjärvi. 79,000 inv. (1945). Betyd. industri (textilindustri, läder- o. skotillv.), pappers- o. metallindustri). Viktig järnvägsknut för linjer till Helsingfors, Åbo, Vasa, Uleåborg o. Björneborg. Flygplats. Stadsrättigheter 1779. — Under bolsjevikupproret 1918 var T. en av »de rödas» huvudstödpunkter. T. intogs av »de vita» 4—6 april 1918.

Tammisaari [-sari], finska namnet på Ekenäs.

Tamp, yttersta ändan av rep el. kätting. Tampa [ta'mp'], stad i Florida, s.ö. För. Stat. 108,000 inv. (1940). Bad- o. vinterkurort. Betyd. handel med sydfruktar o. fosfat.

Tamp'ere, finska namnet på Tammerfors. Tampi'co, hamnstad i n.ö. Mexico, staten Tamaulipas, vid Mexikanska bukten. 81,000 inv. (1940). Frihamn. Medelpunkt för det mexik. nordafrikat.

Tampon [-pang'] (av fr.), tapp, plugg, propp. — Med. Plugg av bomull el. gastyg, som införas i en hålighet för att stilla blödningar, el. en mera luckert införd remsa, som avser att hålla ett djupt sår öppet o. hindra för tidig sammanlödning av sårkanterna.

Tamsvin, *Sus scro'fa domesticus*, förekommer nu i ett mycket stort antal kulturras, vilka alla anses härstamma dels från det europ. vildsvinet, dels från det asiat. s. k. vitatusvinet. Indelas i ett flertal grupper, därav i Europa: kushärga, engelska o. romanska svin samt europeiska lantraserna. I Sverige anv. företädesvis stora vita eng. svin (Yorkshiresvin o. förädlad svensk, tysk el. dansk lantras).

Tamtam, ind. namn på gonggong.

Tamu'l, mindre riktig form för famil.

Ta'na, gränsflod mellan Finland o. Norge, utmynnar i Tanafjord. 310 km.

Tanaeetum, örtsläkte (fam. *Compositae*), num. vanl. förenat med släktet *Chrysanthemum*. *T. vuigara*, renfana, meterhögt, styvt, med rikt pardelade blad o. en toppställd kvast av högula, halvklorformade korgar av uteslutande rörliga blommor. Har stark kryddluk. Vågränder, stenrös, täml. allm.

Tanafjord, fjord i nordligaste Norge. 70 km. Ta'nagra, forntida stad i ö. Beotien, mell. Grekland. Vid grävningar där (sedan 1873) ha påträffats ett stort antal små, konstnärliga genrebilder av terrakotta, vilka kallas Tanagrafigurer.

Ta nais, forntidens namn på floden Don.

Tananari've, dets. som Antananarivo.

Tanasjön, dets. som Tساناسjön.

Ta'natos, grekernas personifikation av döden, tvillingbroder till Hypnos, sömnen.

Tandbrygga, konstgjord tanduppsättning, som upphänges på kvarsitande tänder o. tandrötter.

Tanddroppar, droppar mot tandvärk. Innehålla bl. a. sprit, fenol, mentol o. eugenol.

Tan'dem, lat., äntligen, slutligen. — *Sportv.* Spannkörning med två el. flera hästar framför varandra.

Tan'dem, Felix, författarnamn för Carl Spilleler.

Tandemcykel, 2-hjulig cykel med 2 sitsar o. 2 par trampor bakom varandra.

Tandemmaskin, kolvmaskin, där tvenne kolvar med sina cylindrar verka drivande på en gemensam, genomgående kolvstång.

Tandemmotor, två motorer kopplade till samma axel.

Tandextraktion, tandutdragn.

Tandfattiga djur, *Edentata*, däggdjursgrupp, karakteriserad av inga el. tillbakabildade tänder, då vanl. av endast ett slag, förr uppställd som ordning, vilken nu uppdelas i tre: jordsvin, myrkottar o. *Xenarthra*, den senare omfattande de amerik. grupperna bältrar, myrslokar o. sängångare.

Tandfris, tandliknande murkörn av snedställda stenar. Vanligt på romanska byggnader.

Tandfåglar, sammanfattande benämning för vissa, särskilt under kritperioden levande fåglar, vilka voro utrustade med ett stort antal enspetsade tänder. De visa dock ej närmare släktskap. Hit hör bl. a. *Hesperornis regalis*.

Tandgård, människans tanduppsättning.

Tandkrans. *Skepps*. Runt spel gående rad tänder, som gripa i kättingen.

Tandläkarhögskolan (före 17/1948 Tandläkarinstitutet), Sthlm, grundades 1898. Utbildningen omfattar en ettårig, teoretisk del, avslutad med odontologisk kandidatexamen, samt därefter 4 års kombinerad teoretisk o. praktisk undervisning, avslutad med tandläkarexamen. Står under överinseende av universitetskanslern.

Tandnäckel, föråldrat instrument för tanduttagning.

Tandpasta, pasta, avsedd till rengöring av tänder; innehåller bl. a. pulvriserad krita.

Tandprote's, löständer.

Tandpulp, mjukdelarna i tandens inre.

Tandpulver, pulver, avsett för rengöring av tänderna. Innehåller ämnen som pepparmyntolja, borax, krita, magnesiumkarbonat.

Tandregle'ring, jämkning av felställda tänder till rätt läge.

Tandrot, art av örtsläktet *Dentaria*.

Tandröta, ka'ries, den vanligaste sjukliga förändringen av tänderna, består i en långsam förstöring av emaljen o. dentinet.

Tandslag, tillstånd med kramper, uppträdande hos småbarn ungefär vid tiden för första tandsprickningen men ej, som man trott, beroende på denna. Jfr Spasmofili.

Tandsprickning, den period i barnets liv, då de första tänderna bryta igenom slemhinnan. Brukar inträffa i den 6:e till 8:e levnads-månaden.

Tandsten, stenliknande avlagringar på tänderna, bestående av kolsyrad kalk.

Tandtekniker, person, vilken utför laboratoriearbeten åt tandläkare som dennes biträde el. som självständig yrkesidkare.

Tandvalar, *Odontoceti*, underordning bland valarna, med talrika, likformiga, koniska tänder. De livnära sig huvudsakl. av fisk. Hit hör i allm. mindre valar, delfiner, narvalen m. fl.

Tanegashima [-sima], jap. ö. s. om Kyushu. 489 kvkm.

Tång el. tång, framskjutande landtunga. Tång, kinesisk härskarätt 68—906.

Tång el. t.g. förkortning för tangent (se Tangent 2).

Tanganyika [-i'ka], centralafrikansk sjö (780 m ö. h.), mellan Tanganyikaterrioret o. Kongo. 32,140 kvkm. Omgiven av höga berg. T. är näst Bajkalsjön världens djupaste insjö. Största djup: 1,435 m. Avlopp blott vid högsta vattenstånd genom Kongos biflod Lukua.

Tanganyikaterrioret [-i'ka-], britt, förvaltarskap, omfattande större delen av det forna Tyska Östafrika. 932,000 kvkm, 5,7 mill. inv. (1946, därav 7,245 vita), mest bantunegrer. Kustlandet utmed Indiska oceanen är lågt o. fruktbart, det inre stäppartat högländ med flera höga toppar (Kilimandjaro 6,010 m). Plantageodling (kautschuk, bomull, kaffe) samt boskapsskötsel. Huvudstad: Dar-es-Salaam.

Tangent' (av lat. *tan'gere*, vidröra). *Mat.* 1. Linje angivande en kurvas riktning i en punkt. Kan uppfattas som gränslinje till en rät linje genom punkten o. en annan kurvpunkt, när den senare mer o. mer närmar sig den förra o. slutl. sammanfaller med denna. — 2. Trigonometrisk funktion av en vinkel; är lika med förhållandet mellan sinus o. cosinus för samma vinkel. Förk. *tång* el. *tg*. — *Mus.* På vissa instrument (piano, dragharmonika m. fl.) den trållst, genom vars nedtryckning tonen frambringas. På pianoinstrument är tangentens främre del belagd med elfenben (de vita tangenterna) el. ebenholts (de svarta). Varje oktav omfattar 7 vita o. 5 svarta tangenten. — *Tekn.* Teckenförsedd knapp på skriv- el. sättningsmaskin.

Tangentbussol [-sätJ], äldre instrument för mätning av strömstyrkor, består av en kompassnål i medelpunkten till en lodrätt placerad strömförande ring av koppartråd.

Tanger [tandsYer, fr. uttal: ta'ss[e]], hamnstad i Marocko, vid Gibraltarund. 46,000 inv. (1936). Enl. fransk-marockanska protektoratsfördraget 1912 o. ett fransk-spanskt avtal s. å. utgör T. med omgivande distrikt en internationell zon (373 kvkm, 106,000 inv., 1941). I fördraget 12/12 1923 mellan Frankrike, Spanien o. Storbritannien, T. angestattut, bekräftas detta förhållande o. förklaras tillika, att T. skall vara demilitariserad o. åtnjuta ständigt neutralitet. Vidare föreskrives, att zonen under sultanens överhöghet skall styras av internationella myndigheter; en lagstiftande församling, en europeisk förvaltningschef, en blandad domstol o. en kontrollkommitté av konsul. Statutet reviderades 1928 genom avtal mellan undertecknarna o. Italien för att tillmötesgå detta länds krav på starkare representation i vissa av styrelseorganen. Sverige har biträtt båda T.-fördragen. Med utnyttjande av Andra världskr:s förvecklingar besatte Spa-

niei¹⁴ 1940 T. o. dec. 3. å. upplöste den spanske befälhavaren kontrollkommittén. I febr. 1941 träffades en överenskommelse med England om att zonen icke skulle få befästas, varpå den i mars s. å. införlivades med Spanska Marocko. Vid ett möte i Paris aug. 1945 mellan representanter för Andra världskris segrarmakter beslöt, att T. skulle ställas under ett internationellt kontrollråd. Efter påtryckningar drog Spanien tillbaka sina trupper, varefter i sept. s.å. en interallierad kommission började sin verksamhet. Det förutsattes vid Parismötet, att en konferens mellan signatärarmakterna för revision av Tangcrstatutet skulle äga rum inom en nära framtid, men konferensen hade (okt. 1948) ännu ej kommit till stånd. Jfr Marocko.

Tange'ra (lat. *tan'gere*), vidröra, gränsa till; vara tangent till.

Tangeraffären, konflikt mellan Frankrike o. Tyskland om kontrollen över Marocko. Vid ett besök i Tanger höll Vilhelm II ^{31/3} 1905 två uppseendeväckande tal, i vilka han starkt underströk vikten av sultanens fulla oberoende o. de tyska intressena i landet. Konflikten, som ledde till franske utrikesministern Delcassés avgång, löstes för tillfället genom konferensen i Algeiras 1906.

Tangermun'de, stad i delstaten Sachsen-Anhalt, s. mell. Tyskland (prov. Sachsen, Preussen), vid floden Tangers utlopp i Elbe. 14,000 inv. (1933). Sengotiskt rådhus. Sockeraffinerier (Tysklands största).

Tan'go, argentinsk pardans i ²/₄ takt med långsamt tempo o. sirliga steg. Infördes till Europa 1911 från Argentina.

Taniga'ner el. *synta'ner*, syntetiska garvämnen, närbesläktade med konstharter.

Tanis, fornegypt. stad i n.ö. Nildeltat. T. var före Alexandrias anläggning Egyptens största handelsstad. Ruiner. 1940 upptäcktes här Psusennes II:s grav.

Tanjore [tands]ä^o, stad i s.ö. Indien, prov. Madras, vid fl. Kaveris mynning, 67,000 inv. Sidenmattor o. juvelarbeten. Märkl. tempel- anläggningar från omkr. 1000 e.Kr. o. något tidigare.

Tank, cistern för flytande ämnen, särsk. för flytande last. Trim- o. krängningstaukar tjäna till att ändra fartygs läge i lång- resp. tvärskeppsriktningen.

Tank [tank], eng. namn på stridsvagn. Tankbyggarorden, vittert ordensällskap i Stuhl 1753—63. Dess ledande personer voro K. F. v. Eckleff (stiftare), fru Nordenflycht, Creutz o. Gyllenborg. Orden utgav *Våra försök* (3 bd, 1753—55) o. *Vitterhetsarbeten, utgifna af ett samhälle i Stockholm* (2 bd, 1759—62).

Tankelagarna, de lagar, som reglera det mänskliga tänkandet. Logiken särskiljer vanl. 4 tankelagar: 1) identitetslagen (*princi'pium identita'tis*): varje begrepp är, vad det är (A är A); 2) motsägelsslagen (*princi'pium contradic'tionis*): intet begrepp är sin egen motsats (A är icke icke-A); 3) lagen för det uteslutna tredje (*princi'pium exclu'si ter'tii*): om varje begrepp måste ett annat begrepp antingen jakas el. nekas (A är antingen B eller icke-B); 4) den tillräckliga grundens lag (*princi'pium ratio'nis sufficientis*): intet får anses sant utan att en tillräcklig grund angives (A är, emedan B är).

Tankett', liten stridsvagn (högst 3 ton).

Tankfartyg, för transport av flytande last särskilt konstruerat fartyg.

1. **Tankred** av Hauteville, normandisk ädling, stamfader för den ätt, som på 1000-t. skapade det normandiska riket i Syditalien.

2. **Tankred**, d. n 12, dotterson till T. av H., det första korstågets (1096—99) mest lysande hjälte, utmärkte sig bl. a. vid stormningen av

Jerusalem 1099. Förhårligad av Tasso i »Gerusalemme liberala».

von der Tann, Ludwig (1815—81), friherre, tysk general, utmärkte sig som armé-kärchef under striderna vid Loire 1870—71.

Tanna, ö bland Nya Hebriderna. 350 kvkm. Omkr. 1,500 inv. Verksam vulkan (Jassova).

Tanna t, salter av garvsyra.

Tannenberg, po. St?bark, by i Ostpreussen, 38 km s. v. om Allenstein. is/ 14x0 tillfogade polackerna vid T. Tyska orden ett stort nederlag, varvid nästan hela tyska armén tillintetgjordes. — 27—30 aug. 1914 vann von Hindenburg seger över ryssarna (95,000 fångar). I T. invigdes 1928 ett storslaget monument till minne av segern o. 1934 bisattes von Hindenburg i detsamma. Monumentet sprängdes inför ryssarnas offensiv jan. 1945 o. Hindenburgs kista bortfordres. T. intogs av ryssarna i/x 1945. Jfr von Hindenburg.

Tanner, Väino, f. 1881, finsk advokat, kooperationsman o. socialdem. politiker, 1927—45 verkst. dir. i kooperativa företaget Elanto i Helsingfors, ordf. i socialdem. partistyrelsen 1919—26, statsminister dec. 1926—dec. 1927, finansminister 1937—39, därefter Rytis utrikesminister, mars—sept. 1940 folkförsörjningsminister, juli 1941—maj 1942 handels- o. industriminister, därefter finansminister till aug. 1944. T. höll under Andra världskr. envist fast vid Finlands tyska orientering. Medl. av riksdagen 1907—febr. 1945. T. deltog i fredsförhandling. med Ryssland 1918 o. i underhandl. i Moskva okt. 1939. Febr. 1945 avgick T. som ordf. för socialdem. riksdagsgruppen. Som en av de anklagade vid krigsansvarighetsprocessen i Helsingfors dömdes T. febr. 1946 till 5V2 års fängelse.

Tanngnyst o. Tanngris'nir, parbocker framför guden Tors vagn.

Tann'häuser [-hajs-]. 1. Huvudpersonen i en tysk medeltids saga: en riddare som förrir sig till Venusberget, där han lever i sus o. dus, tills han gripes av änger o. söker förlåtelse hos paven. Denne svarar, att först skall hans stav grönka, innan T. får förlåtelse. T. återvänder till berget o. povens stav grönkar. Ämne för en opera av Wagner. — 2. Mus. Opera med musik o. text av Richard Wagner; uppf. i Stuhl i:a ggn 1876 (på Kungl. teatern 1878).

Tanni'n, dets. som garvsyra. Jfr Garvämnen.

Tannu-Ola el. Tangnu, bergskedja i n.v. Mongoliet.

Tannu-Tuva, till 1944 namn på Tuva.

Tannåker, kommun i s.v. Smaland, Jönk. l. (past.adr. Bolmsö); Reftele landsf.distr., Östbo o. Västbo doms. 311 inv. (1947).

Tanta, stad i n. Egypten, vid Nildeltat. 139,000 inv. (1947). Stora ärl. marknader i förening med muhammedanska fester.

Tanta'l, ett huvudsakl. 5-värt, hårt, metalliskt grundämne, kem. tecken Ta, atomvikt 180.88 (relement, se d. o.), atomnr 73, spec. vikt 16.6, smalt. 2,800°. Har tidigare använts som glödråd i glödlampor.

Tan'talos, grek. sagokonung, son av Zevs o. nymfen Pluto (fader till Niobe). För en förbrytelse mot gudarna straffades han med att i underjorden stå i vatten till hakan, med härliga frukter hängande över sitt huvud, o. pinas av hunger o. törst. Därav uttrycket lida Tan'tali i kval, bildligt om den som i åsyn av rika hävor är hindrad att njuta av dem.

Tan'tia Topi (onikr. 1819—59), indisk brahman, en av ledarna för Sepoyupproret 1857—59. Avrättad av engelsmännen.

Tantième [ta'ntjäm], fr., andel av ett företags nettovinst, som tillerkännes högre tjänstemän o. a. Jfr Koyalty.

Tan'to, it., musikterm: så mycket.

Tanfra, benämning på hinduiska religiösa verk, vanl. i dialogform behandlande magiska o. mystiska formler, bl. a. för uppnående av förbindelse med gudomen.

Tanum, kommun i n. Bohuslän, Göteborg. 1. (pasi.adr. Tanumshede): Tanums landsf.distr., Norrvikens doms. 4,393 inv. (r947), därav i Sannäs municipalsamhälle 172 o. i Havstensunds municipalsamhälle 216. Rik på fornminnen, bl. a. Tanumstenen, Bohuslänns äldsta runsten (möjl. från 400-t. e. Kr.).

Tanums församling omfattar Tanums kommun o. Grebbestads köping.

Tanums härad, Göteborg. 1., omfattar 3 kommuner: Tanum, Grebbestads köping o. Iur. 6,478 inv. (1947). Norrvikens domsaga.

Taoism' (av kin. tao, väg, kretslopp), benämning på ett kinesiskt religiöst o. filosofiskt lärosystem, särsk. sådant det i mystisk riktning utformats av filosofen Lao-tse i boken Tao-te-king. Mildhet o. ödmjukhet anbefalls som de högsta dygderna.

Taormina, fordom Taoumenion, stad på ö. Sicilien, ital. prov. Messina, vid Etna. 8,400 inv. Mycket besökt vinterkurort. Bl. a. en delvis i berget inhuggen grek. ämfitatei.

Tapajoz [-sjaš-], biflod fr. h. till Amason floden, bildas av två källfloder, Juruena o. Arinos. Katarakter 1,680 m.

Tapet' (grek. tap'es), väggbonad, vävnad, avsedd att bekläda en vägg i modernt språkbruk väggbeklädnad av tryckt papper.

Tapetse'rarbi, Megachi'U, släkte av bin, vilka med bitar av friska blad tapetsera sina i lös ved utgrävda rörförmiga bon, vilka fyllas med honung, vari till sist ett ägg lägges.

Tapetse'rare, förvrängning av tapisse'rare (av fr. tapisserie), person som sätter upp o. anordnar vägg- o. möbelsbeklädnader m. m. (ej papperstapeter).

Taphrina [-fri-], ett lågt organiserat släkte av sporsäcksvampar (fam. Exoascaceae). *T. betuWna* framkallar om ett skatbo erinrande häckvastar hos glasbjörken. *T. cerasi* ofta synnerl. stora häckvastar på körsbärsträd. *T. pruni* förstör plommon o. ombildar dem till kärnlösa, gurklik, odeliga pungar.

Tapio'ka, dets. som kassava.

Tapi'rer, Tapi-ri'dae, familj bland de uddatäiga hovdjuren; 4 tår på fram- o. 3 på bakbenen, kort snabel o. kort svans. Familjen var förr utbredd över Större delen av jorden, nu blott i ö. Indien, Syd- o. Centralamerika.

Tapisseri', stundom oegentligt tapetse'ri' (fr. tapisserie, av tapis, matta), gemensam benämning för textilföremål för heminredning; äv. stramalbroderi. — Tapisseriaffär, butik för handarbeten med tillbehör. — Tapisserrinä 1. ett slags större synål.

Tappa, jakt., förlora spåret. Jfr Tapt. Tappar, sinnesceller i ögats näthinna. Jfr Stavar.

Tapperhetsmedalj, benämning på förtjänstmedaljerna För taonerhet i fält (instiftad 1807)0. Förtapperhet till sjöss (instiftad 1809), avsedda att bäras på bröstet i gult o. blått band.

Tappert, Wilhelm (1830—1907), tysk musikskriftställare o. kritiker, känd för sin skarpa stil. Ivrig anhängare av Wagner utgav T. ett originellt *Wagnerlexikon* (1877, 9 uppl. 1903), en samling skymford som skrivits mot Wagner. *Sång och Klang aus alter Zeit* (1906) innehåller ett 100-tal lutkompositioner.

Tapt, ställe där stövare förlora spåret. Jfr Tappa.

Tap'to, signal, som användes, då manskapet om aftonen skall begiva sig till sitt kompani (förläggning).

Ta'ra, it. (av arab. tarha, det bortkastade), vikten av det omslag, som använts vid försändning av en vara. Man skiljer mellan nettotara (vad omslaget verkligen väger) o. usotara (en enl. överenskommelse el. handelsbruk på visst sätt beräknad tara).

Taraka'nova, Anna Petrovna, d. 1875, rysk äventyrserska, som utgav sig för dotter Ull kejsarinann Elisabet o. greve Rasumovskij. Från Italien framställd T. anspråk på ryska tronen men lockades till Ryssland, fördes till Petersburg o. sattes i Peter-Paulsfästningen, där hon dog.

Tarald, art av örtsläktet *Silene*.

Taran'ger, Absal'on (1858—1930), norsk rätts- o. kyrkohistoriker; lägkyrklig ledare; prof. i Kristiania 1898. Bl. arb. *Udsigt över den norske retshistorie* (2 bd, 1898 — 1904).

Tarant'el, *Tarantula apu'liar*, en särskilt i Italien allmänt förekommande spindel, vars bitt förorsaka stark inflammation.

TarantelTa, livlig ital. dans från Taranto i Apulien. Den dansas i 3/8 el. 6/8 takt av två kvinnor el. en man o. en kvinna till ackompanjering av tamburin o. kastanjetter. På 1800-t. skrev kompositörerna ofta karaktärsstycken i form av en tarantella.

Tar'anto [-tå]. 1. Dets. som Ionio. — 2. Forntidens Tären'tu m (försv. *Tären'*, grek. *Taras*), huvudstad i prov. Ionio, s. Italien, vid Tarantovikens innersta del. 182,000 inv. (1947). Krigshamn. Arkebiskopsäte. Ruiner av ett doriskt tempel. Museum med betydande arkeologiska saml., bl. a. antika vaser. — Eng. marinflyget företag 11—12 nov. 1940 ett överraskande anfall mot T. o. oskadliggjorde en betyd. del av ital. flottan. T. invaderades av de allierade från sjösidan o. besattes 10 sept. 1943. — T. grundades omkr. 705 f.Kr. av spartaner, var under 300-t. Stor-Greklands främsta samhälle; intogs av romarna 272 f.Kr.

Tar'antoviken, vik av Joniska havet i s. Italien, mellan Apulien o. Kalabrien.

Tarapacá [-ka'], den nordligaste provinsen i Chile. 55,287 kvkm. 104,000 inv. (1940). Rika salpeterfyndigheter. Huvudstad: Tquique.

Tarascon [-skå'ni]. 1. Stad i s.ö. Frankrike, dep. Bouches-du-Rhône (Provence), mitt emot Beaucaire. 8,500 inv. Märklig kyrka, uppf. 1187—97 på ruinerna av ett fornm. tempel, samt borg från 1300—1400-t., fullb. av konung René av Anjou. T. är bekant genom Daudets roman *Tartarin de Tarascon*. — 2. Stad i s. Frankrike, dep. Ariège (Languedoc). 2,000 inv.

1. Taraval [-vall]. Guillaume Thomas (1701—50), målare av fransk börd, verksam vid Sthlms slotts bygge från 1732. Han inlade stora förtjänster som lärare vid Kongl. Ritarekad., instiftad 1735.

2. Taraval, Hugues (1728—85), son till G. T. T., målare. Han var verksam vid Sthlms slott 1732—50 o. bosatte sig sedan i Paris, där

han blev direktör för de franska gobeläng-fabrikerna.

3. Taraval, Louis Gustave (1738—94), bror till II. T., arkitekt o. kopparstickare, mest verksam i Frankrike.

Tarax'acum, örtsläkte (fam. *Compositae*). Blad mer el. mindre parflikade, rosetställda, korgar ensamma på en rörlig stängel med uteslutande tunglika, gula blommor. Frukt med skafad härpansel. T. *officinale*, maskros, num. uppdelad i ett stort antal arter, allm. på odlad mark, ängsbackar osv. Besvärligt ogräs. Jfr Koksagys.

Tarbes [tarrb], huvudstad i dep. Hautes-Pyrénées, s.v. Frankrike (Gascogne), vid Adour, 35,000 inv. (1936). Biskopssäte sedan 500-t. Katedral från 1200-t. Håstavel (fullblod). Tardan'do, it., musikterm: dets. som ritardando, dröjande.

Tärde [tarrd], Gabriel (1843—1904), fransk sociolog, prof. vid College de France 1899, grundare av en psykologisk riktning inom samhällsforskningen.

Tardenoisien [tardn'o-as-jä'e'], arkeol. beteckning för en viss fas av den »mesolitiska» perioden, som inföll mellan den paleolitiska o. den neolitiska tiden o. som innefattar bl. a. kökkenmöddingkulturen. T. har namn efter Fère-en-Tardenois i n. Frankrike, dep. Aisne, o. kännetecknas av mycket små stenverktyg.

Tardieu [-djö'], André (1876—1945), fransk tidningsman o. politiker. Urspr. utrikesred. i Le Temps var T. 1918—20 led. av Clemenceaus ministär, varunder han tog verksam del i freds-förhandlingarna i Paris o. i Versailles-traktatens tillkomst, som han skildrat i *La paix* (1921). T., som 1926—34 tillhörde regeringen (konselj-president 1929—30, konseljpres. o. utrikesmin. 1932), ivrade för parlamentarismens reformering, bl. a. i arb. *La réforme de l'Etat* (1934).

Tårdo, it., musikterm: långsamt.

Tardosäkring" cl. trög säkring, säkerhetsapparat (se d. o.), som tål en kortvarig överbelastning, t. ex. vid start av kortslutna motorer.

Tarent', försvenskad form av *Tarenfum*, nuv. Taranto.

Tare'ring, påläggning av motvikter till det kår, vari en vara skall uppvägas, så att taran ej medräknas vid vägnigen.

Targu-Mures, rumänska namnet på Marosvásárhely, stad i Transsylvanien.

Tarifa, befäst stad i s. Spanien, prov. Cádiz, vid Gibraltarsund, 12,000 inv. Apelsinodling. Fiske. I närheten Punta Marroqui, Europas sydligaste punkt. — T. är uppkallad efter den arab. härforen Tarif, Tariks underbefälh., som 7ro intog staden: återerövrades 1202.

Tariff (sp. *tarifa*, av arab. *tar'if*), lista över priser, tullsatser m. m.; taxa.

Tariff reform Ltäriff rirä'm], eng., »tull-taxereform», eng. politiskt slagord använt (sedan 1903) om J. Chamberlains planer på överenskommelser om varuutbytet mellan Storbritannien o. dess besittningar i avsikt att dels motverka utländsk konkurrens, dels stärka bandet mellan Britt, samväldets olika delar. Jfr Ottawakonferensen.

Tarija [-rich'a], stad i s. Bolivia, vid fl. Tarija. 27,000 inv. (1943).

Tariki b n Zijad, arab. fältherre, tillintetgjorde 711 västgotariket i Spanien o. erövrade större delen av landet. T. anlade Gibraltar (egentl. Djebel Tarik, »Ts berg»). Stortades kort därefter av en underbefälhavare.

Tarkington [ta'kingt'n], Booth, f. 1869, amerik. författare, skildrar i sina romaner amerik. industrimiljö o. opponerar mot Sinclair Lewis' förlöjligande av Babbitt-typen. Bl. arb. *Psnrod* (1914; sv. övers. 1918), *Alice Adams*

I (1921), *Seventeen* (1916; Sjutton år. 1927), *Mary's neck* (1939) o. *The fighting lilies* (1941). Tarlata'n, glest, appreterat bomullstyg, anv. till enklare bal- o. maskeraddräkter.

Tarmen, det 5—6 m långa, kanalformiga organ, som förbinder nedre magmunnen med ändtarmsmyningen. Består av två huvudavdelningar: 1) tunntarmen med tolvfingertarmen; den senare sitter örörligt fast vid bukhålans bakre vägg o. upptar avsöndringarna från levern o. bukspottkörteln. Den egentliga tunntarmen med sina två avsnitt tomtarmen (*jejunum*) o. krok-tarmen (*ileum*) är endast genom det s. k. tarmkåset fast vid bakre bukväggen o. sålunda betydligt rörlig; 2) grov- el. tjock-tarmen, betydligt vidare än tunntarmen (omkr. 12 m lång). Jfr äv. Blindtarm. Tarmens vägg består av slehinna, muskulatur o. ytterst bukhinna.

Tarmgaser, genom tarminnehållets jäsnung o. förruttelse bildade gaser, vilkas lukt betingas av vissa flyktiga beståndsdelar (indol o. skatol) i ekskrementerna.

Tarmkatarr, kronisk el. akut inflammation i tarmens slehinna, ofta åtföljd av diarré. Vid kronisk katarr förekommer äv. förstoppning.

Tarmkåx el. me*ente'ri 11 m, den av bindväv, fett o. blodkär bestående bildning, som bildar tarmens fäste vid bakre bukväggen.

Tarmludd, de slehinneutskott, som giva tarmslimhinnan dess öjanna, luddiga utseende.

Tarmsaft, trån tarmens slehinna avsondrad vätska, som i hög grad bidragr till den slutliga kemiska sönderdelningen av födan.

Tarmsår finnas dels i tolvfingertarmen o. äro där att betrakta som en sjukdom i o. för sig, dels uppträda de som ett symtom av vissa sjukdomar, t. ex. tyfus o. tuberkulos, o. då vanl. i den nedre delen av tunntarmen o. grovtarmen.

Tarmvred, il'e u s, symtom vid hinder i tarmpassagen, försärsakad av mekanisk tillstängning (t. ex. vil inklämt bräck) el. av kramp i el. förlämnung av tarmväggens muskulatur. Symtomen består i utebliven öppning, svåra buksmärtor, kräkningar, senare medvetlöshet. Om hindret ej häves, kan tillståndet leda till döden.

Tarn. 1. Biflod fr. h. til Garonne, s. Frankrike. Rinner upp på Cevennerna, faller ut nedanför Moissac. Längd 375 km. — 2. Departement i s. Frankrike, Languedoc, 5,780 kvkm, 298,000 inv. (1946). Spannmål, vin. Mineraler. Glas- o. textilindustri. Huvudstad: Albi.

Tarn-et-Garonne [-garänn'], departement i s.v. Frankrike. Guyenne, 3,731 kvkm, 167,000 inv. (1946). Frukt- o. vinodling. Huvudstad: Mtmnnbn.

Tarn'pol, po. namnet på Ternopol.

Tarnöv [tarr'nof], stad i Polen, vojvodsk. Kraków, vid fl. Bifna. 33,000 inv. (1946). Många fabriker; känd från Första världskr. genom Mackensens genombrytning av den ryska fronten vid Gorlice—Tarnów maj 1915 (»slaget vid Dunajec»). Ockuperad av tyskanra 1939—45.

Taro, art av växtsläktet *Colnasta*.

Tarpa'n, en på de sydöstryska stäpperna förr förekommande, 1876 utrotad vildhäst, vilken ansetts vara stamform för tamhästen.

Tarpej'a, rom. sagogestalt, förråde Capitolium till sabinerna, då de under Titus Tatius belägrade Kom. Därav förklaras namnet Tarpejska klippa'n, en del av Kapitlinska kullen i det forna Rom, varifrån vissa förbrytare nedstörtades.

Tarqui'nii, stad i det forna Etrurien, vid fl. Marta. Intogs av romarna vid slut. av 300-t. f.Kr. Intressanta lämningar av en gravstad vid nuv. Corneto Tarquinia.

1. Tarqui'nus Pris'cus, I, u c i u s, enl.

traditionen Roms femte konung (616—578 f.Kr.), inledde den rom. erövringspolitiken; lät anlägga kloaker för Roms dränering.

2. Tarquinius Superbus, Lucins, d. 495 f.Kr., enl. traditionen Roms sista konung, son till L. T. P., vann kronan genom mord på Servius Tullius, fortsatte faderens erövringspolitik; fördrevs 509. Jfr Lucretia.

Tarrago'na. 1. Provins i n.ö. Spanien, Kastilien. 6,490 kvkm, 332,000 inv. (1947). Vinodling. Textilindustri. — 2. Huvudstad i T. 1, vid Medelhavet. 34,000 inv. (1940). Årkebiskopsäte. Stortad katedral i senromansk övergångsstil. Romerska ruiner. Befäst hamn. Livlig handel. — Urspr. anlagd av iberer, senare grekisk, 218 f.Kr. erövrad av romarna. Senare intagen av morerna 713, av engelsmännen 1705, av fransmännen 1811.

Tarra'sa, stad i n.ö. Spanien, prov. Barcelona. 40,000 inv. (1940). Industri.

Tarrasch [tarr'aj], Siebert (1862—1934), tsvk-judisk läkare, berömd schackmästare o. schackskriftställare. Bl. arb.: *Das Schachspiel* (1931).

Tarr'ekaise, fjällmassiv i mell. Lappland, Jokkmokks kommun, nära Kvikkjokks kyrkplats. Uppbyggd av amfiteatral med stora masnesitfyndigheter. I T:s s.v. brant, Tarradaln, finnes en gammal lapsk offerplats, Passeuksa, »den heliga porten», ett 25—30 m högt o. flera m djupt valv.

Tärs, vrist hos fåglar o. däggdjur.

Tärs'is, i GT benämning på ett avlågset land, som ägdes av Tyros; låg trol. på s.v. Pyreneiska halvön.

Tärsled, kommun i mell. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Herrljunga); Kullings landsf.distr., Vätile, Ale o. Kullings doms. 485 inv. (1947), därav i del av Herrljunga municipalsamhälle 58.

Tärs'os, turk. Tärs'u's, stad i Turkiet, s.ö. Mindre Asien, vid foten av Taurus. 28,000 inv. (1940). — Fordom huvudstad i Cilicien. Aposteln Paulus' födelsestad.

Tarta'n. 1. Litet medelhavsfartyg med två master o. sprisegel. — 2. Skotskt ylletyg med rutor, bildade av breda, olikfärgade ränder, vilka korsar varandra; användes till den pläd, som ingår i de skotska höglädnarnas nationaldräkt. Förekommer av. som insida på ulstertyger.

Tarta'rer, dets. som tatarer.

Tartarin [-rã'e], den levnadsglade o. självtillräcklige hjälten i flera av Alphonse Daudets berömda provensalska romaner. Jfr Tarascon.

Tart'aros, i grek. myt. den djupaste delen av Hades, dit titanerna nedstörtats av Zevs.

Tar-telette [-lã'tt], fr., »liten tårta», mindre bakverk av mör- el. smördeg o. med fyllning.

Tartess'os (Bibels Tarschisch), forntida stad på Spaniens s.v. kust, nära nuv. Cádiz; i förhist. o. arkaisk tid viktig utförselhamn för silver o. tenn. Förstördes omkr. 500 f.Kr. av kartagerna.

Tarti'ni, Giuseppe (1692—1770), ital. tonsättare, berömd violinist. T. blev av stor betydelse för violinspelet genom sin stråkföring, behandlad i skriften *Vårte dell' arco*, samt utbildade ett flertal virtuoser. Han tonsatte bl. a. violinkonsorter o. -sonater, bland de senare den berömda *Trillo del diavolo*, »Djävulsdrillen».

Tarra't, vinsvrans salter o. estrar.

Tartsche, benämning på sen-medeltida ryttarsköldar, vilkas övre högra hörn var djupt insvängt el. inskuret. (Se bild.)

Tar'tu el. Tar'tu lin, estn. namnet på Dorpat.

Tartuffe [tartyff], huvudpersonen i Molières bekanta lustspel med samma namn; skenhelig, hvcklande sedlighetsoredikant.

Tar'vis, ital. Tarv'is'io, stad i n.ö. Italien, prov. L'm'dine. 6,500 inv. Mycket besökt turistort. Österrikiskt före 1919.

Tasch'ner, Iguatius (1871—1913), tysk bildhuggare. Bl. arbeten sagofigurer på »Sagobrunnen» vid Friedrichshain, Berlin.

Tasj'i-lun'po, »välsignelseberg», kloster i s. Tibet, s.v. om Shigatse. Tasji-lamas residens. Jfr Lamaismen.

Tasjkent', huvudstad i republiken Usbekistan, mellersta Asien, vid fl. Tjirtjik. 585,000 inv. (1939). sarter, tatarer, storryssar, judar m. fl. Fordom var T. huvudstad för ett självständigt khanat, erövrat av ryssarna 1865. Viktigt järnvägsknut. Flygstation. Huvudort för Rysslands handel med Iran, Kashmir o. Indien. Universitet, grundat efter revolutionen (1917).

Task. Sifo. Med blockskiva försedd utbyggnad på rundhult.

Taskspelare (av taska, väska), person som utövar illusionskonst (»trolleri» o. dyl.); äv. smädenamn på skådespelare.

Tasman, Abel Jansz. (trol. 1602—59), höll. upptäcktsresande, fann under en färd till Australien 1642—43 ön Tasmanien, Nya Zeeland, några av Tongaöarna m. fl. Senare upptäckte han Carpentariaviken (1644).

Tasmanien, före 1853 Van Diemens land, ö. s. om Australien, skild därifrån genom Bass' sund, ingående som stat i Australiska statsförbundet. 67,897 kvkm, 251,000 inv. (1946). Urinvånarna utrotade. Skogklädda berg, fruktbara högsätter. Spannmåls- o. fruktodling; fåravel; betyd. bergsbruk. På 1920-t. påträffades rika oljefyndigheter. Utförel av ull, koppar, silver, tenn, trä, frukt. Huvudstad: Hobart. — T. upptäcktes 1642 av holländaren Tasman, efter vilken det uppkallats; eng. försvningsort 1803—53. T. blev 1825 egen koloni.

Tas'os, grek. ö i n. delen av Egeiska havet. 393 kvkm, omkr. 12,000 inv. — I forntiden berömd för rika guldtillgångar koloniserades den av greker från 700-t. f.Kr. Tillhörde Venedig 1204—1453, turkarna 1460—1912.

Tass, förkortning för *Telegrafnoje agentstvo* SSSR, Sovjetrysslands officiella telegraphbyrå.

Tass'aort (-sart), Jean Pierre Antoine (1729—88), nederl. bildhuggare, verksam i Berlin från 1774, där han utförde allegoriska figurer för prins Heinrichs palats.

Tassaert [-sa'r], Nicolas Francois Octave (1800—74), fransk målare. T. målade företrädesvis historier o. fantasitavlor samt realistiska bilder ur de nödställdas liv.

Tasset [-sã], Emest Paulin (1839—1921), fransk medaljgravör. Bl. arbeten *Mac Mahon*, påven *Leo X*.

Tass'ilo-kalken, en av de äldsta bevarade nattvardskal-karna, förvarad i Kremsmunster, dit den enl. inskrift på kärlet skänktes av hertig Tassilo III av Bayern vid 700-t:s slut. Den är utförd av koppar, prydd med guld- o. silverplattor. (Se bild.)

Tass'o, Torquato (1544—95), ital. skald, vistades från 1565 vid hovet i Ferrara; tidvis sinnessjuk hölls han under flera år inspärrad. T:s huvudverk är den stora hjälteidiken *Gerusalemme liberale* (1580; Det befriade Jerusalem, sv. övers., av K. A. Kullberg 1860), en på väljudande ottravare rime skriven skildring av det

första korståget. Bl. T:s övriga arbeten märkes främst det graciösa herdedramat *Aminta* (1573)- (Se bild.)

Tasso'ni, Alessandro (1565—1635). Hal. diktare, förf. till det komiska epöset *La secchia rapita* (1614; Det bortrövade ämbaret).

Tastatu'r (ty., av *Taste*, tangent), dets. som klaviatu'r.

Tata'r'bukten el. Tata'rsundet, den s. och bredaste delen av sundet mellan ön Sahalin o. Asiens (Sibi'riens) fastland.

Tata'rer, en mongolisk folkstam, som delas i tre grupper: sibiriska tatarer (Altaj o. v. Sibirien), europeiska tatarer (Kasan, Astrachan m. fl. o. på Krim), kaukasiska tatarer. I Rysslands historia ha tatarerna spelat en viktig roll.

Tatarescu [-räss'ko], George'he, f. 1892, rum. politiker, advokat, liberalernas ledare. Handelsmin. 1933, ministerpresident 1934—37, utrikesmin. febr.—mars 1938, ambassadör i Paris dec. 1938—juni 1939, ånyo ministerpresid. nov. 1939—juli 1940. T., som blev utrikesminister o. vice konseljpresident i Grozas regering mars 1945, avgick nov. 1947, sed. han ådragit sig parlamentets misstroende. I samband med att det liberala partiet ombildades i folkdemokratisk riktning, drog sig T. tillbaka från den aktiva politiken.

Tatari'et, medeltida benämning dels på mell. Asien, dels på s. Ryssland (Europeiska T.) o. dels på khanatet Djagatai (Asiatiska T.).

Tata'riska, av tatarer talade turkspråk. Tata'rrepubliken el. Tata'rtan'stän', autonom sovjetrepublik i RSFSR (sed. 1920), mell. Ryssland, kring Volga o. Karna. 67,000 kvkm, 29 mill. inv. (1939), varav 45 % tatarer o. 43 % ryssar. Bördigt land med betydande jordbruk. Industri i huvudstaden Kasan.

Täte [te'tl], sir Henry (1819—99), eng. affärsman, donator; hopbragte en samling modern eng. konst, som han donerade till staten (Täte Gallery i London).

Tatia'nos, fornkristen apologet från Syrien, omkr. 170 e.Kr. Riktade i sitt »Tal till grekerna» lidelsefulla angrepp mot den klassiska kulturen. T:s ej bevarade evangelieharmonii *Diattaron* förklarades kättersk.

Tatler, The [tset t'et], eng., »pratmakaren», tidskrift, utgiven i London 1709—n av R. Steele; förebild till Olof v. Dalins Then Swänska Argus.

Tafra, två bergskedjor i Karpaterna. 1. Höga T., högsta partiet av Karpaterna, på tjekisk-polska gränsen. Högsta toppar Gerlach(ówka) 2,663 m o. Lomnický Štít (po. Lomnica) 2,634 m⁺ båda på tjekiska sidan. 51,5 km lång, 17 km bred, 715 kvkm. Vild natur, många fjällsjöar, bl. a. Morskie Oko (Havsögat) på en höjd av 1,395 m, 33 ha, 50,8 m djup, på polska sidan, turiststation. — 2. Läga T. el. Västra T. (Liptauerattra), s. om T. 1. Omkr. 75 km lång. Högsta toppen Bystra 2,250 m.

Tattare, blaudfolk av svenskar o. zigenare. Tattersall [taett'osäl], eng., urspr. en hästförsäljningslokal i London, öppnad 1795 av R. Tattersall; num. en samlingsplats för Englands kapplöpningsvärld. Äv. benämn. på likartade lokaler på andra håll (i Sthlm 1898).

Tatue'ring, instickning av figurer i huden medelst nål; äv. benämning på målning av kroppen samt ärrtatuering, alla tre förtärandena vanliga utsmyckningsmedel hos natuifolken.

Taube [tåb], sv. adlig ätt, bofast i Estland

på 1300-t., en gren introducerad 1668 (friherrl. 1692, en gren därav grevl. 1734), en annan 1680; en tredje blev friherrl. 1675 (en greu därav grevl. 1719)-

1. Taube [tåb], Gustaf Adam (1673—1732), greve, general, riksråd, överståthållare i Sthlm 1716, efter Karl XII:s död ivrig anhängare av Ulrika Eleonora, understödde Horn vid holsteinska partiets störtande.

2. Taube, Evert Didrik (1681—1751), greve, riksråd, 1731 president i Amiralitetskollegium, beryktad genom sitt oblyga utnyttjande av sin dotters (Hedvig Ulrikas) förbindelse med Fredrik I.

3. Taube, Hedvig Ulrika von Hessenstein (1714—44), dotter till E. D. T., rom. riksgrevinna, Fredrik I:s älskarinna o. moder till flera barn med honom. Konungens förbindelse med fröken T. föranledde prästeståndet att vid 1738—39 års riksdag uppfordra konungen att avlägsna henne från hovet, då förbindelsen väckte allmän förargelse i landet.

4-Taube, Arvid Fredrik (1853—1916), greve, diplomat, envoyé i Berlin från 1900 med avbrott för åren 1909—11, då han var utrikesminister (Lindmans andra ministär).

5. Taube, Evert, f. 123 1890, författare o. målare, särsk. känd genom sina sjömansvisor, till vilka han själv komponerat el. arrangerat musik (*Sju sjömansvisor och Byssan Lull*, 1919, *Fritiof Anderssons visbok*, 1940, *Sjösala-boken* 1942, m. fl.). Lutsångare.

Tauber [ta'b-], biflod fr. v. till Main, v. Tyskland. 120 km. Genomflyter en mycket bördig dal. Taubergrund, med framstående vinproduktion (Richarderviner).

Tauber [ta'b-l, Richard (1891—1948), tysk operasångare (tenor), rgio—23 anställd vid operan i Dresden, ägnade sig därefter åt gästspel (Sthlm 1925 o. senare).

von Tauchnitz, Christian Bernhard (1816—95), tysk bokförläggare, öppnade 1837 i Leipzig en förlagsrörelse, som särsk. blivit bekant genom den s. k. »Tauchnitz edition», en samling engelsk o. amerikansk litteratur i billighetsuppl. på originalspråket (sammauslogs 1935 med Albatros-Bibliothek, Hamburg).

Tauern [ta'w-]. 1. Hohe T., bergskedja, tillhörande Östalperna, mell. Salzach o. Draudalarna, från Brenner till Katschberg, i v. bildande gräns mellan Österrike o. Italien. Högsta punkt 3,798 m. 5 grupper: Zillertal, Venediger-, Glockner-, Goldberg- o. Ankogelalperna. — 2. Niedere T., nordöstlig fortsättning på T. i till Palten- o. Liesingdalarna. Högsta topp Hochgolling 2,863 m.

Tauler [ta'-], Johann (1300—61), tysk predikant o. mystiker; anhängare av Eckhart, vars läror T. sökte förena med kyrkoläran; skattades högt av Luther.

Taumaturg' (av grek.), undergörare. Taunton [tå'ut'n]. 1. Stad i s.v. England, grevsk. Somersetsshire, vid fl. Tone. 30,000 inv. (1946). Sachsiskt slott, nu museum. Tillv. av sidenvaror o. handskar. — 2. Stad i Massachusetts, n.ö. För. Stat., vid fl. T. 37,000 inv. (1930). Metallindustri.

Taunus [ta'nos], den skogrika s. delen av de högra Rhenska skifferbergen, v. Tyskland. Grosser Feldberg 880 m. Vinodling. Berömda mineralkällor (Wiesbaden, Selters, Soden. Ems, Nauheim m. fl.).

Tauri'n, H₂N • CH₂ • CH₂ • SO₃H, aminosulfonsyra, förekommer i galla förenad med

cholsyra till taurocliolsyra (jfr Gallsyror) Taurin bildas i organismen troligen genom oxidation av cystein.

Tauris [ta^u-] el. Chersones^us ta^urica, forntida namnet på Krim.

Tauroggen, ort i s.v. Litauen, vid Memel: biflod Jura. Omkr. 5,000 inv. I T. under tecknade tsar Alexander 1807 en vapenvila som föregick freden i Tilsit. Under Först; världskr. besatt av tyskarna 1914 o. från 1915

Taurus [ta^u-], randberg i s. Mindre Asien från Egeiska havet till Urmjasjön. Mellan åsarna Bulgbar dag i n.ö. o. Ala dag i s.v. ligger passer Gylek Boghaz (fordon Ciliciska portarna), viktig karavan o. militärväg. Bagdadbanans tunnel 3,800 m Norrut Antitaurus. Mineralrika. Utslocknade vulkaner.

Tauschⁱrarbete (ty., av it. *tausia*, dama skerat arbete), inläggning av guld- el. silver ornamet i oädel metall.

Tausen [ta^u-], Hans (1494—1561), dansk reformator, biskop i Ribe (1542). I/Uthers lärjunge i Wittenberg. Utgav en *Postil* o. *V01 Herres Jesu Christi hellige Passionshistorie* (1539) samt 1544 en dansk *psalmbok*.

Tausig [ta^u'sik], Karl (1841—71), berömd tysk pianist, den främste av Liszt's elever. Utgav transkriptioner, bl. a. av Schuberts »Militär-marsch» o. en del av Bachs orgelkomp.

Tautogramⁱ (av grek. *to auto*, samma, o. *gramma*, bokstav), dikt, vari alla versrader (el. ord) börja med samma bokstav.

Tautologiⁱ [tav-] (av grek.), upprepning av det redan sagda med andra ord; äv. (störande) upprepning av samma ord en el. flera gånger i samma mening el. stycke.

Tautomeriⁱ el. *desmotropi*, det förhållandet, att vissa kemiska föreningar uppträda i två isomera former, som lätt övergå i varandra genom omlagring av atomernas inbördes bindning.

Tawast, Magnus II Olai (1357—1452), finl. prelat, biskop över Finland 1412—50, verkade för utsmückning av Åbo domkyrka o. grundlade Nådendals kloster.

Tavastehus, fi. *Hämeeniinna*, stad i s.v. Finland, Tavastehus län, vid Vanajavesi sjö. 10,500 inv. (1945). Grundlagd 1638 av Per Brahe.

Tavastehus län, fi. *Hämeenlääni*, 9. Finland, omfattar en del av landskapet Satakunta o. största delen av Ta västland. 21,658 kvkm, 434,000 inv. (1945). Städer: Tavastehus, Tammerfors. Lahti.

Tavastehus slott el. *Tavastborg*, fäste i Tavastland. Urspr. antagligen från 1200-t:s mitt. Det nuv. slottet är tillf. o. ombyggt flera gånger sedan 1500-t. Kvinnofängelset sed. 1830-t.

Tavastland, fi. *Hämeenmaa*, landskap i s. Finland. 30,172 kvkm. Tillhör Tavastehus, Vasa, St Michels, Kuopio, Kymmene o. Nylands l. Städer: Tavastehus, Lahti, Heinola, Jyväskylä.

Taⁱvaststjärna, Karl August (1860—98), finl. författare. Föregångsman på den moderna tidsskildringens område (*Barndoms-vänner*, 1886, *kvinnoregimente*, 1894). Skrev med *Äfrärer* (1890) Finlands första moderna skådespel. Utgav även novellsaral. (*Unga dr*, 1892, m. fi.) o. dikter (*Dikter i väntan*, 1890, *Dikter*, 1896) av stor personlig uttrycksfullhet.

Tavelsjö, kyrkobokföringsdistrikt i Umeå landskommun, Västerb. l. 2,372 inv. (1947).

Tavernⁱ (av lat. *taberna*), krog, vårdshus. Tavi^ra, stad i s. Portugal prov. Algarve. 12,800 inv. Sardinfiske. Grundlagd av morerna o. deras sista besittning i Portugal (förordad 1242).

Tax, som gryt- o. sällskapshund använd hundras, med lång kropp o. låga ben. Förekommer i tre former: kort-, lång- o. strävårig; svart el. gulbrun.

Tax^a (av lat. *taxa*re, uppskatta), avgiftsberäkning, fastställt pris; prisstädga.

Taxame^ter (av *taxa* o. grek. *me^tron*, mått), räkneverk på droskbilar för bestämning av avgiften för den tillryggalagda vägen. Drives av en böjlig axel, vars andra ända är försedd med ett intill bakhjulet placerat kugghjul, som för varje varv påverkas av en på droskhjulet placerad tapp. Vid stillastående hålles räkneverket i gång av ett urverk äv. under väntetiden.

Taxe^ra (av *taxa*), uppskatta, värdera (bl. a. för beskattning).

Taxe^ring, uppskattning av inkomst, egendomsvärden m. m. i o. för beskattning. Taxeringsfö^rordningen 28/9 1928 upptar dels allmän fastighetstaxering vart 5:e år, dels årlig taxering av följande slag: särskild fastighetstaxering de år, då allmän fastighetstaxering ej äger rum, taxering för inkomst el. förmögenhet samt virkestaxering för skogsaccis.

Taxeringskalender, på enskilt initiativ utgiven förteckning på personer o. företag, som taxerats till inkomst över viss gräns.

Taxeringslängder, tor varje taxeringsdistrikt el., där distriktet består av mer än en kommun, för varje kommun uppgjorda förteckningar över taxeringen av fastighet, av inkomst etc.

Taxeringsnämnd, årligen tillsatt nämnd med uppdrag att i första instans verkställa den årliga taxeringen. Taxeringsnämnderna äro dels lokala (taxera främst fysiska personer), dels särskilda (taxera bl. a. bolag). Dessutom finnes i Stuhl en för hela riket gemensam nämnd, som taxerar bl. a. skattskyldiga, vilka ej ha hemvist i riket.

Taxeringsvärde, vid offentlig taxering fastställt värde å fastighet. Har fastighet påbyggt el. nybildats finnes möjlighet enl. k. f. 7/6 '933 att dsätta den ett särskilt uppskattningsvärde för fastighetsbeläning (preliminärt taxeringsvärde) i avvaktan på nästa fastighetstaxering.

Taxi (av eng.), taxameterbil.

Taxinge, kommun i n. Södermanland. Södermanl. 1. (past.adr. Taxinge-Näsby); Strängnäs länsl. distr. Livgedugets doms. 401 inv. (1947). Jfr Näsby 5.

Taxo^dium, barrträdssläkte (fam. *Taxodiaceae*), 3—4 artet. *T. distichum*, sumpcypress (ö. Nordamerika), har 2-sidigt ställda barr på dm-långa skott, som årl. fallas, samt tjocka, kägellikta andningsrötter. Av den närliggande, evigt gröna *T. mucronatum* (Mexico) finns ett ex., »Montezumas cypress», vars stam är c:a 16 m i diam. o. 50 m hög; åldern är beräknad till 5,000 år. Världens äldsta levande varelse.

Tax^us, idegranssläktet.

Tay [teⁱ], Skottlands längsta flod (180 km), från Grampianbergen genom Loch Tay till Nordsjön, där den utfaller med en bred mynningsvik, Firth of Tay. Järnvägsbro (3,171 m) vid Dundee. Laxfiske.

Tayⁱgetos el. Tayⁱgeton, nuv. Pentedaⁱktⁱon, »femfingerberget», högsta berget på Peloponnesos, s. Grekland. Högsta topp: Hagios Elias 2,409 m.

Taylor [tenⁱ]. Brook (1685—1731), eng. matematiker, mest känd genom bestämningen av termerna till en funktions uttryck i potensserie, den s. k. Taylors serie.

Taylor [te^l°], Zachary (1784—1850), amerik. plantageägare o. general, För. Stat:s tolfte president (1849), deltog med framgång i Mexikanska kriget 1846—47.

Taylor [talär], Isidore Severin Jusfin (1789—1879), baron, fransk konst-samlare, hopbragte under resor i Medelhavsländerna betyd, samlingar av konstföremål o. formen för franska museers räkning (bl. a. Luksorobelisken). Äv. reseskildrare (*Voyages pittoresques et romantiques dans l'ancienne France*, 34 dir. 1820—63).

Taylor [te^l°], John (1808—87), amerik. mormonpredikant av eng. börd. Verksam som missionär i England o. Frankrike 1857—77, mormonkyrkans president 1877.

Taylor [te^l°], Bayard (1825—78), amerik. författare, utgav omtyckta dikter (*Poems of the Orient*, 1854) o. reseskildringar (*Nortketin travel*, 1857; Nordisk resa, 1859) samt en ypperlig Faust-översättning (1870—71).

Taylor [te^l°], James Hudson (1832—1905), eng. missionär, grundare av *China Inland Mission* 1865 med uppgift att förkunna kristendom i Kina genom missionärer, som icke erhållit teologisk undervisning men ägde glödande religiös tro. Rörelsen fick under T:s ledning stor betydelse för missionsverksamheten under 1800-t.

Taylor [te^l°], Myton, f. 1874, amerik. industriman o. diplomat, medl. av New Deals industriråd 1933—35, ordf. i Eviankonferensen o. de polit. flyktlingarna 1938. Sändebud vid Vatikanen 1939—40 o. från juni 1944.

Taylorssystemet [te^l°], ett av den amerik. ingenjören Frederick Winslow Taylor (1856—1915) utarbetat system för höjande av arbetets effektivitet, särsk. det industriella kroppsarbetets, genom vetenskapligt fastställande av bästa möjliga fördelning av arbete o. vila, kombination av handgrepp utnyttjande av maskiner osv., allt olika för olika slags arbeten. Taylor ivrade äv. för »de höga lönernas ekonomi»: *The principles of scientific management* (1911; Rationell arbetsledning, 1913).

Tazett', art av örtsläktet *Narcissus*.

Tb, kem. tecken för en atom terbium.

tbc, förkortning för *tuberkulos*.

Te, kem. tecken för en atom teknetium.

Tchad, dets. som Tsad.

TCO, förkortning för *Tjänstemännens centralorganisation* (se d. o.).

Tozew [tijäff], ty. Dirschau, stad vid Weichsel, s. om Gdansk, vojvodskapet Gdansk, n.v. Polen. 21.000 inv. (1946). Sockerfabriker, maskinindustri. — Stödjepunkt 1626—29 för Gustav II Adolf i kriget mot Polen. 1939—45 införlivat med Tyskland i Reichsgau Danzig-Westpreussen.

T. D., förkortning för *teologie doktor*.

Te, kem. tecken för en atom tellur.

Te, de torkade bladen av tebusken, *CameWia theiVera*, o. den härav med vatten framställda drycken. Tebusken förekommer vild i Assam m. fl. ställen i Ostasien o. har i mer än t.000 år varit odlad i Kina o. Japan, num. äv. anor-stades i tropikerna. Svart te, det vanligaste hos oss, erhålles genom de halvvisuade bladens jäsning före torkningen, grönt te genom bladens omedelbara torkning. Te verkar upplivande på grund av sin halt av koffein o. teofyllin. Jfr Camellia.

Tea'genes, 600-t. f.Kr., enväldshärskare i Megara, understödde sin svärson, atenaren Kylon. Vid dennes statsväpningsförsök

Teakträd [ti'k-], *Tecto'na grun'dis* (fam. *Verbenaceae*), ett väldigt i Ostindien o. på Java vildväxande, anor-stades i tropikerna num. äv. odlat träd. Blad motsatta, avfallande.

Blommor i rika ställningar i grenspetsarna; stenfrukt. Virket innehåller en hård massa av en intorkad balsam o. täml. rikligt med kisel-dioxid, vilket gör det synnerl. motståndskraftigt o. hårt. Användes särsk. till skeppsbyggen. Bladen ge ett rött färgämne.

Team [ti'm], eng., (ett) idrottslag.

Te Anau, största sjön på Sydön, Nya Zeeland. 340 kvkm.

Teasdale (ti'sde'l], Sara (1884—1933), amerik. författarinna. Kärlekslyrik, bl. a. *Love songs* (1917) o. *Flame and shadow* (1920).

Tea'ter (av grek. *te'atron*, av *te'a*, beskådning), skådebana; skådespelarkonst. Den europeiska teatern leder sitt ursprung från de rituella sångerna o. danserna vid de forngrek. Dionysosfesterna. De fingo småningom en dramatisk karaktär, under det den religiösa betydelsen trängdes i bakgrunden. Samtidigt utbildades den fasta teaterlokalen med amfiteatralisk åskådarplats (teatron) o. en arkitektoniskt uppbyggd skådeplats (*skene*). Den medeltida teatern genomgick en likartad utveckling. Vid jul o. påsk uppfördes i kyrkorna dramatiska gudstjänsthandlingar med bibliska ämnen (mysterier). Dessa antogs småningom en alltmer världslig karaktär o. skådeplatsen förlades därför snart till torg el. andra öppna platser. Med renässansens skapades den perspektiviska illusionsscenen i ett slutet rum o. från omkr. 1620 började skiftande dekorationer med kulisser samt rampljus att användas. För den dekorativa o. maskinella utvecklingen voro särsk. operan o. baletten av betydelse.

Teaterlevskola, läroanstalt för utbildning av scenkonstnärer. I Sverige finnas vid Kungl. teatern o. Dram. teatern sådana skolor, som gå tillbaka på i slutet av 1700-t. vid de kungl. teatrarna inrättade läroanstalter.

Teaterkikare, dets. som Galileis kikare. Jfr Galilei.

Teatermuseum, ordnad samling av teaterhistoriska föremål. Finnes i Drottningholms-teatern, varjämte Musikhistoriska museet i Stihlm har en teateravdelning.

Teatralisk (av *teater*), som hör samman med teater; av konstlad storhet: uppstyltad.

Teatro Colón, opera i Buenos Aires. Världens största operabyggnad, rymmer 3,500 personer. Uppförd 1908.

Teba'ner, invånare i forngrek. staden Tebe.

Te'be, grek. Te'b'ai, fordom huvudstad i grek. landskapet Beotien, enl. sagan grundlagd av Kadmos. Fem stora sagokretsar äro knutna till T.: Kadmos o. draksådden; Amfion o. stenarna; Oidipus o. »de sju mot T.» (jfr Polyneikes); Dionysos' ankomst o. Herakles' bedrifter. Ledande stat i Grekland under F.paminondas o. Pelopidas 378—362 f.Kr.; förstörd av Alexander den store m. f.Kr.; återuppbyggd. Nuv. T. (nygrck. T JU ve) har 11,000 inv.

Tebe, i GT benämnt N.o. forntida stad i Egypten, vid Nilen, där byarna Karnak o. Luksor nu ligga. T. var det egyptiska rikets huvudstad redan under i2:e dynastiens tid, men dess storhetstid inföll under i9:e dynastien (Ramses I, Seti I, Ramses II). Sedan eick T. starkt tillbaka. Minnen av T. utgöra praktfulla tempel o. kungagravar. Jfr Karnak, Luksor o. Konungarnas dal.

Tébessa, stad i s.ö. Algeriet, dep. Constantine. Omkr. 7,000 inv. — T. anlades av romarna o. pryddes med talrika tempel o. andra praktbyggnader, varav ruiner äro bevarade.

Tebet, tionde månaden i judiska festkalendern, motsv. ungefär januari.

Tebotolk, tolk för kontroll av håll. Mätytan är en del av en sfär med minimimåttets dia-

meter o. försedd med en liten upphöjning på ett ställe. Denna är så stor, att man därmed kan kontrollera att maximimåttet ej överskridits, vilket är fallet, om tolken kan vridas i hålet utan att upphöjningen tar emot.

Tebris el. Tabris, stad i n.ö. Iran. 214.000 inv. (1942). Handelscentrum för n. Iran. Textilindustri. Frukthodling. — Häftigt omstritt av ryssar o. turkar under Första världskr.

Tech [täck], flod i s. Frankrike, upprinner i Pyrenéerna o. utfaller i Medelhavet. 80 km.

Teckningsrätt, aktieägarers företrädesrätt att teckna nya aktier, när ett bolags aktiekapital skall ökas. Teckningsrätt har ofta kapitalvärde o. kan försälgas genom överlåtelse av ett teckningsrättsbevis.

Teckomatorp, municipalsamhälle i v. Skåne. Norra Skrävlinge kommun, Malmöh. 1. 899 inv. (1947)

Teclubrännare [t^hkly^h], stående bunsenbrännare med trattformad luftinsugningsdel.

Teda, kommun i s.v. Uppland. Upps. 1. {past.adr. Enköping}; Enköpings landsf.distr., Upps 18 s. doms. 29^a inv. f147

Tedder [tedd^h], lord Arthur William, f. 1890, eng. flygmarkskalk, chef för RAF i Mellersta Östern 1941—43, vice chef för britt. flygstaben 1943, ställföreträdande invasionsöverhåll, vid det allierade överkommandot 1944—45. Chef för flygstaben okt. 1945. Utg. *Air Power in War* (1948).

Te de'um, fullst. *Te deum laudamus*, lat., »O Gud, vi lova dig», den s. k. ambrosianska lovsången, använd i hela kristenheten vid stora högtider o. vid segerfester. Sv. Ps. 603.

Tees fti's], flod i n.ö. England, upprinner på Peniuska bergen o. mynnar i Nordsjön; gräns mellan grevsk. York o. tñrham. 130 km

Teflon [-ån], konsthar, som framställs genom polymerisation av tetrafluoretylen. Angripes ej vid kokning med starka syror o. motstår alla organiska lösningsmedel samt upphettning till 300°.

Teg, municipalsamhälle i Umeå landskommun, Västerb. 1. 2,904 inv. (1947).

Teg'e a el. Te'ge a, fordom stad i landskapet Arkadien, s. Grekland, på Peleponnesos. Ruiner av ett Atenatempel, uppfört av Skopas.

AB. Tegefors Verk. Järpen. Grundat 1000 A. B. 3,237,000 kr. (1948). Sulfittfabrik. Verkst. dir. C. Kaijser.

Tegel framställs av vanlig blålera, vilken, uppblandad med sand, formas o. brännes. På grund av lerans järnhalt blir det färdiga teglet rött el. gult. Eldfast tegel till murning av ugnar o. dyl. tillverkas av eldfast lera, ett mycket rent aluminiumsilikat, ofta uppblandat med aluminiumoxid.

Te'gel, Berli-n-T., stadsdel i Berlin, vid Havel (Te'g'e l'er See). Inkorporerad 1920. Slott, park med bröderna von Humboldts gravar. Berlins vattenverk.

Tegel, Erik Göransson, d. 1636, ämbetsman, historieskrivare, son till Erik XIV:s gunstling Göran Persson, skrev på uppdrag av Karl IX en litterärt underhållig men genom urkundsmaterialet icke värdefull kronika över Gustav Vasa (1622) samt *Erik XIV:s historia* (utg. 1751). T. var en bitter fiende till J. Mesenius o. bidrog till dennes fall.

Teerelsmora, kommun i n. Uppland, Upps. 1. (past.adr. Tobo); Norunda landsf.distr., Upps. 1 s. n. doms. 2,729 inv. (1947).

Tegelstensroman, på 1930-t. uppkommen benämning på till sidantalet stor roman.

Tegelte, en av den lägre befolkningen i Kina samt Central-o. Nordasien använd, till tegelstensformade kakor sammanpressad tesort, bestående av grövre blad o. skott.

Tegen, Einar, f. 1884, filosof, prof. i

praktisk filosofi i Lund 1931, i Sthlm 1937. Bl. arb. *Moderne Wittensthcorien* (1924—28) o. *Viljandet* (1928). T. är sed. 1915 g. m. författarinnan Gunhild T., f. Nordling, f. 1889, som utg. romaner o. reseskildr.

Tegengren, Jakob, f. 1875, Hal. författare. Intäger genom *Dikter* (1900, 1906, 1916), *Nya Dikter* (1903), *Ny vår* (1913), *Mot skuggorna* (1939), *Sista milstolpen* (1946) en framskjuten plats inom finl. lyrik; även novellist.

Te'gernsee [-se], naturskönt belägen sjö i s.ö. Bayern, avrinner genom Mangfall till Inn. Vid T. ligger byn T., vars benediktinerkloster (grundat 736; stängt 1803) fordom var ett tyskt kulturcentrum. Berömd kurort.

von Teg'ethhoff, Wilhelm (1827—71), frih., österrik, amiral, 1868 överbefälh. över österrik, marinen, vann 1866 en lysande seger vid Lissa över ital. flottan under Persano.

Tegnaby, kommun i s. Småland, Kronob. 1.; Lessebo landsf.distr., Ö. Värnads doms. 526 inv. (1947). T. bildar med Hemmesjö kommun en församling.

Tegneby, kommun i mell. Bohuslän. Göteborg. 1. (past.adr. Gilleby); Orusts landsf.distr., Orusts o. Tjörns doms. 1,40^h inv. (1947).

1. **Tegnér**, Esaias, f. på Kyrkerud i By socken², Värmland, 1782, d. på Ostrabo vid Växjö², 1846. Inskrevs som student i Lund 1799, docent i estetik 1803.

Efter diktning i den akademiska stilen fick hans geni sitt första fulltoniga uttryck i den av flammande patriotism burna dikten *Svea* (Sv. akad:s stora pris 1811). 1812 blev T. professor i grekiska i Lund, varpå följde en tolvårsperiod, som är den rikaste i hans produktion. Invald s.ä. i Götska förbundet, använde han fornnordiska motiv i flera dikter [*Asatiden*, *Skidbladner*, *Jätten*]. En isländsk saga har äv. givit stoffet till romanscykeln *Frithjofs saga* (fullb. 1825), som blev en nationalsäga o. översattes till nästan alla europeiska språk. Från denna tid stamma Napoleonehyllningarna *Hjälten* (1813) o. *Den vaknande örnen* (1815) samt hälsningen till Norge *Nore* (1814) o. andra tidsdikter. T. bröt vid denna tid med fosforisterna, vilkas mystik o. dunkla filosofi voro honom främmande. Härom vittna *Ta' vid reformationsjubelfesten 1817* o. *Epilog vid *magisterpromotionen i Lund 1820*. Till denna period höra vidare historiska dikter (*Karl XII*, 1818, versnovellen *Axel*, 1822), hexameteridyllen *Nattvardsbarnen* (1820) o. nyromantiskt färgade dikter som *Sång till solen* (1817). 1818 led. av Sv. akad. utnämndes T. 1824 till biskop i Växjö. Hans diktning blir nu sparsam (den tungsinta *Mjåltjukan*, 1825, *Prolog vid magisterpromotionen i Lund 1829* o. *Vid Svenska akademiens tertiära minneshögtid*. 1836). Som biskop deltog T. med förbittring i polemiken mot liberalerna. Under senare delen av sitt liv led T. alltmer av tungsinne, 1840 utbrytande i sinnessjukdom. Tillfrisknad skrev han sin sista betydande dikt, hexameteridyllen *Kronbruden*. En av alla tiders största svenska skaldar är T. därjämte Sveriges mest glänsande talare o. brevskrivare. Senaste Tegnér-unn. *Sami. skrifter ut*» av R. Wrangel o. F. Böök (1918—25). F. Böök utg.

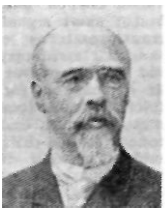
1946 *Esaias Tegnér*, I—II, en monografi, o. 1947 *Esaias Tegnér*s brev.

2 **Tegnér**, Esaias, d. y. (1843—1928), sonson till föreg., språkforskare, prof. i österländska språk i Lund 1879—1908, led. av Sv. akad. 1882. T. utvecklade en omfattande vetenskaplig verksamhet inom såväl öster*

ländsk som nordisk språkvetenskap. Han var en av förespråkarna för rättstavningsreformen. En av grundarna av Sv. akadrs ordbok, dess huvudredaktör 1913—20. Som medlem i Bibelkommissionen 1884—1917 hade T. en betydande andel i 1917 års bibelöversättning. Framstående kulturpersonlighet. T:s språkliga uppsatser äro samlade under titeln *Ur språkens värld* (3 bd, 1922—30), varjämte en samling *Strödda uppsatser* ut-gavs i q 30.

3. Tegnér, Elof (1844—1900), broder till föreg., bibliotekarie i Lund 1882, historisk o. kulturhistorisk författare, urkundsgivare. Bl. arb. den ypperliga biografien över *Gustaf Mauritt Armfelt* (1883—87) o. *Svenska bilder från sextonhundratalet* (1896). Valda skrifter (6 bd, 1904—06). (Se bild.)

4. Tegnér, Alice, f. S andström (1864—'343)> svägerska till föreg., tonsättarinnan, känd genom sina populära barnvisor (*Sjung med oss, Mamma!* 9 häften, 1892—1934).

5. Tegnér, Torsten, f. <1888, son till A. T., idrottsfrämjare, publicist, red. för *Idrottsbladet* sedan 1915 (sign. T. T.).

Tegnér (tjänst), Hans (1853—1932), dansk konstnär, mest känd genom illustrationer till *Hotbergs komedier* (1883—88) o. *Andersens sagor* (»världsuppl.» 1901). Äv. småkonst o. konst-hantverk.

Tegskifte, dets. som solskifte.

Teguogal'pa [tego-pi-], huvudstad i Honduras, Centralamerika. 55,000 inv. (1945). Vacker katedral. Universitet. Nationalbibliotek.

Teheran', huvudstad i Iran. 699,000 inv. (1942). Talrika moskéer, av vilka den märkligaste är Meschid-Schah, samt basarer. Residenslott (ark) för schahen. Flygplats. T., som tidigare varit en otydlig ort, blev Persiens huvudstad under senare hälften av 1700-t. Besatt av ryska o. eng. trupper under Andra världskr.

Teheran'konferensen, en i Teheran i Iran den 2—6 dec. 1943 hållen politisk konferens mellan Churchill, Roosevelt o. Stalin. Jämte staber, varvid beslut fattades om den allierade invasionen i Västeuropa juni 1944.

Tehri, dets. som Garhwal.

Tehuantepeco [te'antepekii'], stad i s. Mexico, staten Oaxaka, vid Tehuantepeco viken av Stilla havet. 10,000 inv. Oljefält.

Tehuantepec'näset, den smalaste delen av Mexico.

TéTlman, Christian (1845—1909), dansk tonsättare, utgav en stor mängd lätta salongsstycken, danser o. parafrafer av folkvisor.

Tei'n, dets. som koffein.

Teiresi'as, lat. Tire'sias, i grek. sagor en blind siare i Tebe, son av nyfmen Kariklo.

Teism' (av grek. teo's, gud). 1. Erkännandet av Guds tillvaro. Motsats: ateism'. — 2. Antagandet av en över världen upphöjd o. av denna oberoende, personlig Gud (motsats: panteism'), som skapat o. äv. i fortsättningen styr världen (motsats: deism').

Teissereno de Bort [täsa' d' bört], Léon (1855—1913), fransk meteorolog, grundare av ett meteorologiskt observatorium i Versailles 1895, utförde banbryt. undersökningar av de

högre luftlagrens tempera-turförhållanden.

Teje, Tora, f. 'i '893, skådespelerska, vid Dramatiska teatern 1910—13 o. från 1920, hos Ranft 1913—20; mångsidig karaktärs-skådespelerska. G. m. hov-fotografen H. Sylwander. (Se bild.)

Tejo [tšaj'a], port. namnet på floden Tajo.

Tej'stefisk, Pho'lis guneWus, en vid våra kuster på grunt vatten bland tängen förekommande lång-smal, taggfenig fisk, med 9—13 svarta fläckar uteser den långa ryggen. Rommen formas till en klump, omkring vilken honan ligger lindad (»ruva»).

Tej'uddor, Tupinam'bis, släkte av stora central- o. sydamerik. ödlor, vilka kunna nå

ända till över en mi långd (T. tegui'xin). Bo i jordhålor. Leva av såväl frukter som ägg o. smärre djur. Jagas ivrigt för köttets skull. (Se bild.)

Tekla, den heliga, kristet helgon, undgick enl. legenden upprepade gånger en kvalfull martyrdöd genom Kristi nåd o. dog 90-årig, sedan hon levat större delen av sitt liv i en bergshåla. Hennes daa är 23 sept.

Tekne'tium, ett med konst framställt radioaktivt grundämne med atomnr 43, kem. tecken Te. Har ej med säkerhet påträffats i naturen. Framställdes 1937 av C. Perrier o. E. Segré genom bestrålning av molybden med deutoner el. neutroner. Flera isotoper finnas, atomvikter från 96 till 101. Liknar till sina kemiska egenskaper mangan. Jfr Masurium.

Tekni'k (av grek. tek'ne, koust, skicklighet), läran om det regelmässiga utövandet av en konstint i motsats mot dess idé el. andliga innehåll. Äv. ingenjörskonst.

Tek'niker el. flygtekniker, civilmilitär befattningshavare vid flygvapnet med underbefäls tjänsteställning, tjänstgörande i yrkesgrenarna flygplan, vapen- el. elektrotekniker. Utbildning till t. sker med hjälptekniker. — Tek'nisk, som avser teknik k praktiskt tillvägagående i motsats mot andligt innehåll, komposition el. idé (ex. i bildande konst).

Tekniska högskolan i Stockholm började 1827 som en lägre, praktisk läroanstalt (Teknologiska institutet), ombildades 1846—48. blev högskola 1877 o. meddelar num. vetenskaplig undervisn. inom nio 4-åriga avdeln.: 1. teknisk fysik, 2. maskinteknik, 3. flygteknik o. skeppsteknik, 4. elektroteknik, 5. väg- o. vattenbyggnad, 6. kemi, 7. bergsvetenskap, 8. arkitektur o. 9. lantmäteri (sed. 1932). Vid T. kunna avläggas civilingenjörss (fack 1—6), bergsingenjörss, arkitekt- o. lantmäteriexamen, teknologiske licentiatexamen samt disputationsprov för teknisk doktorsgrad (teknologiske doktor). För undervisn. o. forskning finnas 55 professurer, ca 60 speciallärare, ett flertal docenter o. assistenter. 1,784 studenter (1947). — Åger landets största samling av teknisk litteratur. T:s byggnader vid Valhallavägen o. Drottning Kristinas väg ha uppförts i flera

etapper sed. 1914 enl. ritn. av E. Lallerstedt o. sed. 1945 N. Ahrbom. Jfr Chalmers tekniska högskola.

Tekniska läroverk, gemensam benämning på olika statliga anstalter för teknisk undervisning: r) Tekniska gymnasier (högre tekniska läroverk) med uppgift att meddela den allmänt tekn. bildning o. i förening därmed de merkantila kunskaper, som erfordras för handhavande av grömläna på verkstäders o. fabrikers rit- o. affärskontor el. för ledningen av mindre o. föga specialiserade företag. Treåriga kurser samt minst två mån. deltagande i industriellt arbete avslutas med gymnasiets ingenjörsexamen, som berättigar till inträde vid tekniska högskolorna. Undervisningen meddelas på tre linjer: mekanisk-tekn., kemisk-tekn. o. elektrotekn. Tekniska gymnasier o. högre tekniska läroverk finnas i Borås, Gävle, Göteborg, Helsingborg, Härnösand, Karlskrona, Euleå, Malmö, Norrköping, Skellefteå, Sthlm o. Örebro; 2) Tekniska fackskolor med uppgift att meddela den tekn. utbildning, som jämte industriell erfarenhet fordras för arbetsledare på verkstäder o. fabriker, ävensom för ritare, detaljkonstruktörer o. laboratoriebiträden på arkitekt- o. byggnadskontor samt verkstäders o. fabrikers konstruktionsbyråer o. forskningslaboratorier. Treåriga kurser utöver skolutbildning motsvarande högre folkskola el. yrkesskola samt minst ett års deltagande i yrkesmässigt arbete. Avslutas med fackskolans ingenjörsexamen. Två fackskolor finnas: en i Eskilstuna för maskinindustri o. en i Västerås för elektroteknik.

Tekniska museet, Sthlm, tillkom 1933 genom donation av Knut o. Alice Wallenbergs stiftelse o. dess nybyggnad invigdes 1936. Inrymmer maskiner, apparater o. modeller samt arkiv. Chef är sed. 1924 T. Althin.

Tekniska måttsystemet, måttssystem, i vilket de grundläggande enheterna äro meter för längd, kilogram för kraft o. sekund för tid. På grund av förväxlingsrisken med massenheten kilogram (se d. o.; jfr mks-systemet) har i stället förslagslågits kraftenheterna kilogramkraft o. kilopond (se dessa ord). Ingendera är dock ännu allmänt antagen.

Tekniska nomenklaturcentralen, förk. TNC, sammanslutning, som sedan 1941 verkar för lämpliga tekniska benämningar genom utredningar, publikationer o. rådgivning. Samarbetar bl. a. med Sveriges standardiseringskommission.

Tekniska skolan i Stockholm benämnes sed. V? 1945 Konstfackskolan (se d. o.).

Teknisk tidskrift utgives sed. 1878 av Svenska Teknologföreningen o. behandlar tekniska o. tekniskt vetenskapliga ämnen. Utkommer med 52 nummer per år.

Teknolog (—läg), studerande vid teknisk högskola; författare i teknologiska ämnen.

Teknologföreningen, förkortning av Svenska teknologföreningen.

Teknologi' (av grek. *lek'ne*, konst, o. *lo'gos*, lära), läran om räknenas egenskaper o. bearbetning samt om härtill använda redskap o. metoder. Man brukar särskilja mekanisk o. kemisk teknologi, allteftersom bearbetningen sker med fysiska el. kemiska hjälpmedel.

Teknologi'e doktor, förk. *tekn. dr.*, doktorsgrad vid Tekniska högskolan. Den förste promoverades 1929. — Sed. 1944 kan vid Tekn. högskolan avläggas teknologi'e licentiatexamen.

Tektonik' (av grek. *tektone'*, byggnads-konst), reglerna för konstnärlig sammansättning av de räknen, som ingå i de bildande konsternas alster.

Tektonisk, som avser byggnaden.

Telander, Teodor, f. 7/1 1875, tidningsman, politisk redaktör i Sthlms Dagblad 1917, redaktionschef i Aftonbladet 1921, dess huvudred. 1924—32. Huvudred. för Nationell Tidning 1938, för Dagsposten sed. 1941.

Teleautograf, sandar- o. mottagarapparat för öfverföring av bilder per tråd. Jfr Bildtelegrafi.

Teleborg, gods i mell. Smaland, Vaxjö landskommun, tidigare kallat Tufvan, bostad för Esaias Tegner 1825—27. Nuv. manbyggnad uppförd under 1890-t. i »borgstil».

Telefo'n (av grek. *te'le*, fjärran, o. *fone'*, ljud), apparat för elektrisk ljudöfverföring, vanl. för samtal mell. två personer. I varje apparat finnas mikrofon o. hörteltelefon (förenade till en mikrotelefon), en liten transformator samt signalanordningar. Mikrofonen o. transformatorns ena lindning inkopplas vid samtal i serie med ett batteri, som ant. finns vid varje apparat (lokalbatteri, förk. EB) el. är gemensamt för alla apparater vid samma telefonstation (centralbatteri, CB). Transformatorns andra lindning är kopplad till hörteltelefonen, vid LB-drift i serie med ytterledningen o. motsv. organ i den andra apparaten. Signalering (påringning) till stationen sker vid EB med en växelströmsgenerator, som drives med vev, o. vid CB automatiskt, då mikrotelefonen lyftes från sin klyka. Vid stationen (centralstation för större o. växelstation för mindre områden) kopplas telefonapp. till önskat nummer ant. för hand av telefonister el. automatiskt. I senare fallet begäres numret genom att abonnenten vrider en finger-Skiva, så att varje siffra motsvaras av ett antal strömvabrott i CB-kretsen, vilka påverka reläer på automatstationen o. igångsätta inkopplingen. Telefonering genom undervattenskablar o. på stora avstånd möjliggöres genom inkoppling av pupinspolar resp. elektronrörsförstärkare (på öfverdragstationer). För förbindelse öfver världshaven användes radiotelefonl. Sverige har numera telefonförbindelse med de flesta andra länder. Den första automatiska E. M. Ericssonstationen invigdes i Rotterdam 1923. Jfr A. G. Bell, Centralbatterisystem, Mikrofon, Pupin o. Talregistreringsapparat.

Telefon-AB. L. M. Ericsson, Sthlm. Grundat 1918. En sammanslagning av AB. E. M. Ericsson & Co. (1876), Sthlms Allm. Telefon-AB. (1883) o. Allm. Industri AB. H. T. Cedergren (grundat 1907 under namnet AB. Stockholmstelefon). Aktiekap. 70,581,910 kr. (1948). Telefonfabrik i Midsommarkransen o. kabelverk i Älvsjö. Dessutom verksamhet genom ett antal svenska dotterbolag. Fabrikationsbolag i England, Holland, Italien, Norge, Polen o. Spanien. Koncessionsrörelse i Italien, Argentina o. Mexico. Verkst. dir. II. Ericson (sed. 1942). Jfr Ericsson, E. M.

Telefondirektör, titel för cheferna vid huvudtelefonstationerna i Sthlm o. Göteborg.

Telefoni', läran om telefonen.

Telefonkö, avdelning vid större telefonstation, som mottagar beställningar av samtal till upptaget nummer mot särsk. taxa.

Telefon- o. signalboj, i ubåts öfverbyggnad infälld boj, som frigjord inifrån flåten flyter upp o. upprättar förbindelse mellan sjunken ubåtsbesättning o. yttervärlden medelst i bojen befintlig telefonapparat, genom kabel förbunden med telefon i ubåten. På bojen finnes även en elektrisk lampå, avsedd att genom ljushinkar påkalla uppmärksamhet.

Telefonöfverdrag, förstärkare, inkopplade i långa telefonledningar på t. ex. var io:e mil.

Telefotografi' (av grek. *te'le*, fjärran), 1. Fotografering av avlägsna föremål med hjälp

av objektiv med stor brännvidd (teleobjektiv), rött färgfilter o. pankromatiska el. infraröd-käusliga plåtar. — 2. Fotografisk bild, erhållen enl. 1. — 3. Äldre, missvisande benämning på bildtelegrafi.

Telega, rysk öppen, 4-hjulig spjälvagn.

Telegraf, daglig tysk tidning i Berlin, utges med britt. licens. Uppl. 400,000 ex.

Telegraf lav grek. *WU*, fjärran, o. *gra'fein*, skriva), anordning för snabb överföring av signaltecken på stora avstånd. I äldre tider användes optiska telegrafer med eldar, flaggor, semaforer o. dyl., från 1830-talet däremot elektriska telegrafer, som grunda sig på elektr. strömmens magnetiska verkan. Vid sändningen slutas o. brytes förbindelsen mellan kabeln o. ett batteri med en kontaktanordning, telegrafnyckeln. Strömstötarna iakttagas på mottagarsidan till en början på en kompassnål (nåltelegraf) men registreras numera t. ex. med morseapparat (jfr Morse). I denna tryckes en av urverk framdriven papperremsa av ankaret till en elektromagnet mot en färgtrissa, så att korta o. långa streck upp- eller överensstämmer med strömpulserna (morsealfabet). Numera användas ofta snabbare apparater, särskilt fjärrskrivmaskiner (amer. teletype) med tangentbord som på skrivmaskiner o. direkt utskrift på mottagarsidan av bokstäver på remсор, som klistras upp. Den elektr. förbindelsen består därvid av ett antal strömpulser i olika kombinationer för varje bokstav. För att utnyttja kablarna användas olika system för att samtidigt sända flera telegram på samma kabel (multiplextelegrafi). Vid radiotelegrafi utnyttjas ofta hörseln för uppfattning av morsetecknen, varvid mottagarapparaten ger en summerton, så länge sändarens telegrafnyckel är nedtryckt. Jfr Bildtelegrafi o. Radiosändare.

Telegrafdirektör, titel för cheferna vid telegrafstiftelserna i Sthlm o. Malmö.

Telegrafera, genom telegraf avsända meddelande

Telegrafo'n [-fän], av V. Poulsen konstruerad apparat för magnetisk registrering o. återgivning av ljud. Utgör en föregångare till moderna apparater för ljudupptagning på stålband. Jfr Bandupptagning o. TalreasterinBS-apparat.

Telegrafstyrelsen, under kommunikationsdepartementet lydande centralt ämbetsverk, som utgör överstyrelse över Telegrafverket o. har till uppdrag att ombesörja o. övervaka trafiken på statens telefon- o. telegrafanläggningar, däri inbegripet radiotelefon, radiotelegraf o. rundradio, samt utse erforderliga nyanläggningar m. m. Styrelsen har ock ett emottaga o. redovisa Telegrafverkets inkomster samt bestrida dess utgifter. Instruktion av % 1941 med senare ändr. Chef: generaldirektör.

Telegrafverket, under kommunikationsdepartementet lydande verk för ombesörjande av telegrafbefordringen o. utväxlingen av telefonsamtal. Verket tillkom 1853, då den elektriska telegrafen började användas i Sverige. Telefonen infördes i början av 1880-t. Den centrala ledningen handhaves av Telegrafstyrelsen. Driftspersonalen är fördelad på 6 distrikt under distriktschefer, med distriktsbyråer i Malmö, Göteborg, Norrköping, Sthlm, Gävle o. Sundsvall. Till distrikten höra linjesektioner med ingenjörspersonal samt stationer under telegrafkommisariater (i vissa fall telefon- el. telegrafdirektörer, se d. o.). Radiostationerna äro sammanförda till ett radiodistrikt. Dessutom finnas huvudförädr i ovan nämnda städer, kabelkontor i Sthlm o. verkstadsavdelning med huvudverkstad i Nynäs- <

hamn. Personalens utbildning handhaves av Telegrafverkets undervisningsanstalt (i Sthlm), som förestås även byrådirektör i Telegrafstyrelsen.

Telegrambild, bild, som erhållits genom bildtelegrafi.

Telegrambyrå, anstalt för befordring av nyheter till tidningarna. Den äldsta, *Agence Havas*, grundades i Paris 1835; Sveriges första, *Svenska telegrafbyrån*, grundades 1867. Dess nyhetsavdelning är sed. 1921 övertagen av Tidningarnas telegrafbyrå (T. T.).

Telegrampostanvisning, form av postanvisning, som innebär att utbetalningsordern till adresspostkontoret expedieras telegraflede. Infördes i Sverige 1892.

Te'leki, ungersk magnatsläkt, bl. vars medlemmar i äldre tid märkas historieskrivaren greve József T. (1790—1855) o. hans broder greve I, ås z 16 T. (18n—61), vilken efter 1848 var huvudman för de habsburgfientliga ung. emigranterna. Greve Pál T. (1879—1941), kartograf, upptäcktsresande o. politiker, ungersk delegat vid fredskonferensen i Trianon, var upprepade gånger utrikesminister; ministerpresident 1920—21 o. 1939—41. Verkade för en revision av Trianonfreden o. hade stor del i Transylvaniens återfående genom Wienskiljedomen aug. 1940. Begick självmord i mars 1941 som protest mot det tyska kravet på ungerskt deltagande i kriget mot Jugoslavien.

Tele'makos, i grek. sagor son till Odyssevs

Telemarken, landskap i s. Norge. 12,790 kvkm. Rikt på skog, sjöar, älvar o. vattenfall. Industricentrum, turistområde. Gammal, egenartad kultur (hemslojd, folkmusik).

Telemark tykle, i a. N'orge. 15,118 kvkm, r30,000 inv. (1946). Städer: Skien, Porsgrund, Notodden, Kragerø, Brevik.

Teleobjektiv, kameraobjektiv med stor brännvidd, består vanl. av en främre, positiv o. en bakre, negativ lins. Användes vid fotografering av avlägsna föremål, vid djurfotografering m. m. Jfr Telefotografi.

Teleologi' (av grek. *te'los*, ändamål, o. *lo'gos*, lära). *Filos.* Den åsikt, som vill förklara skeendet i världen ej blott ur mekaniska orsaker utan äv. ur ändamålssynpunkter. Repr.: Platon, Aristoteles m. fl. — *Teleo'logiska* beviset för Guds existens, det bevis, som ur världens ändamålsenliga inrättning sluter till en förmuftig världserund. Repr.: stoikerna.

Teleolo'giska kritieis'men, riktning inom aykantianismen.

Telepati' (av grek. *te'le*, fjärran, o. *pa'tos*, själstillstånd), en ånru ej på tillfredsställande sätt förklarad överföring av känslor, förmåelser o. tankar från en människa till en annan. — *Telepa'tisk*, som avser telepati.

Teleprinter [-prinnt^o], eng. benämning på fjärrskrivmaskin. Jfr Telegraf.

Teleskop l-skå'p] (av grek. *te'le*, fjärran, o. *skopei'n*, se), dets. som astronomiska tuben.

— *Spegelteleskop*, dets. som reflektor.

— *Telesko'pisk*, som avser teleskop; synlig endast med stark kikare el. teleskop. I sistnämnda betydelse anv. ordet äv. bildligt om små, obetydliga ting.

Teleskopmast, ihållig mast med flera i varandra nedsänkbara delar.

Teleteknik, den del av elektrotekniken, som behandlar överföring (med el. utan tråd) av signaler, meddelanden o. dvl. från en punkt till en annan, t. ex. telefon[^] telegrafi o. radio.

Teletype [-tajp], amerik. benämning på fjärrskrivmaskin. Jfr Telegraf.

Television (av grek. *te'le*, fjärran, o. lat.

visio, syn), överförande av rörliga bilder el. scener med telefonledning el. vanliga radio (jfr Bildtelegrafi, som avser stillastående bilder). Tillgår i princip så, att originalet undersöks punkt för punkt i tätt liggande rader (linjer), varvid växlingarna mellan skuggor o. dagrar framkalla elektriska svängningar, vilka översänds till mottagaren o. där omvandlas Ull en ljuspunkt av växlande styrka, som rör sig över en bildskärm med exakt samma hastighet o. fas som avsökingsanordningen på sändarsidan. För att bilderna skola bli tydliga o. giva intryck av kontinuerlig rörelse, måste dels avsökningen omfatta ett stort antal (ca 400) linjer per bild, dels bilderna upprepas i snabb följd, 25—50 per sekund (jfr Kinematografi). Avsökningen sker numera med elektronstrålen i ett ikonoskop, inbyggd i en televisionskamera, förr däremot med olika mekaniska anordningar (roterande hälskiva, spegel-skruv el. dyl.). I mottagaren användes vanl. ett speciellt katodstrålerör (bildrör, jfr Katodstrålerör), vars elektronstråle rör sig oerhört hastigt (ex. 2 km per sek.) över fluorescensskärmen o. samtidigt växlar i styrka i takt med skuggor o. dagrar hos originalet. På grund av de ytterst snabba växlingarna kunna endast ultrakorta vågor, ex. med våglängder mell. 6 o. 7 meter, användas för överföringen. — Äv. television av färgbilder är num. möjlig.

Tel lerbara (av grek. *te-le*, fjärran, o. *fe'rein*, bära), transportanläggning med enspårig rälsbana i form av järnbalkar, upplagda på en rad stölpstöd el. dyl. Vagnarna hänga ned från de mot rälens vilande löptrissorna o. drivas av elektriska motorer, som manövreras av förare el. från en central. Vagnarna äro försedda med höj- o. sänkbara telferblock, varigenom en smidig lastning o. lossning möjliggöres.

Telje el. Talje, medeltida handelsplats i nuv. finska kommunen Kumo. Åbo o. Björneborgs län. Besökt av birkarlarna.

Teñh, arab., egentl. kulle; odlingsbara trakter i Atlasbergen i n. Afrika.

TeH, Wilhelm, sagohjälte, skall enligt på 1400-t. upptecknade schweiziska traditioner vid tiden för schweizarnas första resning mot habsburgska huset ha fångslats av en fogde, Gessler, men flytt o. sedan nedlagt Gessler med sin pil. T. ansågs länge historisk, men då ett till hans historia knutet motiv (mål-skjutningen mot äpplet på sonens huvud) är vida spritt inom sagan, anses han numera i allmänhet icke höra hemma i verkligheten, ehuru hans existens på senaste tid änyo gjorts gällande även av framstående forskare. — T. har poetiskt behandlats bl. a. av Schiller i ett skådespel.

Tell-Aviv' (»Vårens kulle»), huvudstad i Israel o. Palestinas största stad. 183,000 inv. (1946), uteslutande judar. Grundades som sionistkoloni 1909. Kulturellt centrum, industri, havsbud. Apelsinodlingar.

TeH el-Amarna, dets. som Amarna.

Tellez, **Tel'epJ**, **Gabriel** (1571—1648), spansk dramatiker, författarnam **Tirso** de **Molina**. Inom T:s rika produktion märkas *El Burlador de Sevilla* o. *el convidado de piedra* (Förföraren från Sevilla el. stengästen, 1924), det första Don Juan-dramat, o. *Don GU de las calzas verdes* (Don Gil med de gröna byxorna).

Tellu'r (av lat. *telVus*, jorden), ett 2-, 4- o. 6-värt sällsynt metalliskt grundämne, kem. tecken **Te**, atomvikt 127.61 (8 stabila isotoper), atomnr. 52, spec. vikt 6.25, smältp. 453°, liknar i hög grad selen.

Tellu'risk (av lat. *teWus*, jorden), som avser jorden.

Tellu'rium, en för skolbruk avsedd modell för studiet av jordens o. månens dagliga o.

årliga belysningsförhållanden under rörelsen kring solen. Består av en med rörlig måne försedd mindre jordglob, vilken med en handdriven mekanism föres kring en lampa.

Tell'us, latinskt namn på jorden.
Tel maltre, tel valet [täll må'tr tall valä'], fr., sådan herre, sådan dräng.

Tel'tow t-täj, stad s.v. om Berlin vid **Tel-tow** kanalen, mellan Spree o. Havel.

Telu'ger, namn på det talrikaste bland de dravidiska folken i Indien. Omkr. 23.5 mill.

Tema (sing. o. plur.), grek., egentl. det uppställda; ämne avsett att avhandlas; grundtanken (i ett framförande), skriftligt översättningsprov; uppräknande av vissa för ett verb karakteristiska former. — **Mus**. En musikalisk, fullständig tanke, som ligger till grund för en komposition. **Tema'tisk**, bildad ur en kompositionens tema el. anslutande sig därtill.

Temes ltemm'esj, biflod fr. v. till Donau, rinner upp på Transsylvanska alperna, faller ut nedanför Theiss' inflöde. Längd 335 km.

Temesvár, ung. namn på Tiuisoara.

Te'mis, i grek. myt. rättvisans gudinna, dotter av Uranos o. Gaia, första gemål till Zevs o. moder till herorna o. moirerna.

Temistokles (omkr. 525 f.Kr.—omkr. 460 f.Kr.), atensk fältherre o. statsman, den snillrike skaparen av den atenska sjömakten, vann 480 en lysande seger över perserna vid Salamis. Landsförvisad 471, trädde slutligen i persisk tjänst.

Tem'pe, naturskön, historiskt berömd dalgång i n. Tessalien, Grekland, mellan bergen Olympus o. Ossa, genomfluten av Peneios.

Tempel (lat. *temp'lum*), helgedom.

van den **Tem'pel** [fann-], **Abraham** (1622—72), höll. målare, verksam som porträttmålare i Amsterdam från 1660.

Tempelherreorden, **Tempelherr**, **Tempelriddare**, en under korstågstiden uppkommen andlig riddarorden, stiftad 1118 av franska riddare till skydd för pilgrimerna i Palestina, stadfast av påven 1128. Orden erhöi inom kort stora donationer, drev en omfattande handel o. ägde besittningar i skilda länder men råkade senare i strid med den världsliga makten. Filip IV krossade orden inom Frankrike o. förmodade påven Klemens V 1312 att upphäva den, varefter dess siste stormästare, Molay, dömdes att bestiga bålet (1314). Dess egendom övergick till johanniterna.

Tem'pelhof, **Berlin** i T., stadsdel i s. Berlin. 114,000 inv. (1933). I närh. **Tem'pelhof** feld, förr exercisplats, nu ett av Europas största flygfält.

Tempelman, **Olof Samuel** (1745—1816), arkitekt av nyklassicistiska skolan, sekr. vid Konstakad. Bl. hans arbeten: *Gustav III:s paviljong* på Haga (1787—90), *Forsmarks kyrka* o. *Härnösands gymnasium* (nu rådhus).

Tempeltornet, fästning vid Paris, uppförd på r200-t., riven 1808—11; tidvis fängelse, bl. a. 1792 för Ludvig XVI o. hans familj.

Tem'pera (av lat. *tempera're*, blanda), av konstnärer använd emulsionsfärg med bl. a. ägg o. olja (ägg **tempera**) el. kasein o. olja (**kasein'tempera**).

Tempe'ra, utföra tempering.

Temperament' (av lat. *temper amen'tum*, blandning), sinnesbeskaffenhet, sinnelag, skaplynne. Man skiljer av gammalt mellan fyra temperament: **sangviniskt** (gladlynt), **koleriskt** (häftigt), **melankoliskt** (sorgset) o. **flegmatiskt** (trögt).

Temperatu'r (lat. *temperatu'ra*, av *lempe-ra're*, blanda). **Fys**. En för studiet av värme-fenomenen grundläggande storhet, som människan ofullkomligt kan iakttaga med sitt temperatursinne, men som anges mestl. den

mot mitten av 1600-t. införda termometern. Jfr Temperaturskala. — Mus. Avvikelsen från intervallens akustiska renhet, vilken i den praktiska musiken måste godtagas för att t. ex. på tangentinstrument kunna använda ett begränsat antal toner inom en oktav.

Temperaturinverso'n föreligger, då temp. i atmosfärens nedre lager (troposfären) ökar med höjden över jordytan. Utgör ett undantagsfall, som kan inträffa under klara nätter, då markytan avkyles genom stark utstrålning o. sedan i sin tur avkylar de nedersta luftskikten.

Temperaturkoefficienten för en bestämd egenskap (ex. elektr. motståndet) hos ett givet ämne är ett tal, som anger med vilken brädel storleken av denna egenskap ändras, då temp. ökas i°.

Temperaturskala, den skala, som lägges till grund för gas- el. kvicksilvertermometerns gradering, kan ant. vara likformig (lika stora skaldelar), varvid två temperaturer, fundamentpunkterna, godtyckligt föreskrivas (jfr Celsius, A., Fahrenheit o. Réaumurgrader), el. också kan skalan fastslås i anslutning till energiprincipen, den s. k. termodynamiska temperaturskalan. Mellan — 230° C o. + 1,000° C överensstämmer heliumtermometerns skala med den termodynamiska så noga, att felet är mindre än 0,002° C. Enligt termodynamiska skalan kan man icke uppnå lägre temperatur än den absoluta nollpunkten, — 273,11° C. Tages denna till nollpunkt, erhålles Kelvinskalan el. absoluta temperaturskalan.

Temperaturstrålning el. värmestraålning, den elektromagnetiska strålning, som uteslutande beror på den strålände kroppens värmeenergi. För temp. under c:a 500° består den uteslutande av infraröd strålning; vid ökad temp. (röd- el. vitglödande kropp) ingår alltmer synlig o. slutl. äv. ultraviolett strålning. Den totala temperaturstrålningen från en given kropp ökas starkt vid stegrad temp. (i proportion till absoluta temp:s fjärde dignitet enl. Stefans o. Boltzmanns lag). För en absolut svart kropp är temperaturstrålningen fullt bestämd av M. Plancks strålningslag; för övriga kroppar beror den äv. av ämnets absorptions- el. emissionsförmåga. Jfr Svart kropp.

Tempera'ra (av lat. *temperare*), ge rätta måttet el. rätta temperaturen; dämpa. — *Tempera're* ad, måttligt varm. — *Tempererade* zonerna, områdena på jorden mellan vändkretsar o. polcirklar.

Tempe'ring (av lat. *tempus*, tid), inställande av en artilleriprojektils tidför åstadkommande av krevad i luften på lämpligt avstånd framför målet (krevadavstånd). — Verb: *ternpera*.

Temperkol, vid aducering (se d. o.) utfällt, mycket finfördelat kol.

Tem'pi passa'ti, it., flydda tider.

Templarorden, förk. *T. O.*, nykterhetssällskap, bildat 1883 i New York genom utbrytning ur Goodtemplarorden; infördes i Sverige 1884 o. sammanslogs 1922 med Nationalgoodtemplarorden till Nationaltemplarorden. Dess chefer ha varit K. E. Lannerdahl (1885—99), C. G. Ekman (1899—1908), Aug. Ljunggren (1908—09), J. Ericsson (1909—14) o. A. Sävström 1914—22.

Temple, The [3° templ'], byggnadskomplex i Londons City, urspr. tempelherrarnas ordenshus, senare lokaler för två Inns of court (advokat- o. domarkorporationer): The Inner o. The Middle Temple. Förstördes av tyska bomber maj 1941.

Temple, Le [l° ta°'pl'], fr., dets. som Tempelornet.

Temple [templ], sir William (1628—99), eng. statsman o. författare, upphovsman

till den mot Ludvig XIV riktade trippellalliansen mellan England, Holland o. Sverige (1668), under vissa tider en av Karl II:s inflytelsestärkaste rådgivare. Till samma släkt hörde Henry John T., lord Palmerston.

1. Temple [templ], Frederick (1821—1902), eng. teolog, slöt sig i Oxford till oppositionen mot den högkyrkliga rörelsen, blev under Gladstones medverkan biskop i Exeter o. London; ärkebiskop av Canterbury 1896. Framgångsrikt verksam i kristligt social anda.

2. Temple, William (1881—1944), son till F. T., eng. teolog. Biskop i Manchester 1921, ärkebiskop av York 1929, av Canterbury febr. 1942. Socialt o. ekumeniskt verksam. Bl. arb. *Nature, man and God* (1934).

Temple Bar [templ ba'], benämning på gränsen mellan City o. det övriga London vid hörnet av Fleet Street o. Strand; fört utmärkt genom en bon, senare med en portbyggnad. Den senare är num. flyttad. Då T. eng. konungen besöker City, mottages han vid T. av lord-mayorn, som åt honom överlämnar Citys svärd.

Templewood [templ'odd], lord Samuel, viscount of Chelsea (före 1944 sir S. Hoare), f. 1880, britt, politiker, minister för flygväsendet i Baldwins ministär 1923—29. Som minister för Indien i Macdonalds samlingsregering 1931—35 bidrog T. kraftigt till antagande av ny författning för Indien (1935). Juni s. å. blev han utrikesminister i Baldwins tredje ministär, varvid han förgäves sökte hindra det ital.-absinska kriget. I samförstånd med franske konseljpresid. Laval uppgjorde T. ett medlingsförslag, den s. k. Hoare-Lavalplanen, som innebar, att Abessinien skulle avstå stora områden till Italien men behålla en viss självständighet. Den opinionsstorm, förslaget väckte i England, tvang emellertid T. att avgå dec. s. å. Juni 1936 återträdde han dock som sjöminister, blev maj 1937 inrikesminister i N. Chamberlains kabinett o. sept. 1939 Lord Privy Seal, flygminister april—maj 1940; därefter ambassadör i Madrid till dec. 1944, från vilken tid skildringen *Ambassadör on special mission* (1946) härrör.

Temp'lum, lat., enligt etruskisk-rom. augurallära ett av augurer utstatkat helgat område, varifrån auspiciis togos.

Tem'po, plur. *tem'p'i* (it., av lat. *tempus*, tid). Mus. Tidmätt el. den hastighet, varmed ett musikstycke skall utföras. — *Ridk*. Den för hästens takt (se d. o.) bestämda farten; inom armén rides (köres) i skritt 100 tu, i trav 200 — 225 m. o. galopp 350 m i min. — *Tekn*, Avgränsad arbetsoperation. *Tempo arbete* innebär, att varje arbetare endast utför ett tempo (t. ex. borrar ett hål på arbetsstycket, som därefter går vidare till nästa arbetare).

Tempo AB., företag för försäljning av varor till enhetspriser inom hela landet, grundat 1932. Aktiekap. 2 mill. kr. (iq.18). Dötterbolag till Ahlén & Holm AB. Jfr Epa.

Tempora'l (av lat.), som avser tid el. tempus. — *Andt*. Som avser tinningarna (os *temporale*, lat. tinningbenet).

Temp'ora mutan'tur, et nos muta'mur in ill'is, lat., »tiderna förändras o. vi förändras med dem».

Temporä'r (fr. *temporaire*, av lat. *tempus*, tid), övergående, tillfällig.

Temps, Le [l° ta°'s'], fr., »Tiden», halvofficiell Partistidning, partilös men av moderat liberal republikansk färg. Grundades 1861 i Paris, utgavs från hösten 1940 till 1945 i Lyon. Nedlagd.

Tem'pus, lat., tid; namn på verbens tidsformer: presens, iniperfekt, perfekt, pluskvamperfekt, futurum, futurum exaktum, konditionalis m. fl.

Temu'co, stad i mell. Chile, 600 km s. om Santiago. 85,000 inv. (1940). Jordbruks- o. handelscentrum.

Tenaote't (av lat.), hållfasthet (särsk. mot sträckning).

Tenalj (fr. *tenaille*, tång), äldre försvarsverk med inåtgående vinklar.

Tendens (av lat. *tendere*, åsyfta), syftning; dragning, böjelse. — **Tendenti'ös**, innebärande en viss tendens; avsiktlig. — **Tend'e-ra**, sylta (till).

Ten'der (av eng. *tend*, ledsaga), mindre hjälpfartyg för bogsering, transporter m. m. Jfr 'lokomotiv.

Ten'edos, turk. *Bozdia adasy*, turk. ö i n.ö. Geiska havet. 42 kvkm, 6,000 inv. Vinodling. Grek. sjöseger över turkarna ">1822. Stödjepunkt för ententen under Första världskr.

Teneri te el. Te'a'eriffa, den största av Kanarieöarna. 1946 kvkm. Utgör med tre mindre öar en provins i Spanien. 400,000 inv. (1947). Vulkanisk (*Pico de Teyde*, »Teneriffas pik», 3,710 m). Milt klimat. Huvudstad: Santa Cruz de Tenerife.

Tenesm'er (av lat.), smärtsamma trängningar till avföring el. urinerings.

Tengberg, Niklas August (1832—70), historiker, prof. i l. und 1863, utgav flera betydande arbeten, huvudsakl. med ämnen från 1700-t:s historia, bl. a. den snillrika essäen *Om trihetstiden* (1867).

Tengbom, Ivar, f. 1878, arkitekt, prof. vid Konsthögskolan 1916—20, slottsarkitekt på Sthlms o. Drottningholms slott sed. 1922, general-dir. o. chef för Byggnadsstyrelsen 1924—36, Preses i Konstakad. sed. 1943. Bl. arbeten: *Sthlms Enskilda Bank* (1915), *Högalidskyrkan* (1923), *Konserthuset* (1926), den urspr. för Sv. TändsticksAB. uppf. kon-torsbyggnaden (1928) m. fl. moderna affärshus ss. *Citypalatset* (1933), *Esselte* ('934) > *Atvidabergshuset* (1944), alla i Sthlm, samt *Svenska institutet* i Rom (1940).

Tengdahl, Knut Abel (1867—1935), försäkringsman, led. av Försäkringsrådet från 1917, socialdem. kommunalpolitiker; led. av AK 1908—ig o. av FK 1920—25. av Sthlms stadsfullmäktige från 1905, dess ordf. 1927. T. tog verk sam del i tillkomsten av Sthlms stadshus

Tengene, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. l.; Grästorps landsf. distr., Åse, Viste, Barne o. Laske doms. 552 inv. ('947).

Tengene församling, omfattar Tengene kommun o. Grästorps köping.

Tengri-nor el. **Nam-1**s o. avloppslös saltsjö i Tibet. 4,630 m ö. h., 1,950 kvkm.

1. **Tengström**, Jakob (1755—1832), ärkebiskop, finl. statsman o. författare, prof. i Åbo 1790, biskop i Åbo stift 1803 (förklarad som ärkestift 1817). T. arbetade under Finska kriget 1808—09 för en uppgörelse med det segrande Ryssland. Hävdatecknare o. skald (lärodikter o. naturbeskrivande dikter).

2. **Tengström**, Johan Jacob (1787—1858), brorson till J. T., finl. universitetsman. Utgav skt. i filologl. litteraturhistoria (särsk. om folkpoesi) samt finl. kulturell o. ekonomisk historia.

Teniers [tenors], David, d. y. (1610—90), flaml. målare, hovmålare i Bryssel 1651. T. utförde företrädesvis genrebilder (krogliv, sol-

datliv). Bl. arb.: *Vaktstuga* (1642), *Bondbröllop*, *Alkemist*. Repr. i Nat.mus.

Tenn lika el. **tännlika**, möbelstift.

Tenn (lat. *stannum*), en 2- o. 4-värd, vit, smidig metall, kem. tecken Sn, atomvikt n8.70 (10 stabila isotoper), atomnr. 50, spec. vikt 7.28, smalt. 232°, kokp. 2,270°. Vid låg temp. övergår tenn långsamt till en grå, pulveriormig modifikation (tennpest). Tenn förekommer i naturen vanligen som oxid, tennmalm, o. utvinnes därur genom reduktion med kol. Det användes till lödning, förtäning av järn- (vitbleck) o. kopparplåt, till husgerädsartiklar o. prydnadsföremål samt i en hel del legeringar. — **Tenn(I)klorid**, **tennklorurel**, **stannoklorid**, **SnCl₂**, vita kristaller, är ett kraftigt reduktionsmedel o. användes i färgerierna till framställning av färglackar o. som betmedel. — **Tenn(IV)klorid**, **el. stanniklorid**, **SnCl₄**, användes även i färgerierna liksom natriumstannat, **Na₂SnO₃**. Jfr Musivguld, Pinksalt o. Tennmalm.

Tenn, förkortning av *Tennessee*.

Tennbrons, dets. som fosforbrons.

Tenn'essee [-sj.], 1. Biflod fr. v. till Ohio, kommer från Iron Mountains, v. Virginia, o. faller ut vid Paducah, Kentucky. 1,600 km. Segelbar. — 2. Förk *Tenn.*, en av Amerikas Förenta Stater (sedan 1796), mellan fl. Mississippi i v., Nord-Carolina i ö. o. Virginia o. Kentucky i n. 109,415 kvkm, 2,870,000 inv. (1944) O. delen högländ, det övriga slättland. Betydande jordbruk (majs, vete, havre, bomull, tobak, sydfukter), boskapsskötsel o. bergsbruk (järn, koppar, zink, kol). Stor industri. Flera univ., det största (statsuniv.) i Knoxville (8,000 stud., 1946). Huvudstad: Nashville.

Tennessee Valley Authority, »Tennessee's styrelse», förk. TV A, en av president F. Roosevelt 1933 upprättad organisation för Tennessee's ekonomiska förkovran. T. har förbättrat flodens segelbarhet, reglerat dess vattenstånd o. utbyggt dess vattenkraft, anlagt industrier (bl. a. aluminiumverk), utfört skogsplanteringar samt utvecklat jordbruket genom terrasserings, införande av nya kulturväxter etc. T:s sanitära, sociala o. kulturella anordningar äro mångfaldiga.

Tennfolium, dets. som stanniol.

Tenn'iel, sir John (1820—1914), eng. skämttecknare, flitig medarbetare i skämttidningen *Punch* 1850—1901.

Tenn'is, ett gammalt bollspel, fordom spelat i bollhus; num. dets. som lawntennis.

Tennisarm, -armbåge, smärttillstånd invid armåbgsleden genom skada i muskelfästena o. genom ledkapselinflammation. Orsakas genom överansträngning vid t. ex. tennis-spel (back hand-slag). Behandlingen i första hand vila.

Tennmalm, **tennsten** el. **kassiterit**, diamantglänsande, vanligen brunt till svart mineral av tennoxid, **SnO₂**, med i rent tillstånd 78.8 % tenn men i regel förorenat av några % järn. Ger ljust streck, har spec. vikt 6.8—7 o. hårdheten 6—7. Utgör det enda mineral, ur vilket tenn framställes. I Sverige finnes tennmalm endast på ett par ställen som en mineralogisk sällsynthet.

Tennyson [tenn'is'n], Alfred (1809—92), lord, eng. skald, blev genom en samling *Poems* (1842) en av samtidens mest uppskattade diktare. Högst nar T. i den åt minnet av ungdomsvännen Hallam ägnade diktsamlingen *In memoriam* (1850). ett uttryck för T:s religiösa öoddlighetstro. Senare skrev han uteslutande

breda episka dikter på blankvers, dels med ämnen ur Artursagan (*The idylls of the king*, 1859—85), dels med samtidsämnen (*Enoch Arden*, 1864). T:s diktning präglas av optimistisk livstro i enkel men stämningsmättad form. Num. uppskattas mest hans rena lyrik. I sv. övers, finnas bl. a. Dikter i urval (1902).

Tenochtitlan, huvudstad i det aztekiska riket, i mell. Mexico. Intogs o. förstördes av Cortés 1521. På T:s ruiner byggdes Mexicos n. v. huvudstad.

Teno'r (it. *tenore*, av lat. *tenere*, hålla), hög mansröst med omfånget c—*a*, äv. benämning på tenorsångare. Förk. *ten* o. *t*. V c n l y r i s k a t e n o r e n har ljus o. vek klang o. går till c', medan l i j a l t e t c n o r e n är kraftigare o. fylligare o. ej så hög. I manskvartett kallas den högre o. melodiförande stämman »första*», den lägre »andra» tenor, i fyrstämig blandad kör är tenoren den näst lägsta stämman.

Tenorbar'ytan, den högre barytonen.

Tenorist', dets. som tenorsångare, tenor.

Tenorklav, benämning på C-klaven. då den står på fjärde linjen. Tenorstämman noteras dock num. i basklav el. diskantklav (G-klav), ehuru den i senare faller måste tänkas ligga en oktav lägre.

Te'nos, nygrek. T i n o, ö i grek. ögruppen Kykladerna, Egeiska havet. 201 kvkm, 12,000 inv. Vallfartsort.

Tenotomi' (av grek. *te'non*, sena, o. *tome'*, snitt), en ortopedisk operation, som går ut på att genomskära en sena på så sätt, att senan därigenom kan förlängas.

Tenow, Christian (1860—1926), ämbetsman, generaldir. o. chef för Riksråken-skapsverket 1920, vilket ämbetsverk tillkommit huvudsakligen på T:s initiativ. — T:s första hustru Elna T., f. Ros, f. 1/5 1862, har framträtt som ivrig djurskyddsvän o. under namnet Elsa Törne som författarinna.

Tensio'n (av lat.), spänning; gastyck.

Tensta, kommun i mell. Uppland, Upps. 1. (past.adr. Vattholma); Norunda landsf.distr., Upps. l:s n. doms. 1,293 inv. (iQ4y). Tegelkyrka från slutet av 1200-t. med det inre smyckat av väggmålningar, signerade av Johannes Rosenroth 1437. Ursprungl. hade kyrkan ett högt placerat inntertak av trä, vars stomme syns ovanför 1400-talsvalven.

Tentak'ier (av lat. *tenta're*, känna sig för), hos ett flertal lägre djur förekommande, oftast smala, ytterst rörliga utskott, ibland utbildade till känselspröt, ibland till kraftiga, muskulösa fängstarmar osv.

Tentamen, lat., prov; prövning i ett läro-ämne. — T e n t a t' o r, den som verkställer en tentamen; den som provas kallas t e n t a n d'. — T e n t e'r a, verkställa el. undergå tentamen.

Tenta're li'et. lat., försöka dugar.

Tenture [ta'«ty'r], fr., svit, serie (av vävda tapeter).

Tenue [t'ny'], fr., hållning; klädsel.

Tenu'to, it., musikterm: uthållet.

Teobromi'n, dimetyldioxipurin, en i kakao-bönorna förekommande purinbas, svårslöslig i vatten. Verkar liksom koffein stimulerande. Användes inom medicinen som urindrivande medel. Jfr Teofyllin.

Teoci'n, syntetiskt teofyllin.

Teoderik, franska konungar. — T e o d e r i k I, d. 534, son till Klodvig, erhöi efter faderns död 511 ö. delen av det franska väl-

det. — T e o d e r i k II, d. 613, son till Kildebert II, konung 596, besegrade sin broder Teodebert II, som härskade i Austrasien, o. förenade åter det efter faderns död delade riket.

Teoderik, västgotiska konungar. — T e o d e r i k I, d. 451, konung 419, bidrog till Agtius' seger över Attila på Katalauniska fälten 451. stupade själv i striden. — Teoderik II, d. 466, konung 453, utvidgade västgotariket i Gallien o. Spanien.

Teoderik, kallad den store (omkr. 455—526), östgotisk konung, bröt 488 på uppdrag av kejsar Zeno med en östgotisk här in i Italien o. besegrade Odovakar i tre stora slag vid Isonzo, Verona o. Adda. Efter att ha låtit undanröja Odovakar grundade T. 493 östgotariket i Italien o. tog sitt residens i Ravenna, som han smyckade med praktfulla byggnads-

verk (T:s grav, se bild). Han imponerades av den antika kulturen o. uppträdde mot den rom. befolkningen som kejsarens ställföreträdare, understödjande konst o. vetenskap. Goterna fingo dock lyda under särskilda lagar o. utgjorde en avskild krigarklass, varigenom sammansmältningen med romarna förhindrades. I de germanska hjältesagorna prisas T. under namnet Didrik av Bern.

Teodicé (av grek. *teo's*, gud, o. *di'ke*, rättvisa), försök att vetenskapligt uppvisa, buru det ondas förekomst kan vara förenlig med Guds allmakt o. försyn. Mest känd är Leibniz' »Essais de théodicée» (1710).

Teodolit', mindre astronomisk tub, försedd med vattenpass o. vridbar kring en lodrät axel, varvid vridningsvinkeln avläses på en graderad skala, s. k. horisontalcirkel. Stundom är tuben även vridbar kring en horisontell axel med vertikal ställd skala, s. k. vertikalcirkel; teodoliten kallas då även universalinstrument el. p a s s a g e t e o d o l i t'. Användes till geodetiska mätningar o. som transportabelt universalinstrument för forskningsresande. Vid avvägningar användes teodolit utan cirkelskalor.

Teodo'ra, östrom. kejsarinnor. — 1. T e o d o r a (omkr. 508—548), Justinianus l:s gemål 527, tidigare skådespelerska, utövade ett utomordentligt inflytande över kejsaren. T. har ofta varit föremål för litterär behandling, bl. a. av Sardou (1884). — 2. T e o d o r a, d. 867, Teofilos' gemål, återinförde efter sin makes död 842 bliddyrkan inom den grek. kyrkan, till vars helgon hon räknas.

Te'odor I Las'karis, d. 1222, östrom. kejsare, upprättade kejsardömet i Nicaea 1206.

Teofilos, d. 842, östrom. kejsare 829, förde långa o. olyckliga krig med kalifen av Bagdad.

Teofilus, en kristen romare, som Lukas tillägnar sitt evangelium (I. uk. 1: 3) o. sin missionshistoria (Apg. 1: 1).

Teofra'stos (372—287 f.Kr.), grek. filosof, den mest betydande av Aristoteles' personliga lärjungar o. dennes efterträdare som ledare för den peripatetiska skolan i Aten. Utgav grundläggande arb. i naturvet. ämnen. bl. a. en systematisk framställn. av botaniken. Hans skrift *Karaktärer* har haft betyd. särsk. för fransk litteratur från upplysningstiden.

Teofylli'n, dimetyldioxipurin, förekommer i teblad o. kaffeböner, utgör ett vitt, lättlösligt kristallpulver, som vanl. framställs syntetiskt. Är isomet med teobromin o. användes som urindrivande medel; syntetiskt framställt under namnet t e o c i n.

Teo'gnis från Megara, grek. skald, 500-t. f.Kr.; tillhörde adelspartiet i sin hemstad o. drevs vid en demokratisk statsvälvning i landsflykt. T:s dikt präglas av partihat, men han besjunger äv. kärleken o. vinet.

Teokrati' (av grek.), gudsvälde, benämning på den i mosaiska lagen föreskrivna statsformen; äv., beteckning för det medeltida påvedömet o. den äldsta kalvinisraens kyrkopolit. ideal.

Teo'kritos, grek. skald från Syracuse, omkr. 270 f.Kr., herdediktens skapare, förebild för Vergilius i dennes »Bucolica» o. därigenom äv. för senare tiders idylldiktning. Ett 30-tal dikter äro bevarade under T:s namn.

Teolo'g, den som studerar el. studerat teologi. Teologi' (av grek. teo's, gud, o. logis, lära), läran om Gud o. gudomliga ting, kristen religionsvetenskap. Den evangeliska teologien brukar omfatta följande läroämnen: exegetik, kyrkohistoria, systematisk teologi (dogmatik, etik o. symbolik) o. praktisk teologi.

Teologie doktor, förkortat T. D., högsta lärdomsgraden vid teologisk fakultet.

Teologie kandidatexamen, förkortat T. K., den universitetsexamen, vilken förbereder till prästämbetet el. till studier för teolo'gi'e licentiatexamen (förk. T. L.).

Teolo'gisk, som avser teologi.

Teologisk-filosofisk examen, förberedande examen för inträde i teologisk fakultet. Omfattar ämnena hebreiska, grekiska o. filosofi (el. latin).

Teopom'pos, f- omkr. 380 f.Kr., grek. historiker, av vars båda arbeten *Hellenika* (12 böcker, omfattande tiden 411—394, en fortsättning av Tukydides' verk) samt *Filippika* (58 böcker, tiden 360—336) omfattande brottstycken finnas bevarade.

Teorb [-ärb'] el. basluta, en större luta med dubbel uppsättning av skruvar o. förlängd hals för bassträngarna. Den uppfanns i Italien på 1500-t. o. användes till omkr. 1750.

Teore'm, lärosats, vars giltighet låter sig logiskt bevisas.

Teore'tiker, person, som främst intresserar sig för teori, ej för praktik; opraktisk människa.

Teore'tiska, uppställda teorier. — Teore'tisk, som avser teori.

Teori' (av grek. teori'a, beskådande), förklaring av något ur allmänna grunder; framställning av lagarna o. principerna inom en vetensk. el. konst. — Motsats: praktik.

Teos, forngrek. stad i Mindre Asien, s.v. om Smyrna. Anakreons födelsestad.

Teosofi' (av grek. teo's, gud, o. sofi'a, vis het), en åskådning, som på tankandets o. den inre betraktelsens väg söker sig fram till urkällan för all teologi o. filosofi. Företrädare nyplatonikerna o. gnostikerna, J. Böhme, E. Swedenborg, F. Baader m. fl. Den moderna, 1 flera riktningar splittrade teosofien, vars främsta utbildare varit H. P. Blavatsky, W. Q. Judge, Cath. Tingley o. A. Besant, visar ett starkt inslag från urgammal indisk religion.

Teosofiska samfundet bildades 1875 i New York av H. P. Blavatsky. Dess uppgift är studiet av jämförande religionsfilosofi, undersökning av människans hemliga krafter samt förverkligande av allmänt bröderskap. Samfundet splittrades efter Blavatskys död i en västerländsk-indisk avdelning, ledd av Annie Besant o. med säte i Adyar i Indien, samt en amerikansk under Catherine Tingley o. med högkvarter i Point Loma i Kalifornien. De tyska teosoferna bröt sig ut 1913 o. bildade under ledning av Rudolf Steiner det antroposofiska samfundet.

Teotihuaca'n> San Juan T., stad i det forna Mexico, n. om Mexico City, nu i ruiner. Bekant för sina pyramider o. sitt tempel.

Tepeleeni, liten stad i s. Albanien, som 1941 var hart omstridd av greker o. italienare.

Teplitz Schönau, tjekk. Teplice Sa'n o v, stad i n.v. Böhmen, Tjeckoslovakien. 45,000 inv. (1947). Badort med alkalihaltiga mineralkällor. Fabrik. — TT, slots »8 1813 alliansfördraget mellan Österrikes, Preussens o. Rysslands monarker mot Napoleon.

Tera'menes, d. 404 f.Kr., atensk statsman, förädde vid underhandlingar med Lysandros (405) sin fädernests intressen o. utsågs jämte Kritias som ledare av den i Aten av spartanerna insatta styrelsen »de trettio tyrannerna». T. motsatte sig Kritias' våldsåtgärder, ställdes inför rätta o. avlivades.

Te'ramo. 1. Provins i O. mell. Italien (Abruzzi e Molise), vid Adriatiska havet. 1958 kvkm, 250,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i T. r. 34,000 inv. (1936). Grundad av romarna (Interamna Praetutiana).

Terapeut [-pev'] (av grek. terape'fa, vård), läkare, som särsk. sysslar med terapi', sjukdomsbehandling; praktiserande läkare. — Terapeutisk [-pev't-], som avser sjukdomsbehandling.

Ter'bium, sällsynt jordmetall, 3- o. 4-värt grundämne. Kem. tecken Tb, atomvikt 159.2 (renelement, se d. o.), atomnr: 65.

Terborch, Gerard

(1617—81), höll målare, utförde med stor förfining i form o. färg genrebilder med motiv ur de bildade klassernas liv. Utmärkt stoff måleri (*Konserten*, se bild). I Münster målade han *Fredskongressen* 1648 (med 60 porträtt, London).

Terboven [tarbä'fen], Joseph (1898—1945), tysk nationalsocialistisk politiker, led. av riksdagen 1930. Överpresident i Rhenprovinsen 1935. Rikskommissarie för Norge från 4/4 1940. Begick självmord efter Norges befrielse maj *945.

Terbruggben [t'rbygg'n], Hendrik (1587—1629), noll. målare. Bl. hans sällsynta arb. märkas *Lutspelare o. Ung drickande kvinna* (Nat.mus.).

Teroeira [t'rsei'rø], näst största ön i port. ögruppen Azorerna, Atlanten. 578 kvkm, 49,000 inv. Vulkanisk, fruktbar. Huvudstad: Angra do Heroismo. T. utnyttjades under Andra världskr. som militär bas av engelsmännen, enl. fördrag 12/10 1943.

Te'rek, flod i Kaukasus, rinner från Kasbekbergen, utmynnar i Kaspiska havet. 616 km, av vilka 410 km äro segelbara. Kring T. rasade under Andra världskr. hårda strider.

Teren'tius Afer, Publius (omkr. 190—159 f.Kr.), romersk författare, urspr. slav. Skrev efter grekiska förebilder ett antal komedier, utmärkta av väljudande o. elegant vers, god karaktärsteckning, patetisk framställning o. frihet från grovkornighet. De beundrades i hög grad av samtida o. eftervärld o. ha påverkat senare komediförfattare (Molière, Holberg).

Tere'sia, den heliga, el. Teresia av Jesus (1515—82), spansk karmeliternissa, mystiker, utgav en mängd skrifter, bl. a. *Själena borg*, där hon beskriver de 4 »bönestadierna».

Tere'sia (1836—1914), svensk prinsessa, dotter av prins Edvard av Sachsen-Altenburg; 1864 g. m. prins August, hertig av Dalarna.

Terlon [tär'lä*], Hugues (omkr. 1620—

omkr. 1690), fransk diplomat, envoyé i Sverige 1658, bidrog till freden i Köpenhamn 1660. T:s *Mémoires* (2 dir, 1681—82) äro av betydelse för Sveriges historia på Karl X Gustavs tid.

Term (av lat. *terminus*, gräns). 1. Ord, benämning, koustuttryck. — 2. Begrepp, som ingår i en logisk slutledning. — 3. Algebriskt storhet, förbunden med andra genom plus- el. minustecken. — 4. Rom. bildframställning av gränsguden Terminus; en upptill huvudprydd, nedåt avsmalnande pelare. Jfr Termer.

Terma'l (av grek. *ter'me*, värme), som avser varma källor (termalkällor) el. bad (termalbad).

Termemuseet (Museo Nazionale Romano delle Terme Diocleziane), ett i Rom 1886 grundat antikmuseum, delvis inrymt i lämningar av Diocletianus' termer.

Ter'mer (av lat. *ther'mae*, heta). 1. Benämning på antikens badanläggningar med särskilda avdelningar för varma, ljuma o. kalla bad. De märkligaste tillkommo i Rom under Caracallas o. Diocletianus' tid. Betydande rester äro bevarade. Djarva valvkonstruktioner. — 2. Mineralkällor, vilkas naturliga temperatur överstiger 20° C. Jfr Term.

Ter'm'k, av temperaturskillnader betingade luftströmmar. Utnyttjas vid segling till sjöss o. i luften.

Ter'm'in (av lat. *ler'minus*, gräns), bestämd tidpunkt; förfallotid; regelbundet återkommande tid (höst- o. vårtermin vid skolor, speltermin vid teatrar osv.). — Ter'm'in'al. *Biol.* Som sitter i toppen, i spetsen.

Termina'lia, trytsläkte (fam. *Combretaceae*, närtstående fam. *Myrtaceae*), 155 tropiska arter. Blad helbräddade, strödda, blommor i ax, två- o. enkönade på samma individ. Frukten en köttig el. torr o. då vingad stenfrukt. *T. catappa* (Ostafrika, Ostindien, Nya Guinea), ett vanligt tropiskt prydnadssträd. Frukten av denna o. ett par andra arter gå under namn av myrobalaner o. äro på grund av hög garvämnehalt en viktig handelsvara.

Termina'tor, gränslinjen mellan månens bestylda del o. dess skugga.

Ter'm'ini Imere'se, stad på n. Sicilien prov. Palermo, 19,000 inv. Sardin- o. tonfisk fångst. Makaronitillv. Utførselhavn. Märkl. fornrömer. Badort (varma saltkällor), berömd sedan antiken. Jfr Hittnera.

Terminologi', sammanfattningen av ord o. talesätt inom viss vetenskap, konst el. yrke. — Adj.: terminologisk.

Termfnsaftärer el. terminshandel, börmässigt organiserad handel med varor el. värdepapper, varvid leveranserna ske först efter viss tid, termin. Termfnsaffärer äro i allm. spekulationsaffärer o. kunna äga rum dels på varubörs o. dels på fondbörs. Förekomma icke i Sverige.

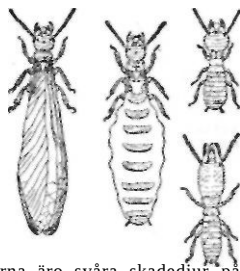
Ter'm'inus, fornröm. gud, personifierande gränstenen. — Vanligt namn på hotell, belägna nära bangård el. kaj.

Ter'm'inus ante quem, lat., tidsgräns, före vilken en händelse måste ha ägt rum. I samma betyd, användes *terminus ad quem*. — *Terminus post quem* el. 1. a quo, tidsgräns, efter vilken något måste ha ägt rum.

Ter'm'isk, sammanhängande med värmeförelseer.

Ter'm'i't, blandning av aluminiumpulver o. järnoxid, som efter antändning (med magnesiumband o. bariumsuperoxid) förbrinner under stark värmeutveckling (3,000°). Härvid reduceras järnoxiden till järn, som på grund av den höga temp. erhålles i flytande form. Användes för svetsning av spårvägräls m. m. o. som brandsats i brandbomber. Jfr Aluminotermit o. Korubin.

Ter'm'i'ter el. vita myror, *Isop'tera*, ordning samhällsbyggande insekter i tropiska o. subtropiska delar av jorden. Samhället är sammansatt av en hona, »drottningen» (mitt bilden), o. en hane, »kungen» (vänstra bilden), samt i regel könlösa arbetare (övre högra bilden) o. soldater (nedre högra bilden). Vissa årstider utbildas även bevingade könsindivider, vilka svärma ut o. bilda nya samhällen. Termiterna äro svåra skadedjur på allt vad träföremål heter, beryktade för sin svampodling o. sina brobyggnader av enastående storlek o. mangskitande former.

Termo'diffusio'n, en av ojämn uppvärmning framkallad transport av beständsdelarna i en lösning el. gasblandning, vilken medför att sammansättningen blir något olika i den varma o. den kalla delen av kärlet. Utnyttjas nuni. för att särskilja isotoper.

Termo'dynami'k (av grek. *ter'me*, värme, o. *dynamis*, kraft), den del av den matem. fysiken, som behandlar omvandlingar mellan värme o. andra energiformer. Enl. termodynamikens första huvudsats el. energiprincipen kan energi omvandlas i olika former men icke förstöras el. skapas. Enl. andra huvudsatsen kan värme förvandlas till arbete (ex. i en ångmaskin) endast om två olika temperaturer föreligger, o. av en given värmemängd kan en allt större brädel utnyttjas, ju större temperaturskillnaden är. Jfr N. X. S. Carnot, Entropi o. Verkningsgrad.

Termoelektricit'e't, sammanfattande benämning på växelverkan mellan elektriska fenomen o. värmefenomen. Jfr Peltiereffekt, Termoelement, Thomsoneffekt.

Termoelement' (av grek. *ter'me*, värme), två trådar el. stavar av olika metaller, förenade med varandra i ena ändan, ex. genom lödning. Uppvärmes el. avkyles lödstället, uppstår en elektromotorisk kraft (termokraft) o. förnas de fria ändarna direkt el. genom en tredje metalltråd, en galvanometer el. dyl., erhålles alltså en elektrisk ström (termoström). Dess storlek beror av metallernas natur o. ökas i regel med temp.skillnaden mellan kontaktställena. Användas ofta för temp.mätningar med ex. koppar mot konstantan el. platina mot platina-rodiumlegering. Vid mätning av mycket små temp.skillnader kopplas flera termoelement i serie (termostapel) med vartannat lödställe placerat vid en högre temp., ex. vid strålningsmätningar (jfr Fotometer o. Pyrometer).

Termolor [-få'r], elektrisk värmedyna, som användes vid olika sjukdomstillstånd.

Termogra'f (av grek. *ter'me*, värme, o. *grafein*, skriva), registrerande termometer. Vanl. avses en för registrering av lufttemp. använd typ med bimetaltermometer, vars visare är försedd med ett ritstift. Detta berör ett papper, framdrivet av ett urverk, så att en kurtva erhålles, vilken visar temp.'s ändringar med tiden. Av. termometrar av annat slag kunna på liknande sätt el. på elektrisk väg göras registrerande. Jfr Termostat.

Termokaut'er (av grek. *ter'me*, värme, o. *karte'r*, brännjärn), ett Instrument, som genom en särskild anordning kan hållas glödande o. komma till användning vid en del kirurgiska ingrepp (ör att hämma blödningar m. m.), Jfr Kauterisation.

Termokemi' (av grek. *ter'me*, värme), den del av kemien, som behandlar värmefenomenen vid kemiska reaktioner. Jfr Endotermisk, Exotermisk o. Omvandlingspunkt.

Termologi' (av grek. *Ur'l* me, värme, o. *logos*, lära), läran om värmets.

Termomet'er (av grek. *ter'me*, värme, o. *me'tron*, mått), instrument för mätning av temperatur. Består vanl. av en med ett fint rör försedd glasbehållare med en däri innesluten vätska (kvicksilver; för låga temperaturer sprit, toluol m. fl.), vars med temperaturen växlande volym tydligt anvisas på en utmed röret anbragt skala. Vid gastermometern innehåller behållaren en av en vätskedroppe avspärrad gas. — Bimetalltermometern består av en fjäder av bimetal (se d.o.), vars rörelse överföres till en visare. Jfr Pyrometer, Temperaturkala o. Termograf.

Termometri' (av grek. *ter'me*, värme, o. *me'tron*, mått), den gren av fysiken, som handlar om temperaturmätning.

Ter'mon, forngrek. stad i landskapet Etolien, berömd för sitt Apollotempel, varav älderdomliga rester ha utgrävt tills, med terrakottautsmyckningen från 600-t. f.Kr.

Ter'mo'ner, katalytiskt verksamma ämnen, som påverka könsbestämningen. Ha kunnat påvisas hos vissa alger. Jfr Gamoner.

Termoplast'er, ämnen, som bli mjuka o. formbara (plastiska) vid uppvärmning. Jfr Konstharter.

Termopy'läl, lat. *Thermopylae*, smalt pass i ö. mell. Grekland, mellan Oitaberget o. Maliska viken. Berömt genom Leonidas' hjälte-död i strid mot perserna 480 f.Kr.

Termoregula'tor, el. termo'sta't, apparat, som reglerar värmeförsölen till en ugn, ett rum (rumstemat) el. dyl., så att temp. hålles nästan oförändrad. Innehåller ett temp.känsligt organ, som redan vid obetydlig ändring av temp. gör ett utslag o. därvid på mekanisk el. elektrisk väg ändrar förförsölen av gasförmigt el. flytande bränsle, förbrännings-luften till fast bränsle el. strömmen till elvärme-apparater etc. Den temp.känsliga delen kan bestå av två metaller med olika värme utvidgning (t. ex. ca invar-stav i ett mässingsrör, för-enade i ena ändan, el. bimetal, se d. o.), en vätska, vars ångtryck el. utvidgning påverkar en membran, el. en termometer med kontakt-anordning, som sluter el. bryter en elström vid ett bestämt gradtal. Jfr Termostat.

Ter'mosflaska (av grek. *ter'me*, värme), dubbelväggigt glaskärl med lufttömt mellanrum o. försilvrade väggar, varigenom värmeutbyte med omgivningen förhindras. Jfr J. Dewar.

Termostapel (av grek. *ter'me*, värme), en sammanställning av ett flertal seriekopplade termoelement, vilkas lödställen alla ordnats intill varandra.

Termosta't (av grek. *ter'me*, värme, o. *stali-ko's*, stannande, hämmande). 1. Dets. som termoregulator. — 2. Gas-el. vätskebehållare, som hålles vid oförändrad temperatur medelst termoregulator. Användes på laboratorier.

Termoström, strömmen från ett termoele-meat el. en termostapel.

Termoterapi' (av grek. *ter'me*, värme, o. *terape'i'a*, behandling), sjukdomsbehandling med värme.

Tern (av lat. *ter'ni*, tre tillsammans), tre lotterinummer, på vilka man vinner, endast om alla utfalla; lägg av 3 ark papper.

Terna'te, nederl. ö bland Moluckerna. 137 kvkm. Omkr. 10,000 inv. malajer, muham-medaner. Kryddnejlikodling.

Ter'ni. 1. Provins i mell. Italien (Umbrien). 2,140 kvkm, 192,000 inv. (1947). — 2. Stad i T. 1, vid Nera. 83,000 inv. (1947). Fornläm-

ningar. Berömda vattenfall, kuugl. vapenfabrik.

Ter'nopol, po. Tarnopol, stad i v. Ukraina, vid Dnjesters biflod Seret. 40,000 inv. (1938). Tillhörde fordom polska familjen Tarnowski. T. var till 1939 huvudstad i ett polskt vojvodskap med samma namn.

Terpandros, lat. Terpan'der, forngrek. musiker på 600-t. f.Kr., verksam i Sparta, där han ordnade den danska musiken. Anses ha ökat lyrans strängar från 4 till 7.

Terpe'ner, en grupp kolväten med sammansättningen $C_{10}H_{16}$, vilka ingå i eteriska oljor, balsamer (särsk. terpenin) o. hartser. De äro närbesläktade med cymol (se d. o.) el. dess hydreringsprodukt, mentan, o. äro i regel cykliska föreningar. Viktigast äro limonen, dess racemform dipenten samt pinen (se dessa ord) o. karen. De tre sistnämnda ingå i olika slag av terpeninolja. — Seskviterpenerna i alltn. sammansättningen $C_{15}H_{24}$ o. utgöra polymerisationsprodukter av isopren; äro sål. närbesläktade med kautschuk.

Terpenin', väluktande, tjockflytande balsam (kåda) från olika barrträd, ss. tallarter (*Pinus*, främst *P. pinaster* o. *P. maritima*, som ge fransk t., o. *P. palustris*, amerik. t.) samt Larj'r-arter (venetiansk t.). Terpenin består av hartssyror, lösta i terpener. Törka (förhärta) i luften. De användas dels direkt i läcker o. fermissor, dels till framställning av terpeninolja (se d. o.).

Terpeninolja, flyktig olja, som i regel framställes ur terpenin genom destillation med vattenånga. Färglös el. svagt gul, lättantändlig vätska, som oxideras o. förhärtsas i luften. Terpeninolja består huvudsakl. av terpener, t. ex. pincn i fransk samt dipenten o. karen (el. sylvestren) i svensk t. Den sistnämnda erhålles vid torrdestillation av tallved (bäst töre) samt som biprodukt vid framställning av sulfatcellulosa. Användes som lösningsmedel samt i oljefärger, fermissor o. läcker. Jfr Kolofonium.

Terpsiko're, i grek. myt. koryrikens o. dansens musa; avbildas i konsten med lyra.

Terra', lat., jord, jorden. — Terra fir'ma, fast mark; fastland. — Terra incognita, okänt land; område, på vilket man icke är hemmastadd. — Terra nulli'us, ingen mans land.

Terraeina [-tsli'na], hamnstad i mell. Italien, prov. Roma. 18,600 inv. I antiken berömd badort.

Terra di Pozzuoli [pätsoä'li], en av naturen bränd jordfärg från den lilla vulkaniska orten Pozzuoli vid Neapelbukten.

Terra di Sie'na, jordfärg av djupt gul ton. Blir vid upphettning röd (bränd terra di Siena).

Terrakot'fa (av it.), »bränd lera», i inkränkt bemärkelse oegnomskintlig poröst lergods utan glasyr, användes redan under antiken för vaser, vanl. försedda med målning i svart el. brunt på ljus botten.

Terrali't, fajansliku. krukmakarlera för tillv. av enklare småartiklar (blomkrukor m. m.).

Terramarekulturen, den kultur, som är representerad i de nordital. s. k. terraina're (av it. *terra* 'mare', margsjord). Dessa äro slutna boplatser från bronsåldern, vilkas kulturavlagringar av Poslätens bönder utnyttjats som gödselmedel. På grund av felaktiga iakttagelser antog man länge, att romarnas stadsgründningsprinciper härrörde från terramarekulturen. Dennas bosättningsstyp har dock icke skilt sig från den annars under bronsåldern brukliga. Endast undantagsvis liar pålning kommit till användning för hyddor o. omgivande befästningsvall. Bland fynden märkas en typisk gråsvart keramik med kannclurornamentik samt talrika bronsföremål med anknytningar till den mellaeurop. bronsålderskulturen,

Terranova, till 1928 namn på Gela. Terra'rium (av lat. *terr'a*, jord), av glas o. metall förfärdigat förvaringsrum för ormar, grodor, insekter o. dyl. På dess botten, som är täckt av jord, planteras växter o. anordnas kryphål för djuren.

Terr'a sigilla'ta, benämning på de med fabriksnamn stämplade romerska lerkärl, som tillverkades fr. o. m. i:a årh. f.Kr., särskilt i Arezzo. T. ha påträffats på Gotland.

Terrass' (fr. *terrasse*, av lat. *terr'a*, jord). 1. En med trappa försedd avsats, formad av jord el. sten o. vanl. bildande övergång mellan ett byggnadsverk o. den omgivande marken. — 2. Horisontellt tak med bröstvärn; altan. — 3. *Geol.* Trapplik avsats i terrängen. Med avseende på bildningssättet skiljer man mellan *erosions-terrasser*, som inskurets i en sluttning genom vågor el. rinnande vattens verksamhet, o. *akkumulationsterrasser*, som utbyggs av det vid erosionen lösbrutna materialet.

Terrasskultur, odlingssätt i kuperade trakter med jnedeihavs- el. monsunklimat. Genom längs sluttningarna löpande horisontella murar skyddas odlingsjorden från bortspolning genom regnvattnet el. kvarhålls vattnet. Medelst terrasskultur odlas ris, olivträd, vin m. m.

Terre Adélie [tä'r adeli'], fransk besittning i Antarktien, Victorialand. Ca 1 mill. kvkm.

Terre Haute [terrihä^ott], stad i Indiana, n. För. Stat., vid fl. Wabash. 63,000 inv. (1940). Viktig järnvägsknut. Stenkolsgruvor, industri.

Terre Neuve [tä'r-növ'], fr., namnet på Newfoundland.

Terrest'er el. **terrest'risk** (av lat.), jordisk, som avser jorden. — **Terrest'rikare**, astronomisk tub, där bilden rättvändes av ett extra linssystem mell. objektivet o. okularet, så att kikaren kan användas till föremål på jorden. Är lång o. tung o. ersattes numera av prismakikare. — **Terresterna-vigati-on**, del av styrmanskonsten, som stöder sig på iakttagelser av föremål på jordytan.

Terri'bel (fr. *terrible*), förskräcklig.

Terr'ier, eng., »jordhund», grupp av små till medelstora engelska hundar. Finnas nu i omkr. 20 former av mycket olika gestalt o. härbeklädnad. Ursprungligen avsedda för jakt under jorden, nu till stor del sällskapshundar. Ofta korsningsprodukter.

Terri'n (fr. *terrine*), soppskål.

Territoria'l el. **territoriell'**, som avser ett område (territorium). — **Territorialtrupper**, benämning i vissa utländska arméer på av äldre värnpliktsårsklasser (lantvärn o. landstorm) bildade truppförband. — **Territorialvatten**, de vid en stats kuster belägna vattenområden, som ligga inom territorialgränsen. Allmänt erkända regler angående sträckningen av denna gräns finnas ej. De flesta staterna draga densamma 3 nautiska mil (distansminuter) utanför land el. yttersta skär. Sverige har sedan länge hävdad, att den sv. gränsen går 4 nautiska mil till havs. Territorialvattnet indelas i a) inre: hamnar, vikar, skärgårdsvatten samt b) yttre: den öppna sjön innanför gränsen.

Territo'rium (av lat. *terr'a*, jord), det område, som lyder under en stat, provins, stad osv. I Nordamerikas stater kallas territorium sådant område, som icke har tillräckligt hög befolkningssiffra för att upptagas som stat i unionen.

Terr'or, lat., skräck, skräckvälde, skräckperiod. — **Terroris'm**, skräckvälde, skräcksystem. — **Terroris'era**, injaga skräck i. — **Terrorist'**, skräckman.

Terry [terr'i], Ellen (1848—1928), eng.

skådespelerska, verksam i London redan 1856, från 1870-t. till 1902 i kompaniskap med Henry Irving vid Lyceum Theatre. Framstående Shaksperetolkare. En son till T. är teatermannen E. G. Craig.

Terräng' (av fr.), mark, jordstycke; kuperad el. eljest svårframkomlig mark. — **Vinna terräng**, göra framsteg.

Ters. 1. *Mus.* Tredje tonsteget i diatoniska skalan; betecknas stor (t. ex. c—c) cl. liten (c—ess). — 2. Vapnslag o. parad i fäkting. — 3. Tredje snapsen.

Tersehelling lters-chell'-), en av Västfrisiska öarna, n.v. Nederländerna, prov. Nord-Holland. 108 kvkm, 3,300 inv. (1930).

Terserol [-rål'], liten fickpistol, bruklig på 1700-t.

Terseron [rä'n] (av sp. *tercero*, tredje), barn av mulatt o. vit.

Ters'er's, Joanne 3 Elavi (1605—78), en av Stormaktstidens mest stridbara teologer, biskop i Åbo 1658, i Linköping 1671. Reformerta sympatier, bl. a. uttryckt i *Förklaring öfver cathechismus* (1662), invecklade T. i häftiga teolog. meningsbyten o. konflikter med stats- o. kyrkomaktarna.

Tersett' (av lat. *ter'lia*, tredje), tonstycke för tre sångstämmor med ackompanjemang. Ett tröstämmt tonstycke för enbart sång el. enbart instrument kallas vanl. trio.

Tersi'tes, en i Iliaden omtalad ful o. ondskefull grek, som smådade Agamemnon vid Tröja o. till straff tukrades av Odyssevs.

Terskvartackord, septimackordets andra ömvändning, ex. *d f g h*.

1. **Terse'm'en**, Carl (1715—97), amiral 1771, var i sin ungdom en av Fredrik I:s förtrogna; har efterlämnat vidlyftiga, tidsmålade *Memoarer* (i utdrag utg. i 6 dir, 1912—19).

2. **Terse'm'en**, Jakob Nils (1795—1867), godsägare, politiker o. diplomat, utgjorde under striden om representationsreformen en sammanhållande kraft bland riddarhusets konservativa medlemmar.

Tersteegen [-ste'gen], Gerhard (1697—1769), tysk reformert mystiker o. psalmdiktare; ursprungl. köpmän. Av T:s uppbyggelseskriter finnas flera i sv. övers. Sv. Ps. 209 o. 353.

Ter'tia, lat., den tredje i ordningen. — **Boktr.** En tryckstilsgrad, mellan mittel -p, •

o. text; kägel (höjd) 16 punk- $1 \times \text{pr}^{\frac{1}{2}} \text{f}^{\frac{1}{2}} \text{I}^{\frac{1}{2}} \text{Q}$
ter = 84 petit = 6015 mm. Ex.: $\frac{1}{NCA}$

Ter'tia ma'nu, lat., »med tredje handen», oktavkoppel i en orgel.

Ter'tia'na, tertiana feber, varannandagsfrossa, form av frossa (jfr d. o.) med feberanfall varannan dag.

Tertia'rier (av lat. *ter'tius*, tredje) el. **Fra'n's** av **Assisi** 3:e orden, ett slags lekmanabroder, vilka utan att avlägga klosterlöften beflita sig om en sedesträng levnad. Uppträdde först inom franciskanerorden (T22T) men förekomma nu inom flera olika ordenssamfund.

Ter'tie (av lat.), tredjedel; senmedeltida infanteriformering, bestående av en sluten kvadrat med en mindre kvadrat muskötör vid varje hörn. Användes sista gången av Wallenstein vid Lutzen 163*.

Tertia'm non da'tur, lat., ett tredje gives icke, dvs. ett tredje fall är otänkbart, uttryck för kontradiktoriskt motsatsförhållande.

Ter'tius interve'nens, lat., mellankommande tredje person.

Tertiär (av lat.), tredje (utvecklingsstadiet, perioden). — **Tertiärperioden**, geologisk

period mellan krit- o. kvartärperioderna. Under denna rådde livlig bergskedjeveckning, som ledde till bl. a. Alpernas, Himalayas o. Andernas bildning. Kännetecknas äv. av de högre daggdjurens framträdande. Indelas i fem avdelningar: paleocen, eocen, oligocen, miocen o. pliocen. — Tertiärstadiet i utn, tredje stadiet i en sjukdom, särsk. vid syfilis.

Tertullia'nus, Quintus Septimius Florens (160—efter 220), latinsk kyrkofader från Kartago, en av den kristna teologiens grundläggare; slut. montanist. Huvudskrifter: *Apologeticum* o. *Adversus haereticos* (mot gnosticismen).

Teruel [tär'äll']. 1. Provins i ö. Spanien. 14,818 kvkm, 221,000 inv. (1946). Bergland. Färväl. — 2. Huvudstad i T. 1, vid fl. Guadalaviar. 13,000 inv.

Terzin [-tsi'n] (av it.), strof sammansatt av 3 femfotade jambiska versrader, av vilka den 3:a o. 3:e rymma med mittraden i föreg. strof. Anv. r:a gången av Dante i »Divina Commedia».

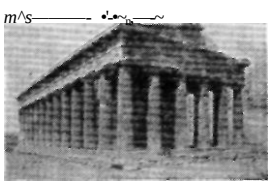
Tes (av grek. *te'sis*, sättning), sats, lärosats, påstående. Jfr Antites o. Syntes.

Tesaure'ring (av grek. *tesauro's*, skatt), sparande av framför allt mynt el. sedlar under sådana former, att de undandragas omsättningen.

Tesau'ros, grek. (lat. *thesau'rus*), skattkammare; lärt samlingsverk.

Tescb'en, po. *Cieś z y n*, stad i s.v. Polen, vojvodskapet Katowice. 16,500 inv. (1946). Slottstorn från 1400-t. Urtillv. — IT. slöts 1779 mellan Fredrik II o. Maria Teresa efter Bayerska arvföljdskriget. Jfr *Historia* på art. Tjeckoslovakien o. Polen.

TeséVon, grek., Tesevs-tempel, oegentlig benämning på ett sällsynt väl bevarat doriskt marmortempel från 400-t. f.Kr., helgat åt Hefajstos. (Se bild.)

Tes'evs, lat. *Theseus*, grek. sagohjälte, son av konung Aigeus i Aten o. en dotter till konung Piltcus i Troizen. Uppfostrad hos den senare gav sig T. ut att söka sin fader o. upplevde därunder tår. äventyr. Hans bragd var dödanen av Minotaurus. T. dyrkades som Athens skyddsheros. Jfr Teseion.

Tes'is, motsats till arsis (se d. o.). Tes'laströmmar, en särsk. av läkare använd benämning på högfrekvent växelström med hög spänning. Uppkallade efter den kroatiska elektroteknikern Nikola Tesla (1856—1943), äv. känd som uppfinnare av en växelströmsmotor. Han var från 1884 bosatt i För. Stat.

Tes'piai, forngrek. stad i Beotien, med berömd Eroskult. Här stod en ryktbar Erosstaty av Praxiteles.

Tes'pis (6:e årh. f.Kr.), grek. skald från Ikaría i Attika, ansågs under antiken som tragediens skapare. Enl. Horatius skall T. ha uppfört den första tragedien i Aten på vagnar (därför *tespiskärnan*, ett uttryck för kringresande teatersällskap).

Tessa'lien, landskap i mell. Grekland. 13,488 kvkm, 562,000 inv. (1938). Spannmål, vin, bomull o. tobak. — T. är urhem för flera grek. stammar. Erövrades 344 f.Kr. av Filip II av Makedonien. 197 f.Kr. åter självständigt; rom. provins 146 f.Kr.; turkiskt 1393—1881.

Tessaloni'kerbrevet. två brev i NT, skrivna av Paulus från Korint i början av 50-t. till församlingen i Tessalonika (nuv. Saloniki). Brevet mana till rätt bidden av Herrens tillkommelse o. vaksamhet mot Antikrist.

Tess'era, lat., fyrkantigt myntliknande me-

tallstycke, brukligt särsk. i rom. kejsartiden såsom kvitto vid sådesutdelningar o. dyl. el. såsom inträdesbiljet till spel o. bad.

Tessi'n, ty. namnet på Ticino.

1. Tessi'n, Nicodemus, d. y. (1615—81), arkitekt av tysk börd det dätida Sveriges, vid sidan av J. De la Vallée, främste arkitekt o. jämte honom skapare av den karolinska tidens slottstyp. Bl. arb. *slotten på Drottningholm, Strömsholm o. Sjöö, Bddthska palatset* (nu Frimurarhuset), *Södra stadshuset o. gamla riksbanks-huset* i Sthlm samt i samarbete med J. De la Vallée C. G. *Wrangels palats* på Skokloster o. i Sthlm samt *Bondeska palatset* i Sthlm. T:s främsta kyrkobyggnad är *Kalmar domkyrka*. Han bidrog kraftigt till den franska barocka trädgårdskonstens införande i Sverige.

2. Tessin, Nicodemus, d. y. (1654—1728), son till N. T. d. ä., greve, överstamarskalk (1717), Sveriges främste arkitekt, av internationell ryktbarhet. Huvudarb.: *Stockholms slott* (jfr d. o.) o. ett monumentalt förslag till ordnande av slottsomgivningen, vari ingick hans eget palats, nuv. *Överståthållarhuset*. Med *Steninge slott* lanserade han en för Sverige ny ital.-fransk typ (se bild sid. 1683). För Kristian V av Danmark utarbetade han förslag till flera slott o. för Ludvig XIV av Frankrike (ej godtagna) projekt till ombyggnad av Louvre o. till ett Apollo-tempel i Versailles. Han anlade el. moderniserade ett flertal märkliga *trädgårdar*, bl. a. på Drottningholm, Rosersberg o. Steninge samt Kungsträdgården i Sthlm. T., som verkade inspirerande på den bildande konstens samtliga områden, visar sig i sin arkitektur vad exteriören beträffar i regel mest italienskt påverkad, medan interiörerna återgå på franska förebilder. Han var en utpräglat eklektiker men förstod att på ett personligt sätt sammanställa länen. — T., som 1705 blev kungl. råd, var under Karl XII:s Bendertid dennes mest betrodda man i rådet. — Monografi av R. Josephson, *Tessin* (I—II) 1930—1931).

3. Tessin, Carl Gustaf (1695—1770), son till N. T. d. y., greve, statsman, konstvän, slöt sig vid 1723 års riksdag till holsteinska partiet o. motarbetade under de följ. åren Horns politik, utnämndes 1738 till lantmarskalk o. bidrog kraftigt till mössrådets störtande. Som hattpartiets mest lysande personlighet firade T. under beskickningen i Paris 1739—42 stora triumfer inom franska konstnärskretsar. 1741 riksråd o. 1745 överstamarskalk intog T. under en följd av år främsta platsen i Lovisa Ulrikas vittra hovliv. 1747 mottog han kanslipresidentskapet (till 1752) o. utsågs av riksdagen till

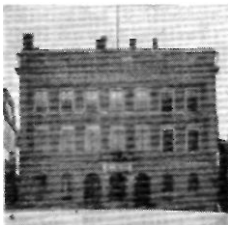

guvernör för kronprins Gustav, på vilkens utveckling T. utövade ett ej ringa inflytande. Efter en brytning med kungafamiljen 1754 drog han sig från offentligheten. Mest bekanta bland hans skrifter äro de undervisande breven till Gustav (*En gammal mans bref till en ung prins*, 2 dir, 1756; fl. uppl. på främmande språk) samt en omfattande, på Åkerö förvarad dagbok (29 bd, över 20,000 foliosidor). T. hopbragte mycket betyd. konstsamlingar, vilka delvis tillhört Nat.mus. — Arb. om T. av Sigrid Leijonhufvud (1920—33) o. W. Holst (1936).

Tessi'nstitutet, en av Gunnar W. Lund berg 19'3» Paris gr undad institution för stärke kändt av förbindel serna mellan svensk o fransk kultur, särskilt betr. konst o. konstforskning. Institutet omfattar referensbibliotek o. konstsamlingar.

Tessi'nska medaljen, en av J. C. Hedlinger 1728 präglad minnesmedalj över Nic. Tessin d. y. Utdelas av Konstakademien; i silver 1798 —ontkr. 1870 o. sed. 1900 i guld.

Tessi'nska palatset, nuv. Överståthållarhuset, invid Slottsbacken, Sthlm, uppfört under 1690-t. i itali. barock av Nic. Tessin d. y. Trädgårdsanläggning med praktfullt anordnad fondbyggnad, en i sitt slag enastående komposition i Norden. Märkliga rumsintröer. (Se bild.)

Test, eng., prov enligt vissa standardiserade metoder för att utvärdera t. ex. psykiska el. tekniska egenskaper.

Testakter (eng. test acts), benämning på äldre britt. lagar, som ålade ämbetsmän att genom vittnesbörd visa, att de bekände statskyrkans lära. Mest känd är den av 1672. De sista upphävdes 1871.

Testamenta'risk, som avser ett testamente. Testamenter (lat. testamen'tum, av testa'ri, göra nämnt bekant). 1. En persons sista vilja med avseende på disponeringen av hans förmögenhet efter hans död. Testamente skall enligt lag 20/4 1930 upprättas skriftligen med två vittnen. I undantagsfall må det dock ske muntligen inför två vittnen el. också utan vittnen genom egenhändig skriven o. undertecknad handling (det sistnämnda kallas h o l o g r a f i s k t t e s t a m e n t e). — 2. Benämning på de båda huvuddelarna av Bibeln enl. Hebr. 9.

Testatio'nsfrihet, rätt att förfoga över sin kvarlåtenskap genom testamente. Begränsas genom bestämmelserna om laglott.

Testa'tor, den som upprättat testamente. Testeboån, vattendrag i Gästrikland, avrinner från sjön Grannäsen o. utfaller i Gävlebukten. 95 km. Flera vattenfall.

Testifie'ra (av lat.), vittna, intyga.

Testi'kel, två till mannens könsorgan hörande körtlar, »stenarna», där säden bereds, befinna sig nedsänkta i en utstjälpning i bukhålans vägg (»pungen»).

Testimo'nium, lat., vittnesbörd, bevis, vitsord, i t v g.

Te'stis, lat., testikl.

Testning, prövning under standardiserade betingelser, t. ex. intelligensstestning med standardiserade prov.

Testosteron [-rå'n], ett hormon från de manliga könskörtlarna (te«tiklarna»).

Tetani' (av fr.), sjukdomstillstånd med smärtsamma muskelkramp. Kan orsakas av underfunktion av bisköldkörtlarna, t. er. genom deras borttagande vid strumaooperation. Tetani kan förekomma vid graviditet o. hos barn i samband med näringsrubbingar. Jfr Spasmodi. Kan äv. uppträda normalt vid starkt forcerad andning.

Te'tanus (av grek. te'tanos, kramp), stelkramp. Tête-à-tête [tätat'ti], fr., möte på tumanhand, »mellan fyra ögon».

Te'tis, i grek. myt. havsnymf, i de homeriska dikterna gudinna, maka till Pelevs, mor till Akilleus.

von Tefmajer, L u d w i g (1850—1905), ungersk ingenjör, prof. i byggnadsteknik i Zürich 1881. Utförde banbryt. undersökningar av hållfasthet m. m. hos byggnadsmaterial. Initiativtagare till o. president för »Internationella materialprovsningsförbundet» 1895.

Tetmajer, Przerwa Kazimierz, f. 1865, polsk författare o. skald. Har främst utgivit lyriska diktsamlingar men äv. romaner (Avgrunden, Dödens ängel m. fl.) o. skådespel.

Tefra, gemensam benämning på ett flertal fiskar tillhörande fam. karplaxar. De äro smidigare o. graciösare än karpfiskarna men oftast utan dessas starka färger. Hemland Sydamerika. Ett flertal akvariefiskar hämtas ur denna grupp, t. ex. lykttetra (Hemigrammus ocelVifer) o. neontetra (Hyphe'sso'brycon inn'is).

Tetradynamia (av grek. tefra, lyra., o. dy'namis, värde), den 15:e klassen i Linnés sexualsystem. Omfattar växter med tvåkönade blommor o. 6 fyrväldiga (dvs. 4 längre o. 2 kortare) ståndare. Hit höra de korsblommiga växterna (fam. Cruciferae).

Tetrae'der (av grek. tefra, fyra, o. he'dra, sida), kropp, begränsad av fyra trianglar (sidoytor). Äro alla triangelarna liksidiga, kallas den regelbunden tetraeder.

Tetraetylby el. blytetraetyl, se Bly.

Tetragon [-gän] (av grek. tefra, fyra, o. go'ny, vinkel), fyrsidig figur.

Tetrago'nia, örtsläkte (fam. Aizoaceae), 60 arter på s. halvklotet o. i Ostasien. Hylle enkelt fyrtaligt; nöt- el. stenfrukt. T. expansa, nyzeeländsk spenat, med små, gula blommor i bladvecken, ettårig. Odlas o. användes som spenat.

Tetragono'lobus, örtsläkte (fam. Legumino-sae), skilt från släktet Lotus genom baljorna, som ha 4 vinglister. T. siliquosus, klöveärt, har trefringade blad o. ensamma, täml. stora, gula, rödstrimrade blommor. Havsstränder.

Tetrakishexaeder (av grek. tetra'kis, fyra ggr, hex, sex, o. he'dra, sida), enkel kristallform i det reguljära kristallsystemet; begränsas av 24 likbenta, spetsvinkliga trianglar. Varje yta ligger parallellt med en kristallaxel o. skär de båda andra axlarna på olika avstånd från medelpunkten.

Tetraklore'ta'n el. acetylentetraklorid, C₂H₂Cl₄, färglös vätska med spec. vikt 1.60 o. kokp. 145.5°. Framställes ur acetylen o. klorgas, vilka omväxlande inledas i antimonpentaklorid. Användes på samma sätt som koltptraklorid o. trikloretylen.

Tetraklore'tyle'n, dets. som perklorctylen.

Tetraklormeta'n, dets. som koltetraklorid.

Tetrakord' (av grek. tefra, fyra, o. knrde', sträng), i grekisk musik en följd av 4 toner.

Tetrali'n el. tetrahydronaftalin, C₁₀H₁₂, 12 färglös vätska med kokp. 206°, utmärkt lösningsmedel för fett, harts m. m. Användes i stället för terpentin i läcker, fernissor, bonvax o. dyl. samt som övningsvätska i st. f. olika stridsgaser. Framställes genom hydrering av ren naftalin med en finfördelad metallblandning som katalysator. Jfr Dekalin.

Tetrametylen'diami'n, dets. som putrescin.

Tetrand'ria (av grek. tefra, fyra, o. and'ros, manlig), den 4:e klassen i Linnés sexualsystem, omfattar växter med tvåkönade blommor o. 4 fria ståndare. Hit höra bl. a. släktena Cornus, Gentiana, Maianthemum o. Plantago.

Tetraplo'id säges en cell el. en hel organism vara, om den har fyra satser kromosomer i cellkärnan. Se vidare Polyploid.

Tetrark' (grek.), egentl. hövding för en fjärdedel; beteckning för inhemsk landsfurst, som

stod under rom. överhöghet, ex. Herodes Autipas i Judéen.

Tetrastyl (av grek. *Ut'ra*, fyra, o. *sty'los*, kolonn), tempelfasad med fyra kolonner.

Tetro'd, elektronrör med fyra elektroder, näml. anod, katod o. två galler. Jfr Skärmgaller.

Tetry'l, tetra nitro metylanilin, ett mycket kraftigt sprängämne, som användes för mil tåra ändamål. Jfr Tetryl.

Te'tschen, tjeck. D e c i n, stad i n. Böhmen, Tjeckoslovakien, vid Elbe. 13,000 inv. Textil- o. kemisk industri. Vid T. ligger det thunkska slottet T., uppf. 1688.

Tetua'n, huvudstad i Spanska Marocko, vid fl. Martil. 73,000 inv. (1940). Tillv. av lädervaror o. turbaner.

Tefzel, J o h a n n (omkr. 1465—1519), tysk dominikanermunk. Hans beryktade, oblyga avtalskrämeri i Albrekts av Mainz tjänst 1517 framkallade Luthers 95 teser.

Teubner [tj'j-], B. G., förlagsbokhandel i Leipzig, grundad 1824. Ett av världens största vetenskapliga förlag.

Teu'cium, växtsläkte (fam. *Labiatae*), ca 100 arter örter o. buskar, de flesta i tempererade trakter, särsk. Medelhavsländerna. Krona enläppig, femflikad. *T. scor'dium*, löksuga, låg, mjukbladig, lökluktande ört med små, röd-violetta blommor. Fuktig ängsmark, sällsynt i s. Sverige.

Teufel [tj'j-], M a x i m i l i a n, d. 1631, frih., tysk krigare i svensk tjänst, generalmajor, anförde centern i slaget vid Breitenfeld, där han stupade.

Teusajaure, fjällsjö i mell. Lappland, Gällivare kommun, vid n. gränsen av St. Sjöfallets nationalpark. 501 m ö. h. 12 kvkm.

Teus'ina, by i Ingermanland, där ¹⁸/₅ 1595 en fred slöts mellan Sverige o. Ryssland, varigenom det senare avstod från Estland o. rätten att uppbära skatt av lapparna.

Teuta [tev'ta], drottning över illyriska piratstammar, som på 200-t. f.Kr. härjade i Adriatiska havet med sina berömda snabbseglande liburnerskepp. Besegrades av romarna i det illyriska kriget 229—228 f.Kr.

Teutoburgerwald [taj'-], skogklädd höjdssträckning i n.v. Tyskland, delstaten Niedersachsen (preuss. prov. Hannover o. Westfalen). Kolossalstaty av Arminius, som här slog rom. stathållaren Varus 9 e.Kr.

Teuto'nerna, ett med cimbrerna besläktat germanfolk, som från trakten kring s. Östersjön inträngde i Gallien 103 f.Kr., tillintetgjordes av Marius vid Aquae Sextiae (102 f.Kr.).

Teverone [-ä'ne], dets. som Anio.

Tevfik pascha (1852—92), *khediv av Egypten*, som till Ismail pascha, utnämndes 1879 till den nes efterträdare; fyllde efter den britt. ockupationen av Egypten 1882 på ett förtjänstfullt sätt sin svåra uppgift som sultanens o. på samma gång den britt. regeringens underordnade.

t. ex., förkortning för *till exempel*.

Tex., förkortning av *Texas*.

Texas, förk. *Tex.*, en av Amerikas För-
enta Stater, unio-
nens största, vid
Mexikanska bukten.
692,405 kvkm,
6,787,000 inv.

(1945). V. o. största delen av T. utgöres av prärieland med omfattande boskapsskötsel (hästar o. nötkreatur), i detta hänseende främst bland unionens stater. Det av floderna Colorado, Brazos Sabie, Red River m. fl. väl

bevattnade bördiga låglandet i ö. har För. Stat: s största bomullsproduktion samt betyd. majs-, havre- o. vetedling. I det sänka kustlandet finnas rika petroleum-, kvicksilver- o. svavel-fyndigheter. 1941 påbörjades en oljeledning från T. till New York o. Philadelphia. Huvudstad: Austin, med statsuniv. — T. började koloniseras av spanska missionärer, insåg 1824 som stat i republiken Mexico, var 1836—45 oberoende republik o. upptogs därpå som stat i unionen.

Texel [tess'el], den sydligaste av Västrfrisiska öarna, n.v. Nederländerna, prov. Nord-Holland. 7,160 inv. Färavel (ull o. Texelost). Fiske. Vid T. ha många sjöslag utkämpats mellan engelsmän o. holländare.

Textiére, J a c o b (1879—1944), dansk skådespelare, framför allt känd som berättare av H. C. Andersens sagor.

Text el. s e k u n d a, en tryckstilsgrad, mellan tercia o. dubbel-
cigero; kägel (höjd) 20 punkter = J _ C x v L
10/« petit = 7-519 nim. Ex.:

Texta, pränta.

Texti'l (lat. *tex'tilis*, flätad, vävd), i samman-

sättningar: vävnads-

Textilier, alster av textil konst.

Textilindustri, industri, som har till ändamål att framställa vävnader (bomulls-, linne-, siden- o. ylleindustri, spinneri, väveri osv.).

Textilväxter, dets. som spånadsväxter. Jfr Spånadsväxten.

Textkritik, gren av filologien, som söker fastställa den ursprungliga lydelsen av en text.

Textur' (av lat.), vävnad, hopfogning, sammansättning.

t. f., förkortning för *tillförordnad*.

T. F., förkortning för *Tryckfrihetsförordningen*, tg., förkortning för *tangent* (se Tangent 2).

T-gas, etylenoxid (se d. o.) med 10 % koldioxid. Medel mot ohyra.

Th, kem. tecken lor en atom torium.

Thackeray [p'ækk'ri], William Makepeace (1811—63), eng. författare, vann sin första stora framgång med en serie satiriska skisser i *Punch*, *The book of snobs* (1848); *Snobbarnas bok*, 1861). Den följdes bl. a. av *Vanity fair* (1846—48); *Fåfångans marknad*, 1849), ett av världslitteraturens mästerverk, *The history of Henry Esmond* (1852); Historien om Henry Esmond, 1926), en skildring från drottning Annas tid, samt de båda sederomanerna *The history of Penderennis* (1848—50; sv. övers. 1905—06) o. *The Newcomes* (1853—56; Familjen Newcome, 1875—76). T. är en behärskad, helt igenom manlig natur; hans styria ligger i den utmärkta karaktärsteckningen o. den satiriska framställningen av samhälls- o. societetsliv.

Thailand el. T h a i (= »Fria mäns land»), 1939—45 o. sed. 1948 namn på Siam.

Thais [taiss'], opera av J. Massenet; uppförd i Sthlm 1 ggn 1912.

Thalamophorer, dets. som foraminiferer.

Thal'bitzer, William, f. 1873, dansk språkforskare o. etnograf. Framstående kännare av eskimåernas språk o. kultur, e. o. prof. i Köpenhamn 1926. Bl. arb. *The Ammassalik Eskimo* (2 bd, 1914—23).

Thalén, Tobias Robert (1827—1905), fysiker, prof. i Uppsala 1873—96. Utarbetade bl. a. en metod att undersöka järnmalmsfält medelst magnetiska mätningar.

Tha'ler (ty., förkortning av *Joachimsthaler*),

urspr. silvermynt som präglats^{vi} Joachinisthal, första gången 1517; sedermera benämning på större tyska silvermynt; de vanligaste med ett silvervärde av omkr. 1.40 kr.; äv. i cirkulationen likvärdig med 3 guldmark = 267 kr. Jfr Daler o. Dollär.

Thali'a, lat. (grek. *Ta'leia*), en av muserna, komedins sångm.

Thalictrum, örtsläkte (fam. *Ranunculaceae*), 76 arter på n. halvklotet. Vanl. högväxta. Blommor små i rika, toppställda samlingar, med enkelt, avfallande hylla. *Th. flavum*, ängsruta, gulblommig, vålluktande, täml. allm. på fuktig ängsmark. Den meterhöga *Th. aquilegifolium*, aklejruta, med violetta ståndarsträngar, odlas i trädgårdar.

Thallofyter (av grek. *tallo's*, bål, o. *fylo's*, växt), växter, vilkas kropp utgöres av en bål. Ex.: svamparna.

1. Tham, Per (1737—1820), fornforskare, godsägare (T. till Dagsnäs), överintendent 1762. T. var en originell ivrare för Sveriges forntiden, utgavade ett stort mecenatskap o. utgav en brokig mängd skrifter i olika ämnen.

2. Tham, Wilhelm (1839—1911), bruksägare, ingenjör, var från 1876 verkställande direktör för Husqvarna Vapenfabriks-AB. som under hans ledning fick ett storartat uppsving.

3. Tham, Gustaf f. 29/10 1875, son till W. T., industriman, 19 n—46 vrkst. dir. för Husqvarna Vapenfabriks-AB. o. sed. 1940 ordf. i dess styrelse.

Thames [teras], sv. T b e m s e n, Englands största flod, kommer från s. Gloucestershire, kallas Isis till föreningen med Thame, flyter förbi Oxford, Windsor, London, faller ut i Nordsjön vid Sheerness. 360 km. Segelbar från Lechlade. Talrika kanalförbindelser.

Thanksgiving Day [t'enk's'giving de'l], eng., tacksägelsedag, nationaldag i För. Stat., firad med gudstjänst; vanl. sista torsdagen i nov.

Thap'sus, forntida stad i n. Afrika, i v. mell. nuv. Tunis, vid Medelhavet. Många ännu ej undersökta ruiner. Vid T. slog Caesar i grund den republikanska romerska hären o. den numidiske konungen Juba 46 f.kr.

Thar [ta'°], ökenområde i n.v. Främre Indien, Hindustans lågland.

Tharaud [tård'], bröderna J é r ô m e, f. 1874, o. J e a n, f. 1877, franska författare. Ha gemensamt skrivit bl. a. skildringar av judiskt o. muhammedansk liv, t. ex. *La jête arabi* (1912; En ökendröm, 1923) samt den litterära biografien *Notre éker Péguay* (2 bd, 1926). Jérôme T. blev 1940 o. Jean 1946 led. av Fr. akad.

Thaulow, Fritz (1847—1906), norsk målare, en av sitt lands föregångsmän inom den naturalistiska riktningen. Bl. hans arbeten märkas norska vinter- o. vårlandskap samt natt- o. skymningsstämmingar från Sydeuropa, i pastell o. olja.

Thea, växtsläkte, num. sammanslaget med *Camellia*.

Théâtre français [tea'tr fra'°sã'] el. C o m é d i e f r a n ç a i s e, Paris, Frankrikes förnämsta dramatiska teater, uppstod 1680 genom förening av äldre franska skådespelartrupper.

The Chequers [ö° tsjakk'f'l's], dets. som Chequers Court.

Thé dansant [te da'°sa'°*'], fr., tedrickning i förening med dans.

Théel, Hjalmar (1848—1937), zoolog, prof. vid Riksmuseet 1892—1916. I sin stora vetenskapliga produktion behandlade T. främst sjöörkarna. Som prefekt för Kristinebergs zoöl. station 1892—1924 utförde T. ett mycket fruktbringande arbete.

Thegerström, Robert (1837—1919), målare, utförde väggmålningar (i läroverkshus i

Sthlm), landskaps- o. blomsterbilder samt porträtt. Äv. tonsättare.

Thegner, Olof (1615—89), frih. (1687), politiker, justitieborgmästare i Sthlm 1668, landshövding i Uppsala l. 1683. T. tog som borgarståndets talman 1668—82 livlig del i strävandena att framdriva reduktionen.

Theiss [tajs], ung. T i s z a, Donau längsta biflod, uppstår genom S v a r t a o. V i t a T. från Karpatererna, flyter genom ö. Ungern in i Jugoslavien o. faller ut n.v.v. om Belgrad. 977 km. Kanalförb. med Donau o. Temesvár.

ThEm, kem. tecken för en atom torium-emanation (toron).

The Mearns [ö° mo'ns], annat namn på skotska grevskapet Kincardine.

Themptander, Oskar Robert (1844—97), statsman, ämbetsman; finansminister 1881—84, statsminister 1884—88, landshövding i Sthlms l. 1888—96, initiativtagare till Postsparbanks inrättande (1883), genomdrev 1885 en mindre höjning av värnplikstiden. T. var en energisk motståndare till skyddstullssträvandena på 1880-t.

Them'sen, sv. namnet på floden Thames.

Thénard [tena'r], Louis Jacques (r777—1857), baron, fransk kemist, prof. i Paris. Upptäckte 1818 vätesuperoxid, framställde 1808 bor i fritt tillstånd o. utarbetade en förbättrad analysmetod för organiska ämnen.

Thénards blått [tena'rs], dets. som kobolt-blått.

Theobro'ma, trädsläkte (fam. *Sterculiaceae*), 20 tropiska arter. *Th. cacao* (Central- o. Sydamerika), num. odlad äv. anorständes i tropikerna), kakaoträdet, lågvuxet, med stora, ovala, styva o. mörkgröna blad. Blommor rödlätta, direkt från stammen el. de grövre grenarna. Frukten en eurummig kapsel med talrika, stora frön, av vilka framställas kakao, choklad o. kakaosmör. Jfr Kakao.

Theodo'sius I, den store (omkr. 346—395), rom. kejsare, 379 Gratianus' medregent i Östrom, 394 härskare över hela Rom. riker; bringade ordning i den inre styrelsen, undertryckte arianismen o. hedendomen. T. delade riket mellan sina söner Arcadius o. Honorius.

Theodosius II, östrom. kejsare 408—450, sonson till T. den store, son till Arcadius, utgav 438 en samling kejsarliga förordningar sedan Konstantin den stores tid (*Codex Theodosianus*).

Theodu/lpasset, ital. C o l l e d e l T e o d u' l o, mellan Schweiz o. Italien, s.ö. om Matterhorn. 3,324 m ö.h.

1. Theofano [-nã'], f. omkr. 943, östrom. kejsarinna, Romanos II:s gemål 957, beskylldes för att ha förgiftat denne (968).

2. Theofano (omkr. 957—99¹), dotter till Romanos II, tysk-rom. kejsarinna, förmodl. med Otto II (972), efter dennes död (983) förmyndare för sin son Otto III.

Theorell, Johan Peter (1791—186r), publicist. Var själv tidningsutgivare o. förläggare o. medarbetade senare i Aftonbladet m. fl. tidningar. Politiskt frissinnad, fruktad litteraturkritiker.

Theorell, Hugo, f. «/», 1903, fysiolog, prof. o. chef för medicinska Nobelinstitutets biokemiska avd. sed. 1937. Betydelsefulla resultat rörande lipoiderna i blodplasma o. rör. det gula andningsfermentet.

Theori'n-Kolare, Ebba, f. 80/2 i8gr, författarinna, sed. 1924 huvudred. för Husmodern. Bl. arbl.: romanen *Mannen som du gav mig* (1937).

Theotokas', Giorgos, f. 1905, grek. författare, num. chef för grek. nationalteatern. Har skrivit noveller, skådespel o. romaner, av vilka senare i sv. övers., utgivits, *Argo* (1936;

sv. övers. 1944), *Makter* (1938; sv. övers. 1943) o. *Leonis* (1940; sv. övers. 1945).

Theotokis'. Georgios Nikolaos (1847—'916), grek. statsman, premiärminister 1899—1909 (med korta avbrott), reformerade rättsskipning o. förtvaltning samt arbetade på höjandet av arméns stridsduglighet.

The'ra, annat namn på Sautorin.

Thérivo [terivv'], A ndr é, f. 1891, fransk kritiker, i *Le Temps* från 1929. Utg. litteraturhist. arb., bl. a. en monografi över J. K. Huysmans (1934), dikter o. romaner, bl. a. *Sans âme* (1928).

Therkildsen [-kills-], Hans Michael (1850—1925), dansk djurmålare, mest bekant för sina bilder av kor o. hästar (*Skrämda hästar*).

Thermidor [-där] (av grek. *therme*, värme, o. *dorion*, gåva), n:e månaden (¹⁷⁹²1793) i den under Franska revolutionen ombildade kalendern, historiskt bekant genom revolutionen av den g:e thermidor år II (¹⁷⁹³1794), som medförde Robespierres fall o. gjorde slut på skräckväldet. — Thermidoris'ter kallades sedan anhängarna av en mera sansad politik.

Théroigne de Méricourt [ter'anj] d'o meriko', Anne Josephine Terwagne (1762—1817), fransk kvinnlig revolutionär, beryktad kurtisan, uppträdde under Franska revolutionen med lidelsefull vältalighet i de revolutionära klubbarna o. tog en verksam del i pöbelupplöppen. Blev 1794 vanskinnig.

Theropoda, ordning bland dinosaurierna. De voro tågäugare med långa bakben o. pneumatiskt skelett. Köttätare.

Thersner, Ulrik (1779—1828), fortifikationsofficer, tecknare, utgav från 1817 en serie svenska utsikter i akvatint *Fordna och närvarande Sverige*, ett motstycke till Dahlbcrghs »Suecia antiqua et hodierna». Efter hans död fortsattes arbetet av M. G. Anckarsvärd o. T:s dotter Ulrika (1818—67). Ny upplaga 1946 under red. av Gerda Boëthius o. C. Th. Thäberg.

Thesleff, Artur (1871—1920), finl. botanist, ägnade sig från 1894 åt studiet av zigenarnas språk o. kultur o. publicerade på detta område en rad viktiga undersökningar. Bl. arb. *Stockholms förbrytarspråk o. lägre slang* 1910—12 (1912).

Thetis och Pelée, opera med musik av F. A. Uttini till libretto av J. Wellander; uppfördes i s:ga vid den av Gustav III stiftade Kungl. Svenska Operateaterns invigning 1773.

Theunis [töni'], Georges, f. 1873, belg. politiker o. industridirektör, medl. av skadeståndskommissionen 1919—20, finansminister 1920—21, konseljpresident 1921—25, försvarsminister okt.—dec. 1932, åter konseljpresident nov. 1934—mar. 1935. Den belg. londonregeringens sändebud i För. Stat. 1941.

The upper ten [öj opp' tenn], eng., »de övre tio (tusent)», de socialt högststående, samhällets spetsar.

Theuriet [törja'], André (1833—1907), fransk författare, skrev friska o. livfulla skildringar från den franska landsbygden. Bl. arbeten romanen *Raymonde* (1877) o. lustspelet *La maison des deux Barbaux* (1885).

Thibaud [tibå'], Jacques, f. 1880, fransk violinist, en av samtidens främsta. Konserter i Stlm flera ggr sed. 1922, senast 1946.

Thibaudeau [tibåda'], Antoine Claire (1765—1854), greve, fransk statsman o. historiker, som medl. av Bergpartiet (1792) ivrig anhängare av Franska revolutionen, slöt sig efter statskuppen 1799 till Napoleon o. landsförvisades (1815) efter dennes fall. Utgav värdefulla *Memoires* (13 bd, 1824—34).

Thibaudet [tibåda'], Albert (1874—1936), fransk litteraturhistoriker o. kritiker, fransk lektor i Uppsala 1919—22. T. var en av sin tids ledande litterära kritiker i Frankrike. Bl. arb. *Trente ans de vie française* (4 bd, 1920—23),

Histoire de la littérature française (1936) o. *Reflexions sur la littérature* (1941), en samling av T:s essäer i Nouvelle Revue Française.

Thibault [tibå'], Jacques Anatole, Anatole Francs egentliga namn.

Thielemanns droppar [ti'l-], spritlösning av opium, saffran, kräkrot o. valeriana, som särskilt inom folkmedicinen förr kom till användning vid diarré.

Thielska galleriet, konstmuseum (huvudsakl., sv. måleri fr. 1890-t. o. i900-t:s början) på S. Djurgården i Stlm, grundat av 15 r n e s t Thiel (1859—1947), statsegendom sed. 1924. Byggnaden är uppförd efter ritningar av F. Boberg (färdig 1905). Intendent sed. 1946 Akke Kuntlien.

1. Thierry [tjəri'], Augustin (1795—1856), fransk historiskrivare. *Histoire de la conquête de l'Angleterre par les normands* (3 bd, 1825), *Récits des temps mérovingiens* (1840) m. fl. arb. utmärkas av lärdom o. glänsande framställningskonst.

2. Thierry, Amédée Simon (1797—'873), broder till A. T., fransk historiskrivare, senator. Bl. arb. *Histoire des gaulois jusqu'à la domination romaine* (3 bd, 1828—45) o. *Histoire d'Attila* (2 bd, 1856).

Thiers [tjəri'], stad i s. mell. Frankrike, dep. Puy-de-Dôme. 16.000 inv. Tillv. av knivar.

Thiers [tjəri'], Adolphe (1797—1877), fransk statsman o. historiskrivare, inrikesminister 1832, konseljpresident o. utrikesminister 1836 samt ånyo 1840; därefter chef för den liberala oppositionen; från 1848 en av högerns ledare i deputeradekammaren, landsförvisad av Napoleon III 1851—52 o. därefter länge sysselsatt med historiska forskningar. Populär genom sin protest 1870 mot den franska krigsförklaringen valdes T. febr. 1871 till chef för verkställande makten o. avslöt freden med Bismarek; blev franska republikens president 1871 men avsåg sig värdigheten 1873 efter ett monarkistiskt mistroendevotum. T:s berömda verk *Histoire de la révolution française* (8 dir, 1827) o. *Histoire du consulat et de l'Empire* (20 dir, 1845—62) äro stilistiskt mätterliga men stå i vetenskapligt hänseende ej lika högt, ehuru de haft stor betydelse.

Thiersch [tjirij], Heinrich Wilhelm Josias (1817—85), tysk geolog, huvudrepresentant för irvingianismen i Tyskland; prof. i Marburg 1846—64, överledare för de irvingianska församlingarna i Sydtyskland, Schweiz o. Österrike 1875.

Thiess [ti'sl], Frank, t 1890, tvskförf. från Livland. Bland romaner *Der Leibhaftige* (1924); *Djävulens skugga*, 1926) o. *Tsushima* (1936; Tsushima, 1937). Äv. noveller, dikter o. essäer.

Thietmar [ti't-] av Merseburg (975—1018), tysk biskop, historiskrivare, författade en även för Norden värdefull krönika om Tysklands öden 918—1018.

Thils [ti'sl], Jens (1870—1942), norsk konst-historiker o. konstkritiker, chef för konstmuseet i Oslo 1908—41. Bl. arb. *Norske malere og billedhuggere* (1904—07), *Fransk aand og kunst* (1918 ff.), *Leonardo da Vinci* (1909 ff.), *Edvard Munch og hans samtid* (1933), *Renoir* (1940; sv. övers. 1944), *Pisanello* (1943).

Thingvallavatn [ping'-], sjö på s.v. Island. 105 kvkm. Rik på foreller. Avlopp: Sog.

Thingvellir (isl. *Þingvellir*), »tingval-lama», plats 40 km ö.n.ö. om Reykjavik, där isländska alltinget hölls 930—1798. Sprickigt lavafält.

Thionville [tiãⁿ*vill'], ty. Die den hof en, stad o. fästning i n.o. Frankrike, dep. Lorraine (Lothringen). 19,000 inv. (1936). Tyskt 1870—1918 o. 1940—44.

Thisted. 1. Amt i Danmark, omfattande n.v. Jylland. 1,775 kvm, 89,000 inv. (1945). Städer: Thisted, Nykøbing. — 2. Huvudstad i T. 1, vid Limfjorden. 9,425 inv. (1945). Fiske, industri.

Thjörö, Islands längsta flod, upprinner på Amafellsjökull. 225 km. Ej segelbar.

Thlaspi, örtsläkte (fam. *Cruciferae*), 60 arter (Europa, Asien). Glatta; blommor vita el. blekröda i klase. Skida mer el. mindre plattad, oftast med vinglister runt kanten. *Th. arven'se*, penninggräs, ettårig, vitblommig, med starkt plattade, nästan cirkelrunda skidor. Vanligt ogräs på åkrar o. i trädgårdar.

Thoiry-politiken [t'ari'-], benämning på den samförstånds- o. utjämningspolitik i förhållandet mellan Tyskland o. Frankrike, som diskuterades vid ett sammanträffande mellan Briand o. Stresemann i Thoiry (nära Geneve) i samband med N.F:s församlings sammanträde sept. 1926.

Thoma [tã'ma], Hans (1839—1924), tysk målare. Hans alstring omfattar genrebilder o. porträtt, relig. o. mytol. motiv, fresker, sagc-illustrationer o. främst idylliska landskap, stäm- da i starka färger o. stundom med markerade konturer.

Thoma [tã'ma], Lndwig (1867—1921) > tysk (bayersk) författare, särsk. bekant som medarb. i *Simplicissimus*, vann framgång som hembygdsckildrare o. modern samhällssatiriker (Assessor *Karleen*, 1900). I sv. övers, finnes bl. a. *Lausbubengeschichten* (1904; Tjvpojks- historier, 1917).

Thomander, Johan Henrik (1798—1865), teolog o. politiker, prof. i Lund 1833, biskop i Lunds stift 1856. Till sin religiösa o. teologiska åskådning konservativ men poli- tiskt liberal framträdde T. från 1830-t. som en ivrig o. värtlig förespråkare för kyrko- mötesinstitutionen, för en representationsre- form samt för folkundervisning o. folknäkter- het. I yngre år verkade han äv. med framgång som översättare av dramatik (Aristofanes, Shakspeare, Voltaire o. Byron). Led av Sv. akad. 1855.

Thomas [tãrna'], Ambroise (i8ir—96), fransk tonsättare, världsberömd genom operaD *Mignon* (1866; Sthlm 1873). T. blev 1871 chef för Konservatoriet i Paris. Han tonsatte äv. operan *Francoise de Rimini*, kammarmusik, sång- o. pianostycken m. m.

Thomas [tãnim'os]. Wi- liam Widgery (1839—1937). amerik. jurist, envoyé i Sthlm 1883—85, 1889—94 o. 1897—1905. T. bildade 1870 i n. Maine åkerbrukskolonien New Sweden, med sv. nybyggare, o. sökte göra Sverige känt o. aktat i Amerika (*Sweden and the swedes*, 1892: Från slott och koja, s. å.J.

Thomas [tãmm'os], Brandon (1856—1914), eng. författare, vann en utomordentlig framgång med den världsberömda farsen *Charley's aunt* (1892; Charleys tant).

Thomas [tãmm'os], James Henry, f. 1874, eng. arbetarledare, generalsekreterare i järnvägsmanaförbundet 1918—31; led. av underhuset 1910—36; kolonialminister 1924, Lord Privy Seal o. arbetsmin. 1929—30, minister för dominions 1930—35, kolonialminister 1935—36. Avgick på grund av en anklagelse för brott mot budgetsekretessen. Utg. självbiogr. *My story* (1937).

Thomas [tãrna'], Albert (1878—1932), fransk socialdem. politiker, deputerad från 19x0, organiserade under Första världskr. am- munitionsministeriet o. företog våren 1917 en resa till Ryssland för att egga de ryska socialis- terna till fortsatt kamp. Högste chef för Inter- nationella arbetsbyrån i Geneve från 1919.

Thomas, Kurt, f. 1904, tysk tonsättare. Har komponerat massa, passion, kammarmusik m. m. i arkaiserande, om Bach erinrande stil.

Thomasius, Christian (1655—1720), tysk rättslärd o. filosof, prof. i Leipzig 1688, i Halle från 1690, en av upplysningstidens vik- tigaste föregångare. Bekämpade häxproces- serna. T. skrev sina vetenskapl. verk på tyska o. bröt därigenom väg för en tysk filosofisk terminologi.

Thomasprocessen, metod att överföra fos- för haltigt gjutjärn till smidbart järn, införd av engelsmännen S. Thomas (1850—85) o. P. C. Gilchrist (f. 1851). Utgör en modifikation av den ursprungl. bessemerprocessen, som här utföres med basiska tillsatser (dolomitkladd konverter o. tillsats av kalk), vilka binda fos- forsyra, så att denna skyddas mot reduktion. Slaggen (thomasslagg) användes efter finmalning som gödselmedel t h o m s f o s f a t . Jfr Bessemerprocessen o. Martinpro- cessen.

Thomé, Verner, f. 1878, finl. impressio- nistisk målare. Genre, landskap o. porträtt.

1. Thommessen, O l a v (1851—1942), norsk tidningsman. Red. för Verdens Gång 1878— xgro, grundare av o. red. för Tidens Tegn 1910—17. En av Norges främsta journa- lister.

2. Thommessen, Rolf (1879—1939), son till O. T., norsk tidningsman o. historiker, red. av Tidens Tegn från 1917; stortingsman 1927.

Thompson [tãmm's'n], Dorothy, f. 1894, amerik. journalist, g. m. Sinclair Lewis 1928—42, X943 g. m. tjekk. målaren Maxim Kopf. Utrikeskorrespondent till amerik. tidningar 1920—28, polit. ledarekskribent hos New York Herald Tribune-syndikatet sed. 1936. Påverkade under Andra världskr. kraftigt amerik. opinion i antinazistisk riktning (radiomonologen *Listen, Hans*).

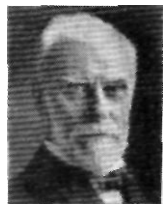
Thomsen, Christian Jergensen (1788—1865), dansk fornforskare, chef för Museet för nordiske Oldsager i Köpenhamn. Hans viktigaste arbeten gälla den förhisto- riska tidsindelningen i sten-, brons- o. järn- ålder.

Thomsen, Vilhelm (1842—1927), dansk språkforskare, professor i jämförande språk- forskning i Köpenhamn 1887—1913, en av sam- tidens främsta språkmän. Bl. arb. *Den gotiske sprogklasses indflydelse paa den finske* (1869), *Beröringen mellem de finske og de baltiske sprog* (1890) samt tolkn. av de s. k. Orkhonininskrifterna som tur- kiska (1893). På språkligt material bygger T:s studie *Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna* (1882; eng. uppl. 1877). *Samlede a/handlinger* (4 bd, 1918—

31).

Thomson, Arth u r, f. ⁸/n 1891, ämbetsman. Undervisningsråd 1931—38, landshövd. i Mal- möhus län sed. 1939, ordf. o. chef för Statens arbetsmarknadskommission 1940—46; social- dem. led. av AK 1929—32. Har bidragit till arbetslöshetspolitikens utformning under 1930-t. Statsvetenskaplig författare.

Thomson [tãmm's'n], William, lord Kelvins egentliga namn.

Thomson [tåmm's'n], James (1700—48), skotsk skald, utgav 1726—30 den naturbeskrivande dikten *The seasons*, som flitigt efterbildades, bl. a. av Oxenstierna. I T:s maskspel *Alfred* (1740) förekommer den eng. nationalsången *Rule Britannia*.

1. **Thomson** [tåmm's'n], sir Joseph John (1856—1940), eng. fysiker, prof. i Cambridge 1884—1919, president i Royal Society 1916—20, utförde grundläggande undersökningar av elcktr. urladdningar, för vilka han erhöi Nobelpriset i fysik 1906. (Se bild.)

2. **Thomson**, sir George Paget, f. 1892, son till J. J. T., eng. fysiker, prof. i Aberdeen 1922, i London sed. 1930. Erhöi till, med C. Davison Nobelpriset i fysik 1937 för experimentellt påvisande av materievågor genom elektronstrålars interferens. Vetenskapl. rådg. till flygm. ministeriet 1943—44. (Se bild.)

Thomson [tåmm's'n], sir Basil (1861—1939), eng. kriminalist, chef för Scotland Yards detektivtjänst. 1919—21, utgav en rad kriminalpsykologiska arb., bl. a. *The Criminal* (1925; Förbrytaren, 1926).

Thomsoneffekten, en av W. Thomson (lord Kelvin) upptäckt företeelse vid ojämnt uppvärmda, strömförande ledningar. Kännetecknas i huvudsak därav, att ett i bägge ändarna avkytt, på mitten uppvärmt ledningsmaterial får högsta temperaturen något förskjutet till ett ställe på ena sidan om mittpunkten, så snart elektrisk ström passläppes; omkastas strömriktningen, sker förskjutningen åt motsatta sidan.

Thorbecke [tårr'-], Jan Rudolf (1798—1872), nederl. liberal statsman, prof. i Leyden 1830, var konsejlspresident 1849—53, 1862—66 o. 1868—72 o. utvecklade en genomgripande reformatorisk verksamhet.

Thorberg, Arvid (1877—1930), socialdem. politiker o. fackföreningsman, urspr. byggnads- och landsorganisationssekr. 1908 o. dess ordf. 1920. Led. av FK från 1922, led. av Sthlms stadsfullm. 1919, 2:e vice ordf. från 1927. Tillhörde från 1920 Internationella arbetsbyråns styrelse.

Thorborg, Kerstin, f. 18/5 1896, operasångerska (mezzosopran). Anställd vid Kungl. Operan i Sthlm 1925—30, i Prag, Berlin o. Wien 1932—38, vid Metropolitan Opera i New York sed. 1936. Hovsångerska 1944. 1928 g. m. teaterchefen Gustaf Bergman.

Thordeman, Bengt, f. 22/9 1893, konsthistoriker o. medeltidsarkeolog, docent i Uppsala 1920—26, antikvarie o. förest. för Myntkabinettet 1933, sed. 1946 chef f. medeltidsavd. Bl. arb. *Alsnöhus* (1920) o. *Armour from the battle of Wisby 1361* (I—II, 1939—40).

Thoreau [bå'rå°], Henry (1817—62), amerik. författare, förde ett växlande liv, bl. a. två år som eremit i en skogshydd, där han med god blick för omgivningens detaljer utarbetade sin naturfilosofi, som framför allt tar avstånd från den materiella kulturen. Bl. arb.: *Walden* (1854; Skogsliv vid Walden, 1947).

Thorén, Fritz, f. is/3 1899, författare, seminarielektor i Umeå 1937—44. Debuterade under sign. Fredrik Thomas med den determi-

nistiska psykologiska experimentromanen *En son* (1936), byggd på temat arv o. miljö. I äktenskapsromanen *Du vinge utav bly* (1937) o. *Jag är eld och luft* (1939) samt *Herre med portfölj* (1942; de två sistn. äv. filmat.), *Kärlek* (1945) o. *Aktenskap* (1948) utvecklar T. en skarp realistisk psykologi o. säker blick för det inre skeendet. *Ericus Rex* (1941) är en historisk roman om Erik XIV, *Jag orimlige* (1947) är en ideroman om gott o. ont.

Thorén, Esaias (Isse), f. »/, 1901, surrealistisk målare, tillhörande Halmstadgruppen. Thoresen, Magdalene, f. Kragh (1819—1937) > norsk (danskfödd) författarinna. Utgav bl. a. *Fortasllinger* (1863), innehållande den ypperliga *Studenten*, o. novellen *Signes historie* (1864; sv. övers. s. å.).

Thorez [tåräss'], Maurice, f. 1900, fransk kommunistisk politiker. T. som 1917 slöt sig till kommunistpartiet, dömdes 1928 till fängelsestraff för revolutionär verksamhet. Deputerad från 1930 blev T. efter folkfrontens bildande partiets ledare i kammaren. Sed. partiet kort före krigsutbrottet 1939 förbjöds, dömdes T. nov. s. å. till sex års fängelse för desertering. Han lyckades fly till Moskva, där han uppehöll sig till efter Paris' befrielse 1944, då han återvände o. benådades. T. inträdde som vice konsejlspresident i Gouins reg. 1946, vilken post han äv. innehade i Ramadiers ministär jan.—maj 1947.

Thorild, Tomas (till 1785 **Thorén**) (1759—1808), författare. Efter studier i Lund flyttade T. till Sthlm o. tävlade 1871 i sällskapet Utile Dulci med den filosofiska dikten *Passionerna*, som föranledde en polemik (1782—84) mellan Kellgren i Stockholmsposten o. den 1784 av T. utg. veckoskriften *Den nye gransharen*. Uppfylld av rousseauauska reformidéer sökte T. efter studier i Uppsala 1787—88 förgäves gehör för dessa i England, där han vistades 1788—90. Återkommen utgav T. 1791—92 mot Kellgren *En Critik of ver Critiker*. Med utkast till en lagstiftning i snilletts lerd, rymmande många geniala idéer. Striden mot T. övertog nu av Leopold o. upphörde med Gustav III:s död. T. hoppades på framgång för sina idéer hos Reuterholm, men det revolutionära förordet *Arriheten* till ett 1792 utg. memorial om tryckfriheten (*Om det allmänna förståndets frihet*) föranledde T:s utvisning. Blev prof. i Greifswald, där han stannade till sin död, sysselsatt med filosofiskt författarskap.

Thorn, tyska namnet på T'o'ruii.

Thornidke [på'ndajk], Sybil, f. 1882, eng. skådespelerska, verksam i London sedan 1910. En av den eng. scenens mångsidigaste o. förmästa krafter.

Thornhill [bå'nhill], sir James (1675—1734) i eng. målare, utförde bl. a. målningar ur Paulus' liv i St. Paulskatedralen i London.

1. **Thornycroft** [bå'nikråft'], John (1843—1928), eng. skeppsbyggare o. maskinkonstruktör, grundade 1866 ett skeppsvärk, som specialiserade sig på att bygga snabbgående fartyg, såsom torped- o. sedermera motorbåtar. T. är äv. känd som uppfinnare av thornycroftpannan, en krokig vattenörpanna, vilken erhållit stor användning på örlogsfartyg.

2. **Thornycroft**, sir William Hamo (1850—1925), bror till J. T., eng. bildhuggare. Bl. hans arb. märkas *Artemis* (1880), *Bdgskytt*

(1881) samt flera statyer o. monument (*Gordon, Cromwell, Stanley, Edward VII.*).

Thoroddsen, Thorvaldur (1855—1921), isl. geograf o. geolog, profs titel 1902, företog talrika forskningsresor i det inre av Island, utgav arb. om Islands geologi o. geografi samt utförde viktiga kartläggningarb. över Island.

Thorshavn, huvudstad på Färöarna, på ö. kusten av Strömö. 4,400 inv. (1945).

Thorsson, Fredrik Vilhelm (1865—1925), socialdem. politiker, urspr. skomakare, tog tidigt del i den socialist. rörelsen i Skåne o. blev 1902 led. av AK; finansminister 1918—20, 1921—23 o. okt. 1924—jan. 1925. T. åtnjöt allm. anseende som dugande finansman.

Thorvaldsen [tårvalsen], Bertel (1768—1844), dansk bildhuggare,

den främste representanten för nyklassicismen under 1800-t:s förra hälft; länge verksam i Rom. Bl. hans arbeten, som kännetecknas av ädel enkelhet, linjerenhet o. harmoni, märkas främst *Kristus* (1821, jämte de za apostlarna i Vor Frue Kirke, Köpenhamn), *Iason* (1803), *De tre grاتیerna* (omarbetad 1840) o. medaljongerna *Dagen* o. *Natten* (1815), *Våren, Sommaren, Hösten o. Vintern*. Statyn *Psyche*, se bild. Monografi av Th. Oppermann (1—3, 1924—

3°).

Thorvaldsens museum, museum i Köpenhamn, uppfört efter ritn. av M. G. Binesböll o. prytt till det yttre med fresker av Sonne 1839—48, inrymmer Bertel Thorvaldsens arbeten i marmor, gipsmodeller el. utkast, hans bibliotek, samlingar o. möbler, delv. donerade av konstnären själv, som sed. 1848 ligger begravnen där.

Thousand Islands [ba°s°nd aʃl°nds], »Tusenöarna», naturskön ögrupp i sjön Ontario, Nordamerika. Består av omkr. 1,700 öar o. holmar, delade mellan För. Stat. o. Canada. livligt besökt sommardag.

Thouvenel [tovnäll'], Edouard Antoine (18»8—66), fransk diplomat, var utrikesminister 1860—62 o. grundlade det franska väldet i Kochin-Kina.

Thugut [to'got'], Johann Amadeus Franz (1736—1818), frih., österrikisk statsman, utrikesminister 1793—1800. T. medverkade till Polens tredje delning (1795) o. bekämpade oförsonligt det republik. Frankrike.

Thuja, barrträdsläkte (fam. *Cupressaceae*), 6 arter. Kottar små med få, läderartade, tegelagda fjäll. Grenar plattade av korsvis motsatta, fjällika, tätligtliggande blad. *T. occidentalis* (ö. Nordamerika), »vit ceder», livsträd (de finare grenarna ätas i nöddit av indianerna; gren med kotte, se bild), *T. gigantea* (n. Kalifornien), »röd ceder», intill 60 m hög, lämna båda ett värdefullt virke. Ofta odlade parkträd i s. Sverige.

Thujop'sis, barrträdsläkte (fam. *Cupressaceae*). Enda art *Th. dolabrata* (Japan) av XAtt'a-lik utseende men med grövre, ovan glänsande gröna, undertill blåvita blad. Värdefullt skogsträd. Stundom odlat som parkträd i s. Sverige.

Thule. 1. Den yttersta Nordön, som Pyteas uppnådde omkr. 325 f.Kr. Jfr Ultima Thule. — 2. Handelsplats o. vetenskaplig station på n. Grönland, upprättad 1910 av K. Rasmussen o. M. I. Nyeboe.

Thulin, Svante (1837—1918), målare, utförde dekorationer i universitetshuset i Lund o. Uppsala, Akad. föreningens hus i Lund o. Lunds domkyrka.

Thulin, Gabriel, f. a2/« 1865, ämbetsman, kammarråd 1893, regeringsråd 1909—35. T. har utgivit kameralistiska o. kyrkorättsliga verk samt verkat för Fören. Norden.

Thulin, Enock (1881—1919), flygare o. flygteoretiker, fil. doktor (»flygdoktor»), grundade 1915 en flygplansfabrik i Landskrona, sed. 1925 AB. Thulinverken (aktiekap. 300,000 kr., 1948). T. omkom vid flygolycka.

1. Thulstrup, Karl Magnus (1805—81), generallöjtnant, statsråd i De Geers första ministär, bl. a. sjo. minister; från trycket utgivit avhandlingar i topografi o. matematik.

2. Thulstrup, Bror Ture (1848—1930), son till K. M. T., målare o. tecknare. Från 1872 var han bosatt i För. Stat., där han utförde tidningsillustrationer, bataljmålningar (från Inbördeskriget) o. dalabilder.

Thumann [to'-], Friedrich Paul (1834—1908), tysk målare, utförde bokillustrationer o. en serie målningar ur *Luthers liv* (Wartburg).

Thun [to'n], fr. Thoun e, stad i v. mell. Schweiz, kant. Bern, vid Aars utlopp ur Thunsjön (48 kvkm), 20,000 inv. (1941). Slott fr. 1600-t. Militärskola, ammunitionsfabrik.

Thunberg, Carl Peter (1743—1828), botanist, forskningsresande (Kaplandet, Jafa, Japan). Linnés lärjunge, efter Linné d. y. 1784 prof. i medicin o. botanik i Uppsala. Utgav viktiga systematiska arb., särsk. beträffande Japans flora. T. fullföljde framgångsrikt den linnéanska traditionen som undervisare.

Thunberg, Torsten, f. a0/g i873) fysiolog, prof. i Lund 1905—38. Har särsk. studerat vävnadsoxidationen samt konstruerat barospirometr (se d. o.). Utg. av *Hygienisk revy* 1912—45.

Thunbergia, växtsläkte (fam. *Acanthaceae*), 100 arter buskar o. örter, ofta slingrande, i Gamla världens tropiska delar. Blommor stora med nästan regelbundet bräm. *Th. alata* (s.ö. Afrika), orangegul- el. vitblommig med vanl. svartfläckt svalg, slingrande, odlas ofta i trädgårdar.

Thunman, Olof (1879—1944), skald, konstnär. Skildrade i diktverk, målningar o. teckningar uppländsk bygd o. kultur. Bl. diktsaml. *Pan spelar* (1919) o. *Olandssånger* (1927). Till en gånglåt från Hälsingland skrev T. marschvisan *Vi gå över dagstänkta berg*.

de **Thurah** [to'-], Laurids (1706—59), dansk militär o. arkitekt, »Generalbygmaster» 1754. T. uppförde bl. a. rokokostlottet *Eremitaget* i Jaegersborgs Dyrehave o. *Tornet till Vor Freisers Kirke* (Köpenhamn). Utgav arkitektoniskt värdefulla planscher.

Thurgau [to'rga'], fr. Thurgovie, kanton i n.ö. Schweiz, vid Bodensjön, 1,006 kvkm, 138,000 inv. (1941). Boskapsskötsel, fruktodling, textilindustri. Huvudstad: Frauenfeld.

von Thurn [torn], Heinrich Matthias (1567—1640), greve, böhmisk patriot, ledare för den protestantiska oppositionen mot kejsar Rudolf. Tog verksam del i de beryktade våldsscenerna i Prag (maj 1618), flydde efter slaget vid Vita berget (1620) till Siebenburgen

o. inträdde 1628 i Gustav II Adolfs tjänst som diplomat O. befälhavare i Tyska kriget. 1636 naturaliserad som sv. greve. (Se bild.)

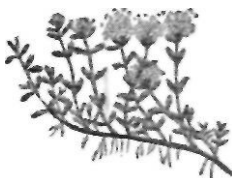

Thurn und Taxis [torn onnt-], fordom riksomedelbart furstehus i Tyskland. Som 1516 upprättade den första reguljära postförbindelsen mellan Wien o. Bryssel o. belönades med generalpostmästarämbetet i Tyska riket o. Spanska Nederländerna. Huset hopbragte en oerhörd förmögenhet o. avstod efter hand från sina postprivilegier mot stora skadeersättningar (de sista 1867).

Thylstrup, Georg (1884—1930), dansk bildhuggare o. keramiker.

Thymus, lat., bräss (se d.o.).

Thymus, växtsläkte (fam. *Labiatae*). 35 arter små, nedliggande buskar (Europa, Medelhavsländerna, Etiopien). Blad små, hela, blommor vanl. rödvioletta, huvudlikt hopade i grentopparna el. kransvis. *Th. serpyllifolius*, backtimjan (se bild), med stark kryddluk, vanl. å torra sandmarker. *Th. vulgaris*, timjan, en från Medelhavsländerna härstammande, sedan gammalt odlad kryddväxt.

von Thunnen, Johann Heinrich (1783—1850), tysk godsägare o. nationalekonom. I arb. *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie* (3 bd, 1826—63) utbildade han teorier för länthushållningen samt jordrätten.

Thyrén, Johan (1861—1933), rättslärd, politiker, prof. i romersk rätt o. rättshistoria 1894, i straffrätt 1896—1926 vid Lunds uuiv., dess rektor 1916—26, led. av AK 1909—11 o. av KF 1912—17 (moderat vilde), justitieminister i Ekman ministär 1926—28. T. författade ett stort antal arbeten på den positiva straffrättens område. 1909 erhöi T. uppdrag att framlägga förslag till ny strafflagstiftning o. han utarbetade förberedande utkast till olika delar av strafflagen. Som politiker gjorde T. sig känd bl. a. som förespråkare för en vidsträckt nykterhetslagstiftning o. dödsstraffets avskaffande.

Thü'ringen. 1. Landskap i mell. Tyskland, mellan Harz o. fl. Saale o. Werra. Var under medeltiden ett maktigt lantgrevskap. — 2. Delstat (ty. *Land*) i Tyskland (ryska ockupationszonen),

i T. 1. 15,598 kvkm, 2.9 mill. inv. (1946). Huvudsakl. plåtalad, genomdraget av flera skogklädda bergssträckningar, bl. a. Thüringerwald, med stora bergsalts- o. brunkolsfyndigheter. Mångsidig o. betydande industri (glas, porslin, trävaror, autobiler, textilier m. m.). I dalarna åkerbruk o. trädgårdsskötsel. Huvudstad: Weimar. — T. tillhörde efter Sachsens delning 1485 den crncstuska linjen o. splittrades genom dynastiska delningar i ett antal småstater; storherigdömet Saehsen-Weimar-Eisenach, hertigdömena Sachsen-Meiningen, Sachsen-Altenburg, Sachsen-Gotha o. furstendömena Schwarzburg-Rudolfstadt o. Schwarzburg-Sonderhausen. Dessa sammanslogos 1920 till en fristat T., som 1933 förvandlades till en riksdel.

Thüringerwald, skogbeklädd bergskedja i mell. Tyskland, utgår i nordvästlig riktning från Fichtelgebirge. Högsta punkt 983 m. På bergsryggen löper en urgammal väg, Rennsteig. Mineralkällor, kurorter. Hemsföjd.

1. Thyse'lius, Carl Johan (1811—91), statsman, justitieråd 1856; president i Kammarkollegium 1864, var 1860—63 ecklesiastikminister i De Gers första o. 1875—80 civilminister i De Geers andra ministär; juni 1883—maj 1884 statsminister, den förste av ofrälse stånd.

2. Thysselius, Erik (1853—1924), brorson till C. J. T., skriftställare, liberal publicist. Utgav valbroschyrer, tidskrifter, hist. arb. (*Der stora franska revolutionen*, 1911—12), uppslagsböcker m. m. Huvudet, till sin död för Nordisk Familjeboks 3:e uppl. översättare.

1. Thyss'en, August (1842—1926), tysk industriman, grundade tills. m. sin fader ett puddel- o. valsverk i Duisburg 1867 o. i Mulheim i Ruhr 1871, vilka kommo att utgöra kärnan i en stor industrikoncern, T h y s s e n g r u p p e n, under T:s ledning. Sysselsatte vid Första världskns utbrott nära 60,000 arb. Thyssenkoncernen uppgick strax före T:s död i Vereinigte Stahlwerke.

2. Thyss'en, Fritz, f. 1873, son till A. T., tysk industriman. Inträdde i faderns företag o. blev 1926 en av ledarna för Vereinigte Stahlwerke. Gjorde segt motstånd mot fransmännen under Rthrockupationen 1923 o. var en av Hitlers o. den nat.soc. rörelsens finansärer men blev efter hand kritiskt inställt mot denna o. måste i sept. 1939 fly till Schweiz. Hans egendom konfiskerades o. han berövades sitt tyska medborgarskap. I För. Stat. utgavs 1941 T:s memoarer (*I >aid Hitler*). T. dömdes okt. 1948 av en denazifieringsdomstol förlost 15 % av sin egendom.

Thä'lmann, Ernst (1886—1044), tysk politiker. Var urspr. soc.dem., efter Förstavärldskr. kommunist. Led. av riksdagen 1924—33, presidentkandidat 1925 o. 1932. Han häktades 1933 i samband med riksdagshusbranden o. tillbragte återstoden av sitt liv i koncentrationsläger.

Thömborg, Ernst Herman, f. 1873, skriftställare, har utg. arb. i sociologiska o. andra frågor (bl. a. *Samhällsklasser o. politiska partier i Sverige*, 1917. *Folkrorelser och samhällsliv i Sverige*, 1943). Populärvetenskaplig föreläsare. Fil. hed.dr i Uppsala 1939.

Thörnblad, Raoul, f. <H 1891, fallskärmskonstruktör, kapten i Ingenjörtruppernas reserv 1935 har konstruerat två fallskärmsstyper, därav en automatisk.

1. Thörnell, Olof, f. 19/10 1877, militär. Generalmajor o. inspektör för infanteriet 1934—36, generallöjtnant o. chef för försvarsstaben 1936, överbefälh. för rikets försvarskraf-

ter 1939—44, general 1940. 1944 förste adjutant hos konungen o. chef för konungens stab. (Se bild å föreg. sida.)

2. Thörnells, Gustaf (Gösta), f. ?/4 1879, bror till O. T., språkforskare, prof. i latin i Uppsala 1935—44. T:s *Studia Tertullianea* (I—IV, 1917—26) är grundläggande för kännedom om Tertullianus' språk.

Ti, kem. tecken för en atom titan.

Tiam'n, dets. som aneurin.

Tia'ra, 1. Den höga, spetsiga huvudbonad, som bars av assyriska o. persiska konungar. — 2. Den med trefaldig krona smyckade huvudbonad, som bäres av påven vid högtidliga processioner.

Tiarp, kommun i ö. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Åslätt); Vartofta landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 216 inv. (1947).

Ti'asos, grek., Backusprocession, som firar vingen med uppsluppna danser o. vra upptåg.

Tiazol [-ål], C₂H₃N₃, en cyklisk kemisk förening med tre kol-, en kväve- o. en svavelatom i ringen (jfr Pyrazol). Vätska; bildar salter med syror. Tiazolringen ingår i vissa svavelfärgämnen o. sulfonamidkr (sulfatiazol o. sulfasuxidinen).

Tibast, art av busksläktet *Daphne*.

Ti'bbett, Lawrence, f. 1896, amerik. operasångare (baryton), sed. 1923 vid Metropolitan; gästade Sthlm 1937.

Ti'ber, it. T e v e r e, mcll. Italiens största flod, rinner upp i Etruskiska Apenninerna, genomflyter Rom o. faller ut i Tyrrenska sjön (urspr. vid Ostia, nu 6 km sydligare). 393 km. Bifloder: Paglia fr. h., Topino, Nera o. Anio fr. v.

Tibe'rias, arab. Tabarije, stad i n. Palestina, Galileen, vid sjön Gcunesaret (»Tibe'rias' sjö»). 12,000 inv. (1946).

Tibe'rius, Claudius Nero (42 f.Kr. — 37 e.Kr.), rom. kejsare 14 e.Kr., adoptivson till Augustus under namnet T. Julius Caesar, befäste kejsarens maktställning o. ägnade stor omsorg åt det vidsträckta rikets förvaltning. T. kan ej fritagas från grymhet o. misstänksamhet; dock tillhåra dessa drag företrädesvis slutet av hans bana. Levde från 26 e.Kr. på Capri. Jfr Sejanus.

Tibes'ti el. T u, högland i ö. Sahara. Många toppar över 2,500 m ö. h. (Era Kohor 3,400 m).

Tibe't, landområde i Centralasien, n. om Himalaya. Omkr. 1 mill. kvkm, omkr. 3.7 mill. inv. (1936). Högland, medelhöjd över havet omkr. 5,000 m. Största bergskedja är Transhimalaya. Högsta tibetanska stvresman är Dalai-lama. Huvudstad: Låsa. — T. besöktes av européer först på 1700-t. Av senare expeditioner till T. märkes S. Hedins 1899—1902.

Tibro, köping (1947) i n.ö. Västergötland, Skarab. 1., bildad av Kyrkfälla kommun o. Tibro municipalsamhälle. 6,053 inv. (1947).

Tibull'us, A l b i u s (55—19 f.Kr.), rom. skald, skrev formsköna kärlekslegier med idyllisk grundstämning.

Ticho'nov, Nikolaj, f. 1896, rysk författare, har i en dikttyckel skildrat krigsstämningen i Europa före Andra världskr. Hans krigsreportage från Leningrad (1942) är litterärt högtstående.

Tich'vin, rysk järnvägsknutpunkt ö. om Leningrad, som förbinder Moskva med Murmansk-banan.

Tioino [titsji'nå], ty. Tessin. 1. Biflod fr. v. till Po, från St Gotthard o. Nufenen-passet, mell. s. Schweiz, genomflyter Lago Maggiore o. faller ut nedanför Pavia. 248 km.

— 2. Sydl. kantonen i Schweiz. 2,813 kvkm 162,000 inv. (1941), mest katoliker. I n. Lepontiska alperna, i s. fruktbart (majs, vin). Huvudstad: Bellinzona.

Ticka, benämning på fruktkropparna av arter, tillhörande rörsvampssläktet *Polyporus*.

Ticknor [tikk'nå], George (1791—1871), amerikansk litteraturhistoriker, prof. vid Harvard Univ. 1820—35. Skrev en berömd *Huvud-0/ Spanish literature* (3 bd. 1849).

Tidaholm, stad i ö. Västergötland, Skarab. 1., Tidaholms landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms., vid Tidan. 5,822 inv. (1948). Samrealskola. Betyd. industri (tändsticksfabriken Vulcan, tillhörig Jönköpings o. Vulcans Tändsticksfabriks-AB, Tidaholmsverken, mek. verkstäder, 2 elektricitetsverk m. m.). — Stadsrättigheter 1910. Stadsvapen, se bild. Namnet (1746) efter den vid Tidan belägna herrgården Tidaholm, som tidigare hette *Holma*.

Tidan. 1. Å i Västergötland, utmynnar i Väners vid Mariestad. 190 km. — 2. Municipalsamhälle i n.ö. Västergötland. Vads o. Götlunda kommuner. 609 inv. (1945). Div. småindustri.

Tidavad, kommun i n. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Varing); Tidans landsf.distr., Vadsbo doms. 289 inv. (1947).

Tidblad, Inga, f. 1895, skådespelerska, anställd vid Svenska teatern 1922, vid Oscarsteatern 1926, vid Dram. teatern sed. 1932. Framstående karaktärsskådespelerska o. komedienn. G. m. skådespelaren Håkan Westergren sed. 1937. (Se bild.)

Tidlag el. s o d o m i', otukt med djur. Var i sv. rätt ända till 1864 belagt med dödsstraff, därefter med straffarbete i högst 2 år. Straffbestämmelsen upphävdes 1944.

Ti'demand [-mann], Adolp h (1847—76), norsk målare, tillh. Dusseldorfskolan. T. införde den norska folklivsskildringen i konsten med arb. som *Brudjården i Hardanger* (1848), *Brudklädseln* (1860) o. *Fanatikerna* (1866, Nat.-mus.).

Tiden. 1. Socialdemokratisk tidskrift, utg. sedan nov. 1908. Bl. red. Hj. Branting. Red. sed. 1947 P. Eckerberg o. P. Asbrink. — 2. Bokförlags-A B. Tiden, Sthlm, social-dcm. bokförlag, grundat 1912. Aktiekap. 205,000 kr. (1948).

Tidens Tegn [-tåjn] (»tidens tecken»), daglig tidning i Oslo, uppsatt 1910 genom utbrytning ur Verdens Gång (jfr d. o.). En av Norges mest spridda tidningar o. språkrör för den med högern samarbetande »frisinnade vänstern»; indrogs under tyska ockupationen vid den norska pressens likriktning okt. 1940, utkom åter dec. s. å.—mars 1941 under ny ledning. Har num. uppgått i Verdens Gång.

Tidersrum (Tirserum), kommun i s. Östergötland, Östergötl. 1.; Kisa landsf.distr., Kinda o. Ydre doms. 958 inv. (1947).

Tidkantring, övergång från ebb till flod el. omvänt.

Tidkontrollur, apparat, som på anställdas kontrollkort utmärker den tid, då de anländer till o. lämna arbetsplatsen.

Tidkula, på stång hissad kula, som faller på bestämt klockslag (kl. 1 e. m. medeleuropeisk tid = Greenwichs medeltidsmiddag). Användes icke i Sverige sed. 1936. Jfr Tidssignal.

Tidlösa el. nakna jungfrun, art av örtsläktet *Colchicum*.

Tidmöte, möte mellan två tidvattenströmmar i ett farvatten.

Tidningarnas Telegrambyrå AB., förk. T. T., pressbyrå i Stökl. grundad 1921. Aktiekap. 500,000 kr. (1948). Utsänder sed. 1924 av. dagsnyheterna i radio. Verkst. dir. O. Sundell.

Tidsbefraktning, dets. som time-charter.

Tidskvation el. tidsjämning, skillnaden tñell. medelsoltid o. sann soltid. Växlar med årtiderna mell. + 14.5 o. — 16.5 min.

Tidssignal, signal för tidsbestämning (kontroll av kronometrar m. m.). Gavs förr vanl. med tidkula, num. från vissa radiostationer (Rugby, Droitwich o. Paris med åtrcutsändning över många stationer). Jfr Talregistreringsapparat.

Tidsskillnad för en ort är skillnaden mellan normaltiden o. ortens medelsoltid. ligger för svenska orter mellan — 36.6 min. (Haparanda) 0. + 15.3 min. (Strömstad).

Tidszon, område på jorden som använder gemensam normaltid (s. k. zontid = raedelsoltiden för den meridian, som går mitt igenom zonen). Jorden är indelad i 24 tidszoner, av vilka tre beröra Europa, näml. zonerna för västeuropeisk tid = Greenwichs medelsoltid, medeleuropeisk o. östeuropeisk tid = 1 resp. 2 tim. före Greenwich. I Sverige tillämpas medeleuropeisk tid sed. 1900. Jfr Normaltid.

Tidvatten, dets. som ebb o. flod.

Tidö, fideikommissgendom i Rytterns kommun, Västmanl.

1. Slottet, ett av Sveriges märkligaste, uppfördes för Axel Oxenstierna omkr. 1625 —45 efter ritningar av S. De la Vallée o. Nic. Tessin d.ä., som efter 1640 var byggnadsledare. Den urspr. inredningen är del vis bevarad. Tillhör släkten von Schinkel.

1. Tieok [tik], Johan 11 t, u d w i g (1773 —1853), tysk författare av den romantiska skolan, utövade ett betydelsefullt inflytande på den svenska nyroman-tiken. Bl. arb. romanen *William Lovell* (1795—96), sagosamlingen *Volksmärchen* (1797), *Der gestiefelte Kater* (1797); *Måsterkatten*. 1812) samt dikter. (Se bild.)

2. Tieck, Christian Friedrich (1776—1851), broder till J. L. T., tysk bildhuggare, utförde bl. a. *Hästmärarna* för ättikan Altes Museum, Berlin.

van Tieghem [tigäm'], Philippe Édouard I, éon (1839—1914), fransk botanist, prof. i Paris. T. utgav viktiga arb. över jäsnings o. dess organismer (bakterier, svampar), över de högre växternas fysiologi, anatomi o. systematik, läroboksförfattare.

Tiele [ti'le], Cornelis Petrus (1830—1902), nederl. religionshistoriker, prof. i Leyden 1877, banbrytare för den moderna religions-historiska vetenskapen. Huvudarb.: *Geschiedenis van den godsdienst in de oudheid lot op Alexander den groote* (1891—93).

Tien-shan, »kimmelsbgrget», bergskedjesystem i Centralasien. Mell. delen bildar gräns mellan Kina o. Ryssland. Högsta topp 7,200 m. Stora glaciärer.

Tien-tsin, stad i n. Kina, prov. Hopei, vid fl. Pei-ho, Wan-ho o. Kejsarkanalen. 1,292,000 inv. (1936). Pcipings namn. Betyd. handel. Univ. Genom fredsfördraget med Frankrike i

T. 1885 tillerkändes Tonking åt Fiankrike. Dec. 1941 besattes britt. koncessionen av Japan. Storbritannien återlämnade genom ett fördrag med Kina n jan. 1943 den internationella koncessionen under vissa förbindelser från Kinas sida.

r. Tie'polo, Gio-vanni B a t t i s t a

(1696 —1770), ital. målare, Venedigs sista stora kolorist o. en av århundradets största dekorativa konstnärer. T. dekorerade i Venedig flera kyrkor (S. Maia del Rosario) o. palats (Palazzo Labia, ex. se bild) samt ärkebiskopliga palatset i Wiirzburg. Smärre komp. i Nat.mus., Sthltns högskola o. Norrköpings mus. Monografi av H. W. Hegmann (1940). Jfr B. Ncumann.

2. Tiepolo, Domenico (1727—1804), son till G. B. T., målare o. gravör, sin faders medarbetare. Bl. självständiga arb. två målningar i Nat.mus.

B Tiergarten [ti'r-], Berlins största park, till största delen nedbränd under Andra världskr.

Tierp. 1. Kommun i n. Uppland, Upps. l. (past.adr. Västerensta); Tierps landsf.-distr., Upps. l:s n. doms. 4,767 inv. (1947). KST-kan, en av Upplands största landskyrkor, har kalkmålningar trol. från 1470-t. — 2. Köping i n. Uppland, Upps. l.; Tierps landsf.distr., Upps. l:s n. doms. 1,904 inv. (1947). Små-industri. Samrealskola.

Tierps församling omfattar Tierps kommun o. Tierps köping.

Tierr'a del Fuego [-f'e'go], spanska namnet på Eldslandet.

Tiers état, I,e [l^o tjarseta'], fr., tredje ståndet.

Tifa'ta, i forntiden Kampaniens heliga berg, med Dianahelgedom, nära Capua.

Tiffany [tiff'ni], Louis Comfort (T848—1933), amerik. konstnär, mest bekant för sina vaser efter orientaliska förebilder (»Tiffanyglas»).

Tiflis', off. Tbilisi, huvudstad i sovjet-republ. Georgien, vid fl. Kura. 519,000 inv. (1939). T. är medelpunkt för Transkaukasus' kulturliv med universitet, bibliotek, botanisk trädgård m. m. Betyd. (rysk-iransk) handel. Stor industri. Flyghamn.

Tigelli'nus, Gajus Sophonius, d. 69 e.Kr., rom. hovman, kejsar Neros gunstling, befälhavare för pretorianska gardet; upphovsmanen till flera av Neros våldsåd.

Tiger, Fe'lis Wgris, jämte lejonet det största av kattdjuren. Gulbrun med svarta tvärstrim-mor; förekommer i ett antal underarter o. lokal-raser i s. o. mell. Asien samt på en del av Stora Sundadöarna; håller helst till i djungler o. tät buskmarker.

Tigerschiöld, Hugo (1860—1938), kans-liråd, godsägare, författare. Utgav diktsam-lingar, bl. a. innehållande naturlyrik samt stämnings- o. situationsbilder i Snolliks stil.

Tigerstedt, Robert (1853—1923) finl.

fysiolog, prof. i Sthlm 1886, i Helsingfors 1900. Utgav arb. i näringsf3siologi (*Fysiologiska principer för kroppens näring*, 1887, *Om spritdryckerna*, 1892) samt lärdomshistoria.

Tigeröga, ea till smycken använd sten, utgörande en sammanväxning av asbest o. kvarts. Finnes på Ceylon, i Harz o. Fichtelgcbirge.

Tiggarmunkar, benämning på medl. av de katolska ordnar, vilka urspr. hänvisades att leva av allmosor. Hit räknas franciskaner, dominikaner, karmeliter o. augustin-eremiter.

Tiggarns opera, namn på operetten »Tolvskillingsoperan» i dess ursprungliga musikaliska version, jfr J. Gay.

Tiggarstudenten, operett med musik av K. Millocker o. text av Zell o. Genée, uppförd i Sthlm i a ggn 1883.

Tiglatpile'ser, *assyrska konungar*. — Tiglatpile'ser I, konung omkr. 1120—10 f.Kr., krossade Babylonien överbmakt o. intog dess förnämsta städer. Tempel- o. palatsbyg-gare.

Tigran'es, *namn på (lera forntida konungar i Armenien*. — Tigranes I (omkr. 95—56 f. Kr.) slöt förbund med kung Mitradates Eupator o. grundade genom erövring av en del av Mesopotamien samt Syrien, Kilikien o. Kappadokien ett storkonungaväld (83 f. Kr.), vars huvudstad blev det 77 f.Kr. anlagda Tigranocerta (ruiner vid nuv. Farkin). Efter att ha besegrats av Lucullus 69 f.Kr. måste T. år 66 underkasta sig Pompejus o. uppgå sina erövringar.

Tigre', provins i n. Etiopien, n. o. ö. om fl. Takazze. Fruktbart högländ (1,300—2,500 m). Huvudstad: Adua. Före 1855 självst.

Tigre'rad, tigerfläckig, tigerhuddfärgad.

Tigris, flod i Främre Asien, rinner upp v. om Vansjön, flyter förbi Mosul o. Nineves ruiner o. förenar sig vid Kurna med Eufrat till Sjatt-el-Arab. 1,855 km. Segelbar för grundgående fartyg till Mosul.

Tihwafu, kinesiska namnet på staden Tjrum-chi.

Tik, hona av hund.

1. Tikkanen, Paul (1823—73), finl. publicist o. skriftställare. En av stiftarna av de för finsk kultur betydelsefulla tidsningarna *Suometer* (1847—63) o. *Uusi Suometer* (Nya S., från 1869).

2. Tikkanen, Johan Jakob (1857—1930), son till P. T., finl. konsthistoriker, prof. i Helsingfors 1897—1926. Bl. arb. *Die Psalterillustration im Mittelalter* (1895—1900), *Madonnabildens historia* (1916), *Konsthistoria* (1925).

Tila's, Daniel (1712—72), frih., ämbetsman. Direktör över bergverken i Jämtland o. Härjedalen 1740, sedermera bergsråd o. landshöv. samt 1767 riksheraldiker. Utgav arb. i bergsvetenskap o. efterlämnade värdefulla topografiska anteckningar (i Kungl. bibl. o. Riksarkivet).

Ti'tburg, stad i s. Nederländerna, prov. Nord-Brabant. 113,000 inv. (1947). Klädesväverier.

Ti'bury [till'bril], ett lätt o. ganska högt, tvåhjuligt, enspänn åkdon för två personer.

Ti'bury [till'bril], hamnstad i s.ö. England, grevsk. Essex, vid Thames, mittemot Gravesend. 16,800 inv. Fort o. stora dockor.

Ti'den, William, populärt kallad Big (»storen») T., f. 1893, amerik. tennisspelare. T., som var världens bäste amatörspelare (3 ggr världsmästare, 7 ggr amerik. mästare, 10 år mästare i Davis Cup-tävlingarna), blev 1931 professionell o. företog turnéer över hela världen med sina spelare (»Tildens tenniscirkus»). Har i För. Stat. grundat en tennisskola samt utg. böcker om tennis; red. för Racquet Magazine.

Tilg'ner, Viktor (1844—96), österrik, bildhuggare, utförde porträttbyster o. statyer, bl. a. till Burgtheaters utsmyckning.

Ti'lia, trädsläkte (fam. *Tiliaceae*), 10 arter på n. halvklotet. Blommor små i kvast, vid vars skaff ett smalt, jämbrett svepeblad till sin halva längd är vidvuxet. Ståndare talrika, fria el. förenade i 5 grupper, frukten en nöt. Blad sneda, hjärtlika. Barken innehåller ett segt bast. Veden vit, lös o. lätt. Hos oss 2 arter, *T. cordata*, skogslind, o. *T. platyphylla*, bohusslind.

Tilja, golvbräde; teatergolv, scen.

Tilland'sia, örtsläkte (fam. *Bromeliaceae*), 248 arter (Sydamerika till s. Nordamerika). De flesta leva som epifyter i trädkronor. Blad gråaktiga, rosettställda. *T. usneoides* påminner om en skugglav genom sitt växtsätt o. förekommer ofta massvis i trädkronorna, särsk. närmare kusterna.

Tillandz, Elias (1640—93), läkare o. naturforskare, från 1670 prof. i medicin i Åbo. Den finl. botanikens grundläggare.

Tillberga. 1. Kommun i s.ö. Västmanland, Västmanl. l.; Västerås landsf.distr., Västmanl. mell. doms. 426 inv. (1947). — 2. Stations- o. industrisamhälle i Hubbo kommun, Västmanlands l. 1,066 inv. (1946).

Tillfälligt utskott, grupp av ledamöter, som av någondra av riksdagens kamrar utses att ägva utlåtande o. förslag i frågor, som ej tillhöra ständigt utskotts behandling men dock äro av beskaffenhet, att yttrande över dem erfordras.

Tillförordnad regering, benämning på de personer, som jämlikt § 43 R. F. av konungen (el. regent) förordnats att i de mål, han föreskriver, föra regeringen under den tid han är i fält el. bortrest till avlägsnare inrikes orter. Sådan regering består av minst 3 led. av statsrådet under ordförande av en kungl. prins el. statsrådsledamot.

Tillgren, J o s u a, f. >1900, överläkare vid Maria sjukhus i Sthlm 1924, v. Södersjukhuset 1944—46, professors namn 1932; har särsk. ägnat sig åt behandlingen av hjärt-, invärtes- o. ämnscomsättningssjukdomar. Ägnat alkohollagstiftningen o. alkoholistvården stort intresse.

Tillier [tilje'], Claude (1801—44), fransk författare, mest känd genom den humoristisk-satiriska allmogeskildringen *Mon onde Benjamin* (1842; Onkel Benjamin, 1920).

Tillinge, kommun i s.v. Uppland, Upps. l. (past.adr. Enköping); Enköpings landsf.distr., Upps. l:s s. doms. 1,129 inv. (1947).

Tillkommande skatt, skattebelopp, som debiteras på grund av att taxering höjts. Se Skatteuppbörd.

Tillräknelighet, *fur.*, sammanfattningen av psykiska egenskaper, som måste finnas hos en person för att han skall anses ansvarig för sitt handlande o. kunna dömas till straff för brott. Otillräkneliga o. därmed straffria äro enl. 5 kap. strafflagen barn under 15 år samt vissa psykiskt abnorma personer. Straffröfklarade abnorma skola vid behov intagas på sinnessjukhus. Vid själsliga rubbningar av lindrigare art kan förmånskad i tillräknelighet föreligga o. straffet ned sättas; är den lindrigt abnorma farlig för annans säkerhet kan han dömas till förvaring i säkerhetsanstalt.

Tillståndsekvation el. tillståndslag, det matem. sambandet mell. tryck (*p*), volym (*v*) o. temp. (*t*°K) för en given gas el. vätska. För ideala el. förtunnade gaser gäller gasernas allmänna tillståndsekvation: $p v = n R T$, där *n* är antalet grammolekyler o. *R* en generell konstant (gaskonstanten). För verkliga gaser o. vätskor finnas flera

olika tillståndsekvationer uppställda, bl. a. en av van der Waal.

Till växtämnen, dets. som hormoner o. vitaminer.

Tilly, Jean Tserclaes (155g—1632), greve, tysk fältherre, vid Trettioåriga krigets utbrott överbefälh. över den katolska ligans stridskrafter, vann genom slaget vid Vita berget ($\frac{1}{2}$ 1620) Böhmen åt Habsburg, besegrade i grund Kristian IV av Danmark vid Lutter am Barenberge ($\frac{1}{2}$ 1626) o. besatte därefter tills, med Wallenstein det danska fastlandet samt n. Tyskland. Efter Wallensteins avsättning (1630) utnämndes T. som var fanatisk katolik o. en skicklig o. oegennyttig häreförare, till befälh. över de förnämde »ligistiska» o. kejsarliga trupperna men besegrades av Gustav II Adolf i slagen vid Breitenfeld ($\frac{1}{2}$, 1631) o. Lech ($\frac{1}{2}$ 1632). Blev i sistnämnda slag dödligt sårad.

Til'os, grek. Pisco'pi, ö i Egeiska havet, bland Tolvoarna, 65 kvkm, 1,089 inv. (1947).

TH'sit, stad i förvaltningsområdet Kalinigrad (till 1945 prov. Ostpreussen, Preussen), vid Mcel. 58,000 inv. (1939). Järnindustri. Livlig handel. — I T. slöts $\frac{1}{2}$ 1807 fred mellan Frankrike o. Ryssland, $\frac{1}{2}$ 1807 mell. Frankrike o. Preussen.

Til'skueren, »åskådaren», kulturell o. politiskt radikal dansk månadsskrift, grund. 1884 av Niels Neergaard.

Tilta (av eng. tilt, stjälp), jordremsa, som vändes upp o. ned vid plöjning.

Timan'bergen, bergskedja i n.ö. Ryssland. Högsta höjd 260 m.

Timba' (fr. *limbule*), puka; färs.

Timbre (tä'br), fr., klangfärg (röstens). — Adj.: timbre'rad [tä'w-].

Timbuk'tu, fr. Tombouctou, stad i s. Sahara, Franska Västafrika, to km n. om fl. Niger, 6,400 inv. (1940). Viktig karavanvägsknut o. handelsplats. Anlagd på 1000-t. av tuareger, fransk 1893.

Timcirkel, dets. som deklinationscirkel.

Time-charter [tajni tsja'l], eng., frakttavtal, varigenom ett fartyg ställes till förfogande under viss tid.

Time is money [tajm is mann'i], eng., »tid är pengar», slagord, som i sin eng. form 174⁸ präglades av Benjamin Franklin.

Times, The [ð' tajms], en av boktryckaren John Walter 1785 uppsatt daglig eng. morgontidning, en av världens främsta o. mest inflytelserika tidningar. Ägdes av familjen Walter till 1912, då den övergick till ett aktiebolag under ledning av Lord Northcliffe. Efter dennes död 1922 förvärfvades aktiemajoriteten av J. Astor o. familjen Walter. Chefred, är W. T. Casey (sed. 1948). — Bland tidningens mycket ansedda bilagor utkommer *The Times' literary supplement*, grundad 1877, varje torsdag med en översikt över litterära o. vetenskapliga nyheter.

Timga'd, ruinstad i n.ö. Algeriet, dep. Constantine, rester av den fornrom. staden Thamugadi, anlagd av Trajanus 100 e.Kr. o. ödelagd av araberna 698. Bland dess byggnadsverk märkas Jupitertemplet med 16 m höga kolonner o. Trajanusbågen (av sandsten o. marmor; se bild).

Timglas, el. sandar, förr bruklig tidsmätare, bestående av ett på niitteu starkt sammansnört glaskärl innehållande fin sand; användes fortfarande vid loggning.

Timi'd (av lat.), rädd, blyg. — Timidite't, skygghet, blyghet.

Timisoara, ung. Temesvár, stad i v. Rumänien, vid Bégakan, 108,000 inv. (1945F. Rom-kat. katedral, grek. domkyrka. Univ. Handel med spannmål, mjöl o. spirituösa. Turkisk 1552—1716, ungersk till 1919.

Tim'jan, art av växtsläktet *Thymus*. Av T. beredes s. k. timjansitup, som innehåller tymol. Användes sedan gammalt mot kikkhosta; ett närbesläktat preparat är pertussin.

Timmele, kommun i ö. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Ulricehamn); Redvägs landsf.-distr., Kinds o. Redvägs doms. 955 inv. (1947).

Timmerhäst, bockformig ställning med kättingar för uppföring av timmer på tvären ur vattnet.

Timmermagasin, bom, inom vilken timmer vid timmersortering uppsamlas.

Timmerman. 1. Yrkesarbetare för grövre träarbeten vid hus- o. brobyggen m. m. — 2. Manskap vid marinen hantverksavdelning med snickeriarbete som huvudsaklig sysselsättning.

Timmerman, *Acanthocinus aedilis*, en i Sverige allmänt förekommande, brun, gråhårig, långhornad skalbagge med hos hanen oerhört långa antenner. Hane o. hona i naturlig proportion, se bild. Träffas talrikast på tall- o. granstockar, i vilka om våren äggen borras in.

Timm'ermans, Felix, f. 1886, flaml. författare. Har skildrat flamländskt folkliv i en rad romaner, bl. a. *Palliet* (1916; Livets fröjder, 1925) o. *Het Kindeken Jesus in Vlaanderen* (1918; Jesusbarnet i Flandern, 1924).

Timmermansorden, ordensamfund, infört i Sverige (Stklm) 1760. Namnet är symboliskt. Grundade 1796 en fattigvårdsinrättning, urspr. för invalider, num. förlagd till Nya Eriksberg i Bromma, 1788 inköpte T. Eriksbergs egendom, då belägen i utkanten av Sthlm. Det nuv. ordenshuset uppf. där efter ritningar av I. G. Clason (invigt 1923). Ordens förmögenhet överstiger 5 mill. kr. Styresmannen kallas generalguvernör o. utser själv efterträdare.

Timmersdala, kommun i n. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Lerdalet); Tidans landsf.-distr., Vadsbo doms. 516 inv. (1947).

Tim'ok, biflod fr. h. till Donau. X35 km. Bildar i sitt nedre lopp gräns mellan Serbien o. Bulgarien.

Timokrati' (av grek. *time'*, ära, taxering, o. *kratein*, härska), statsform, där äran är högsta princip (Platon) el. där de förmögna härska (Aristoteles).

Timoleon, f. omkr. 410 f.Kr., grek. statsman o. fältherre, från Korint, befriade Syrakusa från tyrannen Dionysios (345) o. vann (340) en lysande seger över kartagerna vid Krimisos.

Ti'mon, kallad Sillografen (3e årh. f.Kr.), grek. filosof, parodierade i *Silloi* (Spott-sånger) samtidens filosofi.

Timor [-mår], den största av Små Sundaöarna, skild från n.v. Australien av Timor-sjön. 30,920 kvkm, 900,000 inv., mest papua. Bergig (1,200—2,600 m). Ris, vete, kaffe, tobak, sandel- o. teakträ. S.v. delen nederländsk, huvudstad: Koepang; n.ö. portugisisk, huvudstad: Dilly. Hela ön var ockuperad av Japan febr. 1942—aug. 1945.

Timoroso [-ä'sä], it., musikterm: skyggt, tvekande.

Timosjen'ko, Semjon Konstantinovitj, f. 1895, rysk fältmarskalk (1940). T. är bondson från Bessarabien. Deltog i Första världskr. o. i bolsjevikupploppet på Krim 1917. Chef för Kievs militärdist. 1938. Ledde inmarschen i Polen 1939 i deltog i kriget mot Finland 1939—40 (slaget vid Summa), ockuperade Bessarabien juni 1940, sed. han i maj s. å. utnämns till marskalk o. folkkommissarie för försvaret efter Vorosjilov. Reorganiserade Budjonnyjs arméer på sydfronten mot tyskarna okt. 1941 o. ledde i dec. s. å. en framgångsrik motoffensiv mot dessa längs hela fronten (bl. a. inringningen av Kijinev). Invaldes i högsta rådet 1946.

Timotej', art av grässläktet *Phleum*. Tim o'te os. 1. Atenskt fältherre, d. 353 f. Kr., slog 375 den spartanska flottan vid Alyzia, erövrade 365 ön Samos. — 2. Grek. bildhuggare från Aten, 300-t. f. Kr. Arbetade tills, med Skopas, Bryaxis o. Leokares på sydfriksen av mausoleet i Halikarnassos. Mästare till flera bevarade skulpturer från Asklepiostempellet i Epidauros.

Timoteus, Paulus' lärjunge o. förnämste medarbetare; som ledare av församlingen i Efesus mottog han av Paulus 2 brev, tillhörande pastoralbrev i NT, som inskärpa en »biskops» plikt o. andliga förmåner (1 Tim. 1: 3; 3: 1—13).

Timrå, köping (Skövik) i ö. Medelpad, Väster-norr 1. (past.adr. Skövik); Timrå landsf.distr., Medelpads ö. doms. 8,434 inv. (1947). Sarnrealskola. På Skeppsholmen ligger Sundsvall-Härnösand flygplats.

Timsåiven, biflod till Gullspångsälven, upprinner i Lilla Orsjön, Värmland, no km.

Timuri'der, Timur-lensks ättlingar.

Timur-lenk el. Tametian »(T. den halte)» (1336—1405), mongolsk erövrare, herre över khanatet Džagatal 1369. T:s ständiga krigståg utmärkas av fruktansvärda härjningar o. en otrolig grymhet. Han erövrade med sina ryttarskaror hela Centralasien, Indien ända till Delhi, Persien o. Syrien samt framträngde till Moskva, tillfångatog 1402 sultanen Bajasid I o. beredde sig 1405 att intränga i Kina men dog s. å. Begraven i Samarkand. Efter hans död sönderföll snart hela väldet, ett av de största historien känner.

Timurtaşch, slott nära Adrianopel, där Karl XII bodde 9 april—3 no v. 1713 under vistelsen i Turkiet.

Timvinkel, den vinkel en himlakroppss deklinationscirkel i ett givet ögonblick bildar med ortens meridian. Räknas från meridianen västerut, vanl. i tidsmåt (1 tim = 15°).

Tina. 1. Fiskredskap, bestående av en bur med två ingångar; anv. för hummerfångst. Av. benämning på en större, fast byggd fälla för laxar. — 2. Mindre laggbär.

Tindal [tinn'dal], Ma 11 ne w (trol. 1653—1733) eng.-religionsfilosof; en av huvudrepresentanterna för den eng. deismen. Förnämsta arb.: *The christianity as old as the creation* (1730).

Tinel [tinäll']. Ed gar (1854—1912), belg. tonsättare, 1896 prof. i komposition vid konservatoriet i Bryssel, 1909 dess chef. Tonsatte oratoriet *Franciscus*, körverket *Vallmoblom-morna*, motetter, orgel- o. pianostycken m. m.

Ting (fsv. *fiing*), urspr. sammankomst av menighet, i vilken betydelse det ännu förekommer i t. ex. landsting; numera benämning på häradsrätts sammanträden. Enligt nya rätte-

gångsbalken skall allmänt ting i regel hållas varje vecka med undantag för ferierna. Därjämte kunna förekomma ting för mål, i vilka häradsrätten är domför med tre led, i nämnden samt vid behov särskilda sammanträden.

Tingeltangel, sämre varieté.

Tinget i sig, sv. övers, av Kants filosofiska term *das Ding an sich*.

Tingley [ting'li], Katherine, f. de Westcotte (1859—1929), amerik. teosof, från 1896 ledare för Universella broderskapet. T. organiserade teosofiskolorna i Point Loma o. vid Stigby på Visingsö.

Tingmalabalk, rättegångsordningen i de svenska medeltidslagarna.

Tingmannalid el. tinglid, en av Knut den store (1014—35) till skydd för det danska herraväldet i England uppträtt stående här av nord. krigare.

Tingsdomare, lagfaren, biträdande domare i de största doinsagorna. Tillsättes av K. Mt.

Tingsfrid, den helgd, som enligt nedärvd rättsåskådning tillkommer domstols sammankomst.

Tingshög, (grav)hög, som i äldre tid fick tjänstgöra som tingsplats. Ex. Uppsala högar.

Tingslag, häradsrätts lagskipningsområde. Till grund för rikets indelning i tingslag låg ursprungligen den gamla häradindelningen.

Tingsraeritering, tjänstgöring vid domsaga efter avlagd juris kandidatexamen; kan i vissa fall utbytas mot tjänstgöring vid rådhusrätt, hovrätt, hos mcdl. av Sveriges advokatsamfund m. m. Fordras för inträde på domarbanan o. för vissa befattningar inom statsförvaltningen.

Tingsnotarie, biträdande tjänsteman i domsaga. För befattningen fordras avlagd juris kandidatexamen o. 6 mån. aspiranttjänstgöring. Förordnas av hovrätt.

Tingsordning, av K. Mt. föreskriven ordning för häradsrätts sammanträden.

Tingspredikan, den särskilda predikan, som skall hållas i närvaro av häradshövding o. nämnd, innan häradsrätten börjar förhandlingarna vid första rättegångstillfället för året.

Tingsryd, köping i s. Småland, Kronob. 1.; Tingsryds landsf.distr., Ö. Värends doms. 1,078 inv. (1947).

Tingssekreterare, befattningshavare vid vissa domsagor; svarar i allm. för protokolls-föring o. expediering. Förordnas av hovrätt o. är vanligen hovrättsfiskal.

Tingsställe el. tingsstad, ort för häradsrätts sammanträden. I regel äga dessa rum i ett särskilt tingshus, som bekostas av tingshusbyggnadsskyldige, dvs. av dem som inom tingslaget erlägga kommunalutskylder.

Tingstad, kommun i n.ö. Östergötland, Östergöt. 1. (past.adr. Norrköping); Lösings landsf.distr., Bråbygdens o. Finspångs l:s doms. 484 inv. (1947).

Tingstadsius, Johan Adam (1748—1827), orientalist, biskop i Strängnäs 1803, berömd för sina övers, av hebreisk poesi, bl. a. *Psaltaren* (1791).

1. Tingsten, I, ars (1857—1937), general; krigsminister 1905—07 (Lundebergs, Staaffs o. Lindmans ministär), kommandant i Boden 1907—13, chef för Generalstaben 1919—22. Spelade en betydelsefull roll vid den sv. arméns omvandling. Militär skriftställare o. krigshistoriker, bl. arb. *Taktikens grunder* (1887, många upplagor)

o. Huvuddragen av forntidens krigskonst (1926). Postumt utgavs T:s *Hågkomster* (1938).

2. **Tingsten**, Herbert, f. 17/3 1896, brorson till 1. T., statsvetenskapslän, prof. vid Sthlns högskola 1935—46, chefred. för Dag. Nyh. sed. 1946. Bl. arb.: *Från parlamentarism till diktatur* (1930), *Demokratiens seger och kris* (1933), *Den nationella diktaturen* (1936), *De konservativa idéerna* (1939), *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling* (I—II, 1941), *Samtidens förbundsstater* (1942) o. *Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen* (1944).

Tingstade, kommun på n. Gotland, Gotl. 1. (past.adr. Stenkyrka); Slite landsf.distr., Gotlands doms. 448 inv. (1947). Stålig kyrka från 1200-t. Triumf krucifix från 1200-t:s slut. I kommunen ligger Tingstade fästning.

Tingstademästaren, anonym skulptör, antagligen av tyskt ursprung, verksam på Gotland vid 1200-t:s mitt. Hans arbeten ha utpräglat sachsisk karaktär (kvinnligt helgon från Tingstade kyrka o. *madonna* från Visby domkyrka, nu i Visby Fornsal).

Tingstäderäsket, sjö i Tingstade kommun, 4,5 kvkm, bekant genom lämningar av en stor befästningsanläggning (B u l v e r k e t), antagl. från den romerska järnåldern, bestående av omkr. 10,000 knuttimrade rundtimmer.

Tingsås, kommun i s. Småland, Kronob. 1. (past.adr. Tingsryd); Tingsryds landsf.distr., O. Värends doms. 1,910 inv. (1947).

Tingsås församling omfattar Tingsås kommun o. Tingsryds köping.

Tinka'l, råborax, saltblandning, som utkrystalliserar ur s. k. boraxsyra; innehåller omkr. 50 % borax.

Tinktu'r (lat. *tinctu'ra*, av *tin'gere*, genomdränka, färga), tunnflytande sprit- el. eterhaltiga, medikamentösa drogextrakt.

Tinnar, fyrkantiga, massiva upphöjningar på en försvarsmur med regelbundna mellanrum, vilka senare tjänade som skottgluggar.

Tinnevelly, stad i Indien, prov. Madras. 57,000 inv. Protestantiskt missionscentrum.

Tinning (av fsv. *thynnng*, dvs. »tunn kind»), huvudets sidodel ovanför o. framför örat.

Tintamaresk'teater (av fr. *tintamarre*, støj), föreställning, vid vilken blott huvud o. händer av de uppträdande öra synliga genom utskärningar i en ridå, medan de i övrigt representeras av på ridån målade dvärgfigurer.

Tintoretto (»den lille färgaren»), egentl. Jacopo Robusti (1518—94), i tal. målare, huvudsakl. verksam i Venedig, av utpräglat koloristisk manieristisk läggning. I sin ideala formgivning gav han uttryck för motreformationens program o. fick därigenom en grundläggande betydelse. Han utförde hist. o. allegoriska kompositioner för Dogepalatset o. Scuola di S. Rocco m. fl. Bl. övriga arb. märkas i synnerhet: *Markusundret* (1548), *Marias tempelgång* (se bild) o. ett antal framställningar av *Nattvarden*. Monografi av V. I'oos (1940; på sv.) o. E. v. d. Bercken (1942).

Tioalkoholer, dets. som merkaptnar.

Tiocell, handelsnamn på kaseinull. Jfr Lanital.

Tioöya'nföreningar, dets. som rodanföreningar.

Tiofe'n, C₄H₂S, en cyklisk kemisk förening med en svavelatom i ringen (jfr Pyrrol). Färglös vätska, kokp. 84°. Förekommer i stenkolstjära o. därur framställd rå bensol (nära lika kokp.). Äv. de kemiska egenskaperna påminna om bensol.

Tiofotingar, *Decapoda*. 1. Grupp av bläckfiskar, försedda med 8 kortare o. 2 längre fångstarmar. — 2. Ordning bland kräftdjuren, försedd med 5 par gångfötter, de främsta utbildade till stora gripklor. Hit höra bl. a. humrar, krabbor o. eremitkräftor.

Tiohäradsbygden, område av Småland, som tidigare utgjorde lagsagan Tiohärad, omfattande Finnveden med Västbo, Allstbo o. Sunnerbo härader, Värend med Öllobo, Kinnevalds, Norrvidinge, Uppvidinge o. Konga härader samt Njudung med Västra o. Östra härader, tillsammans 10 härader.

Tiokamp, modern form av allmän idrott, där de tävlande mötas i löpningar på 100, 400, 1,500 m o. häcklöpning no m, lång-, höjd- o. stavhopp, kulstötning samt spjut- o. diskuskastning. Avgöres efter poängberäkning.

Tiokol [-kål]. 1. Kaliumguajakulsulfonat, användes liksom guajakol som slemlösande medel vid lufttröskatår m. m. — 2. Konstgjord kautschuk, framställd genom att förena natriumpolysulfider o. etylenklorid. Är mera beständig mot organiska lösningsmedel än naturkautschuk men mindre hållbar o. elastisk. Tiokol har obehaglig lukt o. kan ej användas vid högre temperatur (högst 60°). Ex. modtiol.

Tiola'n, handelsnamn på kaseinull. Jfr Lanital.

Tionde, urgammal andel (tiondel) av vad som producerades inom jordbruket o. dess bänningar, vilken tillföll dels konungen o. dels gudomen, i senare tider prästerskapet, som tjänade guden. Omtalas redan i GT. I Sverige var tiondet n64—1862 en avgift till kyrkan (kyrkotionde, prästtionde). Äv. kronotionde har förekommit.

Tioplast, dets. som tiokol 2.

Tiosalter (av grek. *thé'on*, svavel) el. förr sulfosalter, salter, som innehålla svavel: st. f. syre. Bildas bl. a. då vissa sulfider, t. ex. av arsenik, antimon, tenn o. kol, lösas i na triumsulfidlösning el. svavelammonium. Ex. natriumtioantimonat, Na₃SbS₄ · 4 · 9H₂O (Schlip pes salt). Jfr Tiosyror.

Tiosulfa't, salter av den i fri form okända tiosvavelsyran, H₂S₂O₃. Kallades förr missvisande för hyposulfitt resp. undersvavelsyrighet, vilka benäm., num. avse andra föreningar. Tiosulfa't framställas genom oxidation av polysulfider el. genom att koka sulfitt med svavel. Viktigast är natriumtiosulfa't, Na₂S₂O₃ + 5H₂O, som användes som fixersalt o. antiklor.

Tiosyror (av grek. *thé'on*, svavel), syror, i vilka en el. flera syreatomer ersatts med svavel, ex. tioättiksyra, CH₃-COSH, o. tiosvavelsyra, H₂S₂O₃.

Tip, plur. tips, eng., vink el. råd beträffande vadhållning vid tävlingar, särskilt hästkapploppningar. — **Tipning**, vadhållning vid tävlingar; anordnas i Sverige i samband med fotbolls- m. fl. tävlingar av ett särskilt auktoriserat bolag, AB. **Tipstjänst**, grundat 1934. Aktiekap. 45,000 kr. (1947). Bolaget inlevererar sin vinst till Statsverket, varför den av K. M:t disponeras för idrottsändamål.

Ti'pasa, forntida fenicisk stad i n. Algeriet. Ruiner av basilikor, termer (bad) m. m. Nuv. staden har omkr. 3,000 inv.

Tipperary [tip'rä'ri], grevskap i s. Eire, prov. Munster. 4,296 kvkm, 137,000 inv. (1943). Huvudstad: Clonmel.

Tipp'o Sa'hib (1749—99), *sultan av Mysore*, son till Hyder Ali, dennes efterträdare 1782, förde i förbund med Frankrike flera olyckliga krig mot engelsmännen o. stupade därunder.

Tippu Tip (1838—1905), arabisk slav- o. elfenbenshandlare, bördig från Sansibar o. verksam i det inre Afrika, stod i förbindelse med flera upptäcktsresande, särsk. Stanley.

Tip-top, eng. slanguttryck, betecknande något som överträffar allt i sitt slag; högmodern.

Tir, spiralformig fåra mellan ett reps delar. — Tira, jämna reps yta genom att fylla tirarna med garn.

Tira'd (av fr.), långrandigt anförande; i musiken snabbt spelad tonföljd.

Tiraljör (fr. *travailleur*, Skytt), tidigare benämning på de fotsoldater, som upprådade i spridd ordning framför de slutna truppförbanden.

Tira'na, huvudstad i Albanien. 31,000 inv.

Tiraspol', stad i sovjetrepubliken Moldavien, vid Dnjestr. 31,600 inv. (1933). T. var 1921—40 huvudstad i f. d. autonoma republiken Moldavien, Ukraina. Ockuperad av Rumänien 1940—44.

Tira'to, it., musikterm: utdraget.

1. Tirén, Johan (1853—1911), målare, utförde landskap o. folklivsbilder, särsk. från Lappland. — Hans hustru Gerda T., f. Rydberg (1858—1928), var målarinna (landskap, barnporträtt o. bokillustrationer).

2. Tirén, Karl, f. 1869, broder till J. T., stationsinspektör i Bergvik 1912, framstående kännare o. upptecknare av lapparnas musik; landskapsmålare, särsk. av Lapp-landsmotiv.

Tire'sias, dens. som Teiresias.

Tirfing, dets. som Tyrfing.

Tir'no, bulg. T r n o v o, stad i Bulgarien, vid Donaus biflod Jantra. 14,000 inv. (1934). — T. är känt sedan 800-t., var 1186—1393 huvudstad i 2:a bulgariska riket.

Tirol [tirå'l], tyska namnet på Tyrolen.

Ti'rol, Hans, d. omkr. 1575, tysk arkitekt o. grafiker, upphovsman till ett jätteträsnitt över Karl V förlöfande Ferdinand de österrik, arvländerna, förut tillskrivet Burgkair.

ven Tir'pitz, Alfred (1849—1930), tysk storamiral (1911), riksminister 1897—1916, den tyska flottans nydanare, genomdrev under Första världskr. ubåtarnas användning i handelskriget men nödgades på grund av riksregeringens motstånd mot det oinskränkta ubåtskriget avgå (1916). Memoarverket *Erinnerungen* (1920). Minnen, 1920 utgör ett skickligt försvar för T:s marinpolitik. 1924—28 var T. (tysk nationell) riksdagsman. — Äv. namn på tyskt slagskepp (35,000 ton), sänkt av brittiska bombplan i en fjord i n. Norge *2/ u 1944.

Tirserum, annan namnform för Tidarsrum.

Tirup, kommun i v. Skåne, Malmö. 1. (past.-adr. Billeberga); Rönnebergs landsf.distr., Rönnebergs, Önsjö o. Harjagers doms. 310 inv. (1947).

Tir'yns, forntida stad i landskapet Argolis, Grekland, förstörd omkr. 475 f.Kr. Staden

framgrävdes av Schliemann o. Dörpfeld 1884—85, varvid rester av ett märkligt palats samt de våldiga borgmurarna (intill 17 m breda) blottades, allt från myskens tid. (Se bild å föreg. spalt. Dessutom rester av en stor rundbyggnad från förmyskens tid.

Tisaren, sjö i s. Närke. 145 kvkm. Avrinner genom Nyköpingsån.

Tis'be, antik sagogestalt, känd från Ovidius' berömda "metamorfof" om kärleksparet Pyramus o. Tisbe i Babylon.

Tisch'bein, Johann Heinrich (1751—1829), tysk målare, utförde porträtt (*Goethe på Romerska kampagnen*) o. historiska bilder.

von Tisch'endorf, tobegott Friedrich Constantin (1815—74), tysk teolog, prof. i Leipzig 1859; utgav viktiga bibel-editioner o. upptäckte 1859 i Katarinaklostret på Sinai den otumordentligt betydelsefulla bibelhandskriften *Codex sinaiticus*.

Tisdag (fsv. *tydagher*), veckans tredje dag, anses betyda Tyrs dag. Lat. namnet är *Martis dies*, (planeten) Mars' dag.

Tiselius, Arne, f. 1902, kemist, prof. i biokemi i Uppsala 1938. Bl. vetenskapl. arb. märkas metoder att undersöka högmolekylära ämnen medelst katalys o. adsorptionsanalys. Med. hed.dr. vid Karol. inst. 1948. (Se bild.)

Tisi'fone, i grek. myt. en av erinnyerna (händnens gudinnor).

Tisnaren, sjö på gränsen mellan Östergötland o. Södermanland, avrinner genom Forsaån. 43.5 kvkm.

Tiso [tiss'å], Josef (1887—1947), slovakisk politiker, kat. präst 1909* prof. i teologi i Wien 1918, efter Hlinkas död ledare av slovak, folkpartiet (aug. 1938), slovak, konseljpresident okt. s. å., då Slovakien fick autonomi. Avsat-tes av tjäck, regeringen 10/3 1939 men väj-ade då till Hitler, varefter Slovakien *3/3 proklama-erade sitt obergende o. T. återinsattes som konseljpresident. 28/10 '39 blev han slovak, republi-kens president. Tillfångatogs av amerikanerna juni 1945, utlämnades till Tjeckoslovakien, dömdes till döden o. avrättades april 1947.

Tisselskog, kommun i ö. Dalsland, Älvsb. 1; Bengtsfors landsf.distr., Tössbo o. Vedbo doms. 606 inv. (1947).

Tissot [tiså'], Jacques (1836—1902), fransk målare, utförde bilder ur societetsda-mernas liv o. under senare delen av sitt liv relig. bilder (*Jesu liv*, 350 akvareller).

Tistad, gods i Barbo m. fl. kommuner, Sö-dermanland, känt sedan 1600-t. Nuv. huvud-byggnad uppf. 1766—71. Konstsamlingar. Sed. 1812 i släkten Wachtmeisters ägo.

Tistel, arter av örtsläktena *Cirsium* o. *Carduus*.

Tistelborre, art av örtsläktet *Onopordon*.

Tistelstäng, styrsång, på ömse sidor om vilken parhästar aro spända framför en vagn.

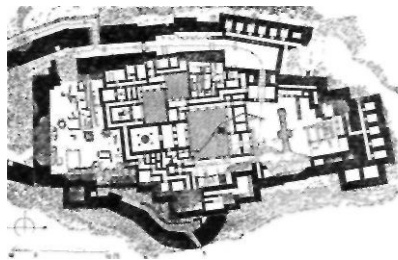
Tistlarna, fyr i Bohuslän, på sydligaste holmen av ögruppen Yttre Tistlarna, uppförd 1905—06.

Tisfron el. dist'r'on, svarta vinbär.

Tisza [tiss'å], ungerska namnet på Theiss.

1. Tisza [tiss'å], K ä l m ä n (1830—1902), ungersk statsman, 1875—90 konseljpresident o. inrikesminister, var en varm vän av förbindel-sen med Österrike o. Tyskland samt stadgade det parlamentariska systemet i Ungern.

2. Tisza, Istvá n (Stefan) (1861—1918), greve, son till K. T., ungersk konservativ

statsman, ministerpresident 1903—05 o. 1913—17, inledde tidigt en hänsynslös kamp mot den parlamentariska obstruktionen. Mördades vid den ungerska revolutionens utbrott (31 okt. 1918).

Tita'n, Saturnus' ljusstarkaste måne, upptäckt år 1655.

Tita'n, ett 2-, 3- o. 4-värt metalliskt grundämne, kem. tecken *Ti*, atomvikt 47,90 (5 stabila isotoper), atomnr. 22, sp. v. 4,5, smältp. ca 1,800°. Ehuru titan överallt förekommer endast i små mängder, är det dock ett av de mest utbredda grundämnena; 0,6 % av jordskorpan består av titan. Användes som tillsats till vissa stålsorter. — Tita n d i o x i d, titansyra, TiO_2 , liat fått stor användning till vit målarfärg, titanvit. En del titanföreningar användas som betmedel vid färgning.

Tita'ner, i grek. myt. en äldre gudasläkt, barn (döttrarna kallades tita'nider) av Uranos o. Gaia. Den förnämste var Kronos, fader till Zevs, vilken besegrade dem alla o. nedstörtade dem i Tartaros. Till titanernas ättlingar hörde Prometeus.

Titanic [tajtfcnn'ik], en Vita Stjärnlinjen tillhörig jätteångare (46,328 reg.ton), som på sin första resa förläste i Atlanten 15/4 1912 efter sammanstötning med isberg, varvid 1,635 personer omkommo (705 räddades).

Titanjárn el. i l m e n'it, svart, romboedriskt Kristalliserande mineral av ferrotitanat, $FeTiO_3$, förekommer bl. a. vid Taberg (Småland) o. Ulvön (Ängermanland).

Titanvitt, TiO_2 , titandioxid, användes uppblått med bariumsulfat som vit målarfärg. Tita'ca, sjö på gränsen mellan Peru o. Bolivia, v. mell. Sydamerika. 8,400 kvkm, belägen 3,810 m ö. h. Rik på ör, bl. a. Tita'ca c a med forperuanska ruiner.

Ti'ties, en av de tre stammar, som bildade det romerska folket efter Roms grundläggning; de båda andra voro Ramnes o. Luceres.

Ti'to, egentligen Josip Broz, f. 1892, jugoslavisk marskalk o. politiker, sed. 1945 i egenskap av regeringschef o. minister för nationalförsvaret Jugoslaviens taktiske ledare. T. flydde under Första världskr. till Ryssland, slöt sig 1917 till bolsjevikerna o. var till 1921 verksam i röda armén. Efter återkomsten till Jugoslavien deltog T. i det kommunistiska partiets underjordiska agitation o. dömdes 1923 till fängelsestraff för statsfientlig verksamhet.

Begav sig efter frigivningen till Frankrike samt deltog under Spanska inbördeskriget 1936—37 på den republikanska sidan. Efter den tyska invasionen av Jugoslavien 1941 organiserade T. med engelskt stöd partisanstyrkor, som hårdnackat bekämpade de tyska ockupationsstyrkorna. I dec. 1943 blev T. ordf. i det nationella befrielseutskottet, som erkändes av Sovjetunionen o. västmakterna. T. anslöt efter sitt maktovertagande Jugoslavien till det s. k. östblocket o. arbetade särsk. på förverkligandet av ett Balkanförbund under jugosl. ledning. Sed. jugosl. kommunistpartiet i juni 1948 utstöttes ur Kominform, bl. a. anklagat för att ha fört en alltför nationalistisk politik, har T:s förhållande till de övriga östblocksmakterna varit spånt.

Titograd, sed. 1947 namn på staden Zara. Titrering, metod att kvantitativt bestämma vissa kemiska ämnen genom att från en byrett tillsätta en lösning med känd koncentration (t i t r e r l ö s n i n g), som reagerar med

det ämne, man vill bestämma. Då det sistnämnda just förbrukats, ger en enda droppe av titrerlösningen ett obetydligt överskott, som ger sig till känna genom färgändring, vanl. hos en från början tillsatt indikator. Ur förbrukad volym, avläst på byretten, kan det sökta ämnets mängd beräknas. Syror o. baser bestämmas genom titrering med bas resp. syra, reducerande ämnen titreras med permanganat- el. jodlösning osv. Jfr Jodometri.

Titt'el, Bernhard, f. 1873, österrik, musiker, dirigent, 1915 kapellmästare vid Statsoperan i Wien. Har tonsatt orkesterverk, körer o. operan *Cesare Borgias Ende*.

Tittoni [-tå'ni], Tommaso (1855—1931), ital. diplomat; utrikesminister 1903—05, 1906—10 o. 1919; ambassadör i Paris 1910—16; senarens president 1921—28. T. sökte i sin politik åstadkomma ett närmande till Frankrike o. verkade för Italiens utträde ur trippelliansen.

Tittskåp, apparat med linstäcka hål för visning av bilder, under 1700- o. 1800-t. omtyckt folknoje på marknader o. dyl. — T i t t s k å p s t a t e r, namn på den traditionella teatern, som skiljes från salongen genom scenen om ridd.

Titulatu'r, sammanfattning av en persons titlar. — Titul'e'ra, kalla någon vid titel. — Titul'är, som äger en titel utan motärande ämbete; till namnet.

Titulescu [titoläss'ko], Nicolae (1883—1941), rum. politiker. Prof. i civilrätt i Jassy 1905, i Bukarest 1909, finansminister 1917 o. 1920—22, bidrog vid fredskonferensen i Paris 1919—20 i hög grad till Rumäniens kraftiga territoriella utvidgning, utrikesminister 1927—29 o. 1932—36. Spelade en framträdande roll inom Lilla ententen o. N. F. o. företrädde en franskvänlig politik. Dog som landsflyktig.

Ti'tus, en av Paulus' medarbetare, verksam på Kreta. Brevet till Titus i NT varnar för irrlärer o. gagnlösa ordstrider. F. ö. likartat innehåll med Timoteusbrevet, vilka jämte Titusbrevet kallas herdebrevet.

Ti'tus, Flavius Vespasianus (39—81), rom. kejsare 79, son till Vespasianus, intog Jerusalem år 70 (jfr Titusbågen). T. förde som kejsare en mild regering. (»människosläktets älskling»). (Se bild.)

Titusbågen, triumfbåge vid ingången till Forum romanum i Rom, invigd 81 e.Kr., till minne av Titus' seger över judarna 70. (Se bild.) Berömda reliefer.

Ti'tus Ta'tius, enligt den rom. konungasagan sabinsk konung. Drog som hämnd för sabinskoras bortförande i härnad mot Romulus men blev senare dennes medregent. Jfr Tarpeja.

Timren', r. Förvaltningsområde i v. Sibirien, vid Irtysj. 1,363,000 kvkm. Till T. hör nationella områden Hantymansijsk (558,100 kvkm) o. nationella kretsen Jamalo-NeNETsk (670,400 kvkm). — 2. Huvudstad i T. 1, vid fl. Tura. 76,000 inv. (1939). Flodhamn. Industri.

Ti'undaland, ett av de tre gamla uppländska folklanden, omfattade 1314 n hundaren, huvudsakl. motsv. mell. Uppland (jämte Gästrikland).

Tiunda tingslag, Upps. 1, omfattar Hagunda, Ulleråkers, Bålinge, Vaksala o. Rasbo

härader. 14,787 inv. (1947). Uppsala l:s s. domsaga.

Tived, kommun 1 n.ö. Västergötland, Skarab. l.; Karlsborgs landsf.distr., Vadsbo doms. 754 inv. (1947).

Tiveden, skogigt bergsområde i n.ö. Västergötland och s.v. Närke, fordom gräns mellan Svealand o. Götaland. Högsta punkt 240 m.

Tivolii, stad i mell. Italien, prov. Roma, vid Tibers biflod Aniene (lat. *Anio*), som där bildar märkliga vattenfall. 19,220 inv. (1931). — T. är det antika Tiburs med talrika ruiner, bl. a. ett Vestatempel i korintisk stil o. i närheten Hadrianus' villa. I T. ligger äv. Villa d'Este. — Staden har givit namn åt moderna nöjesetablissemang med friluftsnöjen (Köpenhamn, Sthlm).

Tizian [tjäfian], egentl. Tizian'o Vellini [tjvst] [tjäf'i] (1477–1576), ital. målare, en av det venetianska måleriets främsta representer. Hans rika alstring omfattar religiösa motiv (*Marias himmelsfärd*, 1518, Frarikyrkan i Venedig), allegoriska o. mytologiska tavlor (*Kärleksbrunnen*, 1514, Villa Borghese, Rom; *Bacchus och Ariadne*, London) o. ett stort antal porträtt, bl. a. *Kejsar Karl V* (1548; Prado, Madrid, se bild), *Filip II*, påven *Paul III* o. dottern *Lavinia* (flera ex.). Hans ar b. kännetecknas av storslagen, dramatisk komposition o. en djup o. glödande färgskala, på alderdomen av en sällsam ljusverkan o. förenklat färg val (grått o. brunt). Monografi av H. Fietze (1. 2, 1937).

Tjajkov'skij, Pjotr Iljitsj (1840–93), rysk tonsättare. I T:s känslomättade o. melodiskt rika alstring, som bär ett starkt kosmopolitiskt drag, märkas 6 symfonier, operor (*Eugen Onegin*, *Spader dam*, *Jolantha* m. fl.), baletter (*Nötknäpparen*), orkesterfantasier, kammarmusik, roman-ser m. m.

Tjalve, Tors snabbe tjänare.

Tjech'ov, Anton Pavlovitj (1860–1904), rysk författare, till yrket läkare i Moskva. T., som var en av de mest originella ryska författarna under 1880- o. 1890-t., debuterade 1884 med en samling noveller, som sedan följdes av en lång rad andra (*Duellen*, *Paviljong 6*, *Tre dr. Orden* m. fl.), som, präglade av en förlåtande humor, skarp iakttagelse o. ett impressionistiskt framställningssätt, skildrade hans tids ryssar. Som novellkonstnär hör T. till världslitteraturens främsta. Han skrev även dramer, av vilka *Onkel Vanja* (uppf. 1900), *Tre systrar* (1901) o. *Körsbärsträdgården* (1904) ännu höra till den stående repertoaren o. äv. spelats i Sverige. T. är översatt till de flesta språk.

Tjecker, västslaviskt folk, utgörande kärnan av befolkningen i Tjeckoslovakien.

Tjeckiska språket, västslaviskt språk, nära besläktat med slovakiskan. Äldsta litteratur från 1000-t. Från 1300-t. härrör en stor rimkrönika (Dalrimkrönikan). Av största betydelse för det tjeck. språket blev insatsen från Jan Hus (omkr. 1370–omkr. 1460).

Tjeckoslovakien (tjeck. *Republika Československá*), republik i mell. Europa, utsträckt i väst–östlig riktning mellan Tyskland, Polen, Ryssland, Ungern o. Österrike. 127,823 kvkm, i. 1 mill. inv. (1947), varav i Böhmen 5. c. mill., i Mähren o. Schlesien 3.1 mill. o. Slovakien 3.4 mill. inv. Huvudstad: Prag. T. är övervägande ett bergland, i v. begränsat av Böhmerwald, Erzgebirge o. Sudeterna, i ö. uppfyllt av Karpaterna med T:s högsta topp Gerlach (2,663 m) i Tatra. Lågländer förekomma längs floderna: Elbe o. Moldau i Böhmen, March i Mähren, Donau o. dess bifloder i Slovakien. Klimatet är jämförelsevis mildt med måttlig nederbörd, fördelat på alla årstider. — **Näringsgr.** Jordbruket är huvudnäringen med betydande sades-, sockerbets- o. fruktodling (plommon, äpplen, päron). I Slovakien förekommer äv. vin- o. tobaksodling. Bergsbruket omfattar framför allt stenkols- o. brunkolsbrytning med centrum i Moravskå o. Pilsen (Plzen). Dessutom stora kalkstens- o. kaolinitlager, grafit o. petroleum; järnmalsbrytningen täcker ej industriens behov. I Böhmen finnes en rad ryktbara mineralkällor (Karlsbad, Marienbad, Franzensbad m. fl.). Tack vare rikedomerna på naturtillgångar är industrien synnerligen högt utvecklad. Världsberömd maskinindustri i Prag, Brunn, Pilsen (lokomotiv, jordbruksmaskiner, motorer m. m.), glasindustri i Böhmen, porslinslöv. i Karlsbadtrakten, vidare stor kemisk, trävaru- o. sockerindustri. Betydande maltdryckstillv. (Pilsen). — **Myntenhet:** tjeckoslovakisk krona (koruna) = 100 halif. Den inre *samfärdseln* försiggår medelst järnvägar (13,700 km), då landet saknar egentlig vattenvägar. Enl. Versaillesfreden ägde T. rätt att trafikera Elbe till dess mynning. — **Befolkningen** utgöres av tjecker i Böhmen o. Mähren, slovakier i Slovakien, vidare ungrare, polacker m. fl. — **Religion.** Statskyrka saknas. 1920 bildades i T. en självständig, på nationella traditioner (Kyrillos, Hus) grundad kyrka under en patriark i Prag; räknar omkr. 800,000 bekännare. Dessutom finnas omkr. 10 mill. romerska katoliker, omkr. 900,000 protestanter, omkr. 550,000 grek. o. armeniska katoliker, före Andra världskr. omkr. 1/2 mill. judar. — **Undervisningsväsen.** Obligatorisk skolgång för barn i åldern 6–12 å 14 år. Univ. i Prag, Brunn o. Bratislava, dessutom tekniska o. andra högskolor. — **Administrativt** indelas T. i 21 län (tjeck. *zupa*), vartill kommer huvudstaden Prag. — Enl. *författningen* av 1948 är T. en folkdemokratisk republik med en nationalförsamling på 300 ledamöter, valda för 6 år. Presidenten väljes av nationalförsamlingen för en tid av 7 år. Den högsta verkst. makten innehas av regeringen. — **Hist.** Namnet T. är en nybildning från slutet av Första världskr., då en självständig stat proklamerades (²⁸/10 1918), omfattande av Österrike hela Böhmen, Mähren o. Schlesien samt av Ungern de av slovakier o. ukrainare bebodda områdena jämte en del rent magyariska. Slaviska stammar hade slagit sig ned här på 3,000-t. Omkr. 850 framträdde det »stormähriska» riket, som mottog kristendomen från Ost-Rom (Kyrillos o. Metodios); det störstades kort efter 900 av de inbrytande magyarerna, o. de slovakiska landsdelarna förenades nu för 1,000 år med Ungern. De tjeckiska länderna samlades under täta strider av pjemyslidernas

härskarätt; västerländsk kultur o. rom.-kat. kristendom infördes, o. förbindelserna med Tyskland blevo allt fastare (Böhmen årligt konungadöme under den tysk-rom. kejsarens överhöghet 1158). Den störste pfemysliden Ottokar II (1253—78) utsträckte sitt välde till Adriatiska havet men stupade mot Rudolf av Habsburg. Under luxemburgska huset (1310—1437) uppnådde Böhmen en hög blomstring (universitetet i Prag 1348) o. blev härden för en nationell kyrkoreformatörsk rörelse (Johan Hus); försöket att nedslå denna ledde till långvariga inre fejder (Husitkrigen 1420—36), som lade landet öde. Habsburgare, inhemska regenter (husitkonungen Georg Podiebrad 1458—71) o. polska jagielloner innehade därefter Böhmens tron (1491—1520 av. Ungerns). Efter den siste jagiellonens död (nederlaget mot turkarna vid Mohacz 1526) valdes till konung av Böhmen ärkeherligt Ferdinand av Österrike (som kejsare Ferdinand I), o. härmed inleddes den förening med huset Habsburg, som med ett kort avbrott (Fredrik av Pfalz vald till konung av de upproriska böhmarna 1619, slaget på Vita berget 1620) varade till 1918. Reformationen, som i Böhmen, Mähren o. Schlesien gjort stora framsteg, undertrycktes under Ferdinand II (1620—37) med stränghet. På 1700-t. nedsjönk konungariket Böhmen till österrik. provins, o. förtyskningen gick starkt framåt. En nationell rörelse framväxte emellertid o. ledde revolutionsåret 1848 till vissa resultat. Under brytningar med monarkiens övriga folk lyckades tjeckerna efter hand vinna ett betydande mått av självstyrelse. Första världskr. medförde massavfall från Österrike-Ungern; tjeckiska trupper deserterade till fienden; Masaryk m. fl. flydde till utlandet o. verkade hos ententen för upprättandet av en tjeckisk-slovakisk nationalstat. Sedan de allierade makterna länge tvekat, erkände de slutligen »tjeckoslovakiska nationalkommittén» i Paris som den nya statens organ. I nov. 1918 valdes Masaryk till president. T. var kärnan i den 1920—2r upprättade »Ulla ententen» o. i allians förenat med Frankrike. Dess inre utveckling föredde slitningar mellan tjecker o. slovaker, framför allt mellan tjecker o. tyskar, men samtidigt en stor andlig o. materiell kraftutveckling. Hitlers maktillträde i Tyskland 1933 medförde en försämring i T:s förhållande till detta land; majoriteten av Tjeckoslovakiens tyska befolkning sammanslöt sig under Henleins ledning i sudettyska partiet, som vid parlamentsvalet 1935 vann en stor framgång. Som motvikt häremot ingick T. s. å. ett allians-

fördrag med Sovjetryssland. Dec. 1935 avgick Masaryk som president o. efterträddes av Benes. Vid Österrikes förening (Anschluss) med Tyskland mars 1938 intog T. en passiv hållning. Under trycket av den härpå följande tyska kampanjen till sudettyskaruas förmån erbjöd T. dessa autonomi men utan resultat, o. under den internationella kris, som med anledning härav utbröt hösten 1938, tvangs T. genom eng.-fransk påtryckning 21 sept. s.å. gå med på de sudettyska områdenas avträdande. Konseljpresident Hodza avgick o. efterträddes av general Sirovy, som dock måste acceptera Münchenavtalet 29 sept. s.å. Polen tilltvång sig Teschenområdet (vilket 1945 åter blev anledning till tvist mellan T. o. Polen), o. genom Wienskiljedomen 2 nov. s. å. måste T. till Ungern avstå s. Slovakien. Okt. s. å. avgick Benes som president o. efterträddes av E. Hacha. En ny författning nov. s. å. beviljade Slovakien o. Karpato-Ryssland vittgående autonomi. Under den nye utrikesministern Chvalkovsky^o orienterade T. sig mot Tyskland, o. inrikespolit. påbörjades en nationalsocialistisk kurs. På grund av starka Separatistiska tendenser i Slovakien avsatte centralregeringen Beran ro mars 1939 Slovakiens konseljpresident Tiso. 14 mars proklamerade Slovakiens lantdag i Bratislava Slovakiens oberoende. Hitler, som Tiso uppsökt för att erhålla hjälp, ingrep nu o. kallade Hacha samt Chvalkovsky till Berlin, där de 15 s. m. tvungos gå med på T:s förvandlande till det under Tyskland lydande Protektoratet Böhmen-Mähren. Tyskarna inmarscherade 15—16 mars o. von Neurath blev riksprötektor. Slovakien blev en »självständig» stat under tyskt beskydd (jfr Slovakien), o. Karpato-Ryssland införlivades med Ungern. — Under ordförandeskap av Benes bildades en tjeckoslovak. regering i London. 1 aug. 1941 upprättades en tjeck. frihetslegion i Ryssland o. 2°/j 1942 ett förbund med Polen. Okt. 1941 blev Heydrich t. f. riksprötektor. Han tillgrep alltmåra långtgående tvångsåtgärder o. blev i maj 1942 mördad. Aug. 1943 avgick v. Neurath som riksprötektor o. efterträddes av f. tyske inrikesministern Frick. Benes undertecknade 12/2 s. å. ett fördrag med Sovjetryssland om ömsesidig hjälp o. samarbete efter kriget, i huvudsak all. alliansfördraget 1935. samt militärt o. annat bistånd under kriget mot Tyskland. Pakten, som slöts på tjugo år, tillförsäkrade T. full suveränitet efter krigets slut. T. befriades av ryssar o. amerikanare april 1945. Efter Benes' återkomst bildade social-

demokraten Fierlingcr en regering, som förutom kommunister o. socialdemokrater av. inneslöt det katolska partiet, slovakiska demokraterna samt det nationella socialistpartiet. Vid valet till den konstituerande nationalförsamlingen i maj 1946 fick de tjekiska kommunisterna 93 platser, de nationella socialisterna 55, katolska folkpartiet 47, slovakiska demokraterna 43, socialdemokraterna 37 o. slovakiska kommunisterna 21. Vid den följande regeringsombildningen övertogs konseljpresidentposten av kommunistledaren Gottwald. Det var till en början uppenbart, att T. under iakttagande av ett nära samarbete med de östeuropeiska länderna o. främst Ryssland av. sökte anknytning till Väst-europa, vilket särsk. markerades, då T. efter att i juli 1947 först ha antagit en inbjudan till Pariskonferensen om Marshallplanen återtog denna under motiveringen, att Ts deltagande av Sovjetunionen skulle tolkas som en ovänkaplig handling. Efter hand framträdde allt tydligare sprickorna i den nationella samlingsregeringen. De kommunistiska ministrarna särskilt inrikesministern, vilken hade kontrollen över polisen i sin hand, sökte genom placering av partianhängare på olika administrativa poster säkra en kommunistisk likriktning av förvaltningsapparaten. Den inrikespolitiska krisen gick mot en kulmen i febr. 1948, när de borgerliga ministrarna utträdde ur regeringen. Medan kommunistledaren Gottwald förhandlade med presidenten om bildandet av en ny regering, företog kommunisterna en statskupp. De borgerliga partiernas lokaler besattes, aktionsutskott till-sattes med uppgift att rensa förvaltningen, pressen o. universiteten från politiskt miss-hagliga element. Socialdemokraten Fierlinger etablerade samarbete med kommunisterna o. in-trädde som industriminister i den nya regeringen, som, utåt av samma karaktär som den tidigare, reglert stod under kommunisternas ledning. Juni s.å. avgick Ueneš o. efterträdades s. president av Gottwald o. en ny reg. bildades med kommu-nisten Zapotocky som konseljpresident. Benes avled i sept. s.å.

Tjeka, efter första bokstaven i de två första orden av ryska namnet på Utomordentliga kommissionen för kamp mot kontrarevolutionen m. m. gjord förkortning, som senare blev det vanliga slagordet för denna organisation, grundad 1917 av F. Dsersjinskij, efter 1922 omorganiserad till Statliga politiska styrelsen (förk. GPU). Tjekan, som verkade som en hemlig polisorganisation, gjorde sig beryktad för grymheter/ Jfr GPU, NKVD o. MVD.

Tjelja'binsk. 1. Förvaltningsområde i RSFSR, vid Uralbergen. 87,800 kvkm. — 2. Huvudstad i T. 1, vid fl. Mias. 273,000 inv. (1939). Handel, tillv. av traktorer.

Tjeljus'kin, Kap. förr Nordostskap, asiatiska fastlandets nordligaste udd.

Tjeljuskinexpeditionen, rysk expedition i N. Ishavet, avseglade i o/g 1933 från Murmansk med isbrytaren Tjeljuskin. I.edare var prof. O. J. Smith. I expeditionens program ingick bl. a., förutom vetenskaplig forskning, att undersöka navigationsmöjligheterna i farvattnen n. om Ryssland o. Sibirien. Fartyget nådde Berings sund men pressades tillbaka omkr. 200 km av drivisen o. kantrade efter 6 månaders färd. Hela besättningen, ett 100-tal personer, räddades dock med hjälp av flygplan.

Tjondana, annat namn på ön Soemba bland Små Sundabarna.

Tjeremiss'er, finsk-ugrisk folkstam, bosatt i ö. delen av europeiska Ryssland. Omkr. 375,000 personer. Älderdömlig, hednisk kultur.

Tjerkas'y, stad i Ukraina, vid Dnjepr. 52,000 inv. (1939). Hamn, socker- o. spannmålshandel.

Tjerkess', autonomt område (bildat 1928) i

territoriet Stavropol, RSFSR. 3,316 kvkm, 93,000 inv. (1939). Huvudstad: Tjerkssk.

Tjerkess'er, gemensamt namn på flera folkstammar i Kaukasien, de viktigaste abchaser o. kabardiner. Omkr. 230,000 personer. Riksgenomslig folkdiktning.

Tjerni'gov, stad i Ukraina, vid fl. Dcsna. 67,000 inv. (1939). Handel med spannmål. T. är känt sed. 900-t.; till 1503 samt 1617—68 tillhörde T. Polen, sedan Ryssland, efter 1919 Ukraina.

Tjernov'tsy, rum. Cernăuți, förvaltningsområde i Ukraina, SSSR, omfattar Norra Bukovina. Till 1945 rumänskt. Huvudstad: Tjernovtsy (jfr Cernăuți).

Tjernysjev'skij, Nikolaj Gavrilovič (1828—89), rysk publicist o. litteraturkritiker. Ts roman *Vad är att göra?* (1885) gav uttryck åt tidens ryska liberalism.

Tjerskijbergen, bergskedja i n.ö. Sibirien, i Indigirka o. Kolymas källområden. Höjder upp till 3,114 m ö. h. Upptäcktes 1926.

Tjetjen-Ingusj'-området, f. d. autonom republik i RSFSR, i n. Kaukasus, nu huvudsakl. ingående i Grosnyjområdet. 15,700 kvkm, 697,000 inv. (1939), tjetjener o. ingusjer. Huvudstad: Grosnyj. Åkerbruk, vinodling. Petroleum.

Tjimkent', stad i s.ö. Kasakstan. 74,000 inv. (1939). Metall-, bomulls- o. kemisk industri. Tjinganbergen, dets. som Chinganbergen. Tjita'. 1. Förvaltningsområde i RSFSR, s.ö. Sibirien, vid gränsen mot Mongoliet. 640,800 kvkm. Till T. hör en burjat-mongolisk nationell krets. 24,300 kvkm. Huvudstad: Aginskoje. — 2. Huvudstad i T. 1, vid en biflod till Sjlka. 103,000 inv. (1939). Handel med Kina.

Tjitje'rin, Georgij Vasiljevitj (1872—1936), rysk diplomat, 1918 —30 folkkommissarie för utrikesärenden. Före revolutionen 1905 var T. tjänsteman i utrikesdepartementet, därefter verksam i utlandet i mensjevikernas led. T. ledde med stor skicklighet Sovjetrysslands utrikespolitik o. uppnådde flera betydelsefulla resultat (Rapallofördraget 1922, rysk-tyska neutralitetsfördraget 1926) samt förde i Asien en aktiv, mot Englands intressen riktad politik.

Tjka'lov. 1. Förvaltningsområde i RSFSR, s.ö. Ryssland. 122,800 kvkm, 17 mill. inv. (1939). — 2. Tidigare Orenburg, huvudstad i T. 1. 173,000 inv. (1939). Tillv. av lantbruksmaskiner, textil- o. livsmedelsindustri.

Tjocka, tät dimma.

Tjocka Bertha, populär benämning på en av tyskarna under Första världskr. använd kastpjäs med 42 cm kaliber, 800—900 kg tung projektil. Benäm., efter Bertha Krupp (jfr Krupp-verken).

Tjocktarm, den del av tarmen, som bildar avsnittet mellan tunntarmens nedre ända o. ändtarmens början.

Tjodoll. 1. T. från Hvin, norsk skald på Harald Hårfagers tid. Hans mest bekanta dikt är *Ynglingatal*, viktigt för Sveriges äldsta historia. — 2. Isländsk skald, tillhörde hirden hos Harald Hårdråde, vilkens liv han besjungit. Antages ha stupat vid konungens sida 1066.

Tjog (av *tjugo*), tjugoatal.

Tjolöholm, gods i Fjärås kommun, Hall. 1. Huvudbyggnaden uppfördes 1898—1904 av I. Wahlman i engelsk Tudorstil. I grevliga ätten Bondes ägo.

Tjugoett, ett urspr. franskt hasardspel med kort (fr. *vingt et un*).

Tjugondagen el. tjugondag Knut julfestens sista dag (numera 13 jan., tidigare (jan.). Namnet av Knut Lavard, som mördades 7 jan. 1131 (dagen efter julfredens utgång).

Tjujamuni't (Tjujamunit), ett kalcium-uran vanadinmineral från Tuja-Mujun i Öst-Turkestan.

Tjuk'tjer, folkstam i n.ö. Asien. Omkr. 12,000 personer.

Tjureda, kommun i mell. Småland, Kronob. l.; Norrvidinge landsf.distr., Mell. Värmds doms. 788 inv. (1947).

Tjuren, annat namn på stjärnbilden Oxen.

Tjurfäktning (sp. *corrida de toros*), spanskt folkspels, bestående i att en tjur hetsas till raseri av tjurfärkare (*toreros*), försedda med röda skynken (*chulos*), bandförsedda spjut (*banderileros*) el. pikar (*beridna picadores*). Sedan tjuren är uttröttad av striden o. blodförlusten, nedstickes den på arenan av *mata-doren* el. *espada*, som åtnjuter högt anseende.

Tjurförening, sammanslutning av jordbrukare för hållande av avelstjurar. I Sverige finns ett par tusen tjurföreningar. Åtnjuta anslag av allm. medel.

Tjurkö, kommun i s.ö. Blekinge. Blek. l. (past.adr. Sturkö); Lyckeby landsf.distr., Östra o. Medelsta doms. 341 inv. (1947).

Tjust, n. delen av Kalmar l., omfattar N. o. S. Tjusts härad.

Tjusts domsaga, Kalm l., utgör ett tingslag med tingsställe i Gamleby o. omfattar Norra Tjusts o. Södra Tjusts härad. Domarens adr.: Gamleby. 33,466 inv. (1948).

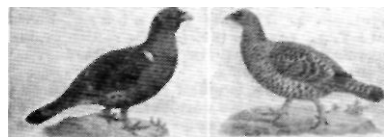
Tjuvasj', autonom republik i RSKSR, vid Suras inflöde i Volga. 18,300 kvkm, 1.1 mill. inv. (1939). Huvudstad: Tjeboksary, vid Volga (15,700 inv.). — T. blev autonomt område 1920 o. republik 1925.

Tjuvasj'er, turko-tatarisk folkstam, bosatt vid Volga, ö. Ryssland. Omkr. 850,000 personer, jordbrukare, grek. ortodoxa.

Tjuvbagge el. tjuvbil, *Ptinus fur*, en såsom skadedjur på naturliesamlingar m. m., särskilt herbarier, bekant 3—4 mm lång, rödbrun el. brun skålbagge.

Tjuvgömmare, den som med vetskap om den olovliga åtkomsten mottager, döljer, köper, förtjurar el. låter förändra stulet gods. Tjuvgömmari, num. kallat häleri, straffas enl. 21 kap. 6 § strafflagen.

Tjäder, *Te'trao urogallus*, vår största hönsfågel. Tuppen (vänstra bilden), som kan bli

nära ineterlång, är mörkfärgad i grått, brunt o. blåsvart, hönan (högra bilden) spräcklig av vitt, svart o. rödgulbrunt. Hela landet, talrikast n. ut. Lever av bär, frön, gröna växtdelar m. m., om vintern huvudsakl. av tallbarr. N. o. mell. Europa.

Tjaggelvas, sjö i Arjeplogs kommun, Norrb. l. 68 kvkm. Genomflödet av Pite älv.

Tjällmo, kommun i n. Östergötland. Östergöt. l. 1; Hällestads landsf.distr., Aska, Dals och Bobergs doms. 2,093 inv. (1947).

Tjälskott, markförskjutning vid tjälbildning el. tjällossning.

TjäTvar, enl. Gutasagan Gotlands förste bebyggare; löste dess förtrollning (det sjönk i havet om dagen) genom att göra upp eld.

Tjängvidestenen, en vid Tjängvide gård i Ålskogs kommun på Gotland 1844 påträffad, rikt sirad bilden, nu i Stat. hist. mus. Se bild.

Tjänstebetänkandet kallas en 1756 utfärdad förordning om grunderna för befördran i statens tjänst, framkallad av tidigare tvister mellan konung o. råd i utnämningsfrågor. En typisk yttring av byråkratism; upphävd i huvudsak 1766.

Tjänsteförsändelse el. tjänstebrev, postförsändelse, avsänd i tjänsteärende av myndighet el. dyl., som av K. M:t erhållit tjänstebrevsrätt, dvs. rätt att få postmedlen betalda av det allmänna. Denna rätt tillkommer äv. vissa icke statliga institutioner s. Röda korset, akademierna m. fl. 1874—1902 fränkerades t. med särsk. tjänstefrimärken, num. markerats t. vanl. med beteckningen »Tjänste».

Tjänstegrad o. tjänstestklass, gemensam benämning på de olika militära resp. civilmilitära befattningarna inom armén, marinen o. flygvapnet, t. ex. general, amiral, överste, kommandör osv.

Tjänstemännens centralorganisation, förk. TCO, sammanslutning av landets fäctica tjänstemannaorganisationer med uppgift att utöva den centrala ledningen av tjänstemannarörelsen samt att tillvarata tjänstemannagruppernas samfälliga ekonomiska o. sociala intressen. Konstituerades 1914 genom sammanslagning av förtvåroende Daco o. ICO, som bildades 1937. Till TCO äro anslutna 50 organisationer med omkr. 240,000 medl. (1947).

Tjänsteplikt, allmän, skyldighet för män o. kvinnor i åldern 16—70 år att efter myndighets anvisning antaga o. utföra arbete, som vederbörandes kroppskrafter o. hälsotillstånd medgiva. Allm. tjänsteplikt kan påbjudas av K. M:t enligt en lag 1939 (vars giltighet förlängdes till 1/1 1947 genom lag senast 3/1 1947).

Tjänsteställning inom armén, marinen o. flygvapnet bestämmes av tjänstegraden o. tjänsteklassen samt inom dessa av tjänsteåldern.

Tjåra, benämning på tjockflytande svarta massor, som erhållas vid tordestillation av olika organiska ämnen. Ur t. ex. stenkol erhålles stenkolstjåra, ur ved tråttjåra, ur torv torvtjåra osv. Påstrykes träföremål till skydd mot röta. Stenkolstjåra o. tråttjåra användas äv. vid en del hudsjukdomar, dels som ren tjåra, dels inblandad i salvor el. pastor (älv. tjårtvål finnes). Jfr Stenkolstjåra.

Tjårblostm, art av örtsläktet *Viscaria*. Tjårbörning, framställning av tråttjåra genom kolning av kådrikt trä antingen i milor el. i retortugnar.

Tjårby, kommun i s. Halland, Hall. l. (past.adr. Veinge); Laholms landsf.distr., Hall. s. doms. 1,036 inv. (1947).

Tjårdalar äro så byggda milor, att den vid bränningen bildade tjåran (dalbränd tjåra) kan uppsamlas o. uttagas från den tråttlikt formade bottnen.

Tjårfärger, gemensam benämning på syntetiskt framställda organiska färgämnen. Namnet syftar på att utgångsmaterialet, främst bensol, naffalin o. antracen, erhållas ur stenkolstjåra (se d. o.). Av bensolens framställes först anilin, varför t. tidigare ofta kallats anilinfärger. Antalet t. är mycket stort. De användas framför allt till färgning av tyg o. a. textilier. Som färgstoff i målarfärger användas t. däremot endast i ringa omfattning (jfr Pigment 2).

T-järn, standardiserat profiljärn (se d. o.) med T-format tvärsnitt.

Tjårnõ, kommun i n. Bohuslän, Göteborg. 1; Strömstads landsf.distr.. Norrvikens doms. 1,623 inv. (1947).

Tjårroljor, oljor, som erhållas vid fraktionerad destillation av trä-el. stenkolstjåra.

Tjårpapp utgöres av papp, indränkt med tjocka stenkolstjåreprodukter.

Tjårsalva, i hudläkekonsten använd salva, som innehåller en viss mängd tjåra, vanl. stenkolstjåra.

Tjårståd, kommun i s.ö. Östergötland, östergöt. l. (past.adr. Opphem); Rimfors landsf.distr., Kinda o. Ydre doms. 1,900 inv. (1947).

Tjårn, ö i Skagerak, Göteborg. 1, skild från Bohuslans fastland av Hakefjorden o. Askeröfjorden. 134 kvkm.

Tjårnarp, kommun i mel). Skåne, Kristianst. l. (past.adr. Sösdala); Brönneåstads landsf.distr., V. Göinge doms. 1,044 inv. (1947).

Tjårnekalv, municipalsamhälle i s. Bohuslän, Rönångs kommun, Göteborg. 1. 146 inv. (1947).

Tjårn's härad, Göteborg. 1, omfattar 5 kommuner: Valla, Stenkyrka, Klövedal, Rönång o. Klädesholmen. 8,659 inv. (1947). Orusts o. Tjårn's domsaga.

T. K., förkortning för *teologie kandidat*.

T-karta, dets. som hjulkarta.

TI, kem. tecken för en atom tallium.

T. L., förkortning för *teologie licentiat*.

Tlaxcala [tlachka'la]. 1. Stat i mell. Mexico. 4,043 kvkm, 220,000 inv. (1940). Högland. — 2. Huvudstad i T. 1. 2,400 inv. Fordom blomstrande stad, anlagd på 1200-t.

Tlemce'n, stad i Algeriet, dep. Oran. 71,000 inv. (1947). Talrika arab. byggnadsminnen från 1200—1300-t.

Tm el. Tu, kem. tecken för en atom tulium.

T-motor, förbränningsmotor med in- o. ut-sugningsventilerna på motsatta sidor om cylindern.

Tn, kem. tecken för en atom toron.

TNC, förkortning för *Tekniska nomenklaturcentralen*.

Toalet' (av fr. *toilette*), (elegant) klädsel; avklädningsrum, tvätttrum; klosett.

Toarp, kommun i mell. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Dalsjöfors); Ås landsf.distr., Borås doms. 4,473 inv. (1947).

Toast Lta'st], eng., rostat bröd; skåltal.

Tobago, ö bland Små Antillerna. 295 kvkm, omkr. 32,000 inv. (1941). Export av kakao, kokosnöter, tobak, sockerrör m. m. Brittisk sedan 1814.

Tobak (sp., port. *tabac*, fr. *tabac*) framställs av bladen av åtskilliga *Nicotia na-a* Ter. *N. tabacum* (virginiatobak), *N. tabacum* var. *macrophylla* Vun (marvlandstobak), *N. per'sica* (sjirastobak) osv., vilka alla odlas i stor utsträckning, en del av hos oss. Bladen upptrådas tätt på käppar o. upphängas i lador till torkning, varvid de efter ett slags jäsnings (fermentering) antaga brun färg. Användes till cigarrer, cigarretter, snus m. m. De vid jäsnningen uppkommande oljorna ge tobaken dess arom, o. nikotinhalten har en upplivande verkan. Tobaken infördes från Västindien i början av 1500-t. till Europa (Spanien o. Portugal); i bruk i Sverige sed. börj. av 1600-t.

Tobasjön, Sumatras största sjö. 1,265 kvkm.

Tobi'as bok, en lärodkit bland GT:s apokryfiska skrifter från 2:a el. 1:a årh. f.Kr., urspr. avfattad på grek.

To'bisel. b 1 ä t o b i s, *Ammodytes tobia* ntt's. en vid våra kuster allmänt förekommande, liten, smal, 15—17 cm

lång, på ryggen blåaktigt gröngrå benfisk, vilken fångas som agn. Borrar i sanden.

To'bisgrissla el. tejs't, *Uria gry* We, utefter Nordatlantens kuster förekommande alkfågel, svart med vit vingspegel o. röda fötter. Längd 33.5—37 cm. Hos oss på båda kusterna. Häckar i små kolonier i bergsskrevor, stenrös osv. Lever av fisk o. smärre havsdjur. Tobisgrissla i sommarräkt, se bild.

Toboggan, en i Canada vanlig kälke av indianskt ursprung, består av en i främre ändan uppböjd bräda.

Tobol [tabair], biflod fr. v. till Irtyjsj, Sibirien. 1,291 km, av vilka 620 km äro segelbara.

Tobolsk', stad i v. Sibirien, förvaltningsområdet Omsk, vid fl. Irtyjsj. 24,000 inv. (1934). 1708—37 var T. Sibiiriens huvudstad. Aug. 1917—mars 1918 var T. interneringsort för tsar Nikolaus II o. hans familj.

To'bruk, hamnstad i Cyrenaica, Libyen, 115 km från egyptiska gränsen. 2,500 inv. Utbyggdes i samb. med abessinska fälttåget till ital. garnisonsort. Genom T. går kustvägen (Litoranea) från Tunis till Egypten. Under Andra världskr. spelade T. som fästning o. örlogshamn o. med flygplatsen el-Adem i s. en betyd. roll. Intogs av britterna efter våldsamt ital. motstånd i 1941. Vid den tysk-ital. motoffensiven i Cyrenaica inneslöt den britt. garnisonen i T., tills den i dec. s. å. lyckades bryta sig ut o. förena sig med de ånyo framryckande engelsmännen. Vid den tysk-ital. offensiven maj 1942 kapitulerade T. 21 juni. Innan britterna 13 nov. 1942 ånyo besatte T., förstörde axelstyrkorna alla militära anläggningar. Amerik. flygbas sed. 1948.

Tocantins [tåk°tins']], flod i ö. mell. Brasilien, mottager fr. v. Araguaya, utfaller i Atlanten med en 60 km bred, 220 km lång mynningsvik, R i o P a T å, förbunden med Amazon-floden. 2,700 km, segelbar 1,800 km.

Tococa'ta (av it. *toccare*, beröra), fritt fantasistykke för orgel el. klaver med rikt passageverk (löpnings o. dyl.) samt små fuguatade partier. Omtyckt kompositionsform på 1600—1700-t. Användes av Joh. Seb. Bach bl. a. som inledningsats till fugan.

Touoqué [tåke'], Louis (1696—1772), fransk målare, elev till Rigaud; senare anslöt han sig till Nattiers riktning. Förutom i Paris var han bl. a. verksam i Ryssland o. Danmark. Han visar i sina välayvägda porträtt (bl. a. Moritz av Sachsen, Maria Leszczyrska o. C. G. Tessin, Nat.-mus.) en fin psykologisk uppfattning.

de Tocqueville [d° tåk'vill'], Charles Alexis Clérél (1805—59), fransk politiker o. historieskribent, utrikesminister 1849, vann en utomordentlig uppmärksamhet med det klassiska verket *La démocratie en Amérique* (1835—40) samt utgav 1856 det för uppfattningen av Franska revolutionens samhällsförhållanden banbrytande arbetet *Vancien régime et la révolution* (ofullbordat).

Todd'y, plur. t o d d a r (av ind. *tār*, solfjäderspalm), urspr. sockerhaltig palmasaft; rusdryck, bestående av konjak, rom el. dyl varmt vatten o. socker.

Todi [tåddTJ], stad i mell. Italien (Umbrien), prov. Perugia, vid Tiber. 19,000 inv. Ruiner av fornumbriska *Tuder*. Högrenässansens mest konsekvent genomförda enrummiga centralkyrka är den 1508 påbörjade *Santa Maria della Consolazione*.

Todorov, Petko (1879—1916), bulgarisk författare, skrev bl. a. ett bondepos (Solbröllop), som räknas till den bulg. litteraturens klassiska verk, samt främst en rad av Ibsen m. fl. påverkade idédramer o. sagospel (*Murarna* m. fl.).

Todt [tå't], Fritz (1891—1942), tysk ingenjör o. nationalsocialist, Generalinspektör för vägväsendet 1933. Riksminister för beväpning o. ammunition 1940, för teknik 1941. T. skapade riksautostradorna o. Västvallen. I enl. med T:s linjer inordnades i tyska armén vid sidan av pionjärerna den s. k. »Organisation Todt» för byggnadstekniska o. a. uppgifter.

Tofffelblomma, arter av örtsläktet *Calceolaria*. Tofiel'dia, örtsläkte (fam. *Liliaceae*). 14 arter på n. halvklotet. Blad smala, jämbreda med kanten vänd mot stjälken, rosettställda. Blommor små, gula, i toppställd klase. Klyvfrukt. *T. palustris*, björnbrödd, fuktig mark i fjällen.

Tofsgälande fiskar, *Lophobranchii*, underordning bland benfiskarna, karaktäriserad därav, att gälarna sitta som tofsar på de förkrympta gälbågarna, nosens starkt utdragna, munnen liten, tandlös. Hit höra bl. a. kantnålar o. sjöhästar.

Tofslärka, *GaWrida cristata*, övervägande gråbrun, tofspydd lärka; sydligaste Sverige. Stannfågel.

Tofsmes, *Pa'rus cristatus*, gråbrun, undertill vit mes, med det svart-o-vita huvudet prytt med en svart-o. vitspråklig tofs. I barskogarna upp till Norrbotten. (Se färgplansch.)

Tofsvipa, *Vanellus vanellus*, medelstor vadare (längd inkr. 32,5 cm), rygg o. vingar metallglänsande i grönt o. purpur, bröst svart, buk o. huvud vita, det senare med en lång, smal svart tofs. Förr hos oss allmän på sänka ångar o. myrar, nu sällsyntare. Äggen anses vara en delikatess. Flyttfågel.

Toft, roddarbänk, tillbräde i båt.

Tofta. 1. Kommun på v. Gotland, Gotl. 1. (past.adr. Eskelhem); Klintehamns landsf.-dist., Gotlands doms. 455 inv. (1947). — 2. Kommun i v. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Häljarp); Rönnebergs landsf.-dist., Rönnebergs, Önsjö o. Harjagers doms. 317 inv. (1947).

Tolten, siö i s.v. Närke. 17 kvkm. Avrinner genom Svartån till Hjälmaren.

Tofteryd, kommun i n.v. Småland, Jönk. 1. (past.adr. Skillingaryd); Skillingaryds landsf.-dist., Östbo o. Västbo doms. 2,851 inv. (1947), därav i Skillingaryds municipalsamhälle 1,947.

Toga [tå'-], vit yllemantel, som utgjorde romarnas nationaldräkt. Krittiv toga (*candida*) bars av dem som sökte ämbete (därav *candidatus*), purpurbrämdd (*toga praetexta*) av ämbetsman.

Togliatti [tå'latfi], P a l m i r o, f. 1893, ital. politiker, ledare för kommunistpartiet. Efter fascismens seger 1922 flydde T. till utlandet o. ledde under täcknamnet Ercole Ercoli partiets underjordiska verksamhet. T. uppehöll sig under Andra världskr. i Moskva som propagandist i ryska radion. Efter återkomsten till Italien var T. vice konseljpresident i Bonomis reg. juni 1944—juni 1945 o. justitimin. i de Gasperis regering dec. s. å.—juni 1946. T. utstattes juli 1948 för ett attentat.

Togo [tå'gå], område i Västafrika på Slavkusten, Övre Guinea. V. delen brittisk (33,375 kvkm, 392,000 inv., 1940; huvudstad: Ho), ö. delen fransk (56,169 kvkm, 918,000 inv., 1946, dessutom 605 européer; huvudstad: Eomé). Flack kust med laguner, enstaka berggrupper i det inre, i n. stäpp, i s. skog. Palmolja, palmkärnor, kopra, kakao, bomull. Tillhörde Tyskland 1884—1919.

To'go, Hei h a c h i r o (1847—1934), greve, jap. storamiral (1912), 1905—10 chef för amiralstab, tillintetgjorde under Rysk-jap. kriget ryska Östersjöflottan vid Tsushima i Korea-sundet (<1/5 förlust).

Toison d'or, E a [lat'aså'«där], fr., Gyllene sinnet.

Toivola [tåi'-]_F sand i Kuopio län, Finland, bekant genom Sundeis' försvar av detsamma under Finska kriget (juli 1808).

Tojo [tå'-], Hideki, f. 1884, jap. general, bildade okt. 1941 ett krigskabinett. vari han samtidigt själv var krigs- o. inrikesminister. Inledde kriget mot För. Stat o. Storbritannien dec. 1941. Om-bildade april 1943 kabinettet, varvid han avgick som inrikesminister men övertog kulturministeriet. Generalstabschef o. faktiskt militärdiktator febr. 1944. Avgick från samtl. poster juli s. å. T., som mer än någon annan bar ansvaret för Japans krigsdeltagande, anklagades 1945 som krigsförbrytare inför allierade militärdomstolen i Tokio.

Tok, art av växtsläktet *Polenilla*.

Tokay [tåkk'aj], stad i n.o. Ungern, vid Bodrogs förening med Theiss, 5,800 inv. Ypperligt vin (»tokajer») från Tokaybergen (s. delen av Hegyalja).

Tokio [tå'kia], Tokyo (jap., »Österns huvudstad»), före 1869 Jedo (Yedo), Japans huvudstad, vid den grunda Tokiobukten på Honshus s.o. kust, 6,779,000 inv. (IQ40). Kejsrl. palats; talrika buddhistiska o. shintoistiska tempel. Univ., gr. 1877 (8,000 stud., 1937). Morrison-bibl. Enstaka stenbyggnader, mest enväninghus av trä. 1/9 1923 blev T. o. uthatten Yokohama svårt hemskt av jordbävning, varvid större delen av staden nedbrann. Därefter helt återuppbyggd. T. utsattes för de allierades bombärder under Andra världskr. första gången 18 april 1942, från nov. 1944 intensifierades anfallen, som i aug. 1945 hade lagt stora delar av staden i ruiner. Ockuperat av amerik. trupper sed. Japans kapitulation sept. 1945.

Tokio Asahi Shimbun, daglig morgon- o. kvällstidning i Tokio, grundad 1888, nationell o. moderat liberal. Uppl. 3., mill. ex.

Tokio Mainichi Shimbun, sed. jan. 1943 namn på Tokio Nichi Nichi Shimbun, daglig morgon- o. kvällstidning i Tokio med liberal riktning, grundad 1872. Utkommer i en upplaga på ca 3 mill. ex.

Tokoferol [-ål] (av grek. to'kos, födelse) el. vitamin E, tre kemiskt mycket närbesläktade ämnen, av vilka två förekomma i grönsaker samt rikligt i växtgroddar, t. ex. vetegroddar, varur de först framställdes av H. M. Evans. Inga vidare i smör o. mjölk samt förekomma i djurkroppen, framför allt i hypofysens framlob. Brist på detta ämne framkallar sterilitet hos såväl hanar som honor, vilket ingående undersökts på råttor. Tokoferol kallas därför även fertilitets- el. antisterilitets-vitamin. Vid långvarig tokoferolbrist uppträder även muskelatrofi. Användes i form av vetegroddolja till kvinnor, som tidigare haft missfall (habituell abort), samt till avelsdjur.

Tokushima [-sjima], stad i Japan, på Shikoku s.o. kust. 97,000 inv. (1935).

Tolag (av ty. *Zulage*, tillägg), fordom en införelavgift på varor, som erlades till stapelstad; indrogs helt 1857, varefter dessa städer tillerkändes tolagserättning ur tullmedel.

Tolbu'chin, Fjodor Ivanovitj, rysk general, marskalk (1944), ledde under Andra världskr. 1943 den stora offensiven över Tåganrog o. Melitopol o. intog Sevastopol maj 1944, inmarscherade därefter i Rumänien o. Bulgarien sept. s.å., erövrade (tills. med Malinovskij) Budapest dec. 1944—febr. 1945 samt Wien april s.å. Invald i högsta rådet 1946.

Toledo [tåle'da]. 1. Provins i mell. Spanien, Nya Kastilien. 15,346 kvkm, 474,000 inv.

(1946). Fåravel. — 3. Huvudstad i T. i, vid Tajo. 35,000 inv. (1940). Årkebiskopssäte, stortartad gotisk katedral, berömda kloster, det forna kungl. palatset, Alcazar, urspr. från västgoternas tid. T. är sed. 400-t. medelpunkt för det kyrkliga livet i Spanien. Berömd vapentillv. (»Toledoklingor»), stor automobilindustri. T. var romarnas *Toletum*, under 500-t. västgotarikets huvudstad, 714—1085 moriskt.

Toledo [t'o'li'da°], stad i Ohio, n.ö. För. Stat., vid fl. Maumee, 10 km från Kriesjön. 225,000 inv. (1945). Univ., gr. 1872 (2,300 stud., 1946). Viktigt järnvägsknut. Maskinindustri. Betyd. spannmåls-, trä- o. kolhandel.

de Tole'do, Juan, d. 1567, spansk arkitekt, påbörjade slottskomplexet *Escorial* (se sid. 440). **Tolenti'no**, stad i ö. mell. Italien, prov. Macerata. 14,000 inv. Siden- o. ylleindustri.

Tolera'bel (av *tolerera*), draglig. — **Tole-rans** [-rangs-], fördragsamhet. — **Tole-rant** [-rangt], fördragsam.

Tolerans'. *Tekn.* Tillåten avvikelse från ett bestämt värde, ex. en utbytbar maskindels dimensioner. Kontrolleras under tillverkningens gång medelst dubbla tolkar (tolerans-mått), som ange det största o. minsta tillåtna värdet: en riktig axeltapp el. dyl. skall kunna passera den ena tolken men ej den andra. För att minska antalet erforderliga tolkar bestämmas toleranserna efter ett visst system (toleranssystem), som num. är internat. fastställt. Tidigare användes i Sverige ett av C. E. Johansson infört system. Jfr *Tolk*.

Toleransakt i England utfärdades 1689 av Vilhelm III av Oranien, varigenom religionsfrihet beviljades de flesta av de protestantiska riktingar, som ej godkände eng. statskyrkan (dissenter el. nonkonformister).

Toleransedik'tet, förordning av Gustav III 1781, varigenom främmande kristna trosbekännare fingo rätt till fri religionsutövning o. medborgerliga rättigheter (dock med vissa inskränkningar).

Tolere'ra (av *lat.*), fördraga, överse med. **Tolft**, 12 stycken (bräder).

Tolfta, kommun i n. Uppland, Upps. 1. (past.adr. Tierp); Tierps landsf.distr., Upps. l:s n. doms. 1,278 inv. (1947).

Tolg, kommun i mell. Småland, Kronob. 1.; Norrvidinge landsf.distr., Mell. Värends doms. 1,074 inv. (1947).

Tolk. *Tekn.* Mätverktyg, som är oföränderligt inställt för ett bestämt mått. Användes för kontroll av viktiga dimensioner vid serietillverkning av lika utbytbara delar. Bland olika tolkar märkas *liakra* i form av en stålbygel med slipade skänklar, vilkas avstånd angiva måttet, ring- o. cylindertolkar för kontroll av tappar resp. hål o. gängtolkar för gängdimensionerna på skruvar o. muttrar. Tolkar äro ofta utförda med dubbla mått, som ange den övre o. undre gränsen för måttet på en bestämd maskindel (tolcransmått, jfr *Tolerans*). På grund av slitning måste tolkarna kontrolleras med passbitar.

Tolkning, skidåkning efter häst.

1. **Toll**, Johan Christoffer (1743—1817), greve, statsman, Gustav III:s förtrogne medhjälpare vid 1772 års statsvälvning, överse 1774, arbetade de följ. åren på arméns förbättring o. tog verksam del i förberedelserna till 1788—90 års krig. På grund av sin vetskap om Armefelts intriger dömd till fängelsestraff 1795—96 åter fick T. sedan sin inflytelserika ställning; generalguvernör över Skåne

1801—09. Han sökte förgäves avhålla Gustav IV Adolf från inblandning i kriget mot Napoleon; sedan fransmännen inryckt i sv. Pommern, räddade han armén undan fångenskap (1807).

2. **Toll**, Karl Osvald (r862—1936), generallöjtnant, chef för fjärde arméfördelningen 1919 o. överkommandant i Sthlm 1918—27; arbetade för den frivilliga skytte- o. landstörmsrörelsen.

Tollarp, municipalsamhälle i ö. Skåne, Västra Vrams kommun, Kristianst. 1. 845 inv. (1947).

Toll'er, Ernst (1893—1939), tysk författare. Deltog som frivillig i Första världskr., blev därefter pacifist o. kommunist. Flydde vid Hitlers maktövertagande till utlandet. Bl. arb. skådespelet *Hoppla wir leben* (1927; uppf. i Sthlm 1928) o. självbiografien *Eine Jugend in Deutschland* (1935).

Tolli'n, Ferdinand (1807—60), tecknare o. litograf, utförde »utsikter» (*Stockholmsbilder*, 1842), porträtt, karikatyrer m. m.

Tolmein [tälmaj'n], it. *To l m i' n o*, ort i n. Italien vid övre Isonzo. Mellan Tolmein o. Flitsch ägde den tysk-österrik. genomfrysningen av den ital. fronten rum okt. 1917.

Tolsta'dius, Erik (1693—1759), präst, en av den svenska pietismens förgrundsråen, kyrkoherde i Skeppsholms förs. i Sthlm 1723, i Jakobs o. Johannes 1847. Utövade stort inflytande som predikant.

1. **Tolstoj** [talstaj'], Aleksej Konstantinovitj (1817—75), greve, rysk skald o. teaterförfattare. Bl. arb. den dramatiska trilogien *Ivan den förskräckles död*, *Tsar Feodor Ivanovitj*, *Tsar Boris Godunov*, romanen *Furst Serebrjannyj* samt många poem o. ballader.

2. **Tolstoj**, Leo (Lev) Nikolajevitsj (1828—1910), greve, rysk författare. Urspr. officer deltog T. i Krimkriget bl. a. vid försvaret av Sevastopol, tog avsked 1856 o. levde därefter huvudsakl. på sitt gods Jasnaja Poljana i mell. Ryssland. T. s. tidigare arbeten, de delvis självbiografiska berättelserna om Furst Nekludov, bära redan det psykupsittiska drag, som präglar hela hans senare författarskap: motsatsförhållandet mellan överklassens konstlade bildning o. konventionella moral o. bondens strävsamma liv o. sunda etik. Högpunkten i hans

alstring betecknas av de starkt realistiska romanerna *Krig och fred* (1865—69; sv. övers. 1886) o. *Anna Karenina* (1874—77, sv. övers. 1885). Av förra en skildring av Rysslands historia 1805—15, den senare behandlande en med sociala motiv förknippad äktenskapstragedi. Från 1880-t. ägnade sig T. åt ett religiöst-etiskt författarskap, vari han förfäktade en praktisk kristendom, byggd på Kristi lära o. befriad från kyrkliga o. dogmatiska tvång, samt nödvändigheten av en stark förenklning av levnadsförhållandena. Av hans senare skönlitterära arb. märkas skådespelen *Det levande liket* (1886) o. *Mörkrets makt* (1887) samt romanerna *Kreutzetsonaten* (1889) o. *Uppståndelse* (1898). — Vid sidan av Dostojevskij är T. den ryska författare, som djupast ingripit i världslitteraturen.

3. **Tolstoj**, Aleksej Nikolajevitsj (1882—1945), f. d. greve, rysk författare. Flydde efter bolsjevikrevolutionen till utlandet men återvände till Sovjetryssland 1923 o. framstod efter Gorkijs död som den främste repr. för den sovjetryska litteraturen. Noveller, romaner o. dramer (*Ivan den förskräckte*, 1941).

Tolta, art av örtsläktet *Mulgedium*.

Tolubalsam [tå'l] erhålles från ett träd, *Myroxylon balsamum* var. *genuinum*. Lukten behaglig, erinrar om bensol o. vanilj. Användes num. mest som smakförbättrande tillsats till läkemedel, någon gång som medel mot luft-rörskatarr.

Toluca [tå'lo'ka], urspr. Tolocan, huvudstad i förbundsstaten Mexico, mell. Mexico. 433.000 inv. (1940). Fläskhandel.

Toluidin, aminotoluol, $CH_3C_6H_4NH_2$, förekommer i tre isomera former. De erhållas genom reduktion av motsvarande nitrotoluoler o. äro utgångsmaterial vid framställning av vissa färgämnen, t. ex. fuksin.

Tolui'fera, växtsläkte, dets. som *Myroxylon*. Toluol [-å'l], metylbensol, $C_6H_5CH_3$, är en färglös, lättflyktig, brännbar vätska, som förekommer i stenkolstjärta. Framställes äv. ur cymol (se d. o.). Kokp. 110° . Den anv. bl. a. som utgångsmaterial för framställning av sötmedlet sackarin o. det högehopslösa sprängämnet trotyl.

Tol'vajärv, finsk kyrkby i Karelén, där finnarna 1939 under ett elvadagarsslag vann en stor seger över ryssarna. Avträdades till Ryssland i Moskvafreden 1940 men återerövrades i aug. 1941. Återtogts av ryssarna 17/12 1944 o. avträdades ånyo till Ryssland i vapenstillståndet 19/12 s. å.

Tolvfingertarmen el. duode'n um, den mellan nedre magmunnen o. början av tunntarmen liggande delen av tarmen.

Tolvman, förr dets. som nämndeman.

Tolv tavlornas lag; (*Lex duodecim tabularum*), en 449 f.Kr. antagen kodifiering av den för romerska republiken gällande lagen. Sitt namn har den av att den var upptecknad på 12 koppartavlor, lagstiftningsarbetet utfördes av 10 utsedda män (*decemviri*).

Tolvöarna, Dodekane'siska öarna, grekisk ögrupp i Egeiska havet. 1,129 kvkm, 116,000 inv. (1947), övervägande grekisk befolkning. De utbreda sig mellan Kréta o. s.v. delen av Mindre Asiens kust o. äro (efter storleksordning) Rodos, Karpatos, Kos, Kalymnos, Astropalia, filas, Kasos, Syraos, Nisyros, Eeros, Patmos, Charki, Lipos, Kastellorizo. Turkiska fr. början av 1500-t. erövrades de av italienerna 1911—12 o. avträdades till Grekland 1947. Export av sydfrukt, mator, olivolja, vin, tobak. Strategiskt viktiga. Mycket omstridda under Andra världskr., under vars senare hälft (fr. 1943) de voro ockuperade av tyskarna.

Tolånga, kommun i S. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Åsperöd); Sjöbo landsf.distr., Färs doms. T.353 ^{inv.} (1947).

Tom [tå'm] (fr. *tome*, av lat. *to/mus*), avskuret stycke, del av en bok; volym.

Tom [tåmm], högerbiflod till Ob, Sibirien. 850 km.

Tomahawk [-hå'k], indiansk stridsyx; nedgrävd »begravdes» vid fredsslut för att upptagas vid nya fientligheter.

Tomarp, kungsgård i Kvidinge kommun, Kristianst. 1. Huvudbyggnaden från 1500-t.

Tomas, en av Jesu apostlar (Joli. n. 16, 14: 5), mest bekant för sina slutl. hävda tvivel på Jesu uppståndelse (»Tomas tvivlaren»). Enl. sägnen skall T. ha missionerat i Indien, där den ytterst älderdomliga, från början sannolikt nestorianska sekten Tomaskristna på Malabarkusten o. Ceylon (omkr. 500,000 medl.) bevarat hans namn.

Tomas a Kem'pis, Tomas från Kempen (7380—1471 tysk), mystiker, augustiner-munk, ansedd som förf. till den berömda uppbyggelseboken *De imitatione Chnsti* (Om Kristi efterföljelse, senaste sv. uppl. 1918).

Tomas av Aquino [-akvi'nå] (1225—74), ital.

dominikanermunk av förnäm släkt, verksamt lärare i Rom, Paris o. Neapel, medeltidens mest berömda kyrkolärare, sökte sammansmälta Aristoteles' från alla hedniska element rensade filosofi o. den kristna kyrkoläran till ett system, varvid han ville visa, att trons grundsanningar o. det naturliga förnuftet aldrig motsäga varandra. Huvudarb. *Summa theologica* (tryckt 1485). Helgonförklarad 1323 proklamerades T. 1879 som en av kat. kyrkans främsta lärare. Jfr Tomister.

Tomasprocessen o. tomasfosfat, annan form för thomasprocessen o. thomasfosfat.

Tomas Simonsson, d. 1443, biskop i Strängnäs, berömd som förf. till dikten om *Friheten*, skriven 1439 (»Frihet är det bästa ting...»), vari ingå några storslagna strofer om Engelbrekt. T.9 diktning ger uttryck åt den nyvaknade sv. patriotismen.

Tomaszów Mazowiecki [tåmaj'of maså'vjå't'ski], stad i mell. Polen, vid fl. Pilica, vojev. Lodi. 30,255 inv. (1946). Textil- o. maskinindustri.

Tomat', *Solanum lycopersicum*, en från Sydamerika härstammande, om potatisväxten erinrande, illaluktande ört med stora gula el. röda, saftiga, sylriga, välsmakande bärrukter. Överfördes till Europa under 1500-t.; num. allmänt odlad i mycket stor utsträckning o. i en mängd skilda former.

Tom'ba, it., grav, t. ex. i moderna namn på etruskiska gravar, såsom T. delle leonesse, »lejoninnornas grav», i Tarquinia.

Tom'bak, mässing med 80—94 % koppar. Färgen varierar från guldgul till bronsröd. Hårdnar mindre än vanlig mässing vid djup prägling o. användes bl. a. för medaljer, juvelerararbeten, cylindriska bälgar etc. 85 %-ig tombak är den minst korroderande mässing som finnes. E m a l j t o m b a k har hög kopparhalt.

Tom'bola, it., ett slags nummerlotteri.

Tomelilla, köping i Kristianst. 1.; Tryde landsf.distr., Ingelstads o. Järrestads doms. 3,314 inv. (1947). Samrealskola, folkhögskola. Järnvägsknut.

Tomgång innebär, att en maskin (t. ex. generator el. motor), transformator etc. är i gång utan belastning. Tomgångsförlust är den effekt, som åtgår därför.

Tomis'ter, åhångare till Tomas av Aquino; funnos särsk. bl. dominikanerna.

Tommy Atkins [tåmm'i afk'ins], populär benämning på den eng. soldaten; uppkom genom att Thomas Atkins användes som fingerat namn på militära formulär från 1800-t:s början.

Tomsk, stad i mell. Sibirien, förvaltningsområdet Novosibirsk, vid fl. Tom. 141,000 inv. (1939). Stor handel. Univ., tekn. institut, bergsskola.

Tomtabacken, högsta toppen i Småländska höglandet, s.ö. om Vättern. 377 m.

Tomtarmen (lat. *jejunum*), den del av tunntarmen, som följer närmast efter tolvfingertarmen; övergår utan skarp gräns i krotkarmen. Tomtarmen påträffas i regel tom vid liköppning.

Tomtbildningslängd, bihang till fastighetsregistret, upptagande nybildade tomtar, med vilkas införande i tomtboken skall anstå.

Tomtbok, den del av fastighetsregistret som upptager tomtarna. Den andra delen kallas stadsågbok o. upptager övriga fastigheter inom staden.

Tomteboda, stadsdel i Solna. Blindinstitut, Statens institut för folkhälsan, Statens sjuk-sköterskeskola, Statens järnvägars kontrollkontor, biljett- o. blankettkontor samt statistiska kontor.

Tomtmätning, förrättning, som enl. lagen om fastighetsbildning i stad av $\frac{1}{5}$ 1917 skall äga rum, då tomtägaren gör ansökan därom el.

byggnadsnämnden eljest finner det nödigt. Ut-föres av särskild mätningssman.

Tomtorm, i folktron en på gården boende, lyckobringande orm (snok).

Tomträtt, upplåtelse av tomt, som tillhör kronan, stad el. annan kommun cl. municipal-samhälle, på viss tid, ej understigande 26 o. ej överstigande 100 år, o. på särskilda villkor. Tomträttsinstitutet infördes i svensk rätt genom lagen om nyttjanderätt till fast egendom av i^o 1907. Förebilden utgör de i vår äldre rätt förekommande s. k. ofria tomtorna.

Tomträttsbok, vid underdomstol i riket förd uppslagsbok över inskrivna tomträtter samt inläggningar däri.

Tomträttskassa, kreditanstalt för belåning av in-teckningar i tomtträtt; ex. AB. Sthlms tomt-rättskassa o. AB. Göteborgs tomtträttskassa.

Tomträttsprotokoll, av inskrivningsdomare fört protokoll över inskrivningar av tomtträtt samt av fång till sådan rätt, in-teckningar i tomtträtt m. m. Skall successivt ersättas av ett aktsystem.

Tomtören, årlig avgift för ofri tomt, dvs. tomt, som innehas av enskild person men äges av stad, kronan el. dyl.

Ton [tänn], internationell förk. t. 1. Vikt-mätt = 1,000 kg (eng. ton = 1,016,047 kg). — 2. Rymdmätt, registerton (brutto o. netto) = 2,83 kbm.

Ton, svängningsrörelse, som i form av våg fortskrider (med ljudhastigheten) i luft el. andra elastiska material. Är svängningsrörelsen harmonisk (den registrerande svängningskurvan i t. ex. en gramfonoskiva är då en sinuskurva), säges tonen vara en ren el. enkel ton, eljest kallas den sammansatt ton el. klang o. kan uppdelas i grundton o. övertoner. (Jfr Harmonisk analys.) Olika övertoner ge olika ton- el. klangfärg. — Tonhöjden, tonsens läge inom tonområdet, bestäms av svängningstalet. Jfr Normalton o. Ultraljud.

Tonalite't (av fr.), en följföljds samhörighet med en viss ton som huvudton samt med tre-klangen på denna.

Tonande språklyd, språklyd, som bildas med tillhjälp av vibrationer i stämbanden, t. ex. a, o, b, g, d.

Tonart, det tonsläkte (dur el. moll) på en av tonsystemets 12 grundtoner, på vilket ton-stycket uppbygges. Tonarterna åro 24, 12 i dur o. 12 i moll. De lika förtecknade dur- o. molltonarterna kallas parallelltonarter, t. ex. C dur o. a moll.

Tondeur [tå^a d'ør], Alexander (1829—93) i tysk bildhuggare, utförde allegor. figurer, porträttbyster o. statyer.

Ton'do (av it. *rotonda*, rund), cirkelrund målning el. relief. Förekom ofta under re-nässansen i madonnaframställningar.

Tone [tå^an], Theobald Wolfe (1763—98), irl. nationalhjälte, sökte från 1796 med fransk o. höll. hjälp åstadkomma en resning på Irland men misslyckades o. dömdes till döden som förrädare.

Tonef'n, dets. som pitressin.

Tonfilm, dets. som ljudfilm.

Tonfisk, *Thynnus thynnus*, stor makrillfisk. Längd intill 3 m, i de flesta varmare hav. Hos oss då o. då vid västkusten. Köttet gott, fett o. fast. Viktigt fiske i Medelhavet.

Tonfrekvens', svängningstal (vid mek. el. elektr. svängningar), som ligga inom hörbar-hetsområdet, 16—20,000 hertz. Jfr Lågfrekvens.

Tongaland [tång^e t'and], n. delen av prov. Natal, Sydafrikanska unionen. 5,010 kvkm, 30,000 inv. Sandslätt.

Tongaöarna el. Vänskapsöarna, ögrupp av omkr. 200 öar i Stilla havet, Polyne-sien, s.ö. om Fijiöarna. 1,010 kvkm, 43,000

inv. (1947). Dels vulkaniska, dels korallöar. Rik vegetation, mild klimat. Huvudstad: Nu-kualofa på Tongatabu. Kungarike sed. 18451 ställdes 1900 under britt. beskydd.

Tochäi, de hål på blåsinstrument, vilkas öppnande el. tillslutande bestämmer tonhöjden.

Tonika, Mus. Skalans grundton; äv. tre-klangen på denna.

To'nikum, plur. to'nika (av grek.), stär-kande medel.

Toning av fotografiska kopior innebär, att den svarta silverbilden överföres i färgade för-eningar. Vanligast är sepiatoning (se d. o.). För utkopieringspapper användes för toning med guldklorid.

To'nisk (av grek.), stärkande. — Tonisk kramp, ihållande kramp. Jfr Klonisk. — Tonisk treklang. Mus. Treklang på tonikan.

Ton'kaböner fås av växtsläktet *Dipteryx*.

Tonkilometer, försling av 1 ton gods i km.

Ton'king, territorium i n.ö. Franska Indo-Kina (Viet-Nam), kring nedre Song-koi. 118,970 kvkm, 9,920,000 inv. (1942). Viktigaste utförsel-varor åro ris, råsilke, bomull, rörsöcker. Stenkol brytes på flera ställen. Huvudstad (sed. 1902 äv. för Franska Indo-Kina): Hanoi. Invånarna kallas ton'kin'es'er.

Tonkontroll, dets. som tonreglering.

Tonlås språklyd, språklyd, som bildas utan stämbandsvibrationer, t. ex. p, t, k, s.

Tonnage [tåna'sj], fartygs storlek; vikt i tons; för displacement = fartygets vikt i ton; för handelsfartyg: lastutrymme i register-ton å 2,83 kbm el. deadweight (d. w.) = vikten i ton av last, bränsle o. föräd. — Tonnage-av-talet, västmakternas överenskom-melse med de neutrala staterna under Första världskns sista skede om rätt att förföra över det neutrala tonnaget.

Tonreglering, ton- el. klangfärgs-kontroll, förändring av ljudets klangfärg (se Ton) vid högtalare för t. ex. radio o. ljud-film genom anordningar, som »filterar» övertone-rna, dvs. framläppa dessa olika starkt. Åstadkoinnits med en kombination av spolar o. kondensatorer.

Tonsill'er (av lat.), halskörtlar, örönmandlar.

Tonsteg, dets. som intervall.

Tonstick, kopparstick med flera gradationer mellan kompositionens olika delar.

Tonsu'r (lat. *tonsu'ra*, klippning), benämning på den inom rom.- o. grek.-kat. kyrkan vanliga seden att raka hjässan på de andliga. Förekom urspr. som ett ödmjukhetstecken bland ukris-tendomens botgörare o. upptogs av kyrkan på 500-t.

Topa's, rombiskt kristalliserande mineral av ett fluorhaltigt aluminiumilikat, $\text{Al}_2\text{SiO}_5\text{F}$. Har hårdheten 8 o. mycket god klyvbarhet. De klart genomskinliga (ädla) varieteterna åro vanl. gula o. höra till de allmännast använda ädelstenarna. Dess kristaller kunna dock även vara färglösa, helt svagt blåaktiga, ljusblå, ljus röda el. mörkare röda. De flesta i handeln förekommande röda topaser utgöras av ursprungligen gula sådana, vilkas färg ändrats till röd genom försiktig upphettning. (Se färgplansch.)

To'pe, dt.-ts. som stupa.

Topeka [t'pika], huvudstad i Kansas, mell. För. Stat., vid fl. Kansas. 68,000 inv. (1940). Järnvägsknut. Univ., gr. 1941 (730 stud., s. å.). Industri. Spannmålshandel.

Tope'lius, Zacharias (1818—98), finl. skald o. historiker, bördig från Österbotten. Var 1863—78 prof. i historia i Helsingfors o. blev 1875 universitetets rektor. 1841—60 redi-gerade han »Helsingfors tidningar». Hans blida men friskalrik samlades i *Ljungblommar* (i:a häf-

tet 1845), *Nya blad* (1870) o. *Ljung* (1889), varjämte han skrev ett flertal psalmer. I sin tidning publicerade han en mängd berättelser samt (med början 1851) den historiska romancykeln *Fält-skåms berättelser*, som hör till vår litteraturs mest lästa verk. Mot historisk bakgrund spela äv. flera andra av T:s romaner o. noveller, alla utmärkta av stark fantasi o. fast tro på det godas seger. Särsk. som sagoberättare (*Läsning för barn*, 1865—96) har T. förvärvat en oerhörd popularitet. Politiskt stod T. den fennomanska rörelsen nära. Ett Topeliusmuseum har 1925 inrättats i Hertönäs gård i Helsingfors skärgård.

To'piea (lat., av grek. *to'pos*, ställe), läkemedel, som användas för lokal behandling.

Topografi' (av grek. *to'pos*, ställe, o. *gra'iein*, skriva), 1. Ortbeskrivning. — 2. Geografisk mätningsslära. — Adj.: *topografisk*. — *Topograf*, person som utför topografiska arbeten.

Topogra'fiska kåren, benämning 1831—73 på en militärkår, som sistn. år uppgick i Generalstabén.

Topplanterna, vit lanternerna, som skall föras på viss höjd över vattnet på maskindrivet fartyg under gång. Bogserare skola föra 2 el. 3 över varandra.

Topplänta, rep, som stöttar rå uppfibrän; hakrem på mössa.

Topplösa, art av örtsläktet *Naumburgia*. Toppmurkla cl. *spetsmurkla*, art av disksvampsläktet *Morchella*.

Topproll, en konstflygningsmanöver, där rörelsen börjar i planflykt med en halv looping, åtföljd av en halvroll till rättvänt läge i loopingens högsta punkt.

Toppsmörjning, dets. som ovansmörjning. Topptimmer, tråspants översta del.

Toppventil, hängande ventil på förbränningsmotor, placerad i cylinderclockets tak. Trycket ned då den skall öppna, antingen direkt av en överliggande kamaxel el. med stänger o. vipparmar av en lägre placerad dylik.

Topsoe, VilhelmiChristian Sigurd (1840—81), dansk författare. Red. Dagbladet från 1872. Utgav underhållande reseskildringar (*Fra Amerika*, 1872; sv. övers. 1874) o. spirituella noveller (*Nutidsbilleder*, 1878).

Toque [tåkk], fr., damhatt utan brätte, påminnande om turban el. barette.

Tor, isl. borrh, i nord. myt. den främste bland asarna, i skaldediktningen undanträngd av Oden. T. var urspr. åsguden o. tänktes bevapnad med en hammare (Mjølner), varmed han åkande i sin av två bockar dragna vagn (Åk-Tor) krossade rimtursar o. bergresar. Vid Ragnarök skall han döda Midgårdsormen men själv dö av hans etter. Hans hammare tillskrevs helgande kraft, avbildades på runstenar o. som amulett (torshammare av silver, funnen i Uppland, se bild). Hans namn ingår i en mängd ortnamn.

Tor, detsamma som torium.

Torakocente's (av grek. *to'rax*, bröst, o. *kentéin*, sticka), mindre operativt ingrepp, varigenom man med en spruta tappar ut vätska ur lungsäcken.

Torakokausti'k, adherensavbränning, elektromisk avbränning av lungsäckssträngar (sammansvävningar) under endoskopisk kontroll. Behandlingsmetod, möjliggörande fullständigare sammanfall av lungan vid pneumo-

toraxbehandling av tuberkulos i fall med sammanväxningar. Jfr Jacobieus.

Torakoplasti'k (av grek. *to'rax*, bröst, o. *plastéin*, forma), operation, vid vilken man delvis borttar revbenen, särskilt de mot rygg-raden liggande partierna; bröstkorgen sjunker ihop o. lungan kommer i ett viloläge, som gynnar utläkning av sjuklig process (lungtuberkulos).

Torakoskopi', av Chr. Jacobsus utarbetad klinisk metod för undersökning av brösthålan med ett genom bröstväggen införd endoskop, *torakoskop*. Jfr Endoskopi.

To'rax (grek.), bröstskorg.

Torbjörntorp, kommun i n.ö. Västergötland, Skarab. l.; Gudhems landsf.distr., Skövde doms. 424 inv. (1947).

Torcello [tårtjäll'äl], förr handelsstad, nu ett mindre samhälle på ön T., nära Venedig.

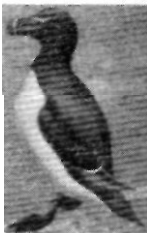

Katedralen Santa Maria, grundad 641, har märkliga bysantinska mosaiker antagl. från n.oo-t. (detalj, se bild). Kyrkan Santa Fosca är från 800—900-t.

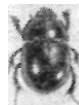
Tordenskjöld, Peder, urspr. Wessel (1691—1720), norsk sjöhjälte, adlad 1716, besegrade 1716 i Dynekilen en svensk eskader, tillbakaslogs 1717 vid Göteborg o. Strömstad men erövrade 1719 Marstrands fästning jämte en del av sv. örlogsflottan. T. är ryktbar genom sin utomordentliga tapperhet o. våghalsighet. Blev under en resa dödad i en duell i Hamburg av sv. översten J. A. Staël von Holsteic.

Tordmule el. törd, *Al'ca to'rda*, en i Nordatlanten o. N. Ishavet förekommande alfkägel, ovan svart, undertill vit. Näbb hög, svart med vitt tvärband. Häckar hos oss på spridda ställen uteder östkusten, stor koloni på Karlsöarna. Om vintern allmän på västkusten. I°ever av fisk.

Tordyvlar, *Geotrupes*, släkte av medelstora, ovala, i grönt el. blått starkt metallglänsande skalbaggar, träffas på färsk kreatursspillning, i vilken de lägga sina ägg. 6 arter i Sverige.

Tordön, åskväder.

Toreador [-där], sp., äldre benämning på torero.

Torekov, kommun i n.v. Skåne, Kristianst. l. (past.adr. V. Karup); Båstads landsf.distr., S. Åsbo o. Bjäre doms. 445 inv. (1947), därav i Torekovs municipalsamhälle 428. Badort.

Torell, Otto Martin (1828—1900), naturforskare, chef för Sveriges geologiska undersökning 1871—97. Företog forskningsfärder till Island (1857), Spetsbergen (1858 o. 1861), Grönland (1859), varunder han särsk. sysselsatte sig med istidsgeologien samt företog gradmät-

ningar o. djupdragningar. T. betraktas som den vetenskapliga polarforskningens grundläggare.

Torén, Carl Axel (1813—1904), teolog, predikant o. hymndiktare, prof. i Uppsala 1853, domprost 1865, verksam inom alla grenar av praktiskt kyrkoliv, bl. a. led. av psalmbokskommittéerna under 1870—90-t. *En blick på mitt förlutna lif* (1892). — Sv. ps. 578.

Torero [tårå'rå], sp., tjurfäktare. Jfr Matador.
Toresorp, kommun i S. Västergötland, Älvsb. 1.; Horreds landsf. distr., Marks doms. 1,045 inv. (1947).

Toresuod, kommun i n. Södermanland, Södermani. 1. (past.adr. Mariefred); Strängnäs landsf. distr., Livgedingets doms. 1,206 inv. (1947).

Torgau, stad i delstaten Sachsen-Anhalt (prov. Sachsen, Preussen), vid fl. Elbe. 14,000 inv. (1933). Berömt renässanslott, Hartenfels, ett av Tysklands största. Preuss. seger över österrikarna 8/11 1760. I T. tillkommo 1530 de s. k. Torgauartiklarna, på vilka Augsburgska bekännelsen byggdes. — Under Andra världskr. avskuro de allierades arméer den tyska fronten (ryssarna fr. öster samt briter o. amerikana från väster) o. upprättade samband i närh. av T. /* *945- Jfr karta till Andra världskr.

Torgaut, d. 1029, den förste biskopen i Skara, kom under Olof Skötkonung som missionär till Sverige o. verkade särskilt i Västergötland. Begraven i Bremen.

Torgils Knutsson, dens. som Tyrgils Knutsson.

Torgler, Ernst, f. 1893, tysk politiker. Kommunistisk ledamot av riksdagen 1924—33. häktades som anklagad för riksdagshusbranden 1933, frikändes men k var hölls i »skyddshäkte» 1934—36.

Torgny Lagman, uppländsk lagman från börj. av 1000-t., enl. Snorre Sturlasson sin tids mest inflytelserika svenske man, skall ha intagit en medlande ställning i striderna mellan Olof Skötkonung o. norske konungen Olof Haraldsson o. vid ett tillfälle, stödd på allmog, intagit en hotfull hållning mot den förre. Den historiska halten av berättelsen anses emellertid mycket osäker.

Torgskräok, dets. som agorafobi.

Torhamn, kommun i S. Blekinge, Blek. 1.; Kristianopels landsf. distr., Östra o. Medelsta doms. 2,305 inv. (1947).

Torhamn, Gunnar, f. »Vis 1894, målare o. bildhuggare; bl. arb. väggmålningar i Högalidskyrkans dopkapell, träkrucifix i samma kyrka o. altartavla för sv. kyrkan i Buenos Aires.

Tories [tår'is], eng., plur. av tory.

To'rilis, örtsläkte (fam. *Umbelliferae*). 23 arter (Medelhavsområdet, Afrika). *T. anthesis*, rödfloka, intill meterhöj. spenslig, gråaktigt grön med dubbelt parbladiga blad, rödlätta blommor, syllika svepeblad o. tätt krokborstig frukt. Torr mark i s. o. mell. Sverige.

Tori'no, it. namnet för Turin.

Tor-it, ett vanligen svart el. hartsbrunt mineral av toriumsilikat, ThSiO₃, bröts en tid i Norge, innan ännu de brasilianska o. andra förekomsterna av monazitsand upptäcktes. Användes vid tillverkningen av glödstumpor.

Torium, ett 4-värt, radioaktivt, metalliskt grundämne. Kem. tecken Th, atomvikt 232.12, atomnr.: 90, smältp. 1,845°. Förekommer bl. a. i mineralen monazit o. torit. Upptäcktes av Berzelius 1828. — Toriumnitrat, Th(NO₃)₄, användes vid framställning av glödstumpor. Ger vid glödning toriumoxid, ThO₂, som äv. användes som ringa tillsats vid tillverkn. av volframglödtrådar. — Torium, som utgör första ledet i en radioaktiv serie (to-

riumserie n), har halvcringstiden 13 milliarder år o. övergår under alfastrålning till mesotorium 1 (jfr Mesotorium o. Radiotorium). — Torium X, ThX, har atomnr.: 88, masstalet 224, halveringstid 364 dygn, bildas ur radiotorium o. övergår under alfastrålning till toron. — Torium A, B, C, C. o. C" äro 5 radioclement, som ingå i serien efter toron o. ha masstalet 216—208. Torium D är seriens beständiga slutprodukt, en blyisotop med masstalet 208 (toriumbly). — Toriumemanation, dets. som toron.

Torkande oljor, feta oljor, som genom oxidation el. annan omvandling hårdna, när de utstrykas i luften. Viktigast är linolja.

Torkel Knutsson, dens. som Tyrgils Knuts-

Torkrete'ring, påsprutning av cementputs el. betong.

Torna'da, sp., virvelvind av ringa utsträckning men oftast stor våldsamhet. Jfr Tromb.

Torna härad, Malmöh. 1., omfattar 24 kommuner: Borgeby, Flädie, Fjelie, Stävie, Lackalånga, Västra Hoby, Hastad, Igelösa o. Odarslöv, Stångby, Valkärra, Norra Nöbbelöv, Stora Räby, Bjällerup, Hardeberga, Södra Sandby, Revinge, Silvåkra, Hällestad, Dalby, Bonderup, Godelöv, Veberöd, Everlöv o. Blentarp. 18,438 inv. (1947). Torna o. Bara domsaga.

Torna kontrakt, Lunds stift, Malmöh. 1., omfattar 19 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Dalby.

Torna och Bara domsaga, Malmöh. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Dalby o. omfattar Torna o. Bara häraderna. Domarens adr.: Lund. 37,924 inv. (1948).

Tornar, hårda, stickande organ hos växter, vilka till sitt ursprung antingen äro grenar (ex. slån, vägtorn), blad (ex. surtorn) el., ehuru dock mera sällan, rötter (ex. vissa palmer). Jfr Taggar.

Tornberg, Carl Johan (1807—77), orientalist, prof. i Lund 1850. Hans huvudarb. är den 1851—76 i 12 bd utgivna arabiska texten till Ibn-el-Athirs krönika, varav han äv. påbörjade en sv. övers. T. studerade äv. o. tolkade österländska mynt, som påträffats i sv. jord.

Tornbladsinstitutet, embryologiskt forskningsinstitut i Lund, invigt 1934. T. är uppkallat efter donatorn Hj. Tornblad (1867—1937).

Torne'ringar el. **torne'rspe**l, prakttulla medeltida riddarspel, vari i rustning klädda riddare sökte stöta varandra ur sadeln medelst långa trälansar; uppstodo i Frankrike på 1000-t., upphörde i stort sett vid mitten av 1500-t. Tornerspel höllos ännu vid Gustav II Adolfs kröning 1617 o. återinfördes i Sverige av Gustav III.

Torne träsk, fjällsjö i n. Lappland, nära norska gränsen. 340 m ö. h., 317 kvkm. Avrinner genom Torne älv.

Torneå, fi. **Tor'niö**, stad i n.v. Finland, Uleåborgs län, på västra stranden av Torne älv o. med landsvägsbro förbinden med Haparanda. 2,370 inv. (1945). Andpunkt för Österbottens stambanan. Stadsrättigheter 1621. T. blev under tyskarnas reträtt från Finland okt. 1944 skådeplats för blodiga strider mellan tyskar o. finnar.

Torneå domsaga, Norrb. 1., omfattar Torneå tingslag med tingsställe i Haparanda samt Pajala o. Korpilombolo tingslag med tingsställe i Pajala kyrkby. 35,164 inv. (1948). Domarens adr.: Haparanda.

Torneå tingslag, Norrb. 1., omfattar 5 kommuner: Nedertorneå med Sesarö, Haparanda stad, Karl Gustav, Hietaniemi o. Övertorneå. 20,185 inv. (1947). Torneå domsaga.

Torne älv, flod på svensk-finska gränsen, upprinner i Torne träsk, mynnar i Bottniska viken. 408 km. Genom bifurkation (Tärndö älv) står den i förbindelse med Kalix älv. Största bifloder äro Munioio o. Laiuio älvar.

Tornfalk, *Falco tinnunculus*, liten (längd 33—38,5 cm), vac-ker falk, hanen med blågrått huvud, tegelröd, svartfläckig översida, stjärt o. vingar mörka. Lever av sorkar, möss, ödlor o. insekter. Hela landet. Flyttfågel.

Tornis'ter, proviant- o. furagepås.

Tornquist, Carl Gustaf (1757—1808), sjöofficer, krigs-historisk författare, utgav bl. a. det banbrytande arbetet *Utkast till svenska flottans sjötåg* (2 dir, 1788).

Tornsvälar, *Cypselidae*, familj bland skär-fågla. Hos oss blott tornsvälan, *Apus (Cypselus) apus* (se bild), till färgen glänsande brun-svart med gråvit strupe. Alla fyra tårna riktade framåt. Lever av insekter, vilka fångas under flykten. Över hela landet. Flyttfågel.

Tornuggla, *Strix flammea*, en i mell. Europa hos oss i Skåne, sällsynt förekommande, medelstor uggle, ovan grå, svart o. gulbrun, under ljusgul. Håller till i ruiner o. kyrktorn. Lever av sorkar, möss osv. Stannfågel. (Se bild.)

Tornväktare, förr natt-vakt i stadens kyrktorn med uppgift att tillkänna timmarna o. alarmera vid eldsvåda.

Toroi'spole, självinduktionsspole, som lindats av isolerad koppartråd runt en ringformig kärna, så att de magnetiska kraftlinjerna bli slutna inom spolen. Jfr Solenoid.

Toron [-än] el. *torium* *m e n a t i o n* el. radioaktiv grundämne, kem. tecken *Tn* el. *ThEm*, atomvikt 220, atomnr: 86, halveringstid 54,5 sek. Bildas ur torium X o. övergår under alfastrålning till torium A. Är isotop till radon o. aktinon. Jfr Radioaktiv beläggning.

Toronto [t^hänn'tä°], huvudstad i prov. Ontario, s.ö. Canada, vid Ontariosjön. 677,000 inv. (1945). Univ., gr. 1827 (7,700 stud., 1941). Livlig industri. Medelpunkt för spannmålshandel.

Toross', vallar av isblock, uppkomna genom isskruvning.

Torp, 1. Kommun i mell. Bohuslän, Göteborg. (past.adr. Svanesund); Orusts landsf.distr., Orusts o. Tjörns doms. 1,105 inv. (1947). — 2. Kommun i mell. Medelpad. Västerorr. 1 (past.adr. Fränsta); Torps landsf.distr., Medelpads v. doms. 9,413 inv. (1947). — 3. Kommun i s. Dalsland, Älvsb. 1. (past.adr. Ellenö); Valbo landsf.distr., Nordals, Sundals o. Valbo doms. 591 inv. (1947).

Torp, Alf (1853—1916), norsk språkforska-re, prof. i Kristiania 1894, gav viktiga bidrag till den indoeuropeiska jämförande språk-forskningen o. verkade som grammatiker o. etymolog på de nord. språkens område.

Torpa, 1. Kommun i n. Halland, Hall. 1. (past.adr. Tofta); Himle landsf.distr., Hall. mell. doms. 530 inv. (1947). — 2. Kommun i s.v. Småland, Kronob. 1. (past.adr. Räfte); Udholts landsf.distr., Sunnerbo doms. 923 jny. (1947). — 3. Kommun i n. Södermanland,

Västmanl. 1. (past.adr. Kungsör; Arboga landsf.distr., Västmanl. v. doms. 828 inv. (1947). Medeltida kyrka med målningar i koret från 1400-t:s slut o. i långhuset från 1680-t. — 4. Kommun i s.v. Östergötland, Östergöt. 1. (past.adr. Ramfall); Kisa landsf.distr., Kinda o. Ydre doms. 1,129 inv. (1947). Medeltida kyrka, ombyggd 1674 till korskyrka. Rester av trävalv med målningar från omkr. 1450. — 5. Egendom i Långliems kommun, Älvsb. 1., två byggnader, av vilka den äldre (Torpa stenhus) uppfördes av riksrådet Arvid Knutsson Stenbock vid 1400-t:s slut som skydd mot danskarna. Omkr. 1550 tillkom trappornet i denna historiskt märkliga byggnad (se bild). Den andra huvudbyggnaden uppfördes under 1600-t:s andra hälft; ombyggdes 1809.

Torpe'd (av sp. *torpe'do*, darrocka), i vat-ten självgående plåtkonstruktion, innehållande sprängladdning, avsedd att göra hål i fartygs undervattensskropp; hålles automatiskt på önskat djup o. genom gyroskop på rak (ev. krökt) bana.

Torpedbåt, tidigare benämning på små torpedbestyckade krigsfartyg. Nutn. i stormaktsma-rinerna använd beteckning på små jagare; i Sve-rige infört som beteckning på motortorpedbåt. Torpedbåtsförstörare, eng. *destroyer*, dets. som jagare.

Torpeddepartement', avdelning av sv. ör-logsvärvs förvaltning, som handhar torped-materiel m. m.

Torpede'ra, träffa ett mål (fartyg) med torped. Torpedfartyg, med torped som huvudvapen bestyckat krigsfartyg; jagare, torpedbåtar, mo-tortorpedbåtar o. ubåtar.

Torped(flyg)plan, flygplan, utrustat med torped, som släppes i vattnet på låg höjd, varpå torpeden för egen maskin fortsätter mot målet. På automatiskt (obemannat) plan sker styrning o. torpedfallning per radio från fartyg el. annat flygplan.

Torpedkryssare, förr äv. *torpedka-ttonbåt*, tidigare beteckning på mindre, opansrat örlogsfartyg med relativt hög fart o. bestyckat med lätt artilleri o. torpeder. Num. benämning på förstörade jagare, vilkas egenska-per ställa dem i en mellanställning mellan kryssare o. jagare.

Torpedmästare av 1. el. 2. klass, civilmilitär befattningshavare vid flygvapnet med fan-junkares resp. sergeants tjänsteställning.

Torpednät, nät till skydd mot torpeder; an-vändes förr på större fartyg, nu i hamninlopp. Torpedutb, apparat för utskjutning av tor-peder med krut el. komprimerad luft. Indelas i däckstuber o. undervattensstuber. Däckstu-berna äro som regel sammanförda till större aggregat, dubbel- el. trippelutbär.

Tor'por (lat., domning, dvala, försläppning) betecknar en viss grad av okänslighet för psy-kisk o. fysisk påverkan. Adj.: *torp'id*.

Torpshammar, industriort i mell. Medelpad, Torps kommun. 242 inv. (1946). Trämasse-o. kartongfabrik, äg. *Torpshammars AB.*, jrund. 1874, aktiekap. 2,5 mill. kr. (1948). Dotterbolag till Svartviks AB. — Kraftverk, till-hörigt staten, igångsatt 1943, med Sveriges största maskinaggregat (effekt 56,000 kW).

Torquay [tå'ki], hamnstad i s.v. England, grevsk. Devonshire, vid Engelska kanalen.

47,000 inv. (1945). Mycket besökt bad- o. vinterkurort. Kalkstensexport.

de Torquemada [tårkemadd'a], Tomas (1420—98), spansk dorainikanermonic, beryktad storinkvisitor, gav inkvisitionen dess fruktansvärda organisation.

Torr, efter E. Torricelli uppkallad måttenhet för tryck = 1 mm kvicksilverpelare.

Torrdestillation o. pyrolysis, upphettning o. destillering utan lufttillträde. Ex. trädestillation, stadsgasberedning av stenkol.

Torridis, dets. som solrök.

Torrdocka, dets. som docka 1.

Torr'o (dell') Annunziata [anontsia'ta], stad i s. Italien, prov. Napoli, vid Neapelbukten. 72,900 inv. (1936).

Torr'o del Grec'o, stad i s. Italien, prov. Napoli, vid Vesuvius' fot. 58,000 inv. (1947).

Torrelement, galvaniskt element, där elektrolyten är indränkt i sågsåpan el. dyl. Jfr Element.

Torre'o'n, stad i mell. Mexiko, staten Coahuila. 77,000 inv. (1940).

Torres' sund, sund mellan Nya Guinea o. halvön York, n.ö. Australien. 185 km brett. Rikt på öar o. korallrev. Upptäcktes 1606 av spanske sjöfaren t. V. de Torres.

Torricelli [-tsjäll'i], Evangelista (1608—47), ital. fysiker o. matematiker, prof. i Florens 1643 som Galileis efterträdare. T. påvisade genom experiment med ett i ena ändan slutet, kvicksilvrefyllt glasrör, att de fenomen, som tidigare förklarats genom teorien om »horror vacui», bero på lufttrycket. Därmed var principen för kvicksilverbarometern klar.

Torrigiano [-dsja'nå], Pietro (1472—1522), ital. bildhuggare, huvudsakl. verksam i England, där han utförde Henrik VII:s o. hans gemåls gravvård i Westminster Abbey.

Torris, kolsyresnö, hoppressad till stycken. Användes inom kyltekniken. Jfr Koldioxid.

Torrlikriktare, gemensamt namn på seleno- o. kopparoxidullikriktare.

Torrlösa, kommun i v. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Svalöv); Röstänga landsf.distr., Rönneby, Onsif o. Harjagers doms. 1,291 inv. (10⁴⁷).

Torrmjolk el. mjölkpulver framställs genom att indunstad mjölk till torrhet, antingen på uppvärmda valsar i vakuum el. genom spraytorkning (se d. o.). Beståndsdelarna undergå därvid ingen genomgripande förändring. Är i lämplig förpackning nästan obegränsat hållbar o. kan, sed. den uttröts med vatten, delvis ersätta färsk mjölk till matlagning; mindre smaklig att dricka.

Torrnålsradering cl. kallnålsradering betecknar det grafiska förfarandet, då bilden på plåten åstadkommit med en vass nål, ej genom gravstichel cl. etsning. Den anv. ofta vid komplettering av en etsning i fråga om finare detaljer, lufttoner etc.

Torrsim, simövningar på land för nybörjare.

Torrskog, kommun i n. Dalsland, Älvsb. !; Bengtsfors landsf.distr., Tössbo o. Vedbo doms. 1,185 inv. (1947).

Torrspit, spirit el. annan brännbar vätska, ex. cyklohexanol, som erhållit fast konsistens genom tillsats av tvål, nitro- el. acetylcellulosa. Anv. i likhet med metatabletter (jfr Metaldehyd) som bränsle för tillfälligt bruk.

Torrstenar, kvartsrika el. »sur» järnmalm, vilka vid uppsättningen på masugnen måste blandas med kalksten.

Torrsubstans, den del av fuktiga ämnen som återstår, sed. vattnet avlägsnats, vanl. genom upphettning till 100—130°.

Torröta, vanlig benämning för en i använt barrvirke, särsk. byggnadsvirke av tall, förekommande röta, som är sprickig o. spröd o. lätt kan söndersmulas. Torde i de flesta fall ha försakats av mögeltickan *Polytoms vapora'rius*.

Torsburgen, fornborg på Gotland, Kråklingsbo kommun, med 5—7 m hög o. 4—5 m bred mur av kalksten.

Torsby. r. Kommun i s. Bohuslän, Göteborg. 1. (past.adr. Harestad); Kungälv's landsf.distr., Inlands doms. 1,279 inv. (1947). — 2. Munieipalsanhäile i mell. Värmland, Fryksåde kommun. 1,122 inv. (1947). Länslasarett. Samrealskola.

Torsdag, fsv. porsdagher, veckans femte dag, uppkallad efter Tor. Dagens lat. namn är *Jovis dies*, (planeten) Jupiters dag.

Torshälla, stad i n.v. Södermanland, Södermani. 1., 3 km från Eskilstunaans utlopp i Mälaren, Livgedingets doms., Västerrekarne landsf.distr. 2,536 inv. (1948). Kyrka från äldre medeltiden, rådhus i trä från 1833. Järn- o. stålindustri. Ts. äldsta kända stadsrättigheter äro från 1317. Stadsvapen, se bild. — Namnet [*Thorsharum* 1252, *Thorsherghi* 1296] innehåller gen. av gudanamnet *Tor o. harg* (hårge), 'stenhop, offerställe'.

Torshälla landskommun i n. Södermanland, Södermani. 1.; Västerrekarne landsf.distr., Livgedingets doms. 2,570 inv. (1947).

Torshälla'n, dets. som Eskilstuna'n.

Torsio'n, vridning, »snoning», av en långsträckt kropp (tråd, band, stav) kring dess längdriktning. Härvid uppträda elastiska krafter, torsionskrafter, i materialet, vilka sträva att återföra detsamma i dess ursprungliga form. Denna tråders o. tunna metallbands torsionselasticitet utnyttjas i momentmätare (s. k. torsionsväg) på en mängd mätinstrument, såsom elektrometrar o. galvanometrar.

Torsionspendel, en omkring en fri axel (se d. o.) roterande massa, som en fjäder el. dyl. strävar att föra till ett visst jämviktsläge, så att rotationen blir pendlande, dvs. ändrar riktning gång på gång efter bestämd tid. Jfr Pendel.

Torsk, (*Sa'dus cal-lar'ias*, till 15 m lång, grå till silvervit, svartfläckig torskfisk; alla våra kuster, n. Atlanten

O. N. Ishavet. Ätcs färsk o. som kabeljö, klippfisk, luftfisk. — Med. Svampsjukdom hos flaskbarn, visande sig i vita, segt fastsittande beläggningar på munslimhinnan. Barnen ha ont i munnen o. svårt att suga.

Torskfiskar, *Ga'didae*, familj bland de mjukfeniga benfiskarna, innefattande omkr. 120 arter, företrädesvis i nordligare hav. Rovfiskar. Flera äro mycket viktiga matfiskar. Hit höra bl. a. torsk, kolja, vifling, gräsej, kummel, långa, lake o. brosme.

Torskinge, kommun i v. Småland. Jönk. 1.; (past.adr. Forsheda); Reftele landsf.distr., Östbo o. Västbo doms. 528 inv. (1947).

Torsklevertran, dets. som fiskleverolja.

Torslanda, kommun i s. Bohuslän, Göteborg. 1. Hisings landsf.distr., Askims, Hisings o. Sævedals doms. 582 inv. (1947). — Land- o. sjöflygplats, anlagd 1923, övertogs av Staten 1942.

Torslunda, kommun på mell. Öland, Kalm. 1. (past.adr. Ölands Skogsbj); Mörbv-långa landsf.distr., Ölands doms. 1,796 inv. (1947). I T. har påträffats ett antal reliefpräddad bronsplåtar från folkvandringstiden med sagomotiv (bl. a. Beowulf; ex. se bild).

Torsmånad, det gamla sv. namnet på januari. Tor'so, it., människokroppens bål, stympad staty (utan huvud el. lemmar).

Torsslow, Olof Ulrik (1801—81), skådespelare, anställd vid Kungl. teatern 1819—33; ledde 1846—54 Mindre teatern, chef för Kungl. teatern 1856—61. Berömd karaktärs-skådespelare. — T:s hustru, Sara Fredrika T., f. Strömstedt (1795—1859), var en av sin tids främsta tolkare av klassiska komedroller.

Torstenson, Lennart, greve av Or-tala (1603—51), fältherre, riksråd (1641), deltog under Trettioåriga kriget med utmärkelse i striderna vid Breitenfeld 1631, Lech 1631, Wittstock 1636 o. Chemnitz 1639 samt erhöll efter Johan Baners död överbefäl i Tyskland 1641 o. inledde därmed en rad av lysande segrar för de sv. vapnen, bl. a. vid Breitenfeld (25/10 1642) o. Jankov (9/3 1645). T. var en av samtidens största fältherrar, särsk. framstående i belägringskriget, o. lyckades genom sina snabba o. ofta låtsade rörelser vilseleda fienden, trots att han själv på grund av giktmarör stundom måste bäras på bår. Generalguvernör i Västergötland m. fl. landskap 1648—51.

Torsten Vikingsson, norsk hövding, fader till huvudpersonen i »Frithiofs saga», Fritjof den djärve.

Torstuna, kommun i s.v. Uppland, Västmanl. 1. (past.adr. Torstunaby); Hedby landsf.distr., Västmanl. ö. doms. 1,049 inv. (1947).

Torstuna härad, Västmanl. 1., omfattar 4 kommuner: Härnevi, Torstuna, Österunda o. Vittinge. 4,555 inv. (1947). Västmanlands ö. domsaga.

Torsvi, kommun i s. Uppland, Upps. 1. (past.adr. Veckholm); Häbo landsf.distr., Upps. l.s. dom. 165 inv. (1947). Senmedeltida kyrka.

Torsåker. 1. Kommun i s.v. Gästrikland, Gävle. 1.; Torsåkers landsf.distr., Gästriklands v. doms. 4,054 inv. (1947). — 2. Kommun i ö. Södermanland, Södermanl. 1. (past.adr. Eåstringe); Trosa landsf.distr., Nyköpings doms. 300 inv. (1947). — 3. Kommun i s. Ångermanland, Västernorr. 1. (past.adr. Prästmon); Nylands landsf.distr., Ångermanl. mell. doms. 1,058 inv. (1947). — 4. Gods i Hammarby kommun, Uppland, känt sedan 1348. Nuv. huvudbyggnaden uppfördes på 1870-t.

Torsång, kommun i s. Dalarna, Kopparb. 1. (past.adr. Örnäs); Stora Tuna landsf.distr., Falu doms. 1,103 inv. (1947). Kyrka från slutet av 1300-t. Klockstapel.

Torsås, kommun i s.ö. Småland, Kalm. 1.; Torsås landsf.distr., S. Møre doms. 4,445 inv. (1947), därav i Torsås municipalsamhälle 634. Samrealskola.

Torso (V l k s a l a), kommun i n. Västergötland, Skarab. 1.; Hasslerörs landsf.distr., Vadsbo doms. 1,015 inv. (1947).

Torson, ö i Väneren. Torso kommun. 60 kvkm. T:s v. del kallas Fågelön.

Tortera (av lat. *torque're*, vrida), grymt pina; underkasta någon pinligt förhör (i avsikt att framkasta beaktelse el. vittnesmål). Jfr Tortyr.

Torto'sa, befäst stad i n.ö. Spanien (Katalonien), prov. Tarragona, vid Ebro. 38,000 inv. (1940). Gotisk domkyrka. Observatorium. Marmorbrott.

Tortuna, kommun i s.ö. Västmanland, Väst-

manl. 1.; Västerås landsf.distr., Västmanl. mell. doms. 615 inv. (1947).

Tortyr, pinande av någon, vanl. för att framkänna beaktelse el. upplysningar. Förekom i äldre tid i stor utsträckning o. utvecklades med otrolig uppfinningsrikedom av inkvisitionen. Tortyr avskaffades i Sverige fullständigt först 1868. Under Andra världskriget användes tortyr i största omfattning av nazisterna o. japanerna i koncentrationslägren o. äv. mot krigsfångar.

To'ula, Torulopsis, ett släkte jästliknande svampar, som fortplantas medelst konidier men sakna sporer (tillhöra därför de s. k. ofullständiga svamparna, *Ficngi imperfecti*). Endast vissa arter framkalla jästning. T. utödlas numera i stor skala i utjäst sulfutlit, försatt med ammoniumsalter, o. användes på grund av sin rikedom på äggvita som kraftfoder (foderjäst). Innehåller även andra värdefulla ämnen, ss. biotin o. vitamin B. Då äggvitan uppbyggs av de från ved härrörande organiska beståndsdelarna i sulfutliten (samt av kväve från oorganiska salter), har den torkade torulajästen populärt kallats »träbiff».

Torulf, Ernst (1872—1936), arkitekt. Bl. arb. Högsolan, Naturhist. museet o. Centralposthuset i Göteborg.

Torun [tår'onj'], ty. Thörn, stad i vojvodskapet Bydgoszcz, n. Polen, vid Weichsel. 69,000 inv. (1939). Järnverk o. maskinindustri. Alderdomlig karaktär med flera medeltida byggnader; monument över Copernicus, som föddes i T. 1473. T. grundades av Tyska orden 1232, tillhörde Polen 1454—1793 o. Preussen 1793—1919 (med undantag av 1807—13). Var 1939^45 införlivat med Tyskland.

Torup, kommun i mell. Halland, Hall. 1.; Oskarströms landsf.distr., Hall. s. doms. 2,348 inv. (1947).

Torup, gods 1. Bara kommun, Malmö. 1. Slottet (se bild) uppfördes vid mitten av 1500-t. av en medl. av ätten Sparre o. ägdes 1647—60 av Corfitz Ulfeld. Tillhörde 1812—1941 ätten Coyet.

Torv, jordart, bestående av växtrester, som mer el. mindre fullständigt förmultnat utan lufttillträde, vanl. under vatten. Förekommer i många olika sorter, betingade dels av de växter, som givit upphov till den, dels av den olika långt framskridna förmultningsprocessen. Ju fullständigare denna framskridit, desto mörkare o. tätare brukar torven vara. Alltefter det sätt, varpå torven upptages o. urvattnas, skiljer man mellan stick- el. skårtorv, press-torv, älttorv, rörtorv osv. Torv har vidsträckt användning som bränsle ant. direkt efter torkning el. som torvpulver o. torvbriketter, framställda genom pressning, o. äv. i form av torvkol, torvkoks o. torvgas, erhållna genom upphettning i ugnar el. retortor. Av torvkoks utvinnes äv. flytande motorbränsle. Torv av vitmossa användes i form av torvströ o. torvmull som strömedel i ladugårdar o. som värmeisolerande fyllnad i väggar o. dyl. Jfr Mosse.

Torvfår, O'vis aries palusfris, Europas äldsta tamfår. Kämt från påbyggnaderna o. de danska kjøkkenmøddingarna. Små o. spensligt byggda. Hornen påminna om getternas. Torviscosa, stad i Italien, nära Adriatiska havet, med stora viskoscocellulosafabriker. Hette före 1937 Torre di Iyini.

Torvmosse, dets. som mosse.

Torvspets, liten tamhund från Europas stenålderslämningar, äv. sv.; anses vara stamform för nutidens spetsar, pinchrar o. terrier.

Torvpartiet [tår'i-], ett omkr. 1680 i England bildat polit. parti, som urspr. i motsats till whigpartiet förfäktade kronans ärvda privilegier o. motsatte sig dissenters' krav på religionsfrihet. Partibeteckningarna, som tidigast användes i förklänande betydelse, utbyttes under 1800-t. mot konservativa o. liberala. Jfr Storbritannien, *Historia*.

Torö, kommun i ö. Södermanland, Sthlms l.; Sorunda landsf.distr., Södertörns doms. 492 inv. (1947).

Tosca [tåss'ka], opera med musik av G. Puccini till libretto av Illica o. Giacosa (efter Sardous drama T.); uppf. i Sthlm i:a ggn 1904.

Tosca na [tåsk'a-], landskap i mell. Italien, omfattande prov. Apucnia, Arezzo, Firenze, Grosseto, Livorno, Lucca, Pisa, Pistoia o. Siena. 32,95 kvkm, 3,089,000 inv. (1943). Spannmål, frukt (Arnodelen), vin (Chiantibergen), marmor (Carrara), järn (Elba), stråhattar. — *Hist. T.* beboddes i forntiden av etruskerna, erövrades av Rom 351 f.Kr.; efter dettas fall tillhörde T. efter hand flera folk, förenades på 800-t. med Karl den stores rike o. styrdes av hertigar o. markgrevar till 1000-t. Då markgrevinna Matilda (1046—1115) testamenterade T. till påven, uppstod strid mellan denne o. kejsaren, varunder T. sönderföll i flera småstater: Florens, Pisa, Siena m. fl. Titeln storhertig av T. tillföll 1569 ätten Medici, 1737 tysk-rom. kejsaren Frans Stefan. Erövrat av Napoleon ombildades T. 1800 till konungariket Etrurien men införlivades 1808 med Frankrike. Åter storhertigdöme 1814 uppgick T. 1860 i konungariket Sardinien o. 1861 med detta i Italien.

ToscaneH'a, dets. som Tuscania.

Toscani'ni, Arturo, f. 1867, ital. dirigent, en av samtidens främsta. Dirigent vid La Scala-operan i Milano 1898—1908 o. 1920—29, vid Metropolitan i New York 1908—15, vid New Yorks filharmoniska symfoniorkester 1926—36; från 1937 vid National Broadcasting Company's symfoniorkester; gästdirigent vid festspele i Bayreuth 1930—31 o. i Salzburg 1934—35 samt vid ett flertal europ. orkestrar, bl. a. Konsertfören. i Sthlm 1935 o. 1934.

Tosell'1, Enrico (1883—1926), ital. musiker, 1907—12 g. m. exkonprinsessan Lovisa av Sachsen; skrev populära musikstycken (*Serenata* m. fl.).

Tosjö, dets. som Tåssjö.

Toska'nsk el. tusk'isk kolonn kännetecknas av delvis dorisk karaktär med vanl. glatt, rakt el. nedåt svällande skaft o. enkel, profilerad bas. Den användes av etruskerna o. övertogs av romarna o. beskrives av Vitruvius. Under renässansen uppträdde den i flera variationer.

Tosk'er, högväxt mörklätt folk av dinarisk ras, som bebod s. Albanien. Till dialekt o. kultur skilja de sig från geger (se d. o.).

Tossene, kommun i mell. Bohuslän, Göteborg l.; Sotenäs landsf.distr., Sunnervikens doms. 4,345 inv. (1947). därav i Tossene församling 2,085, varav i Bovallstrands municipalsamhälle 531 o. i Hunnebostrands församling 2,260, varav i Ulebergshamns municipalsamhälle 310 o. i Hunnebostrands municipalsamhälle 1,578.

Tostared, kommun i s.v. Västergötland,

Älvsb. 1. (past.adr. Björketorp); Horreds landsf.distr., Marks doms. 335 inv. (1947).

Tostarp, dets. som Tåstarp.

Tosterup, 1. Kommun i s. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Glemmingebro); Iöderups landsf.distr., Ingelstads o. Järrestads doms. 328 inv. (1947). — 2. Egendom i T., 1. känd sedan 1300-t. Slottet från 1500-t. Åges sedan 1833 av grevl. ätten Ehrensward.

Tosterön, ö i Mälaren, n. om Strängnäs, skild från Södermanlands fastland genom ett 1 km brett sund.

Tosto [tåss'tå], it., musikterm: snabbt.

Tota'l, fr., fullständig.

Totalisa'tor, apparat för kontrollering av insatserna vid vadhållning under kapplöpning el. annan tävling. Vadhållning medelst totalisator, som 1898 förbjöds i Sverige, är sedan 1923 åter medgiven såtillvida, att K. M:t kan lämna förening el. annan sammanslutning för hästavelns befrämjande tillstånd att i sammanhang med offentliga kapplöpningar el. travtävlingar anordna dylik vadhållning med villkor, att vinsten av totalisatorn med av K. M:t bestämt skäligt avdrag för omkostnaderna skall inbetalas till statsverket för att användas till understöd av landets hästavel.

Totalism', jfr Ludvig Nordström.

Tota'liter, lat., fullständigt.

Totalite't, helhet.

Totalitä'r stat, dets. som autoritä'r stat (jfr Autoritär).

Totemism' [tå-] (av *totem*, ett indianskt ord av skiftande betydelse: »familj», »sköldemärke», »skyddsherre» osv.), primitiv social-religiös föreställning, enl. vilken varje familj inom en stam anser sig besläktad med ett visst djur el. en viss växt, totem, som dyrkas som gudomlig stamfader för familjen.

Totempålar [ta'-], höga, skulpterade träpelare hos vissa indianstammar, vanligen föreställande ägarnas totemdjur. Jfr Totemism.

Totleben el. Todleben [tå't-], Frans Edvard Ivanovitj (1818—84), greve, rysk ingenjör, general, ledde årofullt befästandet o. försvaret av Sevastopol 1854—55 samt framtving turk. kapitulationen i Plevna 1877.

1. Tott, Axel Pedersen, d. 1446, danskt riksråd, hövitsman på Varbergs slott, fader till 9 söner (A x e l l s s ö n e r n a), som under senare delen av 1400-t. spelade en framstående polit. roll i Sverige.

2. Tott, Erik Axelsson, d. 1481, son till A. P. T., riksföreståndare, riksråd, utsågs vid Karl Knutssons avsättning 1457 jämte ärkebiskopen Jöns Bengtsson till riksföreståndare men avgick s. å. T. tillhörde äv. efter Kristian I:s störtande 1464 unionspartiet men närmade sig sedermera Karl Knutssons vänner o. nödgades som riksföreståndare (1466—67) främja dennes återkallande. Hövitsman i Viborg, anläggare av Nyslotts fäste (1475).

3. Tott, Ivar Axelsson, d. 1487, son till A. P. T., svenskt o. danskt riksråd, genom sitt giftermål med Karl Knutssons dotter Magdalena (1466) dennes anhängare, understödde vid svärfaderns död Sten Sture men övergick sedermera till dennes fiender. Gotland, där han förut härskat nästan som en självständig furste (1466—76), mottog han nu som län av konung Hans o. avstod 1487 helt från ön till Danmarks förmån.

4. Tott, Åke Henriksson (1598—1640), krigare, riksråd 1630, fältnärskalk 1631. T. var känd för sitt vilda lättnad; Gustav II Adolf kallade honom »snöplögen, som skall rödja väg för de andre». Dotterson till Erik XIV.

5. Tott, Klas Åkesson (1630—74), son till Å. H. T., greve, riksråd 1654, drott-

ning Kristinas synnerlige gunstling, tillhörde under Karl XI:s förmyndarregering det franskvänliga partiet.

Tottarp, kommun i s.v. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Lund); Arlövs landsf.distr., Torna o. Bara doms. 708 inv. (1947), därav i del av Äkarpas municipalsamhälle 316.

Tottonham [tåt'n'om], nordl. förstad till London, grevsk. Middlesex. 129,000 inv. (1947).

Tottie [tåt'fi], Henry William (1856—1913) teolog, prof. i Uppsala 1893; den siste biskopen i Kalmar stift (från 1900). Utgav arb. om Svedberg o. Spegel.

Touche [tosj] el. *tusch* (av fr. *toucher*, vidröra), urspr. tangent, anslaget vid piano-spelning; fanfar, hyllning från en orkester, bestående i att stråkarna instämma med slutackord i fanfaren el. slå mot instrumentens undersida; penselföring, färgpåläggning.

Toudouze [todo's], Edouard (1848—1907) fransk målare, utförde histor. motiv, illustrationer o. porträtt.

Tougouri [togo'ri]. 1. Territorium i s. Algeriet. 134,865 kvkm, 243,000 inv. (1936), därav mer än hälften jordbrukare. — 2. Huvudort i T. 1, i en oas med samma namn. 12,300 inv. (1936).

Toujours [tosjo'r, sv. uttal tosjo'r], fr., »alltid», gemytlig, munter.

Toul [to'l], befäst stad i n.ö. Frankrike, dep. Meurthe-et-Moselle, vid fl. Moselle, 13,300 inv. (1936). Textil- o. lerindustri. Vin- o. spannmålshandel. — T. var tysk riksstad till 1552; intogs av tyskarna 23 sept. 1870 o. under Andra världskr. 19 juni 1940.

Toulon [tolä'8], befäst hamnstad i s. Frankrike, dep. Var, vid Toulonviken av Medelhavet. 126,000 inv. (1946). Spannmåls- o. sydfrukthandel. Huvudstation för franska Medelhavsflottan; marinarsenal o. -sjukhus. — Huvuddelen av den franska flottan samlades efter vapenstillståndet mellan Frankrike o. Tyskland, juni 1940, i T. Då tyskarna n. nov. 1942 besatte den dåv. fria zonen av Frankrike, förblev T. ett franskt reservat mot att flottan samverkade med exel makterna. 27 nov. s.ä. besatte tyskarna T., varvid de flesta franska fartygen på order av amiral de Laborde sprängdes el. sänktes av sina egna besättningar. Ett fatalt man omkom härvid. Några ubåtar räddade sig till neutrala el. allierade hamnar. Vid de allierades invasion i s. Frankrike 1945 kapitulerade T. 29/8. Svårt bombat.

Toulouse [tolo's], huvudstad i dep. Haute-Garonne, s.v. Frankrike, vid fl. Garonne o. Canal du Midi. 264,000 inv. (9-17). Talrika kyrkor, bland vilka särskilt märkes den 5-skeppiga under 1000-t. grundade basilikan Saint-Sernin (interiör, se bild) med skulpturer, som haft stilbildande betydelse. Det imponerande stads- huset (le Capitole) från 1700-t. inrymmer en teater. Univ. (sed. 1230, 7,665 stud., 1946). Bibliotek, museer, observatorium. Järnvägsknut. Betyd. industri (tobak, papper, maskiner) o. handel.

— T., som var betydande redan under romartiden (*Tolosā*), var västgoternas huvudstad 419—507, självständigt grevskap 778—1271.

de Toulouse Lautrec [d' tolo's låtrækk'], Henri (1864—1901), fransk konstnär, skildrade i målningar o. litografier livet i Paris' nöjeslokaler, ofta med från karaktäristik. / *danslokalen* (se bild å nästa spalt). Äv. por-

trätt, affischer o. bokillustrationer. Mono-grafi av G. Jeddicka (1929, 2:a uppl. 1943).

Touquet-Pa- ris-Plage, Le [1° toka' pari' pla'sj], badort i n. Frankrike, dep. Pas-de-Calais, vid Engelska kanalen. 3,500 inv.

Touraine [torä'n], fordom landskap i v. mcll. Frankrike, kring fl. Loire, omfattande nuv. dep. Indre-et-Loire. Omkr. 7,000 kvkm.

Bördigt (»Frankrikes trädgård»). Huvudstad: Tours. — Hertigdöme 1356—1584.

Tourcoing [tork'a'8], stad i n.v. Frankrike, dep. Nord. 76,000 inv. (1946). Berömd textil-industri.

Tour de force [tor d' färs], fr., kraftprofr.

Tournai [torna'] el. Tournay, flaml. Doornik, stad i s.v. Belgien, prov. Hainaut, vid Schelde, 32,000 inv. (1946). Katedra-len (1100—1300-t.) är en av Belgiens märkligaste (se bild). Tysk-hallen från 1600-t. utnyttjas som mu-seum. Textilindustri. Erövrades av tyskarna efter ett förödande bombardemang 24/5 1940. Den första belgiska stad som befriades av de allierade (7/9 1944).

Tournedos [torn'dä], fr., snitsel av oxfilé. **de Tournefort** [torn'fä'r], Joseph Pitton (1656—1708), fransk botanik, läkare, en bland de mest ansedda av Linnés föregångare. Uppställde ett nytt växtsystem, grundat på blomhylllets beskaffenhet.

Tours [to'r], huvudstad i dep. Indre-et-Loire, v. mell. Frankrike (Touraine), vid fl. Loire. 80,000 inv. (1946). Katolsk ärkebiskop. Talrika byggnader från medeltiden o. renässansen. Endast ett romanskt torn återstår av den kända *Martinskyrkan*, grundad på 400-t., återupp-förd på 900—1200-t. Den gotiska katedralen påbörjades under 1200-t. o. kompletterades med en västfasad i flamboyant stil under 1400—1500-t. Biblioteket spoliades under Andra världskr. Betyd. industri (järn, kemikalier, siden, boktryckerier) o. handel, n. sept.—10 dec. 1870 säte för franska regeringen. Juni 1940 led T. omfattande materiella skador vid tyskarnas bombardemang.

Tourville [torvil't], Anne Hilarion de Cotentin (1642—1701), greve, fransk amiral, ledde under kriget 1688—97 en rad lysande sjötag mot engelsmän o. holländare.

Toussaint-Louverture [tosä'mä' lovär'tj], Pierre Dominique (1746—1803), neger-slav på Haiti, gjorde sig 1798 efter framgångs-rika resningar mot fransmän, spanjorer o. engels-män till herre över ön, där han införde en konstitutionell författning. Förrädiskt fångslad under förhandlingar 1802 dog T. som fänge i Frankrike.

Tovarisjtj [ta-], ry., kamrat; av bolsje- vikerna i Sovjetryssland infört tilltalsord.

Tove el. Tovelille (omkr. 1150—73). Valdemar den stores av Danmark älskarinna, som enl. folkvisornas berättelse av den svart-sjuka drottningen brändes till döds i bastun.

Towern [ta'ern], eng. The Tower. »Tor-net», Londons gamla fästning o. kungaborg, tidvis statsfängelse, påbörjad på 1070-t. Numera museum o. förvaringsplats för riksregalierna. Vakhåll-

ningen otnbcsörjes av knektar i i500-t:sdräkter (»beef-eaters», »oxköttätare», urspr. skämtsamt benämning på engelsmän i allmänhet). — Murnarna i n. delen av T. instörtade efter tyskt flygbombardemang nov. 1940.

Tovey [tavv'i], lord John, f. 1885, eng. sjö-militär, Admiral of the Fleet (1943), deltog i Skagerakslaget under Första världskr. vice amiral i Medelhavsflottan 1936, t.f. amiral o. överbefälh. för Home Fleet dec. 1940—mars 1943, därefter befälh. för marindistriktet Nore i England. Deltog i tyska slagskeppet Bismarcks sänkning juni 1941.

Towia'nski [távjan'ski], Andrzej (1799—1878), polsk mystiker o. författare, verksam 1841—49 i Frankrike, därefter i Schweiz. T. utövade stort inflytande på de polska politiska emigranterna i Frankrike. Jfr A. Mickiewicz.

Townshend [ta'ns'nd], Charles Vere Ferrers (1861—1924), britt, general, deltog i Sudanfälttågen 1883—85 o. 1896—98 samt i det Sydafrik. kriget 1899—1900. Under Första världskr. blev T. med sin här innesluten av turkarna i Kut-el-Amara; kapitulerade (28/4 1916).

Toxalbumi'ner (av grek. *toxiko'n*, gift, o. lat. *albu'men*, äggvita), giftiga äggviteämnen, som förekomma i växt- o. djurvärlden, ex. i vissa svampar o. frön. Jfr Toxiner.

Toxikologi' (av grek. *toxiko'n*, gift, o. *lo'gos*, lära), vetenskapen om giftiga ämnen o. deras verkan på människokroppen.

Toxiner (av grek. *toxiko'n*, gift), giftiga ämnen, som produceras av levande celler, särskilt bakterier. Den skada, som sjukdomsalstrande bakterier förorsaka i organismen, beror till stor del på toxiner. Kroppen bildar efter hand själv skyddssämnen, s. k. antitoxiner. Vid vissa sjukdomar användas i förväg bildade antitoxiner som läkemedel, ex. difteriserum.

Toxoplas'mos, sällsynt sjukdom, orsakad av parasit tillhörande släktet toxoplasma, angriper främst kvinnor o. barn, t. ex. nyio.Ma, som smittats genom modern. Sjukdomen kan leda till svåra hjärnskador o. blindhet.

Toyama, stad i Japan, på Honshus n.v. kust. 83,000 inv. (1935). Tillv. av läkemedel.

Toynebe [tájnb'i], Arnold, f. 1889, eng. historiker. Medl. av eng. fredsclegationen 1919—20, prof. i grek. i London 1919—24, studieledare vid »The royal institute of international affairs» sed. 1925. Redigerar sed. 1920 *A survey of international affairs* o. har bl. a. skrivit *A study of history* (6 bd, 1934—39).

Toyohashi [-hasji], stad i Japan, på Honshus sydkust. 141,000 inv. (1935).

T. R., förkortning för fr. *teUgraphie restant*, användes å telegram i betydelsen att detsamma skall av adressaten avhållas på telegrafexpeditionen i mottagningsorten. Motsvarar pöste restante för postförsändelser.

Traohylo'bium, trädsläkte (fam. *Leguminosae*), 3 arter (trop. Asien o. Afrika). Blad läderartade, parbladiga, blommor vita. *T. Hornemannia'num* o. *T. mossambicen'se* lämna östafrikansk el. sansibarkoppar.

Trade'dare (av eng. *trade* [tre'd], handel, sjö-handelsväg), fartyg, som ständigt går på samma linjer.

Trade mark [tre'd mak], eng., fabriksmärke. *Tradescantia*, örtsläkte (fam. *Commelinaceae*), 32 enhjärtbladiga arter (Amerika), de flesta med mer el. mindre krypande stammar, lilad ovala, saftiga, blommor små med 3 vita el. röda kronblad. *T. fluminerisis* (Brasilien), »den vandrande juden», grönbladig; ampelväxt.

Trades Unions Congress, X he [6^e tre'ds jo'nj'n käng'gress], förk. T.U.C., sammanslutning av de britt. fackföreningarna, tillkommit på 1860-t. 7.5 mill. medl. (1947).

Trade union [tre'd jo'nj'n], eng., fackförening. Trading in [tre'ding inn], eng., innebär att krigsmateriel tillhörande försvarsgrenarna åter släppas ut i handeln, varefter de enskilda företagen kunna köra med dem vad de vilja. — Metoden praktiserades i börj. av Andra världskr. av För. Stat. för att hjälpa England o. Frankrike med flygplansleveranser utan att amerik. staten som sådan uppträdde som säljare.

Traditio'n (av lat. *tra'dere*, överlämna), egentl. överlämnande; muntligt överlämnande från släkte till släkte av berättelser om händelser m. m.; hävd, plägsed; i jurid. bemärkelse överlämnande av sak till annans besittning. — Verb: tra'der'a. — Teol. Lärar o. utsagor, som muntligt fortplantats från apostlarnas dagar. Genom Tridentinska mötets beslut (1546) förklarades traditionen likvärdig med den Heliga skrift inom den katolska kyrkan.

Traditionalism', anslutning till el. starkt beroende av traditionen.

Traditionell' (av lat. *tra'dere*, överlämna), nedärvd, hävdvunnen.

Tra'ditorbatteri', en från eld framifrån undandragen befästning för artilleripjäser, från vilken terrängen åt sidorna kan flankerande beskjutas.

Trafal'gar [sp. uttal: -ga'r], udde i s.v. Spanien, prov. Cadix, bekant genom den eng. segern där över fransk-spanska flottan 21 okt. 1805, varvid amiral Nelson stupade. Minnet härav har hugfästas genom Nelsonmonumentet på Trafalgar Square i London.

Trafik' (fr. *trafic* av ital. *traffico*, handel), samfärdsel. — Trafika'b'e i, farbar.

Trafik-AB. Grängesberg-Oxelösund, Sthlm. Grundat 1896. Aktiekap. 178.5 mill. kr. (1948). Gruvdrift, järnvägs- o. rederirörelse. Äger bl. a. hälften av Luossavaara-KILIRunavaara AB. Verkst. dir. M. Waldenström (sed. 1930).

Trafikchef, tjänsteman vid järnväg el. spårväg, som har högsta ansvaret för trafikens upprätthållande. Vid Statens järnvägar o. vissa större privatbanor kallas motsvarande befattningshavare trafikdirektör.

Trafikfyr, anordning för ljussignaler på gata el. väg till trafikens ledning o. reglering.

Trafikförsäkring, försäkring å motorfordon, som dess ägare är skyldig taga för ersättande av viss skada i följd av trafik med fordonet. Närmare bestämmelser i lag 1929 m. senare ändringar.

Trafikinspektör', tjänsteman, som under trafikchefen (trafikdirektören) har befälet över trafikpersonalen inom en trafiksektion samt ordnar deras tjänstgöringsförhållanden.

Trafikkommissio'n, Statens, ämbetsverk, inrättat 1940 med uppgift att under K. M:t handha den under då rådande utomordentliga förhållanden erforderliga regleringen av landets trafikväsen, däri inbegripet trafiken mellan

utrikes orter med svenska fartyg. Lyder under folkhushållningsdep. o. består av ordf. o. 6 ledamöter. Instruktion av i/g 1940 med sen. ändr. Nuv. chef major E. G. Friseli.

Tragedi' (av grek. *tragodVa*, egentl. bock-sång) el. sorgespel, skådespel, som i allvarlig form framställer ett upphöjt ämne o. som grupperar sig kring en hjältinna, vars lidande o. i regel undergång skildras.

Tragédieenne [trasjedjänn'], fr., tragedi-skådespelerska.

Tragi'k, det tragiska (ex. i en människas öde). — Tragi'ker, tragisk skådespelare; sorgespelsförfattare.

Tragikomed'i, eg. benämning på en äldre tragediform, i vilken stämningen lättades av komiska inslag el. ett lyckligt slut; mera allmänt ett sorgslustigt händelseförlopp, diktat el. verkligt.

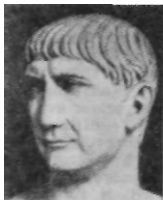
Tragiko'misk, sorgslustig.

Tragisk, allvarlig, upplyftande, av gripande storhet; som framkallar medlidande o. fruktan.

Tragopo'gon, örtsläkte (fam. *Compositae*). 40 arter (Europa, Asien, Afrika). Medelhöga. smbladiga, med grenad stam o. stora ensamma korgar i grenspetsarna. Blommor tunglika, vanl. gula. Frukt med långskaftad fjäderpensa. *T. porriflo'Hus*, havrerot, med purpuröda blommor, stundom odlad. *T. pratensis*, ängshavrerot. vanlig i ängsbakkar.

Trago'd, författare av tragedier.

Trajanus, Marcus Ulpius (53—117), rom. kejsare 98, adopterad av sin företrädare Nerva, förde flera krig mot dacerna (101—102, 104—107) o. mot parterna (114—117), varigenom Dacien o. Mesopotamien för en tid införlivades med Rom. riket; ägnade stor omsorg åt rikets inre styrelse. T:s regering var en ny blomstringstid för rom. kultur (»silveråldern»); ingen av kejsarna var mera älskad. Den till hans ära resta *Trajanus kolonnen* i Rom skildrar scener ur kriget mot dacerna.

Trajanusvallen, rester av en rom. befästningslinje i Dobruđa, s.ö. Rumänien, mellan städerna Cernavoda o. Constanța. Äv. namn på andra dylika i Rumänien o. Bessarabien.

Trakasse'ra (av fr.), besvära med krängel el. ledsamheter. — Subst.: trakasse'ri'.

Traké, beteckning för en kärltyp hos växterna. Trake'a (av grek. *tracheVa* av *trachy's*, skrovlig), luftstrupe.

Trakéer (av grek. *trache'i'a*, luftstrupe), andningsorgan hos på land levande leddjur såsom tusenfotingar, insekter, spindeldjur m. fl. De utgöras av ett system av fint förgrenade, inväddigt kitinbeklädda rör, vilka mynna i huden. I regel förekommer ett par trakébuskar med mynningar i varje segment. Ut- o. inandning sker genom kroppens sammandragning o. utvidgning.

Trakégälar, hos vissa i vatten levande insektlarver förekommande blad- el. buskformiga utskott från huden el. ändtarmen. Ett fint trakenät i dessa upptar syre ur vattnet.

Trake'i'd, beteckning för en kärltyp hos växterna.

Trakélungor, andningsorgan hos vissa spindlar, bestående av med det yttre kommunicerande håligheter med nedhängande lameller, genomdragna av talrika syreupptagande blodkärl.

Trakeotomi', operation, varigenom luftstrupen (*trake'a*) öppnas medelst ett snitt strax nedom struphuvudet. Genom ett i öppningen införd rör (kanyl) kan nu patienten, vid hinder

i struphuvudet, lättare andas. Företages speciellt vid stryppsjuke.

Trak'er, invånare i det forntida Traklen.

Trakien el. Tracien, s.ö. delen av Balkanhalvön, mellan Egeiska havet, Marmarasjön o. Svarta havet. — Rom. prov. 46 e.Kr. (*Thracia*); turk. från 1400-t. (*Rumuli*); erövrades av bulgarerna 1912—13, av grekerna 1922. N. delen tillhör Bulgarien, s.v. delen Grekland o. s.ö. delen Turkiet. 1941—44 höll Bulgarien den grek. delen besatt.

Träkorn [-kå'm] (av grek. *trachy's*, sträv), dets. som egyptisk ögoninf. lam mation.

Traktamente (av lat. *tracta're*, undfagna), förplägnad, ersättning för kost o. logi.

Traktamentsersättning, belopp, som jämte resekostnadsersättning utgår till person, som reser i statligt uppdrag. Varierar efter den traktamentsklass vederbörande tillhör enl. resereglementet.

Trakta't (av lat. *tracta'tus*, skrift), överenskommande med främmande makt; avhandling.

Traktathamnar el. fördragshamnna'r, kinesiska hamnar, som genom fördrag (det första i Nanking 1842) öppnades för utländska handelsfartyg. Avskaffades under 1930-t.

Trakte'ra (av lat.), undfagna; spela (musikinstrument).

Trakt'or (av lat. *tra'hc're*, draga), motor-driven dragvagn för lantbruksredskap, kanoner m. m.

Traktu'r (av lat. *tra'h're*, draga), spel- el. ventiltregleringen i orgeln.

Traktör', äldre ord för källarmästare, vårdshuvård, krögare. Jfr Traktera.

Traky't, yngre, effusiv, pyrofyrisk bergart av tämligen ljus färg, huvudsakligen bestående av kalifaltspat (sanidin) med något biotit, hornblände el. pyroxen.

Tralee [tre'li'] el. Traigh'le', huvudstad 1 grevsk. Kerry, s.ö. Eire, nära kusten. 10.300 inv. (1936). Utförsel av smör o. spannmål.

Trall, plan med hål, vanl. i botten av en båt som skydd mot fotvatten; äv. gallerlucka på fartygssäck.

Tralla, litet trehjuligt fordon på järnväg; användes av banpersonalen o. framföres genom handkraft el. trampning. Jfr Dressin.

Trall'es (Tra'la'is), forntida stad i Karien, s.v. Mindre Asien. Blomstrande handelscentrum under hellenistisk o. rom. tid. Betydande ruiner.

Trampfart (av eng. *tramp*, luffare) kallas i motsats till linjefart (reguljära turer mellan bestämda orter) sådan sjöfart, där resorna äro bestämda av tillgången på frakt.

Trampgräs, art av växtsläktet *Polygonum*. Trampoli'n (av it. *trampo'Wno*), fjädrande satsbräda; fast ställning för simhopp.

Trän, flytande djurfett. Det erhålles genom smältning av späck från sal, val, valross o. andra havsdäggdjur. Jfr Fiskleverolja.

Tranbär el. trä'njon, art av växtsläktet *Oxycoccus*.

Tranoe [tra'ns], eng., el. tråns, hänryckning; det spiritistiska mediets dvallika tillstånd.

1. Tranchell [-kall'], Carl (1849—1919), industriman, föregångsman inom sockerindustrin, skapare av Svenska Sockerfabriks-AB. 1907, dess chef till 1916.

2. Tranchell, Carl Fredrik, f. */5 1877, son till C. T., industriman, verkst. direktör i Svenska Sockerfabriks-AB. 1916—42.

Tranche'ra (av fr.), skära för steken vid en måltid.

Traneberg, stadsdel 1 Stockholm, Bromma församling, 9,295 inv. (1946). Tranebergssbron mellan T. o. Kungsholmen byggdes 1932—34 av betong. Fritt spann: 181 m.

Tranemo, kommun i s.ö. Västergötland.

Älvsb. 1.; Tranemo landsf.distr., Kinds o. Redvägs doms. 2,553 »nv. (1947).

Tranér, Johan Vindician (1770—1835), universitetsman, översättare av latinsk o. grek. poesi, bl. a. Ovidius o. Anakreon; efterbildade på latin Tegnér's »Nattvardsbarnen».

Tranki'l (av fr.), sorglös. — Trankili-t'e't, sorglöshet.

Trankil, kommun i s.v. Värmland, Värml. 1. (past.adr. Lennartsfors); Ärjängs landsf.distr., Nordmarks doms. 830 inv. (1947).

Tranor, *Gru'idae*, fam. av stora vadare, förekommande i alla världsdelar. Omkr. 30 arter. Hos oss blott grå tranan, *Grus grus*, vilken sällsynt träffas på myrar över hela landet, talrikast n. ut. Lever av växtämnen o. djur. Flyttar till n. Afrika.

Tranquillamente, *tran'quill'o*, it. musikterm: lugnt.

Träns-, lat., på andra sidan; bortom, över; ex. *transocean* (om fartyg som går mellan hamnar på ömse sidor om ett världshav).

Transaktio'n (av lat.), affärsavtal, uppgörelse.

Transalpi'nisk, belägen på andra sidan Alperna (från Italien räknat).

Transatlan'tic, *Rederi-A B.*, Göteborg. Gr. 1904, nytt bolag 1933. Aktiekap. 18 mill. kr. (1948). Verkst. dir. G. Carlsson (sed. 1914).

Transatlantisk, belägen på andra sidan Atlanten, som befär Atlanten (om fartyg).

Transcendens' [-sjänn-] (av lat.), överskridande av den sinnliga erfarenhetens gränser.

Transcendent' [-sjänn-] (av lat. *transcendere*, gå över), liggande bortom erfarenhetens gränser, översinnlig. Motsats: *immanent*. I matematiken en storhet el. egenskap hos en storhet, som ej kan bestämmas genom användning av ett ändligt antal algebraiska operationer. — *Transcendental*, från o. med Kant beteckning för undersökningar rörande de aprioriska förutsättningarna för erfarenhetens möjlighet. — *Transcendentalfilosofi* el. *kriticism*, Kants kunskapssteoretiska filosofi; undersöker frågan, huru kunskap är möjlig; fortsatt o. vidare utvecklad av Fichte, Schelling o. Hegel.

Transduk'tor, en reaktor (se d. o.), vars järnkärna magnetiseras med likström. Innehåller liksom transformatorn två lindningar men är utförd så, att likströmslindningen ej påverkas av växelströmmens magnetfält. Genom reglering av likströmmens styrka ändras induktansen o. därmed äv. växelströmmens styrka. Strömstyrkorna äro inom vissa gränser omvänt proportionella mot antalet lindningsvarv. Transduktorer användas i olika regleringsanordningar, t. ex. vid likriktare för automatisk laddning av ackumulatorer o. för vissa mätningssändamål, s. bestämning av höga strömstyrkor vid likström.

Transept', dets. som tvärskepp.

Transferering (av lat. *transferr'e*, överföra), valutateknisk överföring av tillgodohavanden från ett land till ett annat.

Transformator (av lat. *transforma're*, förvandla), apparat för att ändra spänningen hos växelström utan nämnvärda effektförluster. Består av två spolar av isolerad koppartråd, placerade nära intill varandra på en sluten järnkärna av tunna bleck (s. k. dynamoplåt). Anslutes den ena spolen (primärlindningen) till en växelspanning, så alstras genom induktion en växelspanning med samma frekvens i den andra spolen (sekundärlindningen). Förhållandet mel-

lan spänningarna är vid tomgång lika med förhållandet mellan antalet lindningsvarv i spolarna (jfr Omsättningsstal). Högsåpänd växelström kan därför medelst lämplig transformator förvandlas till lågsåpänd ström o. omvänt (jfr Elektrisk energioverföring). Verkningsgraden är hög, upp till 99 % vid stora transformatorer, men en mindre del av den tillförda energien omvandlas dock till värme. För att leda bort detta värme o. samtidigt få god isolation placeras transformatorer ofta i en låda fylld med mineralolja (transformatorolja). Hos vissa typer kan omsättningsstalet ändras genom stegvis in- el. urkoppling av några lindningsvarv. Kontinuerlig ändring av sekundärspänningen kan ernås genom förskjutning av Andningarna (skjut- o. vridtransformatorer). För anslutning av reläer o. mätinstrument vid höga spänningar el. strömstyrkor användas särskilda mättransformatorer. Jfr Högfrekvenstransformator.

Transformera (lat. *transforma're*), ombilda, omvandla; omvandla elektr. ström av hög spänning till sådan av låg spänning el. tvärtom.

Transfusio'n (av lat. *trans*, över, o. *fun'dere*, gjuta), överföring. Jfr Blodöverföring.

Transgressio'nsförädling, metod för växtförädling, varvid två sorter, som utmärkas av en gemensam god egenskap (ex. hög avkastning), korsas med varandra, för att avkomman efter urval skall giva en ny sort med samma egenskap i förstärkt grad. Jfr Växtförädling.

Transhimalaya, bergskedja i Centralasien (Tibet), n. om Himalaya, 7,000—8,000 m höga toppar. T. besöktes T 906—08 av S. Hedin.

Transira'niska banan, en 1938 färdig järnväg tvärsigenom Iran från Kaspiska havet till Persiska viken. Byggt av ett svenskt-danskt konsortium (»Kampsax»).

Transiti'vt (av lat.), säges ett verb vara, som utsäger en verksamhet, som är direkt riktad mot något föremål (objekt), ex. köpa, sätta, bedraga. Jfr Intransitivt.

Trans'ito el. tran's'it (av lat. *trans'ire*, gå igenom), genomförelse. — *Transitera*, föra varor genom ett land. — *Transitohandel*, varors transport genom ett land på väg från ett främmande land till ett annat. — *Transitupplag*, ett slag av tull-lager (se d. o.). — *Transitoväxel*, i Sverige befintlig växel, som är utställd i utlandet på utlandet o. betalbar i utlandet.

Transjorda'nien el. K e r a k, konungadöme, 1920—46 britt, mandatområde, i n.v. Arabien, mellan Palestina (Jordan, Döda havet) i v., Syrien i n., Irak i ö. o. Hedjas o. Nedjd samt Röda havet i s. Arealen beräknas till omkr. 90,000 kvkm med omkr. 400,000 inv., största delen muhammedaner, Huvudstad: Amman. Med undantag för en smal sträcka mellan Jordan o. Hedjasjärnvägenär T. ökenland. Stora, ännu ej bearbetade fosfatlager. T. avskildes från det britt. Palestinamandatet 1920. Abdullah ibn Hussein, vilken under Första världskr. stött engelsmännen i kampen mot turkarna, insattes som emir 1921. Genom ett fördrag 1946 erkände Storbritannien T. som självständigt kungadöme men säkrade sig rätten att förlägga trupper o. upprätta flygbaser i T. (Ett nytt fördrag av samma karaktär som det tidigare slöts 1948.) Abdullah, som 1945 anslöt T. till arabförbundet, har strävat att upprätta en av Palestina, Transjordanien o. Syrien bestående storarabisk stat. Under 1948 har Abdullah sakt vinna kontroll över det arabiska Palestina, vilket förorsakar en schism inom arabförbundet, som okt. 1948 upprättade en arabisk regering i Gasa. Denna står under ledning av muftin av Jerusalem.

Transkarpa'tiska förvaltningsområdet, v. Ukraina, på ö. Karpaternas sydsluttning. 12,656

kvkm, omkr. 1 mill. inv. (rutener). I n. bergigt, i s. slättland. Rikt på skog. Mineraltillgångar, bl. a. salt o. petroleum. T. bildades 1945 av Karpato-Ryssland vid dess införlivning med Ukraina. — Efter en lång period av politiskt förtryck fick området, då kallat Karpat o-Ukraina, 1918 provinsiell självstyrelse inom den tjeckoslovakiska staten. Sed. Tjeckoslovakien ockuperats av tyskarna 1939, erhöU Ungern området till 1945, då det avträdades till Sovjetunionen.

Transkauka'sien, den s. om Kaukasus' höjddakt liggande delen av Kaukasien. Utgjorde 1918—36 ett statsförbund inom SSSR, bestående av sovjetrepublikerna Armenien, Georgien, Aserbejdjan m. fl.

Transkriptio'n (av lat.), omskrivning av en text på annat alfabet. — Mus. Arrangemang för annat instrument än det, för vilket en komposition urspr. skrivits. — Verb: trānskrībē'ra.

Translatio'n (av lat.), förflyttning; överflyttning, överlåtelse; översättning. — Fys. T. el. p a r a l l e l l r ö r e l s e, förflyttning av en kropp utan vridning, så att dess olika punkter beskriva fullständigt lika o. parallella, räta el. krokliniga banor.

Transla'tor, lat., översättare, tjänsteman, som enligt särskild taxa verkställer översättningar av dokument åt allmänheten (translator publicus).

Transleitha'nien, förr den ungerska delen av österrik-ung. kejsardömet (ö. om Leitha).

Translitteratio'n (av latin), transkription av en text genom att återge bokstav för bokstav med tecken ur ett annat alfabet.

Translokatio'n (av lat. trāns, till andra sidan, o. loca're, förflytta), ortförändring, förflyttning.

Transmari'n (av lat.), på el. från andra sidan havet.

Transmissio'n (av lat.), överflyttande, överlåtelse, — Tekn. Anordning för överföring av rörelse från en motor till olika arbetsmaskiner. Härvid förmedlas rörelsen av en axel, som uppbär en rad bredflänsiga hjul, remskivor, över vilka spants remmar dels kring en remskiva på motorn o. dels kring remskivor på varje maskin. Förutom dylik s. k. re m t r a n s m i s s i o n användas även linor o. linhjul ävensom kugghjul, vilka gripa in i varandra o. förmedla rörelsen. För att vid sådana k u g g h j u l t r a n s m i s s i o n e r få en mera mjuk o. smidig förmedling förses kugghjulen ofta med fjädrande ekrar. — Även energioverföring i allmänhet mellan två platser, t. ex. via elnät. Jfr Nollskiva o. Kilrem.

Transmitfer (eng.), maskindriven telegrafapparat, som överför de i en iramljande pappersremsa perforerade telegraftecknen till climpulser.

Transmutatio'n (av lat.), omflyttning; förvandling av ett grundämne till ett annat (jfr Elementomvandling). — T r a n s m u t e'ra, omvandla.

Transpada'niska republiken, stat i n. Italien, n. om Po (Padus), upprättad 1796 av Bonaparte; omfattade österrik. Iyombardiet, uppgick 1797 i Cisalpinska republiken.

Transparang' (av fr.), målning på genomlysande material, avsedd att belysas bakifrån. Transparent' (av fr.), genomskinlig.

Transpiratio'n (av lat. trāns, genom, o. spirā're, andas). Bot. Ovanjordiska växtdelars avgivande av vatten i gasform antingen direkt genom hudcellernas väggar el. genom klyvöppningar o. barkporer. Transpirationen påskyndas av torr luft, värme och bläst. — Fysiol-Svettavsöndring.

Transpire'ra (av lat.), utdunsta, svettas. Transplantation' (av lat. transplantā're, omplantera, omflytta), operativt ingrepp, varig-

nom man överflyttar levande vävnad el. ett helt organ från en plats till en annan inom samma individ (autotransplantation) el. från en individ till en annan (homeotransplantation), någon gång från djur till människa (heterotransplantation).

Transpone'ra. Mus. Överflytta ett tonstycke till en annan tonart. — T r a n s p o n e'ra n d e i n s t r u m e n t kallas de instrument, för vilka den tonart noteras som C-dur, vilken motsvarar deras naturkasa, t. ex. trumpet, klarinetter o. horn.

Transponering el. transposition. El. tekn. Placering av jämsides gående el'edningar, så att de korsar varandra på jämna avstånd. Därigenom minskas den påverkan genom induktion, som annars lätt medför »överhörning» mell. olika telefonsamtal.

Transpo'rt (av fr.), forsling; frakt; förflyttning från en befattning till en annan av samma grad; överföring av summa till följande sida i räkenskapsbok; överlåtelse av check, växel etc. — T r a n s p o r t'a'b'e'l, flyttbar. — Verb: t r a n s p o r t'e'ra.

Transportflygplan kunna vara motor- el. glidplan. Transportkapaciteten av personal el. materiel är omkr. i—45 ton. Se bild sid. 497 n:o 1. o. 6.

Transportör (av lat. transportō're, förflytta). 1. Maskinell anordning för förflyttning av varor, ex. remtransportör, en ändlös löpande rem, på vilken varorna läggas. — 2. Sjöf. Vanl. kurseroskinlig, graderad skiva för utläggande av kurser o. bäringar på sjökort o. flygkartor.

Transpositio'n, dets. som transponering.

Transsuda't (av grek. trāns, genom, o. *u-da're, svettas), vätska, utträngd i en kroppshåla, utan att inflammation föreligger. Jfr Exsudat.

Transsylvanien, landskap i Rumänien. — Historia. Under romartiden en del av Dacien erövrades T. omkr. 1000 av ungrarna. På 1100-t. invandrade stora skaror av tyska kolonister (sachsare). Landet, som under ungersk överhöghet styrdes av egna vojevoder, gjorde sig 1527 självständigt men slöt sig 1687 till Habsburg o. förenades med Ungern 1699; storfurstendöme 1765. 1849 förklarades T. för österrikiskt kronland, men 1867 proklamerade dess lantdag unionen med Ungern. Avträdades till Rumänien efter Första världskr. Genom Wienskiljedomen (se d. o.) aug. 1940 delades T. mellan Rumänien o. Ungern men tillföll 1945 åter Rumänien.

Transstrand, kommun i v. Dalarna, Kopparb. l.; t.ima landst.distr., Näs o. Malungs doms. 1,860 inv. (1947).

Transsubstantiationsläran el. brödförvandlingsläran, den katolska åskådning enl. vilken nattvardselementens substans (ämne) genom prästens invigningsbön förvandlas till Kristi lekamen o. blod; antogs som kyrklig lära på 1,ateransynoden 1215.

Transume'ra (av lat.), göra utdrag ur ett dokument. — T r a n s u m'i', sådant utdrag.

Transura'ner, de grundämnena, som i periodiska systemet ha högre atomnummer än uran (92). Hittills äro 4 transuraner kända: neptunium (93), plutonium (94), americium (95) o. curium (96). Samtliga äro radioaktiva o. likna uran i till sina kemiska egenskaper, dock med gradvis ökad skillnad med stigande atomnummer. Högsta kända atomvikten är 242, som finnes hos isotoper av americium o. curium. Plutonium har spårats i naturliga radioaktiva mineral i en högsta koncentration av 0,01 nlg per 1,000 ton. Jfr Uranider.

Transvaal [eng. uital: trsēns'val], provins i Sydafrikanska unionen, mellan Vaal River o. I'impopo River, 286,053 kvkm, 3,3 mill. inv. (1936), varav 1/4 vita. Huvudstad: Pretoria.

Transversa'l, rät linie, som skär en figur.

En transversal, som är parallell med en sida i en triangel, delar de övriga i proportionella delar (transversalsatsen).

Transversell' säges en vågrörelse vara, om de svängande partiklarna föra sig vinkelrätt mot vågens rörelseriktning. Äv. elektromagnetiska vågor kallas transversella, emedan elektr. o. magnetiska fälten äro vinkelräta mot forplantningsriktningen. Jfr Longitudinell.

Tranum, kommun i n. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. N. Kedum); Jäckö landsf.distr., Kinnefjärdings, Kinne o. Källands doms. 301 inv. (1947).

Tranås. 1. Stad i n. Småland, Jönk. t.; Tranås landsf.distr., N. o. S. Vedbo doms. vid Svartån. 9,664 inv. (1948). Samrealskola. Handel, hantverk, industri. Vattenkuranstalt. Stadsrättigheter 1919. Stadsvapen, se bild. Namnet, som skrives *Tranuas* 1345, innehåller gen. av *trana* samt ds. — 2. Kommun i s.ö. Skåne, Kristianst. l. (past.adr. Skåne-Tranås); Tryde landsf.distr., Ingelstads o. Järrestads doms. 879 inv. (1947).

Tra'pa, örtsläkte (fam. *Hydrocaryaceae*, ansluten till fam. *Oenotheraceae*), 3 arter vattenväxter (Europa, Asien). *T. na'tans*, sjönöt, har en smal, mer än meterlång, nedsänkt stam med hårfint pardelade birötter o. en rosett av rutformiga flytblad med uppblåsta skåft. Nöt stor med 4 kraftiga tornar (se bild). Fordom utbredd till upp i Svealand; försvunnen från den sista svenska växtplatsen, sjön Immeln i n.ö. Skåne, sed 1916.

Tra'pani. 1. Ital. provins på v. Sicilien. 2,507 kvkm, 375,000 inv. (1936). — 2. Huvudort i T. i. 73,000 inv. (1947). Befäst hamn. Betyd, införsel av havssalt.

Trapets' (grek. *trapezion*). 1. Dets. som parallelltrapets. — 2. Gymnastikredskap, bestående av en tvärsång, fritt upphängd i två fäst. Trapetskapitä'l, ett i bysantinsk stil uppträdande kolonnkapital, vars sidor ha formen av nedåt avsmalnande trapetser. (Se bild.)

Trapezunt' el. Trebizond', turk. Tarābosan el. Trabzon', stad i n.ö. Turkiet, Mindre Asien, vid Svarta havet. 33,000 inv. (1940). Betyd, handel, ändpunkt för karavanväg från Iran. — Anlagt av grekerna (*Trapezus*); 1204 huvudstad i kejsardömet T.; sed. 1462 turkiskt.

Trap'per, eng., benämning på pälsjägare i Nordamerikas urskogar i äldre tid.

Trappfåglar, *Otidifor'mes*, underordning bland vadarna, innefattande ofast ganska stora hed- o. stäppfåglar, vilka löpa o. flyga väl. De flesta arter i Afrika. Till familjen trapppar, *Otididae*, hör stortrappen, *O'Hs tårda* (mer än meterlång), vilken förr häckade i Skåne.

Trappgavel, dekorativt utformad gavel med trappstegsliknande roste, vars muravsatser stundom äro försedda med tinnar. Förekommer särskilt i gotisk byggnadskonst. (Se bild.)

Trapphus, de delar av en byggnad, som inrymma trapporna.

Trappisforden, katolska kyrkans strängaste munkorden, en skäpt form av cisterciensorden, stiftad av Armand de Rancé 1663 o. uppkallad efter det franska

klostret I.a Trappe i Normandie. Medlemmarna äro förbjudna att tala o. få endast sysselsätta sig med asketiska andaktsövningar samt kroppsarbete. Härifrån utgöra dock de s. k. trappistpredikanterna, en 1851 stiftad gren, ett undantag. Äv. en kvinnlig gren finnes. F. n. omkr. 60 kloster.

Traryd, kommun i s.v. Småland, Kronob. l.; Markaryds landsf.distr., Suinerobo doms. 4,048 inv. (1947); därav i Strömsnäs bruks municipalsamhälle 1,477.

Tra'sea Pae'tus, d. 66 e.Kr., berömd representant för romersk adelsstolthet i dess reaktion mot de tidigare kejsarna. T., som ädragit sig Neros onåd, ändade själv sitt liv med stoiskt mod. Hans lika berömda gemål Arria förekom därvid på ett heroiskt sätt sin make.

Trasimenska sjön (it. *Lago di Trasimeno*, lat. *La'cus Trasume'nis*), mellersta Italiens största sjö, n.v. om Perugia. 259 m ö. h., 129 kvkm, största djup 8 m, med konstgjort avlopp till Tibern. Berömd genom det katastrofala nederlag, som romarna led 217 f.Kr. mot Hannibal. Denne, som förföljdes från n. av konsul Gajus Flaminius, hade anordnat ett bakhåll på sjöns n. bergiga strand.

Tras-os-Montes el. Tra-z-os-Montes [tros ogj må'«tiij] (port., »på andra sidan bergen»), landskap o. provins i n.ö. Portugal, n. och v. om fl. Douro. 10,700 kvkm, 502,000 inv. (1940). Portvinets hemland.

Trassel, avfall från bomullsväverier, bestående av tilltrasslat garn. Användes för putsning av maskindelar m. m.

Trasse'ra (it. *trassare*), utställa en växel. — Tra'ssa't, den person, på vilken en växel är utställd. — Tra'ssent', den person, som utställt en växel.

Trastar, *Tur'dus*, släkte bland trastfågla med talrika arter av tämligen stora, kraftiga tättingar från alla kontinenter. Hos oss 6 arter, varav snöskatan, tal- o. koltrasten äro de vanligaste.

Trastfåglar, *Tur'didae*, familj bland tättingarna, utbredd öfver nästan hela jorden. Livliga, insektätande, en del även frö- o. bärätande fåglar. I Sverige trastar, sten- o. busk-skvätta, rödstjart, näktergal, blå- o. rödhake, strömsrare m. fl.

Trasy'bulos, d. 389 f.Kr., atensk patriot, ledare av det demokratiska partiet i Aten, lyckades 403 f.Kr. befria staden från de av spartanerna insatta »trettio tyrannerna» o. återställde författningen.

Trätta (it., underförstått *cambiale*, växel), dragen (trasserad) växel.

Trattori'a, ital., världshus, restaurang.

Traugutt [tra'got], Romuäl (1826—64), polsk patriot, den siste diktatorn under polska resningen år 1863, avrättad av ryssarna i Warszawa.

Trauma (av grek. *trav'ma*, sår), genom yttre våld uppkommen skada; äv. skadligt inflytande i allm. (ex. »ljustrauuma», bländning). — Psykiskt trauma, häftig sorg, skräck osv.

Trauma'tisk (av grek. *trav'ma*, sår), förorsakad av slag, stötar osv.

von Traufmannsdorf, Maximilian (1584—1650), greve, österrik, diplomat, ledande minister från 1634, spelade vid fredsförhandlingarna i Osnabrück o. Munster (1645—48) en av de viktigaste rollerna.

Trav, arter av örtsläktena *Arabis* o. *Turritis*. Trav, hästens språngartade rörelse, vid vilken vänstra fram- o. högra bakbenet (el. högra fram- o. vänstra bakbenet) samtidigt lyftas från marken.

Travaj'båt (av fr. *travail*, arbete), arbetsbåt. Travancore [tra:v'nkä'r], furstestat i s.v. Indien, prov. Madras. 19,748 kvkm, 6.1 mill.

inv. (1941). Huvudstad: Trivandrum. Viktig hamnstad är Aleppi (ris, kokos- o. arekanötter).

Tra'vare, 1. Till ett rep fast ring, som omsluter o. glider uteder ett annat rep. — 2. Häst, som deltagar i travtävling.

Tra've [-fe], flod i n.v. Tyskland, genomflyter Iviibeck o. utfaller i Östersjön. 112 km. Kanal-förbindelse med Elbe.

Travée [trave'], fr., konstruktiv, regelbundet upprepad enhet i ett byggnadsverk, t. ex. brospänn, gördelbåge, takstol. Vanlig benämning på de partier i en medeltida kyrka, som begränsas av två gördelbågar.

Travellers' club [træfvv^l's klabb], förening i Stlm, bildad 1911 för att sammanföra personer, som vistats i utomeuropeiska länder.

Travemiinde [trafe-], stadsdel i Liibeck, n.v. Tyskland, vid Traves utlopp i Östersjön. Hamn. Havsbad.

Traven [træ'vön], B., pseudonym för en ökänd amerikansk el. möjligen tysk författare, som i sina äventyrsböcker o. radikala romaner skildrar den internationelle proletären med ironi o. realism: *The treasure of the Sierra Madre* (1927; Sierra Madres skatt, 1929, äv. filmat.), *The death ship* (1926; Döds skeppet, 1929).

Travers [trav'ær], Val de, dal i v. Schweiz, kant. Neuchâtel. Asfaltutvinning.

Travers' (av lat. *transversus*, vänd på tvären). 1. Tvårvall i skyttevärn för att begränsa verkan i sidled av i värdet kräverande artilleriprojektiler ävensom för att skydda mot längs efter bestrykande eld. — 2. Tekn. Balk, som kan förflyttas i tvärlä, nära taket i verkstad o. dyl. Längs balken löper en vagn (ofta telfer) med lyftblock, med vars hjälp tunga föremål kunna flyttas i båda riktingarna. Traverskran är en stor travers med balken utförd som järnkonstruktion o. motordrift för samtliga rörelser.

Traversflöjt, en överbiasande, 4—8 fots labialstämma i orgelns oktav, vars ton skall efterlikna flöjtens.

TraverWn (av lat. [*la'pis*] *HburWnus*), den porösa kalkstenen i det forna Tibur, numera Tivoli, nära Rom, vilken lämnat materialet till en mängd av Roms praktbyggnader.

Traveste'ra (av it.), skapa en löjlig vrångbild av en allvarlig dikt genom att tillfoga löjlga biomständigheter el. dyl. — Tra've sti', sådan vrångbild.

Travia'ta, I < a, ital. namnet på operan »Den vilseförda».

Trebb'ia, biflod fr. h. till Po. 95 km. Floden är hist. bekant genom Hannibals seger över romarna 218 f.Kr. o. genom en rysk-österik. seger över fransmännen 1799.

Trebell'i, Zelia (1838—92), tysk-fransk operasångerska (alt o. mezzosopran), uppträdde på Europas främsta scener, från 1862 i London. T. gästade Stlm årl. 1875—80.

Trecento [-tsjänn'tå], ital., 1300-talet. Tredje graden, övers, av eng. *third degree*, polisförhör under tortyrartade former.

Tredje man, utomstående person; var o. en som icke är part i ett visst avtal, ett visst rättsförhållande, en viss arbetskonflikt etc. men likväl kan beröras därav.

Tredje riket, namn på det nationalsocialistiska Tyskland såsom det tredje tyska riket i förh. till det tysk-romerska kejsardömet o. Höhenzollrarnas tyska rike. Namnet är hämtat från A. Moeller van den Brucks bok *Das dritte Reich* (1923).

Tredje statsmakten, stundom använd beteckning på tidningspressen.

Tredje ståndet (fr. *le tiers état*), tredje klassen, borgerskapet i den gamla franska riksdomen.

Tredskodom, i tvistemål sådan dom som meddelas, då part icke inställer sig vid rätte-

gångstillfället. Enl- nya rättegångsbalken kan t. meddelas i alla tvistemål, vari förlikning är tillåten, som såväl svaren som käranden. Det enda rättsmedlet mot t. är återvinning genom stämning till samma domstol inom en månad från den dag domen delgivits vederbörande.

Tredäckare, linjeskepp med kanoner i tre täkta våningar.

Treenighet (lat. *tri'nitas*), kristen troslära, utformad i Atanasianska trosbekännelsen efter Matt. 28: 19, 2 Kor. 13: 13, enl. vilken det gudomliga väsendet är ett enda, innefattande tre personer: Fadern, Sonen o. den Helige Ande.

Trofaldighetsafton, aftonen före trefaldighetsöndag (söndagen närmast efter pingst), då efter gammalt bruk i mell. o. n. Sverige heliga källor besöktes för tvgning o. vederkvickelse. I senare tid har denna sed utbytts mot folkföreltelser.

Trefassyste'm, system av tre växelströmmar med spänningen fasförskjutet 1/3 period i förhåll. till varandra. Framföras i ledningsnät med tre ledningar (faser) o. gemensam återledning (nolla), som dock slopas vid triangelkoppling. Spänningen mellan faserna (huvudspänningen) är $\sqrt{3}$ gånger större än mellan fas o. nolla. T. utgör det vanligaste växelströms-systemet. Jfr Stjärnkoppling o. Triangelkoppling.

Treffenberg, Curry (1825—97), ämbetsman, politiker, landshövding i Västernorrlands län 1873—80 o. i Kopparbergs 1880—92. T. gjorde sig ryktbar genom sitt undertryckande av den första stora arbetarstrejken i vårt land (Sundsvall 1879). Mångårig riksdagsman visade T. stor lidelsefullhet o. gick ofta egna vägar.

Trefot el. trip'o'd, urspr. en kittel. Mest bekant är pytiens (prästinans) trefot i Delfi. Användes under grekisk antik ofta som pris o. som skänk till gudarna. Den förekom äv. under den senare antiken o. under nyantiken som en rikt dekorerad möbel. (Se bild.)

Trefärgstryck, fotomekaniskt tryckförfarande för framställning av färgbilder. En blå, en gul o. en röd bild tryckas över varandra från klicheér, där föremålets färger uppdelats i resp. färgkomponenter.

Trehörna, kommun i v. Östergötland, Östergöt. l.; Ödeshögs landsf.distr., Folkungabygdens doms. 669 inv. (1947).

Trehörningsjö, kommun i n.ö. Ångermanland, Västernorr. l.; Björna landsf.distr., Ångermanl. n. doms. 1,680 inv. (1947).

von Treitschke [traj-], Heinrich (1834—96), tysk historieskrivare o. politiker, prof. i Berlin 1878 o. en av sin tids mest firade universitetslärare. Hans huvudarbete *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert* (5 bd, 1879—94) präglas starkt av förfs. preussiska sympatier o. anti-liberala synpunkter; det hade stor betydelse för den tyska nationalismens utveckling.

Trekanten, stationssamhälle i s.ö. Småland, I/jungby kommun. 632 invånare (1946).

Trekarlspolska, sv. folkdans, som dansas av 3 kavaljerer o. 6 damer. Melodien har 2 repriser om 8 takter vardera, den ena i dur, den andra i moll.

Trekejsarförbundet, vanlig beteckning för den samförstånds politik mellan Ryssland, Tyskland o. Österrike, som inleddes med ett sammanträffande mellan de tre ländernas monarker i Berlin 1872.

Trekejsarslaget, namn på slaget vid Austerlitz */c/ 1805.

Trekläng, ett akord uppbyggt av två terser. Durtreklängen har den undre tersen stor, den övre liten (c e g), motlirklängen den övre tersen stor o. den undre liten (c ess g). Två stora terser bilda en överstigande trekläng (c e g giss), två små en förminskad (c ess gess). Treklängens omväxlingar kallas sextackord (e g c) o. kvartsextackord (g c c/).

Tre kronor, tornet (kärnan) i Sthlms gamla slott; ofta äv. benämning på slottet som sådant. — Stor elektr. valskvarn å Håstholmen, Nacka kommun, vid inloppet till Sthlm. Tillhör Qvarn AB. Tre kronor, som numera äges av Kooperativa förbundet.

Trekropparsproblemet avser att matematiskt bestämma rörelsen hos tre himlakroppar, när dessa endast stå under inverkan av gravitationen. Problemet, som har grundläggande betydelse för studiet av vårt planetsystems framtida rörelser, är utomordentligt invecklat. Dess studium har dock riktat astronomen o. matematiken med betydelsefulla rön, särskilt för det enklare fallet, att den ena kroppen är liten i förhållande till de bägge andra (såsom i fallet månen, jorden, solen).

Trekungamötet, benämning på mötet i Malmö 1814 mellan Sveriges, Norges o. Danmarks konungar. Var ett uttryck för de tre ländernas eniga neutralitetspolitik under Första världskr.

Trelleborg, Sveriges sydligaste stad, i s. Skåne, Malmö l., vid Östersjön. 16,438 inv. (1948). Ångbåts- o. färjförbindelse med Tyskland (Sassnitz); godhamn. Betyd. industri (råsockerfabrik, gummifabrik, mek. verkstäder, kem. tekn. fabrik m. m.) o. sjöfart. Samrealskola. Länslasarett. Ebbe-museum. Kyrka från 1200-t., utbyggt till största delen av H. Zettervall 1881—83. — De äldsta uppgifterna om T. äro från slutet av 1000-t. 1619 förlorade det sina stadsrättigheter men åter fick dem 1867. Stadsvapen, se bild. Namnet T., som skrivs *Traleborg* 1285, *Thralaburgh* 1335, är ett vandringsnamn, som bl. a. bäres av den berömda fornborgen på Själland.

Trelleborg, borganläggning — antagligen ett härslager — på Själland, Danmark, nära Slagelse, från omkr. år 1000. Inom en jordvall hava upptäckts rester av sexton stora byggnader i reserivreskonstruktion.

Trelleborgs Gummifabriks AB., Trelleborg. Grundat 1905. Aktiekap. 8,4 mill. kr. (1948). Verkst. dir. H. Ståhlbrandt (sed. 1939).

Trelleborgs Ångkvarns AB., Trelleborg. Grundat 1896, bolag 1923. Aktiekap. 24 mill. kr. (1947). Dotterbolag till AB. Kvarnintressenter.

Trell's, ställning i form av ett fristående rustaket, till stöd för slingerväxter.

Trema, två punkter (••), som sättas över den ena av tvenne på varandra följande vokaler för att utmärka, att dessa skola uttalas var för sig.

Tremaktspakten, ett ²/₃, 1940 i Berlin mellan Tyskland, Italien o. Japan slutet fördrag, i vilket Japan tillerkände Tyskland o. Italien ledningen av Europas »nyordning», medan å andra sidan dessa båda stater å Japan överlämnade skapandet av en ny ordning i Östasien. Parterna överenskommo vidare att samarbeta o. förpliktade sig att ömsesidigt understödja varandra med alla sina polit., ekonom. o. militära resurser, om någon av dem skulle angripas av en makt, som icke redan var inblandad i det europ. kriget el. i den jap.-kines. konflikten. Till slut förklarade parterna, att

deras avtal på intet sätt berörde deras politiska förhållande till Sovjetryssland. Pakten avslöts på 10 år med möjlighet till förlängning. Till pakten anslö sig sedermera Ungern, Rumänien o. Slovakien (resp. ¹⁰/₁₁, ¹⁰/₁₁ o. ¹⁰/₁₁ 1940). Bulgarien o. Jugoslavien (resp. ²/₃ o. ²⁶/₃ 1941) samt Kroatien (¹⁰/₁₁, 1941).

Tremansting, förr benämning på sammanträde med häradsrätt, bestående av ordf. o. 3 nämndemän. Kallas num. ting med tremansnämnd o. förekommer i mindre brottmål.

Tremolando, tremolo o. it., »darrning», snabbt upprepande av samma ton. Förk. *trem.* Tre'mor, lat., darrning i vissa kroppsdelar. Symtom vid nervsjukdomar o. alkoholism.

Tremulant' (avlat. *tremulus*, darrande). 1. En förr vanlig inrättning i orglar för åstadkommande av en darrande ton. Bestod av en i luftkanalen anbragt klaff, som av instrummande luft försattes i dallring. — 2. *Språkvet.* Konsonant, som frambringas genom att tungspetsen el. tungspenen dallrar i luftströmmen från lungorna. Ex. uppsvenskt r.

Tremule'ra (av lat.), dallra (om sångton). Tremänning, benämning på de regementen under Karl XII:s krig, som utöver de vanliga indelta regementena uppsattes genom att tre rote- el. rusthållare anskaffade en karl o. de senare dessutom en häst. — Tremänning betyder äv. i vissa trakter syssling.

Trench coat [tränts'kjå't], eng., egentl. skyttegravsrock under Första världskr. (eng. *trench*, skyttegrav); impregnerad regnrock med skärp, axelklaffar o. dubbelt axelparti.

Trenein [tren'tsjin], ty. Trentschi'n, stad i Tjeckoslovakien, Slovakien, vid fl. Váh. 12,000 inv. Piaristkloster. Burguin. I närh. kurorten Teplitz med svavelkällor. Före 1919 ungerskt.

von der Trenok, Friedrich (1726—94), frih., österrik. militär, förde ett äventyrligt liv o. hölls av Fredrik II av Preussen flera år i hårt fängelse. (T. påstod sig ha älskat dennes syster, prinsessan Amalia.) Ävträttad under skräckväldet under sin vistelse i Paris. T. utgav en mycket läst men ganska opålitlig självbiografi (4 bd, 1786; sv. övers. 1789—90; ny sv. övers. 1926 i sammandrag: *En äventyraryre*).

Trengganu, stat. i Malajiska federationen på s.ö. Malacka. 13,080 kvkm, 211,000 inv. (1941). Ockuperat av Japan 1942—45.

Tre'nos el. Trenodi'a, grek., klagosång vid likbegängelser i det forna Grekland.

Trent, flod i mell. England, från Staffordshire till Nordsjön, där den med fl. Ouse bildar mynningsviken Humber. Längd 240 km. Rikt förgrenat kanalsystem (Grand Trunk-kanalen viktigast).

Trentaffären, folkrättslig konflikt under Nordamerik. inbördeskriget, 8 nov. 1861 hejjade en amerik. kryssare den britt. ångaren Trent, varefter två sändebud från sydstaterna, J. M. Mason o. J. Slidell, anhöllös o. fördes till Boston. England o. äv. andra neutrala stater protesterade o. tvisten höll på att leda till krig mellan England o. nordstaterna men bilades genom sändebudens frigivande jan. 1862.

Trente et quarante [tra'nt e kara't'], fr., »trettio och fyrtio», ett 1 spelbanker vanligt hasardspel.

Trente-un [trane'011*'] (av fr.), »trettioett», kortspel med 31 som fördelaktigaste poängtal.

Trenti'no, den före 1919 österrikiska, av italienare bebyggda delen av Sydtyrolen, bildar nu ital. landskapet Venezia Tridentina (se d. o.).

Trent'ito, ital. namnet på Trient.

Trenton [trenn'tOn], huvudstad i New Jersey, n.ö. För. Stat., vid fl. Delaware. 125,000 inv. (1940). Keramik, järnindustri.

Treoni'n, /3-oxi- <*-aniinosinörsyra, en aminosyra, som ingår i många äggviteämnen.

Trep'a'n (av grek. *trypanon*, borrh), cylinderformad borrh; användes vid trepanation.

Trepanation (av lat. *terebratio*, borrhning), operativt ingrepp, varigenom man borttar ben mot en hålighet, särsk. hjärnskålen. Verb: trepanera. — T. praktiserades redan under stenåldern o. förekommer alltjämt hos vissa naturfolk.

Trepang', till födoämne använda stora torkade sjögurkor; beredas huvudsakl. i Australien o. ätas mest i Kina.

Trepass (av lat. *tres*, tre, o. *pan'dere*, öppna), klöverbladliknande figur, som i enkel el. sammansatt form förekommer i muhammedansk, gotisk o. indisk byggnadskonst. — Trepassbåge, dets. som klöverbladsbåge.

i. Tre'pov, Dmitrij Fjodorovitj (1855—1906), rysk statsman, general, blev 1906 generalguvernör över Petersburg, undertryckte med kraft de utbrutna arbetaroroligheterna.

2. Tre'pov, Aleksandr Fjodorovitj (1862—1928), broder till D. F. T., rysk politiker, konsejlpresident 1916—17, sökte som sådan uppnå samveikan med riksduman.

Treriksroset, gränsmärke, där Sveriges, Norges o. Finlands gränser mötas.

Tre Rosor, ett i senare tid efter vapenmärket givet namn åt en gammal sv. adlig ätt. 1. Ture Jönsson, d. 1532, riksråd, rikshövstmästare, underkastade sig 1520 Kristian II men övergick under Gustav Vasas befrielsekrig till denne. En brytning inträdde dock på grund av konungens kyrkopolitik. Sedan ett av T. 1529 inlett uppror (»Västgötherrarnas uppror») kvävts, måste han s. å. lämna landet o. anslöt sig på nytt till Kristian II, i vars tjänst han omkom. — 2. Johan Turesson, d. 1556, som till T. J. T., riksråd, en av Gustav Vasas trognaste o. mest framstående medhjälpare, tog en verksam del i kuvandet av Grevefejden o. Dackeupproret. G. m. Kristina Gyllenstierna 1 hennes 2:a äktenskap.

Treschow [tres'kåv], Nils (1751—1833), norsk filosof, 1812 prof. i Kristiania; anses som Nordens förste empiriske psykolog. Bl. arb.: *Gives der noget begreb eller nogen idé om enslige ting?* (1810).

Tres fa'ciunt colle'gium, lat., »tre bildade ett kollegium», uttryck från den romerska rätten, som urspr. betyder att det fordras 3 personer för att bilda en förening med juridisk kapacitet.

Tress, eng., fläta av silver-, guld- el. silketråd. Tretjakov'ska galleriet, tavelgalleri i Moskva, grundat av den ryske köpmannen Pavel Tretjakov (1832—98) o. hans broder Sergej T. Galleriet skänktes 1892 till Moskva o. intager en rangplats bland Europas museer.

AB. Tretorn, Hälsingborg. Grund. 1906 under namn av Ryska Gummifabriks AB., nuv. namn sed. 1934. Aktiekap. 12,478,800 kr. (1947). Tillv. av galoscher o. andra gummivaror. Verkst. dir. H. Dunker.

Trettionio artiklarna, eng. kyrkans bekännelseskraft, antagen på synoden i London 1562, ansluter sig i läran till Calvin (ehuru försiktigt avfattad i fråga om predestinationen).

Trettio tyrannerna, en i Aten efter den spartanska befälhavaren Lysandros' seger över atenarna (404 f.Kr.) insatt styrelse, förde ett brutalt skräckvälde men störtades redan följ. år av Trasybulos, som återställde den demokratiska författningen.

Trettioåriga kriget utbröt 1618, närmast med anledning av de protestantiska böhmarnas resning mot sin ärkekatolske härskare, habsburgaren Ferdinand (II) (»fönsterutkastningen» i Prag 2⁵/₅ s. å.), o. slöts genom Westfaliska

freden 1648. Under dess första skede, det böhmisk-pfalziska kriget (1618—22), besegrades Böhmens nye konung Fredrik av Pfalz i slaget på Vita berget vid Prag 1620, varefter den evangeliska unionen, vars ledare Fredrik varit, under trycket av militära motgångar upplöstes. I kampen mot Pfalz framträdde vid kejsarmaktens sida Bayern i spetsen för den katolska ligan. Fredriks befälhavare Ernst av Mansfeld m. fl. fortsatte kampen. *Andra skedet*, det nedersachsisch-danska kriget (1623—29), betecknades av kraftmätningens spridning till Nordtyskland samt ingripandet av främmande makter för att hejda Habsburgs o. katolicismens maktillväxt. Kristian IV av Danmark, som i detta syfte tagat i fält, slogs i grund (Lutter am Barenberge 1626) o. ingick 1629 fred med kejsaren i Liibbeck. Det var tidpunkten för kejsarmaktens största vapenglans o. stoltaste planer (Wallenstein hertig av Mecklenburg, restitutionsskedet 1629). En avgörande vändning blev det svenska ingripandet; se om detta tredje skede, det svensk-tyska kriget, o. om utvecklingen till slaget vid Lutzen 1632 Gustav II Adolf. Efter dennes död trädde Axel Oxenstierna i spetsen för den sv. politiken o. åstadkom 1633 ett förbund med protestanterna i s.v. Tyskland (»Heilbronnkonventet»). Men genom Gustaf Horns o. Bernhards av Weimar stora nederlag vid Nördlingen 1634 trängdes Sverige på defensiven; Sachsen, Brandenburg m. fl. slöto fred med kejsaren 1635 i Prag. Krigets fjärde skede, det fransk-tyska (1635—48), kännetecknades av växlande vapenlycka. Johan Baner lyckades i de svåraste lägen återställa den militära jämvikten, o. efter hertig Bernhards död 1639 inträdde Frankrike under Richelieu aktivare i kriget, efter att från 1631 ha understött sin bundsförvant Sverige. Lennart Torstensson, sv. överbefälhavare 1641—45, hotade flera gånger Wien. Hans efterträdare K. G. Wrangel kämpade tillsammans med fransmännen i s. Tyskland. — I nära samband med Trettioåriga kriget stodo Spaniens fortsatta kamp mot Nederländerna samt vapenskiftet i Ungern (jfr Bethlen o. Rákóczi), Italien o. på andra skådeplatser. Jfr Westfaliska freden.

Trettondedag jul, äv. kallad Epifaniasdag el. Heliga tre konungars dag (till de vise människans minne), den 13X dagen efter juldagen, dvs. 6 jan., num. firad som missionssöndag. Under medeltiden utfördes då kyrkliga folkskådespel. Jfr Stjärngossespel.

Treudd, dets. som trident.

i. Trevelyan [trivi'hj'ö], sir George Otto (1838—1928), eng. skriftställare o. liberal politiker, tillhörde Gladstones 2:a—4:e ministärer samt Roschberys ministär, utgav bl. a. en berömd biografi över sin morbroder lord Macaulay (2 bd, 1876).

2. Trevelyan, sir Charles Philips, f. 1876, broder till Ch. Ph. T., eng. historiker, prof. i Cambridge 1927—40; har med lysande stilkonst behandlat Englands 1600- o. 1700-t:s historia, bl. a. *England under Queen Anne* (3 bd, 1930—34). Glänsande översikter utgöra *History of England* (1926; sv. övers. 1931) samt *English social history* (1944).

3. Trevelyan, George Macaulay, f. 1876, broder till Ch. Ph. T., eng. historiker, prof. i Cambridge 1927—40; har med lysande stilkonst behandlat Englands 1600- o. 1700-t:s historia, bl. a. *England under Queen Anne* (3 bd, 1930—34). Glänsande översikter utgöra *History of England* (1926; sv. övers. 1931) samt *English social history* (1944).

Trevi'so, 1. Provins i n. Italien, n. om Venedig, 2,477 kvkm, 571,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i T. 1, vid Sile. 63,000 inv. (1947).

Omgiven av gamla murar. Katedral från 1200 —isoot. Smidesfabriker.

Trevägskrän, kikkran med dubbla utlopp, som kunna kopplas till inloppet var för sig (o. ibland iiv. samtidigt) genom motsvarande vridning av kiken. Jfr Kik.

Tri, vanlig förkortning för trikoloretylen.

Triad', tretal, treenighet, grupp av tre gudar. Triand'ria (av grek. *tri*, tre, o. *andrei'os*, manlig), den 3:e klassen i Linnés sexualsystem. Omfattar växter med tvåkönade blommor o. tre fria ståndare. Hit höra bl. a. flertalet gräs, släktena *Iris*, *Valeriana* o. a.

Triang'el (lat. *trian' gulunt*, trehörning). Geom. Plan figur, begränsad av tre rätta linjer (sidor). Äro alla sidor lika stora, kallas den liksidig, äro två sidor lika stora, liksidig. Triangel är trubbvinklig resp. rätvinklig, om någon av dess vinklar är trubbig resp. rät, eljest spetsvinklig. — Mus. Slaginstrument, avsett att markera rytmen. Består av en i triangelform böjd stälstav, vilken anslås med en mindre stälstav. (Se bild.)

Triangelkoppling av de tre olika ledarna i trefasssystem (såsom de tre spolarna på en transformator el. maskin, de tre motståndstrådarna i ett pådragsmotstånd m. m.) tillgår så, att de alla tre kopplas i serie, så att de bilda en sluten krets, varefter de tre kopplingsställena anslutas till 3-fas kabeln. Jfr Stjärn-koppling.

Triangelmätning el. *triangule'ring*, kartläggning med hjälp av ett triangelnät, som utgår från en känd baslinje, o. noggrann mätning av alla vinklar.

Triangulär, tresidig, triangelformad.

Tri-ianon [*trian'ä*"], två f. d. kungl. lustslott vid Versailles, Frankrike, num. museer. — Grand T., en lång envåningsbyggnad, upp-

förd efter ritningar av Hardouin-Mansart 1687 —88 av Ludvig XIV för m:m de Maintenon. — Petit T. (se bild), en ovanligt välproportionerad kubisk tvåvåningsbyggnad, uppförd efter ritningar av A. J. Gabriel 1763—64 av Ludvig XV för m:m Dubarry. Inredningen avslutades 1768. Senare moderniserades några av rummen av Marie-Antoinette, som också lät anlägga en eng. landskapsrädgård med en lantgård. — I Grand T. underskrevs 16 1920 freden mellan Ungern o. ententen (Trianonfreden).

Trias-systemet, det äldsta av de mesozoiska systemen, har erhållit sitt namn därav, att det i mellersta Tyskland är utbildat i tre skarpt skilda avelningar: brokig sandsten, musselkalk o. keuper.

Tribadi', dets. som lesbisk kärlek.

Tri'bolo, egentl. Niccolò Peri'colo (1485—1550), ital. bildhuggare, utförde bl. a. reliefer o. profetastatyer för fasaden till kyrkan San Petronio i Bologna.

Tri'boluminescens [-sjäns'], ljusfenomen, då vissa kristaller brytas sönder el. gnidas mot varandra, ex. socker- el. zinksulfidkristaller. Jfr Luminescens.

Tribu'n. 1. (Lat. *tribu'nus*) hos romarna namn på flera ämbetsmän med olika uppgifter i

krig o. fred. Jfr Folktribun. — 2. (It. *tribu'na*), talarstol, plattform.

Tribuna'l, lat., hos romarna en upphöjd plattform, på vilken kejsaren, en ämbetsman el. en fältherre presiderade; revolutionsdomstol.

Tribunat' (av lat.), en tribuns ämbete o. ämbetsperiod; avdelning av den franska folkrepresentationen 1799—1807 med uppgift att petitionsvis men utan beslutanderätt hävda folkmeningens önskemål inför regeringen.

Trib'us, lat., i fortiden Rom urspr. benämning på de områden, vari staden för folkräkning o. beskattning indelades; sedermera hemortsrätt; medborgarrätt.

Tribu't (av lat.), skatt; pålaga, som utkrävdes av ett besegrat folk; fornmorsks förmögenshetskatt.

Tri'ceps. 1. Den trehövdade arm-muskeln, *tri'ceps brach'ii*, på överarmens baksida; sträcker i armåbningen. 2. Den trehövdade vadmuskeln, *tri'ceps su'rae*, som ger vaden dess karaktéristiska form; böjer i fotleden (t. ex. hävning på tå).

Trichinopoly Fritsittiap⁴ilj. stad i s.ö. Indien, prov. Madras, vid fl. Cauvery. 160,000 inv. (i94r). Fästning, palats, berömt tempel. Betyd. handel o. industri.

Trick, plur. tricks, eng., knep, list, konstgrepp; i kortspel: stick, fr. o. m. det sjunde.

Tricotage [trikotä'sj], fr., trikåvaror.

Trident'. 1. (Lat. *tri'dens*), treuddigt spjut, sinnebild för havsguden Poseidon (Neptunus). — 2. Dets. som Trident.

Trident'nska mötet, det i Trident (Trient) 1545—1563 med långa mellanrum hållna kyrkomöte, vilket avsåg inre reformer inom romsk. kyrkan o. kraftigt motstånd mot reformationen, o. varvid den tridentinska trosbekännelsen samt den rom. bönboken o. liturgien antogs. Vidare fastslogs Vulgata som officiell kyrkobibel o. upprättades det första *Index libro'rum prohibito'rum*, »lista över förbjudna böcker». Mötet avslöts med anatema över alla kättare.

Trient' el. Trident', it. Trento. 1. Provins i n. Italien (Venezia Tridentina). 6,516 kvkm, 391,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i T. r, vid Adige. 63,000 inv. (1947). Världsbekänd genom Tridentinska mötet 1545—63, som hölls i S. Maria Maggiore. Romansk domkyrka i marmor från 1000-t. — T., som är Tyrolens äldsta stad, blev på 300-t. biskopsdöme, från 1363 avhängigt Österrike. Tillhörde Bayern 1805—09, Italien 1809—15 samt Österrike 1816—1918.

Trienta'hs, örtsläkte (fam. *Primulaceae*), 3 arter på n. halvklotet. *T. europae'a*, duvkulla, skogsstjärna, intill 2 dm hög med toppställd bladrossett o. vita, stjärnlika, långskaftade blommor. Skogsmark, fjällhed, allmän.

Trier ftrv*. fr. T r e v e s [trav], stad i delstaten Rhein-Pfalz, v. Tyskland (Rhenprovinsen, Preussen), vid

Mosel. 88,000 inv. (1939).

Märkliga romerska fornlämningar (Porta nigra, kclsarpalats, termer). Domen (se bild), grundad omkr. 550, uppfördes huvudsakl. under 1000- o. 1100-t. med användandet av en antik byggnad. Rik skattkammare. T. var

286—400 rom. kejsarresidens; kom 843 till Lothringen, 870 till Tyskland; säte för en av de andliga kurfurstarna under Tysk-rom. riket. 1794—1814 franskt Flera av de märkligaste byggnaderna förstördes el. skadades svårt under Andra världskr.

Trie'r, forngrekiskt roddfartyg med 3 rader roddare snett ovanför varandra.

Trie'ra (av fr.), rensa o. sortera säd. Jfr Trior.

Triest', it. Tries'te. 1. Fristat på halvön Istrien, omfattande staden T. med omnejd o. delar av prov. Pola o. Gorizia. 716 kvkm. — 2. F.d. provins i n.ö. Italien (Venezia Giulia), vid Adriatiska havet, 1,279 kvkm, 352,000 inv. (1936), varav 293,000 italienare, 57,000 slovenar o. 2,000 kroater.

— 3. Huvudstad i T. 1 o. T. 2 vid Tricst-viken. 262,000 inv. (1946). Femskeppig domkyrka, San Giusto, i bysantinsk stil från 1300-t. Fornrom. byggnadsminnen. Betydande handel o. sjöfart. Frihamn sedan 1719.

— T. anlades av romarna på 100-t. f. Kr. under namnet Tergeste. Biskopssäte sedan 500-t. Univ. (1,700 stud., 1946). Tillhörde Österrike med kortare avbrott 1382—1918 o. Italien 1918—47. — I de allierades fredsfröjdarg med Italien, undertecknat i Paris 1947, bestämdes, att staden T. med omnejd o. delar av prov. Pola o. Gorizia skulle bli en fristat med egen guvernör, ett regeringsorgan, en vald församling o. egen juridisdikt. På grund av att FN:s säkerhetsråd inte kunnat enas om en lämplig kandidat till guvernörspostcn, ha de i fredsfrödraget inryckt beslutet ej omsatts i praktiken o. T. är alltså besatt av eng., amerik. o. jugosl. trupper. I mars 1948 föreslogo För. Stat., Storbritannien o. Frankrike, att T. skulle återlämnas till Italien. Sovjetunionen har dock ännu ej (okt. 1948) godkänt förslaget.

Trietano'larni'n, $N(C_2H_4OH)_3$, organisk bas, som tekniskt framställes ur etylenoxid o. ammoniak. Dess estrar med fettsyror o. hartssyror bilda lätt emulsioner med fett etc. o. användas i finare tvålar, hudkräm, bonvax m. m. Jfr Kolamin.

Triewald [tri-], Samuel (1688—1743). skald, ämbetsman, en av föregångsmännen inom Frihetstidens diktning genom sina huvudsakl. från franska bearbetade satiriska dikter (*Lärespdn uti svenska skaldekonsten*, 1756).

Trifenylymeta'nfärgämnen, en stor grupp organiska färgämnen, som bl. a. omfattar ftaleiner, fuksin o. metylviolet.

Trifo'lium, klöversläktet (fam. *Leguminosae*), ca 300 arter i tempererade o. subtropiska trakter. Blad trefringade, blommor i huvud el. korta ax. Balja kort, äggrund. Många värdefulla foderväxter, ex. *T. pratense*, rödklöver, *T. hybridum*, alsikeklöver, o. a.

Trifo'rium (av lat. *tres*, tre, o. *fo'ris*, öppning), galleri ovanför mittskeppets arkadbågar i gotiska kyrkor. Enda verkliga triforium i Sverige finnes i Skara domkyrka. Jfr Emporer.

Trifto'ng (av grek.), förbindelse av 3 vokalljud tillhörande samma stavelse.

Triglav, vendisk gud.

Triglo'chin, örtsläkte (fam. *Scheuchzeria-ceae*), 12 enhjärtbladiga arter i tempererade

o. kalla trakter. *T. palustris*, kärrsälting, har långa, halvtrinda blad o. stängel med toppställd, smal, mångblommig klase. Allmän på sjöstränder. *T. mari'tima*, havssälting, något grövre, allmän på havsstränder.

Trigly'f (av grek. *tri'glyfos*, treklufen), indelning på en dorisk fris med omväxlande smala plattor o. vertikala inskärningar. T. omges av metoper. (Se bild.)

Trigonell'a, örtsläkte (fam. *Leguminosae*), 70 arter, de flesta i Medelhavsområdet. *T. foenum graecum*, halvmeterhög, föga grenad, med trefringade blad, vitaktiga ensamma blommor o. skärformigt krökta baljor. Gammal kulturväxt. Fröna ha tidigare haft användning som läkemedel (bockhornfrö).

Trigonometri', vetenskapen om sättet att med hjälp av bekanta sidor o. vinklar i en triangel beräkna övriga sidor o. vinklar. Utföres med hjälp av de trigonometriska funktionerna (sinus, tangent, cosinus o. cotangent) o. tabeller över deras värde för olika vinklar.

Triki'n, *Trichinel'Va spira'lis*, en liten (hanen omkr. 15 mm, honan 3—4 mm) trådmask, vilken såsom utvuxen lever i tuntarmen på olika däggdjur, människa, råtta, svin, hund m. fl. Honorna borra sig efter befruktningen in i tarmens slemhinna o. föda där ett stort antal ungar, vilka sedan i lymf- o. blodkärnen föras ut i kroppen, där de slutligen kapsla in sig i den tvärstrimmiga muskulaturen (se bild), oftast i mellangärdets, struphuvudets o. tungans muskulatur. Människan smittas allmännast genom förtärande av med trikiner infekterat svinkött. Både djuren i tarmen o. i musklerna förorsaka svåra lidanden o. hög feber.

Trikli'nium, av grek., romarnas beteckning för den efter grek. mönster inredda matsalen samt för dess tre, i hästskoform uppställda liggosoffor, på vilka vardera tre personer togo plats.

Trikloretyle'n, ofta förk. *tri*, C_2HCl_3 , är en eteriskt luktande vätska med spec. vikt 1,47 o. kokp. 87°. Framställes genom att koka tetrakloretan med kalk. Är ett utmärkt lösningsmedel för en hel del organiska ämnen o. användes därför till fettextraktion, som lösningsmedel för kautschuk osv., vid kemisk tvätt samt på grund av sin obrännbarhet o. på samma gång flyktighet, varvid tunga gaser bildas, som eldsläckningsmedel. Jfr Koltetraklorid, Tetrakloretan o. Perkloretylen.

Trikoloren [-lä-] (fr. *la tricolore*, av lat. *tres*, tre, o. *co'lor*, färg), benämning på den franska flaggan (blå-vit-röd; jfr Flaggkartan), som antogs under Franka revolutionen (1789) i stället för den äldre (med bourbonernas liljor).

1. Trikup'is, Spyridon (1788—1873), grek. statsman o. historieskrivare. Skildrade bl. a. den grek. revolutionen (4 bd, 1853—57).

2. Trikupis, Charilaos (1832—96), son till S. T., grek. statsman, ministerpresident 1875—95 (med korta avbrott).

Trika'v (fr. *tricot*), textilvara, maskin- el. handstickad.

Trilla, fyrhjulig, stundom tvåhjulig, enspänd, tvåsitsig öppen vagn.

Trillingmaskin, ångmaskin med tre sinsmellan 120° förskjutna cylindrar, som alla mottaga ånga direkt från ångpannan. Jfr Tripelexpansionsmaskin o. Tvillingmaskin.

Trillingnerven, det av tre grenar bestående 5:e paret hjärnnerv. Är känselnerv för an siktet o. rörelsenerv för tuggmuskulaturen.

Trillio'n, en million billioner (18 nollor); i vissa länder en million miljoner (billion).

Trilobi'ter, utdöd paleozoisk ordning bland kraftdjuren. Kroppen genom två längsgående färur uppdelad i ett oparigt mittfält o. pariga sidofält. Buro talrika extremiteter, klyvfötter.

Trilogi' (grek. *trilogia*), i fornrek. litteraturen grupp av tre tragedier; utvidgades stundom med ett komiskt upptåg (satyrdrama); litterärt verk, bestående av tre självst. behandlade men till ämnet sammanhörande delar.

Trim'es'ter (av lat.), en period av tre månader. Trimetylami'n, (CH₃)₃N, en organisk bas, som utgör ett derivat av ammoniak. Finnes i sillake o. bidraget till dess lukt.

Trimma (av eng. *trim*), ge ett fartyg lämpligt läge i vattnet, framförallt i längskeppslöd, genom att fylla vattentankar (trimtankar) el. flytta last o. drivmedel. — Bringa i ordning en tävlingsvaga etc.; injustera en radioapparat. — Med s. k. trimkam (av stål) behandla stråvhåriga hundar i syfte att borttaga lösa o. för långa hår.

Trimorfi' (av grek. *tri*, tre, o. *morfe*, form), förekomst av tre olika fasta former av ett o. samma ämne. Jfr Polymorfi.

Trimroder finnas på höjd-, sido- och skevningssroden på flygplan; fasta, omställbara på marken, för att hålla huvudroden rätt i normalt flygläge, o. rörliga, omställbara i luften, för att vid hårda luftkrafter underlätta att hålla resp. huvudroder i visst, från normalt avvikande läge.

Trimur'ti (sanskr., av *tri*, tre, o. *mur'ti*, kropp), den indiska treenigheten: Brahma, Skaparen, Visjnu, uppehållaren, o. Sjiva, förgöraren. Trinoomalee [-li], stad på Ceylons nordspets, 40,000 inv. Sed. 1938 starkt befäst örlogsbas »(Indiens Gibraltar)». Flygfält.

Trindsnö, snö, bestående av små runda korn, överklädda med ett tunt isskal.

Trindsäd, odlade balj växter.

Trinida'd [eng. uttal, trinn'isded], största o. sydl. ön bl. Små Antillerna, utanför Orinocos delta, 4,828 kvkm, 558,000 inv. (1945). Mycket bördig; kakao, socker, kokosnötter. Asfalt, petroleum. Huvudstad: Port of Spain. Upptäcktes 1498 av Columbus; spansk 1588; brittiskt 1802.

Trinidad épuré, renad trinidadasfalt, innehållande omkring 50—60 % bitumen. Den användes till olika slags isoleringsarbeten.

Trinita'riernas orden el. Trefaldighetsorden stiftades 1918 med uppgift att lösköpa kristna fångar. Huvudorden utdog 1894, men de redan 1596 utbrutna barfotatrinitarierna kvarleva.

Tri'nitas, lat., treenighet.

Trinitrofenol [-nål], dets. som pikrinsyra. Trinitrotolul [-ål], dets. som trotyl.

Tri'o, it., trestämmig sång- el. instrumental-komposition. Äv. benämning på andra delen i menuetten, scherzo o. marschen. Orgeltrio, trestämmigt orgelstycke för två manualer o. en pedal.

Tri'o'd, elektronrör med tre elektroder, näml. anod, katod o. galler.

Triol [-ål] (av fr.), grupp av tre noter, som skola utföras på samma tid som två av samma värde.

Trionfan/te, it., musikterm: triumferande, jublande.

Triplett' el. tripplell' (av lat.), tredje exemplaret av någonting; bostad med tre rum (utan kök); fotografiskt objektiv med tre linser.

Triplöid' säges en cell el. hel organism vara, om den har tre satser kromosomer i cellkärnan. Se vid. Polyploid.

Trip'o'd (grek. *tripus*), dets. som trefot. Tripodmast, mast med tre ben, användes på krigsfartyg.

Tri'polis. 1. Ital. Tri'p'o'li, provins i Libyen, Nordafrika. 191,200 kvkm, 41,000 italienare o. ett par hundra tusen infödda inv. (1936). Erövrades av britterna jan. 1943. Frågan om T:s framtida statstillhörighet hade (1948) ännu ej avgjorts. — 2. Huvudstad i T. r. 108,000 inv., varav 39,000 italienare (1939). Fornrn. byggnadsminnen. Handel, textilindustri (mattor m. m.). Under Andra världskr. viktig bas för ital. o. tyska framstöt mot Egypten. Bombat av britt. flyg. Intogs av britterna 23 jan. 1943. Staden hade dessförinnan utsatts för förstörelse av tyskarna. — 3. Stad i Syrien, vid Medelhavet. 72,000 inv. (1943). Slutpunkt för oljeledningen från Kirkuk i n. Irak, fullbordad 1935. Oljeexporthamn. Järnväg till Haifa (öppnad 1942). — 4. Stad i Grekland, på Peloponncsos. 14,000 inv.

Tripoliskriget, det krig som Italien sept. 1911—okt. 1912 förde mot Turkiet för att beröva denna makt suveräniteten över dess nordafrik. prov. Tripolis o. Cyrenaica. Kriget, som avgjordes av ital. flottan, slöt med fred i Lausanne, varigenom Turkiet beviljade de två provinserna »önskränkt autonomi», dvs. medgav deras införlivande i Italiens intressesfär.

Tripolitani'en, dets. som provinsen Tripolis.

Trippel' el. polerskiffer, en ljus, mycket finskiffrig, lätt söndermullande massa, som förekommer i tertiära avlagringar (ej i Sverige) o. huvudsakligen består av diatomaceers kiselsyreskal (opal). Användes som polermedel. Blev först bekant från trakten av Tripolis i Nordafrika, varav namnet.

Tripp'al, Alexander (1744—93), Schweiz, bildhuggare, företrädde den klassiska riktningen i sina mytologiska figurer, statyer o. porträttbyster (bl. a. Goethe o. Herder, båda i Weimar).

Trippellalliansen (av lat. *trip'lus*, tredubbel), namn på två storpolitiska allianser: 1. Ett 1668 ingånget förbund mellan England, Holland o. Sverige i syfte att hejda Ludvig XIV:s erövring av Spanska Nederländerna. — 2. Ett förbund mellan Tyskland, Österrike-Ungern o. Italien, som avslöts 1879 mellan de två förra makterna »(centralmakterna)» o. vartill Italien 1882 anslöt sig (efter Frankrikes annexion av Tunis 1881); senare förnyat i olika perioder. Avsåg urspr. att tillförsäkra kontrahenterna bistånd i händelse av angrepp från Ryssland. Trippellalliansen förklarades 1915 av Italien upphävd; i själva verket hade den trätt ur kraft redan 1914, då Italien vid Första världskris uttrött undandrog sig att uppfylla förbundspikten.

Trippelanalys', av prof. H. Lundegårdh utarbetad metod att bestämma åkerjordars gödslingsbehov genom kemisk analys av växternas blad med avseende på kalium, fosfor o. kväve. Kalium bestämmes därvid med spektrealanalys. Jfr Laktattal.

Trippelententen, en stundom använd benämning på den stormaktssammanslutning före Första världskr., som bildades av Frankrike o. Ryssland samt England. Jfr Entente.

Trippelexpansionsmaskin, ångmaskin, i vilken ångans expansion sker etappvis i hög-, mellan- o. lågtryckscylinder. Jfr Trillingmaskin.

Trippeltakt, tredelad takt, såsom s/4 o. >/4.

Trippeltorn, pansartorn med tre kanoner.

Trippeltub, tre torpedtuber på samma svängbana.

Triptyk' el. tri'p't'y'k'o'n (grek. *trip'tykos*), skrivtavla, bestående av tre hopslagna skivor; altarpredn med fast mittparti o. hopfällbara flyglar. Jfr Diptyk.

Trire'm, fornrom. motsvarighet till grekernas trier.

Tri'set'mn, grässläkte, närstående *Avena*-släktet. *T. flaves'cens*, gulhavre, intill meterhög, vek, med grönaktigt ljusgul, gles vippa. Torr ängsmark.

Tri's'sino, Giovanni Giorgio (1478—1550) ital. författare, vars estetiska program — efterbildning av de antika skalderna men på fosterlandets eget språk — fick stor betydelse för senrenässansens litteratur. Bl. arbeten tragedien *Sofonisbe* (1515; sv. övers. 1902).

Trist (av fr.), dystert, sorgsen; tråkig. — Subst.: tristess'.

Trista'n da Cunha [-konn'ja], britt. Ö i S. Atlanten, mellan Goda Hoppsudden o. Sydamerikas kust. 116 kvkm, 222 inv. (194⁴). Utslöcknad vulkan (2,325 m). Meteorologisk station.

Tris'tan och Isoide [-isall'de]. r. Medeltids-saga av keltiskt ursprung, fick litterär form i Frankrike på noo-t., i Tyskland på 1200-t. — 2. Musikdrama med text o. musik av R. Wagner; uppfört i Sthlm i:a ggn 1909.

Tris'to, it., musikterm; sorgligt, vemodigt. Tri'ticum, grässläkte, 15—20 arter. Småax omkr. 3-blommiga med bredsida vänd mot axfästet. Skärfälj äggdrunda. Viktigaste hithörande art är *T. sativum*, vete.

Tri'tium [-tsjum], väteisotop med masstalet 3, kem. tecken ³H el. T. Jfr Deuterium.

Tri'ton. 1. I grek. myt. urspr. en son av Poseidon o. Amfitrite; sedermera havsgudomligheter i havsgudarnas följe. — 2. Neptunus' måne, upptäckt år 1846.

Tri'to'nia, örtsläkte (fam. *Iridaceae*), 30 syd-afrikanska arter. Lök, uppsändande gräs- el. svärdlika blad o. en stängel med en gles toppställd, tvåsidig klase av gula el. röda blommor. *T. aurea*, *T. PoWsii*, men särsk. hybriden mellan dem, *T. crocosmaeflora* (»Montbretia»), omtyckta prydnadsväxter.

Triumf (lat. *triumphus*), en fältherres festliga intåg i Rom efter vunnit seger; beviljades av senaten. I tåget färdades triumf'a'torn i fyrspränd vagn o. bakom honom stod en slav o. tillvickade honom: *Memento te mortalem esse* (»kom ihåg, att du är dödlig»).

Triumfbåge. 1. Åreport, uppförd för någon fältherres triumf o. utgörande podiet till en skulpturgrupp föreställande triumfator, urspr. av tillfällig art, utbildades senare till praktfulla, rikt smyckade byggnadsverk, ss. Titusbågen (se bild sid. 1806) o. Konstantinbågen i Rom. Från Napoleoniden härstammar triumfbågen på Place de l'Étoile i Paris (se bild sid. 274). — 2. Valvbåge mellan långhuset o. kor i medeltida kyrkor.

Triumf krucifix', det stora krucifix, som, buren av en tvärbjälke (trabes), pryddes bågöppningen i triumfbågen i medeltida kyrkor. På båda sidor om den korsfäste voro ofta Maria o. Johannes framställda. T. från Vadstena klosterkyrka (se bild).

Triumvi'rer (avlat.), »tre män», tremannamyndighet i forntidens Rom. — Triumvirat, tremannavälde. Första triumviratet bildades 60 f. Kr. av Caesar, Pompejus o. Crassus, andra triumviratet 42 f. Kr. av Antonius, Octavianus o. Lepidus.

Trivandrum [trivnend'röm], huvudstad i förstnämnda Travancore, s.v. Indien, på Malabar-

kusten. 96,000 inv. Observatorium. Berömt tempel o. vallfartsort.

Trivial' (av lat.), simpel, vardaglig, platt. — Subst.: trivialit'e't.

Trivialskola, äldre benämning på allm. läroverk.

Trizo'nien, sammanfattande benämning på de eng., aarierik. o. franska zonerna i Tyskland.

Triö> (av fr.), maskin för rensnig o. sortering av säd. Jfr Trieria.

Troca'de'ro, befästningsverk vid Cádiz, Spanien, intaget av fransmännen 31/8 1823. Till minne härav restes i Paris ett segermonument (nu förstört), efter vilket denna trakt av stadsdelen Passy uppkallades, o. äv. ett palats, uppfört mittemot Marsfältet till världsutställningen 1878. Detta, som helt ombyggdes till världsutställningen 1937 (Palais de Chaillot), innehåller bl. a. ett jämförande skulpturmuseum.

Trochophoralary [-kå'fåra-], havsborstmaskarnas larv, består av ea liten rundad blåsa, på vilken urskiljes en el. flera kranar av kraftiga flimmerhår. Trochophoralaryn ombildas till mask, i det att maskkroppen utbildas från den undre halvan av larven, medan maskhuvudet i det väsentliga uppkommer ur den övre.

Troohu [tråsj'y], Louis Jules (1815—96), fransk general, 1870 guvernör o. högste befälh. i Paris, världsberömt genom sitt 1867 utgivna arbete *L'armée française en 1867* (Franska armén 1867, 1868), där han öppet påvisade bristerna inom den franska armén.

Troels-Lund [trø'ls-lonn], Frederik (1840—1921), dansk historiker, målsman för det kulturhistoriska studiet, gav i sitt stora arbete *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede* (14 dir, 4 uppl., 1914—15; sv. övers. 1931 ff.) en bred o. målade skildring av levnads- o. äskådningssätt i Skandinavien på 1500-t. Bland hans övriga skrifter märkas *Historiske Fortællinger* (4 bd, 1910—12).

Troelstra [trø'l-], Pieter Jelles (1860—1930), höll. socialdem. politiker, jur. dr, bildade 1894 ett nytt socialdem. parti på parlamentarisk grund. T. sökte 1917 åstadkomma ett internationellt socialdem. fredsprogram.

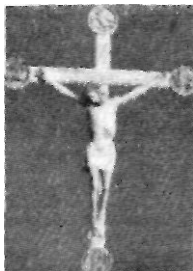
Troeltsch [trø'lts], Ernst (1865—1923), tysk evangelisk teolog, religions- o. historiefilosof, prof. i Berlin 1914), bar i en rad glänsande arb. (*Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, 1912, m. fl.) framställt protestantismens utveckling hand i hand med kulturens.

Trofé (fr. *trophée*, av grek. *tro'paion*), seger-tecken, urspr. bestående i den besegrades vapen o. rustning; krigsbyte, såsom fanor, artilleripjäser o. musikinstrument.

Trofisk (av grek. *tre'pkein*, nära), avser cellers o. vävnaders förseende med o. utnyttjande av näringsämnen. Trofiska nerver, nerver av hypotetisk natur, som skulle reglera vävnadernas ämnesomsättning direkt o. icke via reglering av blodtillflödet. Trofiska rubbningar, rubbningar i ämnesomsättningen inom ett vävnadsområde med dess avdöende såsom följd i allvarligaste fall.

Trogiody'ter (av grek.), grottmänniskor; naturfolk i Medelhavsländerna, vilka icke kände konsten att bygga hus.

1. von Troil', Uno (1746—1803), son till Samuel Troilius, överhovpredikant, biskop i Linköping 1780, ärkebiskop 1786; vann Gustav III:s gunst o. biträde en tid hans politik; deltog i arbetet på psalmbokens o. kyrkohandbokens förbättring. *Själf biograf i ock reseanteckningar*, utg. 1909.

2. von Troil, Samuel Gustaf (1804—80), ämbetsman, landshövding i Malmö. 1. 1853—74 verkade på denna post för kommunikationernas o. lantushållningens förbättrande (skattvägs- o. järnvägsbyggen, inrättande av Alnarps lantbruksinstitut). Utgav *Minnen från en sjuttioårig le/nad* (1877).

Troil'i, Uno (1815—75), målare, en av det sv. 1800-t:s främsta porträttmålare (F. A. Dahlgren, A. Retzius, O. I. Fährteus, A. N. Sundberg).

Troilius, Samuel (1706—64), överhovpreciliant, biskop i Västerås 1751, ärkebiskop 1758, en av hattarnas förtroendemen o. konungamaktens motståndare.

Troitsk [trå'jtsk], stad i v. Sibirien, förvaltningssmr. Tjeljabinsk, vid fl. Uj. 42,000 inv. (1933).

Troj'a el. I'l'i o n, det troiska rikets huvudstad, skådeplatsen för Trojanska kriget, var under den ödelades, var belägen vid nuv. Hissarlik nära Hellesponten, n.v. Mindre Asien. Genom utgrävningar av tyskarna Schliemann (1870—90) o. Dörpfeld (från 1882) ha nio olika kulturlager (städer) grävts fram, av vilka de äldsta förskriva sig från 3000—2000-t. f.Kr. I den 2:a »staden» påträffades en betydande samling vapen, husgeråd o. smycken (»Priamos' skatt»). Den 6:e staden, som tillhört samma tidevarv, som Mykene o. Tyrns, anses vara den i lliaden besjunga staden. — Utgrävningarna fortsattes 1932 av universitet i Cincinnati (För. Stat.).

Troj'a'niska kriget, ett i de homeriska sångerna skildrat krig mellan grek. stammar o. staden Troja, föranlett av att den trojanske konungens son, Paris, bortrövade den spartanske konungen Menelaos' gemål, Helena. Trojanernas förnämste kämpe var Paris' bror Hektor, grekernas Akilleus. Belägringen fortgick i tio år o. slöt med stadens fall, sedan Odysseus lockat trojanerna att införa den trojanska hästen (en ihållig tråhest, vari grek. krigare voro gömda) i staden.

Trojeborg. 1. Äldre sv. benämning på Troja. — 2. Annat namn på labyrintiska stensättningar (t. ex. vid Visby, kopierad på Skansen).

Trojka, ry., trespann; med tre hästar i bred anspänd fordon.

Troké (av grek.), versfot, bestående av en lång (betonad) o. en kort (obetnad) stavelse.

Trolitu'l, ett elektriskt isolationsmaterial, som utgöres av konsthartset polystyrol. Jfr Styrol.

Trolldomskommissioner, särskilda domstolar, som 1669—76 rannsakade o. dömde i häxriprocesser.

Trolldruva, art av örtsläktet *Actaea*.

Trolle, svensk adlig ätt från Småland, känd sed. slut. av 1300-t. Jfr Wachtmeister.

1. Trolle, Birger, d. 1471, riksråd, hövitsman på Kalmars slott (1440), var anhängare av Karl Knutsson; erövrade Gotland 1448.

2. Trolle, Arvid Birgersson, d. 1505, son till B. T., riksråd, deltog vid Sten Sture d. ä:s sida i slaget vid Brunkeberg (1471) men bröt på 1480-t. med denne o. var en av ledarna i 1497 års uppror. Ivrig anhängare av konung Haas flydde T. vid Sturarnas resning (1501) till Skåne, där han dog.

3. Trolle, Erik Arvidsson, d. 1530, son till A. B. T., riksråd, liksom fadern en av Sten Sture d. ä:s motståndare 1497, försonade sig 1502 med Sturarna, valdes 1512 till riksföreståndare men antog aldrig titeln; föll r516 i onåd o. flydde under Gustav Vasas befrielsekrig till Danmark, där han vistades till 1528. T. ägde en för sin tid omfattande bildning; trogen anhängare av den kyrkliga hierarkien.

4- Trolle, Gustav Eriksson (1488

—1535), son till E. A. T., ärkebiskop 1514, sågs från början med misstro av Sten Sture d. y., som 1516 inneslöt honom på hans borg Staket o. 1517 tvang honom att avsäga sig ärkebiskopsvärdigheten. Efter Sten Stures död (1520) framträdde T. som en av Kristian II:s ivrigaste anhängare o. påverkade före Stockholms blodbad råfst med Sturepartiets anhängare, ehuru konungen synbarligen sträckt denna längre än T. avsett. Sedan befrielsekriget utbrutt, lämnade han Sverige (1521), delade sedan Kristian II:s landsflykt o. deltog i dennes tåg till Norge (1531) men föll för en tid i dansk fångenskap (1532—33). T. var slutl. under Grevefejden en av de upproriskas ledare; dödligt sårat i slaget vid Oxnebjerg.

5. Trolle, Eric (1863—1934), frih. o. diplomat, politiker, minister i Köpenhamn 1905; utrikesminister 1905—09; minister i Berlin 1909—12; landshövding i Östergöt. 1. 1912—30; riksmarskalk 1930—34. T. togs i anspråk för en rad diplomatiska o. handelspolitiska förhandlingar med främmande makter. — T:s hustru Alice T., f. grevinnan Gyldenstolpe, f. 1872, gjorde en bemärkt insats i räddningsarbetet bland krigsfångar o. barn i Tyskland, Österrike o. Ryssland under o. efter Första världskr. samt har framträtt som författare av reseskildringar o. memoarer (*De voro ett lysande följe*, 2 del, 1944—45).

1. af Trolle, Henrik (1730—84), sjöofficer, A. Ehrenswards närmaste man från 1770, chef för skärgårdsflottan 1777, generalamiral 1780, nedlade stort arbete på skapandet av en stark örlogsflootta i nära anslutning till Chapmans idéer.

2. af Trolle, Henrik (1829—86), sonsons-son till föreg., sjöofficer, författade ett stort antal romaner med ämne från sjölivet o. vanligen mot hist. bakgrund (*Sjöofficeren*, 1870, *Östersjöns konung*, 1878, m. fl.).

Trolieberg, gods i Malmö. 1. 25 km s.v. om Lund, känt sed. 1300-t. Manbyggnaden uppförd på 1700-t. av Hårleman.

Trolleholm, fideikommiss-egendom (som åt

innehavaren medför namnet Trolle-Bonde) i Torrlösa kommun, Malmö. I. Den 1538 grundlagda borgen, som då hette Eriksholm, härjades av eld under kriget 1678. Den återuppfördes på 1760-t. efter ritningar av Carl Hårleman men fick tidig renässanskaraktär genom en radikal ombyggnad 1887—89 av F. Meldahl. Stora konst- o. boksamlingar.

Trolle-Ljungby. 1. Kommun i n.ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Gualöv); Näsums landsf.distr., Villands doms. 1,352 inv. (1947).

— 2. Fideikommiss-egendom (som åt innehavaren medför namnet Trolle-Wachtmeister) i T. 1. under medeltiden befäst sätesgård, känd sed. 1300-t. Nuv. slottet uppfördes 1629—33, tillbyggdes 1787. Konstsamlingar, bibliotek (bl. a. Brinkmanska arkivet). Till T. är knuten sägnen om Ljungby horn och pipa.

Trollenäs. t. Kommun i v. Skåne, Malmö. 1.; Röstänga landsf.distr. Rönnebergs, Önsjö o. Harjagers doms. 1,247 inv. (1947). — 2. Fideikommisssegen-dom (inom frili, ätten Trolle) i T. 1, anlagd under namnet Näs 1559. Nu v. slottet ombyggdes 1891—93 av F. Meldahl med inredning av Agi Lindegren.

Trolleybuss [tråll'i-], dets. som trådbuss. Trollflöjten (ty. Die Zauberflöte), opera med musik av W. A. Mozart till libretto av Schikaneder; uppförd i Sthlm r.a ggn 1812.

Trollhare, dets. som bära.

Trollhättan. 1. Komplex av vattenfall i Göta älv, omkr. 13 km från dess utlopp ur Väneren. De största fallen äro Gullöfallet, Toppfallet o. de tre Helvetesfallen. Sammanlagd fallhöjd 32 m. Åges av staten, som där gjort betydande kraftbyggnader. Jfr Trollhätte kraftverk o. Højum.

— 2. Stad i n.v. Västergötland, Älvsb. 1.; Tunhems landsf.distr., Flundre, Väne o. Bjärke doms., vid Göta älv, 12 km från Väneren. 22,592 inv. (1948). Kanalförbindelse med Väneren o. Göteborg (Trollhätte kanal). Betyd. industri (Trollhätte kraftverk, Svenska Flygmotor AB., Svenska Aeroplan AB., AB. Stridsberg & Björck, 7 kem.tekn. fabriker m. m.). Flygplats (tülln. SAAB). Samrealskola. Stadsrättigheter 1916. Stadsvapen, se bild. — Trol. har namnet T. (Trollhetta quarn 1413) tidigast burits av Trollhättefallet, som liknats vid en nedfallande hätta, buret av ett vattentroll.

Trollhätte kanal, vattenväg mellan Vänersborg o. Göteborg, längs Göta älv. Påbörjad i början av 1600-t. («Karl's grav») fortgick anläggningen i olika perioder, särsk. under mitten o. slutet av 1700-t. 1800 invigdes den första kanalen, vilken ombyggdes 1838—44. Kanalen inköptes 1904 av staten, som 1909—16 företog en grundlig nybyggnad, varefter kanalen kan trafikeras av 4 m djupgående fartyg.

Trollhätte kraftverk, vattenkraftsanläggningar vid Trollhättefallen, byggda 1907—18. Utnyttjade nettofallhöjden är omkr. 30.4 m. Ägare: staten. Jfr Højum.

Troll'ius, örtsläkte (fam. Ranunculaceae), 12 arter på n. halvklotet. Medelhöga med få, stora, gula blommor. Yttre hylleblad ofta talrika, bollformigt hopstående, inre många, små, smala med honungsgrop, frukt av talrika baljapslar. T. europae'us, bullerblomster, daldocka (se bild), täml. allmän på fuktig ångsmark. Den orangegula T. asiaticus o. andra arter odlas ofta i trädgårdar.

Trolllope [tråU'p], A nthony (1815—82), eng. författare, skrev ett 50-tal borgerliga romaner i lugn, vardaglig, detaljrik stil, bl. a. The last chronicle of Barset (1867; Barsets sista krönika, 1945) o. The bishop of Barchester (Biskopen i Barchester, 1947).

Trollsländor, Odonata, ordning bland insekterna, innefattande omkr. 50 sv. arter. De ha ett brett huvud med starka, bitande munde-

lar, en lång bakkropp o. två par hiunaktiga flygvingar. Larverna, vilka leva i vatten, äro glupska rovdjur. (Se bild.)

Trollsmör, art av slemsvampssläktet FM-Hgo.

Trolovning, överenskomst o. äktenskaps ingående. Kallades i äldre lagar fästning. Enligt 1 kap. giftermålsbalken är trolovning slutet, då man o. kvinna med vittnen, ringväxling cl. annorledes överenskommit att ingå äktenskap med varandra.

Trolovningsbarn, barn, vilkas föräldrar vid avelsen voro trolovade el. efteråt ingått trolovning med varandra. Dessa anses som barn utom äktenskap men ha arvsrätt efter fadern o. rätt att bära hans namn.

Troman, Konungens, före ämbetsrangens avskaffande 1906 innehavare av viss rang, fr. o. m. överstelöjtnants t. o. m. generalmajors, ss. biskopar, landshövdingar m. fl. Användes numera ibland som beteckning på innehavare av förtroendeämbete (se d. o.).

Tromb (av grek.), dets. som blodropp.

Tromb (fr. trombe, it. tromba, möjl. av lat. turbo, virvelstorm) el. skyd'rag, i regel mycket våldsam virvelvind med obetydlig utsträckning. Uppkommer under liknande betingelser som åskväder, dvs. vid stark uppvärmning av luftsiktken närmast marken. Tromber äro ovanliga i Europa men uppträda ganska ofta i Nordameiika, där de orsaka betyd. skador.

Trombi'n, ett enzym, som överför fibrinogen till fibrin. Jfr Protrombin.

Trombocy'ter, »blodplattor», de minsta vita blodkropparna. Bilda enzymet tromboki-na's, som har betydelse för blodets levring.

Tromboge'n, dets. som protrombin.

Trombokina's, ett enzym, som överför protrombin (se d. o.) till trombin.

Trombone [tråmbå'ne], it., basun.

Trombos [-bå's], blodproppsbildning.

Tromp, Cornelius (1629—91), höll. sjöhjälte, befälhavare för den flotta, som 1675 sändes till Danmarks hjälp mot Sverige, vann jämte N. Juel segern vid Olands s. udde 1676.

Troms fylke, fylke i n. Norge. 26,990 kvkm, 113,000 inv. (1946). Stad: Tromsø.

Tromsø, stad i n. Norge, Troms fylke. 11,000 inv. (1946). Säte för fylkesmannen i Troms fylke o. biskopen i Hålogaland bispedöme. Betyd. fiske. T. blev stad 1794. Radiostation. Från T. utskoppade sig norsk-eng. trupper samt norske konungen, för färd till England, var- efter tyskarna 13/8 1940 utan strid besatte staden.

Tromsø, gods i Förkärla kommun, Blekinge l. Huvudbyggnaden ursprungl. från 1600-t. med nuv. karaktär från 1830-t. Sedan 1700-t. ingår T. jämte Johannishus i ett fideikommiss inom ätten Wachtmeister.

Tron (av grek. tro'nos, upphöjt säte), konungastol, vanl. placerad på en upphöjning o. försedd med tronhimmel; i överförd bemärkelse konungamakten.

Trondheim, till 1930 vanl. Trondhjem, stad i Sör-Trøndelag fylke, Norge, vid Nidelvens utlopp i Trondhimsfjorden. 56,000 inv. (1946). Säte för fylkesmannen i Sör-Trøndelag fylke o. för biskopen i Nidaros bispedöme. Bland byggnader märkas domkyrkan (se bild å nästa sida), Vor Frue kirke (1200-t., senare tillbyggd), Stiftsgården (1774—78, senare inredd till konungabostad), den forna ärkebiskops-gården (n:o-t.), Norges tekniska högskola m. fl. Huvudnäringar äro skeppsrederi, industri o.

handel. — *Hist.* T., urspr. N i d a r o s, grundades 997 av Olof Tryggvesson o. återupprättades 1016 av Olof den helige. Arkebiskopssäte 1153—1536, under medeltiden ofta de norska konungarnas residens. Namnet Trondhjem från 1500-t. Staden härjades av svåra eldsvådor, bl. a. 1532, 1685, 1708. Sv. besittning 1658—60. T. besattes av tyskarna $\frac{1}{4}$ 1940, som där 1941 påbörjade arbeten på en tysk ubåtshamn, som totalt ödelades vid ett allierat bombanfall juli 1943. — Domkyrkan är

Norges förnämsta kyrkobyggnad. En första kyrka i trä uppfördes på 1030-t. Den nuv. påbörjades vid mitten av 1100-t. Det tidigaste gotiska partiet är oktogonen (grundad på 1180-t.) med Olof den heliges grav. Eldsvådor härjade under 1300-, 1400- o. 1500-t. Kyrkan håller sed. länge på att rekonstrueras. Interiören (se bild) blev färdig till Olofsjubileet 1930.

Trondheimsfjorden, fjord i v. Norge. 130 km. Största djup 500 m.

Tronföljd, den ordning, i vilken tillträdet till kronan sker i en monarki. Denna kan antingen vara ärftlig el. beroende på val. Även en mellanform mellan dessa båda kan förekomma, i det valet är inskränkt till medlemmar av viss ätt. Den ärftliga tronföljdsordningen pågår antingen vara a g n a t i s k, dvs. kronan ärves blott av manliga arvingar, el. k o g n a t i s k, vilket betyder att kronan kan arvas jämväl av kvinnliga arvingar, el. a g n a t i s k k o g n a t i s k, dvs. kvinnolinjen ärver, först sedan ingen manlig arvinge finnes. Den svenska tronföljdsordningen är reglerad genom Successionsordningen av $\frac{26}{9}$ 1810. Tronföljden är agnatisk samt ordnad efter primogeniturprincipen, dvs. med företräde åt äldre gren framför yngre o. inom samma led för den äldre framför den yngre.

Tronhimmel, takhimmel av dyrbart, ofta broderat tyg (vanl. förenat med ryggstykke) över en tron. Utgjorde förr ofta en viktig inredningsdetalj, ej endast i slott utan också i högre ståndshem o. sessionssalar.

Trontal, det hälsningsanförande, som monarken el. enligt hans uppdrag statsrådsledamot håller vid folkrepresentationens sammankomst till riksmöte. I talet redogöres för den rådande politiska situationen samt för huvud dragen av regeringens anslagsäskanden o. andra viktiga propositioner.

Troost [trå'st], Cornelis (1697—1750), höll. målare. Hans bästa arbeten äro porträtt o. porträttgrupper (*Hittebarnshusets styrelse*, 1729) samt en serie pasteller, skildrande ett fästligt samkväm (Haag).

Trop [tråp] (av grek. *tro'pos*, vändning), bildligt uttryck, poetisk bild.

Tropaeolum, örtsläkte (fam. *Tropaeolaceae*, ansluten till fam. *Geraniaceae*), 50 arter (Mexico till Chile, de flesta i Anderna). Saftiga, egendomligt luktande örter med sköldlika el. flikade blad; flera äro bladskafklätrare. Blommor ofta stora, praktfulla, med 5-taligt hylle o. en *

i sporre utväxande blombotten. Frukten en tredelad klyvfrukt. *T. majus*, indiansk krasse, kapucinkrasse, o. andra arter trädgårdsväxter.

Tropi'ker (lat. *tro'picus*, näml. *circulus*, av grek. *tro'pos*, vändning), de delar av jordens yta, som ligga mellan 23V2° nordlig o. 23V2° sydlig latitud, dvs. mellan Kraftans o. Stenbockens vändkretsar. Jordens hetaste trakter. Inom alla delar av tropikerna inträffar det två gånger om året (vid vändkretsarna en gång), att solen står i zenit.

Tropikfåglar, *Pha'eton*, släkte o. familj bland storkartade fåglar; tropiska hav. Utomordentligt skickliga flygare med långa vingar o. de mellersta stjärt-pennorna starkt förlängda, oftast vita med svagt röd anstrykning. Meterlånga.

Tropisk [trå-] (av grek. *tro'pos*, vändning). 1. Bildlig, överförd, oegentlig. — 2. Som hänför sig till tropikerna.

Tropism' (av grek. *tro'pos*, vändning) betecknar hos växterna den genom olikformig tillväxt framkallade böjning, varigenom ett organ införes i ett bestämt jämviktsläge i förhållande till yttre retmedel, ex. tyngdkraften, ljuset osv.

Troposfä'ren, atmosfärens lägre luftlager, där temperaturen i regel avtar med ökad höjd. Vertikala luftströmmar o. molnbildning förekomma endast i troposfären. Jfr Jonosfären, Stratosfären o. Temperaturinversion.

Tropp. 1. Underavdelning inom stab o. lägre truppförband. — 2. Signal på jägarhorn (trumpet) o. trumma, som användes, då militär övning skall upphöra o. då fanan tropas, dvs. rullas om stängen.

Tropp'au, tjeck. O p a v a, stad i Mähren, Tjeckoslovakien, vid fl. Oppa. 34,000 inv. (1946). Livlig industri q. handel. I T. hölls 1820 en kongress mellan Österrikes o. Rysslands kejsare, konungen av Preussen samt stormakterna, varvid de tre förstnämnda förbuodo sig att bekämpa de revolutionära rörelserna, närmast i Neapel.

Tropp'o, it., musikterm: för mycket. — N o n t r o p p o, icke för mycket.

Trosa, stad i s.ö. Södermanland, Söderm. l.; Trosa landsf. distr., Nyköpings doms., vid Trosafjärden av Östersjön, 1,161 inv. (1948). Jordbruk o. fiske. Badanstalt. Stadens äldsta kända privilegier äro från 1454. Stadsvapen, se bild. Namnet T. (*Throso* 1348) är möjl. av ett urspr. *Thros-a*, där förra leden kunde vara ett sjönamn *Throsig* (man kan jämföra sjönamnen *Halv-tron* och *Stor-tron*) o. senare leden a 'ä'

Trosartikel, lärosats i en troslära; i inskränkt mening de tre huvuddelarna av apostoliska trosbekännelsen (**Trons artiklar**).

Trosa-Vagnhärad, kommun i ö. Södermanland, Södermanl. 1. (past.adr. Vagnhärad); Trosa landsf. distr., Nyköpings doms. 2,112 inv. (1947).

Trosbekännelse (lat. *confessio fidei*), en persons el. ett samfunds vittnesbörd om sin religiösa tro. Som den kristna kyrkans äldsta bekännelse har man ansett Apg. 8: 37: »Jag tror, att Jesus Kristus är Guds son.» Vid varje högmässa läses den apostoliska o. på större högtidsdagar den nicenska trosbekännelsen.

Tross. **Milit.** Benämning på truppförbandens fordon o. på den utrustning m. m., som medfördes på desamma. Jfr Trång. **Sjöv.** Av 3 el. 4 dukter sammanslaget rep. Jfr Kabel o. Kabelslaget.

Trossbotten. 1. Bjälklag med fyllning mellan två vängar i ett hus. — 2. Sjöv. Större rum för förläggning av manskap på örlogsfartyg.

Trots Allt, en 1939—45 av Ture Nerman i Sthlm utgiven tidning.

Trofskij, Lev Davydovitj (eg. Bronstein) (1879—1940), rysk bolsjevikisk statsman av judisk börd. 1905 valdes T. till ordf. för Petersburgs sovjet, arresterades o. deporterades men flydde till utlandet. Under Första världskr. deltog T. i konferenserna i Zimmerwald, utgav i Paris tidningen *Nasje slovo* (Vårt ord) o. ledde i Amerika propagandan mot kriget. Efter marsrevolutionen 1917 reste T. till Ryssland, valdes i okt. 1917 till ordf. för den revolutionära kommittén, organiserade novemberupproret o. blev efter bolsjevikernas seger folkkommissarie för utrikesärenden, slöt fred med Tyskland i Brest-Litovsk, utnämndes till folkkommissarie för militära ärenden o. ordf. för det revolutionära krigsrådet o. reorganiserade den röda armén. Efter Lenins död 1924 framträdde T. mer o. mer som ledare för en oppositionell riktning inom kommunistpartiet o. i nov. 1927 uteslöts T., vilken redan tidigare skilts från sina befattningar inom partiet o. staten, jämte Sinovjev m. fl. ur partiet. 1929 utvisades T. ur Ryssland o. levde som landsflyktig, bl. a. i Norge samt från 1936 i Mexico, där han i aug. 1940 mördades av en fransk kommunist. De flesta av hans närmaste anhängare (trotskister) hade dessförinnan »likviderats» i Ryssland.

Trottoar'r (fr. *trottoir*), gångbana.

Trotyl el. trinitrotoluol, $\text{CH}_3 \cdot \text{C}_6\text{H}_5 \cdot \text{NO}_2$, erhålles genom energisk nitrering av toluol. Den är eld- o. stötsäker, men med sprängkapsel kan den lätt bringas till explosion, vilket sker med stor kraft. Den användes huvudsakligen till fyllning av granater, torpeder o. minor. Jfr Tetryl.

Trouvère [trov'ä], benämning på de medeltida nordfranska skalderna.

Trouville [trovill'], stad i n.v. Frankrike (Normandie), dep. Calvados. 6,500 inv. Mycket besökt havsbad.

Troy [tråj], stad i n.ö. För. Stat., staten New York. 70,000 inv. (1940). Berömd tekn. högskola, grundad 1824 (3,860 stud., 1947). Textil-, sko- o. mek. industri.

Troyes [tr'oä], huvudstad i dep. Aube, n.ö. Frankrike, vid Seine. 59,000 inv. (1946). Älderdomlig prägel. Ett flertal medeltida kyrkor o. ett av Frankrikes rikaste provinsbibli. Textilindustri. — På 1000-t. huvudstad i Champagne.

Troyon [ti'väjä'n], Constant (1810—65), fransk målare, som i sina djurframställningar på ett personligt o. friskt sätt sammansmälte intryck från Barbizonkolan o. nederländska 1600-talsskolof (Potter, Cuyp m. fl.).

Troy-vikt [tråj-], eng. o. höll. vikt för ädla metaller, juveler, medicinalvaror m. m.; den höll. förekom i Sverige 1667—1855 som medicinal- o. viktualievikt.

Trubadu'r, benämning på de medeltida provençalska skalderna.

Trubaduren (it. *il trovatore*), opera med musik av G. Verdi till libretto av Cammarano; uppförd i Sthlm i:a ggn 1860.

Trubanise'ring, metod att ge styvhet åt mjuka kragar m. m. Ersätter stärkning.

1. Trubetskoij, Sergej Nikolajevitj (1862—1905), rysk furste; filosof o. politiker, prof. i Moskva 1900. Spelade en viktig roll under revolutionen 1905, stod i spetsen för den deputation, som hos kejsaren framhöll

nödvändigheten av att införa en konstitution.

2. Trubetskoij, Pavel Petrovitj, furst T. (1866—1938), rysk bildhuggare, representant för impressionismen. Bl. arb. märkas *Alexander III:s* monumentala rytterstaty i Leningrad (rgo9) samt porträttbyster (Leo Tolstoj, Anders Zorn o. Segantini, se bild).

Truoage [tryka'sij], fr., förfalskning av antika föremål (möbler, konstverk m. va.).

Truck, liten motordriven transportvagn för internt bruk. Oftast försedd med elmotor o. ackumulator.

Trucksyste'met (av eng. *truck* [trakk], byta), avräkning på lön för konsumtionsvaror, som arbetsgivaren tillhandahåller i egna affärer. Denna under den tidigare industrialismen ganska allmänna ordning möjliggjorde utsugning från arbetsgivaren, som utan konkurrens kunde sälja dåligt o. dyrt. Av obligatorisk avräkning för arbetarbostad m. m. förekom. Systemet har avskaffats dels genom lagstiftning, dels genom fackföreningarnas strävanden.

Trudgeon [tradd's]°n, simsätt, uppkallat efter sydamerikanen Trudgeon, var omkring 1900 det snabbaste simsättet men har numera utträngts av crawl-stilen.

Trudhem, guden Tors boning.

Truga, snösco; kringlan el. ringen nedtill på skidstav.

Truism' (eng., av *rue*, sann), banal o. självklar sanning.

Trujillo el. Truxillo o. [trochill'jå], stad i n.v. Peru, nära kusten. 30,000 inv. (1936). Univ. Tobaksindustri. I närheten av ruinstaden Grand Chimu (jfr Chimu). Anlagd 1535 av Pizarro. Radiostation.

Truk, atoll i Stilla havet, 1,500 km n.ö. om Nya Guinea, 3,000 km s.ö. om Tokio, omfattande ca 70 öar (korallöar o. vulkaniska). 130 kvkm land, 15,000 infödda. — T., som ingick i de av tyskarna behärskade Karolinerna, blev efter Första världskr:s slut jap. mandat. Japanerna utbyggde T. till en mäktig örlös- o. flygbas. Kpptulerade för de allierade V »945-Under atnerik. förvaltning.

Trulson, Anders (1874—1911), målare, skildrade skänsk natur o. skänst folkliv, utförde stanningsbilder från n. Italien o. Brigge samt porträtt.

Truman fro'm'ni, Harry Shipe, f. 1884, amerik. politiker (demokrat), deltog som officer i Första världskr., blev 1922 domare i Jacksons provinsdomstol o. var 1926—34 dess ordf. Invaldes i senaten 1934 o. blev 1941 ordf. i senatens industriella undersökningsskommission.

Som vicepresident efter 1944 års val blev han genom Franklin Roosevelts fränfälle i april 1945 För. Stats president. Deltog i Potsdamkonferensen 1945. T:s inrikespolitik har i betyd. utsträckning hämmats av att kongressen vid 1946 års val fick republikansk majoritet; hans utrikespolitik (jfr Trumandoktrinen) har vunnit såväl leмократernas som republikanernas stöd.

Trumandoktri'nen, benämning på den amerik. presidenten Trumans deklaration den 12/3 1947, i vilken hävdades nödvändigheten av För.

Stat:s ingripande till skydd för stater, som hotas av totalitära regimer.

Trumbitj (Trumbic), Ante (1864—1938), kroatisk advokat o. politiker, bildade vid krigsutbrottet 1914 den s. k. jugoslaviska kommittén, som agiterade för sydslavernas enande.

Trumf, i kortspel en färg som sticker över de andra.

Trumhinna, den tunna membran, som skiljer hörselgången från mellanörat o. som fortpantlar ljudvågorna från luften till hörselbenskedjan.

Trumhåla, hålighet i örat innanför trumhinnan, inneslutande hörselbenen. Jfr Hörselorgan.

Trumma (it. *tamburo*), gammalt slaginstrument, som består av en trä- el. bleckcylinder, över vars båda ändar äro spända pergamentkalvskinn (se bild). Stör trumma (»bastrumma») har dvar klang o. anslås med en enda trumpinne; rulltrumman o. militärtrumman äro mindre o. smälare, anslås med två trumpinnar samt äro ofta försedda med en tarmsträng över det undre trumskinet, varigenom ett skallrande ljud åstadkommes.

Trumpe't (it. *tromba*), gammalt bleckblåsinstrument, böjt i flera vindingar samt med vid ljudtratt o. skålförmigt munstycke. Vanl. försedd med ventilsystem, som möjliggör en kromatisk skala med tonomfånget e—c.

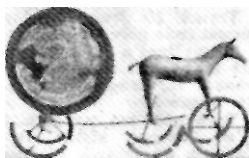
Trumpetblomma, arter av örtsläktet *Salpiglossis*.

Trumpetfågel, dets. som agami.

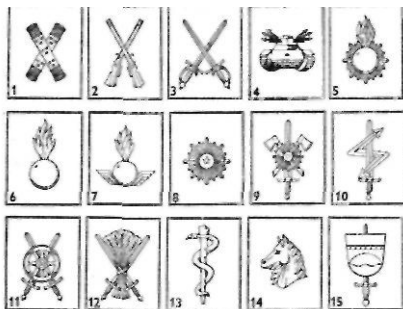
Trumpetsnäckor, i de tropiska haven förekommande spiralformigt vridna snäckor tillhörande släktet *Tritonium*. Kunna nå över 40 cm i längd. Skalen användes särsk. under antiken som trumpet.

Trumsjuka, häftig gasutveckling i vommen på nötkreatur.

Trundholm, ort på n.v. Själland, Danmark, där ett märkligt formfynd gjorts, bl. a. en bronsbild av solens hjul, draget av en häst, från bronsålderns förre del el. mitt. (Sebild.)

Trunk. 1. Kolv av stor längd, använd i snabbgående dieselmotorer samt i mindre explosionsmotorer. Jfr Kolv. — Skeppsb. Lådformad inbyggnad å fartyg.

Tryppslag.

Tryppslag, för visst slag av uppgifter avsedd, vanligen likförmigt utbildad o. utrustad del av landstridskrafterna. Tryppslags- o. kärmärken •u/39, se bild å föreg. spalt. De beteckna: 1) generalitetet o. generalstabskåren; 2) infanteriet; 3) kavalleriet; 4) pansarstrupperna; 5) fälttygskåren o. tygtrupperna; 6) artilleriet (utom luftvärnsartilleriet); 7) luftvärnsartilleriet; 8) fortifikationskåren; 9) ingenjörtrupperna; 10) signaltrupperna; n) trängerna o. trängtrupperna; 12) intendenturkåren o. intendenttrupperna; 13) fältläkarkåren; 14) fält veterinärkåren; 15) väg- o. vattenbyggnadskåren.

Trust (av eng.), egentl. förtroende; sammanlutning av företagen inom en bransch till ett gemensamt företag för erhållande av monopolistisk inverkan på prisbildningen. Trusterna ha sin största utbredning i För. Stat. De i Sverige vanligast förekommande formerna äro ägare- el. kontrollbolaget (t. ex. Svenska Tändsticks AB.), den monopolistiska fusionen (t. ex. Svenska Sockerfabriks AB.), arrendering (t. ex. Trävaru-AB. Dalarne).

Trustee frastij], eng., förvaltare, fullmäktig. Trusteeship council [trastiljipp ka'n'sil], eng. benämningen på förvaltarbörskådet inom Förenta nationerna (se d. o.).

Trutar benämnas de större arterna av måsläktet. Vanliga hos oss gråtrut o. havstrut.

Try, art av växtsläktet *Lonicra*.

Trybner, Wilhelm (1851—1917) tysk målare; utförde i ett naturalistiskt, brett måner porträtt, bataljbilder, sydtyska landskap o. djurbilder (särsk. hundar).

Trybom, Arvid Filip (1850—1913), zoolog, byråchef för fiskeriärenden. Nedlade ett framgångsrikt arbete på befrämjandet av det sv. fisket.

Tryck. Fys. Den kraft per ytenhet, som verkar i varje punkt inuti gaser o. vätskor o. även vinkelrätt mot angränsande fasta kroppars ytor, t. ex. kärlets väggar. (Betr. tryck mell. fasta kroppar, se Tryckspänning.) Tryckets storlek bestäms av mängden gas per volymenhet samt av temperaturen (jfr Gasteori o. Tillståndsekvation). Trycket i en vätska ökas med djupet på grund av vätskans tyngd, o. av liknande skäl är atmosfärens tryck högst vid jordytan. Gas- el. vätsketrycket på en fast kropp med ringa utsträckning i höjld är i vila lika stort i alla punkter (statiskt tryck). Rör sig mediet el. kroppen i förhållande till varandra, tillkommer ett dynamiskt tryck, som i varje punkt är proportionellt mot kvadraten på hastigheten o. därför i allm. är olika på skilda delar av kroppen. Totaltrycket = statiskt + dynamiskt tryck är konstant (Bernouillis lag), förutsatt att friktionen i mediet kan försummas (jfr Tryckförlust). I punkter där hastigheten är lägre är alltså det mot ytan vinkelräta statiska trycket större. Härpå beror t. ex. luftmotståndet mot kroppar i rörelse, vindtrycket mot segel o. byggnader samt tryckfördelningen då vätska el. gas strömmar genom rör o. kanaler med växlande tvärsnitt (låg statiskt tryck på smala ställen på grund av större hast.). Dynamiska trycket o. därmed av hastigheten mätes med Pitotrör (se d. o.) som skillnaden mell. totaltryck o. statiskt tryck. Gas- o. vätsketryck i slutna kärl mäts med manometer el. TJ-rör med vätska; atmosfärens tryck med barometer. Tryck angivas med speciella tryckenheter, ss. at, atm (jfr Atmosfär 2), millibar o. torr, med någon kraftenhet per ytenhet, t. ex. dyn per kvem, el. med vätskpelarhöjd, t. ex. mm kvicksilverpelare o. meter vattenpelare (förk. m v.p.). Tekniska data betr. tryck, t. ex. ångpannors arbetstryck, avse i regel övertryck (se d. o.). Jfr Undertryck o. Vakuum.

Trycka. 1. Boktr. Utföra boktryck (jfr Tryck-

press). — 2. *Tekn.* Utföra metalltryckning (se d. o.). — 3. *Jakt.* Om villebråd: gömma sig genom att lägga sig tätt intill marken.

Tryckbank, mindre bank av grus el. dyl., löpande jämsides med en större bank o. motverkande en del av dennas tryck.

Tryckfall, tryckskillnad mellan två punkter 1 rör med strömmande gas el. vätska. Ofta avses endast skillnaden i statiskt tryck. Jfr Tryckförlust.

Tryckfrihet är i Sverige varje svensk mans rättighet att, utan några av den offentliga makten i förväg lagda hinder, utgeva skrifter, att sedermera endast inför laglig domstol kunna tilltalas för deras innehåll o. att icke i annat fall kunna dörför straffas, än om detta innehåll strider emot tydlig lag, given att bevara allmänt lugn, utan att återhålla allmän upplysning. Under Andra världskr. ägde K. M:t möjlighet till vissa inskränkningar i tryckfriheten.

Tryckfrihetsförordningen, förk. *T.F.*, den fjärde av Sveriges grundlagar, dagtecknad den 14/12, 1812, innehåller bestämmelserna om tryckfriheten o. föreskrifterna mot dess missbruk. Vid 1948 års riksdag antogs ss. vilande förslag till ny tryckfrihetsförordning.

Tryckfrihetsombud, ombud i orterna (i allm. endast där tryckeri finnes), vilka å chefens för justitiedepartementet vägnar skola öva tillsyn över tryckta skrifter offentligtgörande.

Tryckförlust, minskning av totaltrycket (= statiskt + dynamiskt tryck) hos strömmande vätska el. gas på grund av friktionen. Mediets potentiella o. kinetiska energi, vilkas summa eljest är konstant, omvandlas därvid delvis till värme. Jfr Tryck o. Tryckfall.

Tryckhöjd, vid vattenpump använt uttryck för pumpens förmåga att trycka upp vatten. Jfr Pump.

Tryckkabin, tätt slutet flygkropp, där det inre lufttrycket vid flygning på stora höjder hålles så högt, att personalen icke behöver använda syrgasmask. Trycket i kabinen motsvarar i regel yttre lufttrycket på 3,000 m höjd.

Tryckkokare, kokkärl med tättslutande, fastskruvbart lock samt ventil, inställbar för lämpligt övertryck. Vattnets kokpunkt blir där iöfver 100°, vilket medför att vanliga födoämnen bli färdigkokta på betydligt kortare tid än vid atmosfärstryck.

Tryckluft el. *pressluft*, komprimerad luft, som erhålles från kompressor o. bl. a. användes som drivmedel för vissa verktyg. Jfr Pneumatiska verktyg.

Tryckpress, maskin för tryckning av böcker, gravyrer osv., var i sin äldsta form en handpress, i vilken tryckfärgen påledes med en handvals. En förbättring utgör *digelipressen*, där färgpåläggningen sker mekaniskt o. papperet under tryckningen vilar på en deckel. I *snällpressen*, som num. användes för allt boktryck, vilar papperet på en cylinder, som får rulla mot tryckformen, medan i den för tidningstryck använda *rotationspressen* tryckformen genom stereotypi öfverförs på en cylinder o. papperet frammätas i långa banor.

Tryckpunkt, punkt, där ström inmatas i ett elektriskt distributionsnät. Finnes på flera ställen i nätet.

Tryckregulator, r. Regulator i ledning för strömmande gas el. vätska, vilken slappes fram i sådan mängd, att trycket på utloppssidan hålles konstant, äv. om det högre trycket på inloppssidan varierar. — 2. Regulator på ångpanna el. dyl., som reglerar tillförseln el. utvecklingen av värme, så att ångtrycket hålles konstant. Kallas någon gång i analogi med termostater tryck- o. el. pressostat.

Tryckskrov, inre starkt skrov på ubåt, avsett att motstå vattentrycket på stora djup. 1

Mellan tryckskrovet o. yterskrovet ligga vatten- o. oljetankar.

Trycksmörjning, smörjsystem med pump o. kanaler till smörjställena. Vid ett speciellt utföringssätt, *dimsmörjning*, transporterats smörjolja i forin av dimma med tryckluft i kanalerna.

Tryckspänning el. *tryckpåkänning*, kraft per ytenhet i beröringsytan mellan två fasta kroppar, som pressas mot varandra med en viss kraft (tryckkraft). Jfr Tryck.

Trycksvarning, dets. som metalltryckning. Tryckt som manuskript, meddelande på tryckalster; innebär att författaren ej haft tillfälle att slutgiltigt utforma sitt arbete.

Tryckyta, det område av en boksida som är avsett för text o. bilder. Motsats: *margin* a'l.

Tryde, kommun i s.ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Tomelilla); Tryde landsf.distr., Ingelstads o. Järrestads doms. 1,706 inv. (1947). I T. kyrka från 1860-t. finnes en märklig dopfont av Majestatis fr. irroo-t. med bl. a. märkliga reliefer av scener ur det polska nationalhelgonet Stanislaus' liv.

Tryffel (ty. *Tryffel*, It. *truffe*), namn på sporsäcksvampar med underjordiska knölnörmade fruktkroppar, i främsta rummet arter av släktet *Tuber*. Jfr Scleroderma.

1. Trygger, Ernst (1857—1943), rättslärare, politiker, professor i processrätt i Uppsala 1889, justitieråd 1905—07, led. av FK 1898—1937 (höger), statsminister 1923—24, utrikesminister 1928—30, universitetskansler 1926—37. På det rättsvetenskapliga området utövade T. ett omfattande författarskap. 1913—33 ordf. för FK:s nationella parti. T. ägnade sig äv. åt ledningen av industriella företag.

2. Trygger, Carl f. ^{23/8} 1894, son till E. T., bank- o. industriman, verkst. dir. o. chefred, för Sv. Dagbl. 1934—40.

Trylo'nen, en 210 m hög tresidig obelisk, uppställd som arkitektonisk framtidssymbol på New York-utställningen 1939.

Trymål' (fr. *trumeau*), väggspegel av större format (från golv till tak el. över en öppen spis).

Trypafavi'n el. diaminometylakridinklorid, ett ämne med stark antiseptisk verkan. Användes för mun o. hals (panf la vintabletter). Jfr Rivanol.

Trypanoso'ma (av grek. *trypanon*, borrar, o. *so'ma*, kropp), släkte av flagellater, innefattande uteslutande blodparasiter. Förekomma i blodet på vitt skilda ryggradsdjur. Viktigast äro T. *gambien'se*, som åstadkommer den afrikanska sömnjukan hos människan, o. T. *bruce'i*, som förorsakar nagana- el. tsetsejukan hos hästar, nötkreatur, antiloper m. fl. Djuren inkomma i blodet genom styng av olika tsetseflueor.

Trypsi'n, ett äggvitespälkande enzym i tarmen. Bildas ur den inaktiva formen *trypsinogen*, som avsköndras av bukspottkörteln. Båda dessa ämnen ha isolerats i ren form. Jfr Kymotrypsin.

Tryptofan' el. *indolyalalanin*, en viktig aminosyra, som inear i många äggviteämnen. Ger vid förruttelse indol o. skatol.

Tryserum, kommun i n.v. Småland, Kalm. 1; 1/kna landsf.distr., Tjusts doms. 1,596 inv. (1947).

Trvsilälven, norska namnet på Klarälven. Trådbuss el. *tröleybuss*, elektriskt driven buss, kopplad till en långs väg- el. gatu- sträckan upphängd ledning.

Primula denticulata, bollviva

Petunia hybrida, petunia

Delphinium hybridum,
(trädgårds)riddarsporre

Cobaea scandens,
klockranka

Lupinus polyphyllus, lupin

Hesperis matronalis, nattviol

Iris germanica, svärdslilja

Tagetes patula, sammetsblomster

Rudbeckia laciniata, rudbeckia

Zinnia elegans, zinnia

Phlox paniculata, höstflox

Några vanliga trädgårdsblommor

Efter E. Söderbergs blomsterböcker.

Tråddragning, framställning av metalltråd. Trådämnet drages i hela sin längd genom ett hål med mindre tvärgenomskärning än dess egen, därefter genom ännu mindre hål osv., varigenom trådens diameter minskas.

Trådklinka el. *trådlyra*, mätverktyg för metalltråders tjocklek. Består av en platta med ett antal olika stora hak i kanten, avpassade för standardiserade tråddimensioner. Jfr Hålklinka, Meterklinka o. Plåtklinka.

Trådlös telefoni o. telegrafi, äldre benämning på radiotelefoni o. -telegrafi. Jfr Radiomottagare, Radiosändare o. Trådradio.

Trådmaskar, *Nematodes*, ordning bland maskarna med lång, rund, i båda ändar avsmalnande kroppform. I framändan en med papiller o. ibland med hakar omgiven munöppning. Utvecklingen oftast mycket komplicerad, i det maskarna på olika utvecklingsstadier leva i olika värdar, fritt osv. Flera underordningar, innefattande dels fritt levande former, dela 1 växter o. djur parasiterande. Hit hör ett flertal av människans parasiter, t. ex. trikin, spolmask, springmask m. fl.

Trådradio, överföring av modulerade radiovågor med vanl. telefonledningar. Användes som komplettering av trådlösa rundradiosändningar för störningsfri mottagning på platser med svåra radiostörningar. Har prövats i Karlshamn sed. r-36, på en del platser i Norrland (bl. a. Bollnäs, Ånge, Tärna o. Arjeplog) samt med en ny stor försöksanläggning på Gotland. Långvågssändradet användes o. 3 å 4 olika program kunna sändas samtidigt på samma ledning. På telefonstationerna anslutas radiosändare (en för varje program) o. hos abonnenterna vanliga radiomottagare till ledningen medelst filter, som särskilja de lågfrekventa telefonsamtalen o. de högfrekventa radiovågorna. — Sed. 1929 användes lågfrekvent trådradio (förr kallad linjeradio) på ett särskilt ledningsnät i Tornedalen.

Trårdspik, spik, som tillverkas av hård- dragen, vanl. fyrkantig järntråd.

Trålare (av eng. *trawl*, släpnät), fiskefartyg, som fiskar med trål (stort, över havsbotten synsläpande nät).

Trångsund, gods i Huddinge kommun, Sthlns l. Huvudbyggnaden uppf. efter ritn. av K. F. Adelcrantz, som bebodde egendomen.

Travad, kommun i v. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. I-ångjum); Vedums landsf.distr., Åse, Viste, Barne o. Laske doms. 874 iuv. (1947).

Träa, fara upp i ett träd (om skogsfågel, mård m. m.).

Träbiff, populär benämning på foderjäst, som odlats på sulfutit. Jfr Torula.

Träcka, *Sjöv.* Draga en båt utmed strand medelst rep från land.

Träd, vedväxt med stammen helt ovan jord. Jfr Buske.

Tråda el. trade, obesädd åkerjord.

Trädestillatio'n el. träkolning, torrdestillation av trä i mila el. ugn för framställning av träkol, tjära o. a. produkter. I milor får en del av veden brinna, så att värme erhålles till torrdestillation av den återstående veden. Därvid erhålles endast träkol men vid bränning i s. k. tjärålar av, trätjära, särskilt om kådrikt trä (töre) användes. Vid kolning i ugn, som num. är vanligast, erhålles jämte kol o. tjära äv. träoljor (t. ex. rå terpentinolja ur tallved) o. s. k. träsyra (se d. o.).

Trädgårdsarkitekt, person med utbildning inom arkitektur o. trädgårdskonst, som uppgör planer för trädgårdsanläggningar.

Trädgårdsförening, sammanslutning för främjande av trädgårdsodling. Den äldsta torde vara Royal horticultural society i London, grundad 1804. Bl. sv. föreningar Svenska

trädgårdsföreningen (grundad 1832, upplöst 1911, utgav en tidskrift 1878—1905) o. Göteborgs trädgårdsförening (grundad 1842), som äger park o. trädgård med stora växthus.

Trädgårdskonst, utformningen av en trädgård efter konstnärliga principer.

Trädgårdskonsulent', tjänsteman hos hushållningssällskap med uppgitt att ge råd åt trädgårdssodlare. Kallas i vissa län länsträdgårdsmästare.

Trädgårdsmatta, orientalisk matta i trädgårdsmönster.

Trädgårdsskolor, undervisningsanstalter för utbildning av trädgårdsmästare. Pinnas på Alnarp, Adelsnäs, Experimentalfältet, i Soråker samt vid Vetenskapsakademien (Berianska stiftelsen). Dessutom gives vid Alnarp en högre, 2-årig trädgårdsskolor.

Trädgårdssnäck, *Helix kortensis*, en i s. o. mell. Sverige allmänt förekommande lungsnäck, vars skal är gult, varierande i brunt el. rött med vit munsöm o. mörka längsband.

Trädgårdsstad, samhälle, där flertalet hus äro förenade med större el. mindre ekonomiträdgårdar.

Trädgårdssångare, *Sylvia salicaria*, en hos oss över hela landet, företrädesvis i tätta lunder o. parker förekommande, ovan olivbrun sångare med ett ljust streck över ögat. Flyttfågel.

Trädkrypare, *Certhidae*, familj bland tättingarna, hos oss representerad av trädkrypare, *Certhia familiaris*, liten, ovan brun med vitaktiga längsfläckar, undertill vit (se bild). Klättrar på trädstammarna med stöd av stjärten. Lever av insekter; stann- o. strykfågel.

Trädkänguruer, *Dendrolagus* m. fl. släkten, särsk. på Nya Guinea förekommande, i träden levande, klumpiga känguruer, vilka ej som de vanliga känguruer ha förlängda bakben.

Trädlärka, *LuWula arbo'rea*, en i Svea- o. Götalands barrskogar förekommande, ovan svartbrunfläckig, rostgrå lärka med en kort, bred tofs på huvudet. Träd- o. markfågel. Flyttfågel.

Träddiplärka, *Anthus trivialis*, en av våra allmännaste diplärkor, i gles skog över hela landet. Mörkbrun medolivgrå fjäderkanter.

Trädskola el. plantskola, odling av växtplanter, företrädesvis träd o. buskar (rosor), avsedda att planteras på annan ort.

Träddödare, allmän, el. träfjäril, *Cossus cossus*, en stor, klumpig, brungrå fjäril med svarta streck, vars 10 cm långa kött-röd—rödbruna larv lever i olika lövträd, särsk. sälg, pil o. poppel. Allmän i Sverige.

Träffen, eg. träffning, strid; tidigare benämning på en härs uppställning i en el. flera linjer (träffen) för strid.

Träfiberplattor, eng. w a l l b o a r d, framställas genom pressning o. torkning av träfiber, som erhållits ur träavfall, halm el. dyl. genom målning el. upphettning med vatten under tryck. Komma i handeln under olika namn, ss. masonit o. treetex, o. ha mångsidig användning som byggnadsmaterial.

Träfritt papper, papper, i vilket ej ingår trämassa.

Träförsockring, sönderdelning av vedens cellulosa till socker (glykos, vanl. kallad cellulosa socker el. träsocker) genom behandling med starka syror. Användes till framställning av sprit.

Trägas el. träkolsgas, brännbar gas, som erhålles genom ofullständig förbränning av trä el. träkol i lämplig generator. Kallas därför äv. generatorgas el. gengas. Innehåller som brännbara beståndsdelar koloxid, vätgas o. kolvatten samt dessutom koldioxid o. kväve. Användes som ersättning för flytande bränsle till förbränningsmotorer på bilar o. traktorer. — Under tider av stenkolsbrist har trä avgasats (torrdestillerats) vid en del gasverk, så att förutom träkol erhållits ett annat slags trägas, som inblandats i stadsgasen.

Trägravv'r, ett reproduktionssätt, varvid bilden ristats i en träskiva på samma sätt som ett kopparstick o. målfaldigas som djuptryck. Jfr Grafik.

1. Trägårdh, Carl (1861—99), målare; utförde motiv med landskap o. djur.

2. Trägårdh, Ivar, f. 1878, zoolog, prof. o. förest. för Statens skogsförsöksanstalts skogsentomologiska avd. 1915—44, förefattat forskningsresor i Afrika o. utgivit arb. över insektsystematik m. m.

Träkol erhålles genom torrdestillation av trä, vanligen barrträ, ibland även björkträ. Man brukar skilja på skogskol från skogarna erhållet avfallsvirke o. sågverkskol av ribb, bakar osv. Träkol är ett mycket "lätt" bränsle, således skrymmande o. dyrt i transport o. arbetsamt i användning. Det användes huvudsakligen i den metallurgiska o. kemiska industrien (till masugnsdrift, bränsle i smidesälsjor, som avfärgningsmedel) samt som bilbränsle (gengaskol). Jfr Måla, Trädestillation o. Trägas.

Träkumla, kommun på mell. Gotland, Gotl. 1. (past.adr. Hallvards); Klintchamns landsf.distr., Gotlands doms. 241 inv. (1947). Den 1280 invigda kyrkan, som 1867 övertogs av ödekyrka, restaurerades o. återinvigdes 1917. Glasmålning från 1820-t. En dopfunt o. en madonnabild (1100-t) tillhörde ursprungl. en äldre kyrka på platsen.

Trälhavet, vik av Östersjön i Sthlms n. skärgård, utgör en del av n. segellden.

Trämassa, detsamma som slipmassa el. mekanisk pappersmassa. Jfr Pappersmassa.

Trämjöl, finmalen ved, som användes vid tillverkning av linoleum, bakelit m. m.

Trämosaik', dets. som intarsia.

Träne, kommun i ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Ovesholm); Äspshults landsf.distr., Gärds o. Albo doms. 1,046 inv. (1947).

Träng (fr. *train*, tåg, följe, av lat. *tra*'here, draga), gemensam benämning på personal, fordon, hästar o. utrustning, som erfordras för truppers underhåll. I Sverige funnos 1948 4 trängkårer: Skånska trängkåren (T 4), Hälselholm, Norrlands trängkår (T 3), Sollefteå, Göta trängkår (T 2), Skövde (kompani i Nora), Svea trängkår (T 1), Sthlms. Trängtrupperna skola enl beslut av 1948 års riksdag uppgå i underhållstrupperna (se d.o.).

Trängfartyg, för en örlogsflootta erforderliga, i strid ej deltagande fartyg ss. transport-, verkstads-, isbrytare-, vatten-, bärgningsfartyg. Tränjon el. tranbär, art av växtsläktet *Oxycoccus*.

Träns, det vanligast använda körbetslet (se bild vid Betsel).

Tränsa, med täta halvslag sno runt ett rep el. annat föremål medelst smäckt tågvirke.

Träolja el. kinesisk träolja erhålles genom pressning av frukterna från det s. k.

träoljeträdet. Kan ersätta linolja men torkar ej lika fort. Träolja kallas även en del av de vid destination av trätjärar erhållna oljorna.

Träsket, sv. övers, av fr. *Marais*.

Träskfolket, en i Bangveoloträsket, Centralafrika, levande småväxt folkstam. Bostäderna utgöras av bikupformade, grästäckta hyddor på gungflyöar, mellan vilka befolkningen tar sig fram i smala kanoter.

Träskodans, sv. folkdans, som dansas i träskor av en gosse o. en flicka till polkettmelodi i dur om 2 repriser med 8 takter vardera.

Träskonäbb,

Balaeniceps rex, även kallad träskostork el. av infödingarna Abu Markub, är en i s. Nilens sumptrakter förekommande vadare med en stor egenomlig, skedliknande näbb. Lever av fisk. (Se bild.)

Träsliperi, anläggning, där massaved (vanligen gravved) i slipstolar males sönder mot roterande sliperstenar till mekanisk trämassa.

Träslöv, kommun i mell. Halland, Hall. 1.; Himle landsf.distr., Hall. mell. doms. 2,423 inv. (1947).

Träsnitt, grafiskt blad, som utgör avtryck av en i trä skuren form. Träsnittskonsten (xylografi) blomstrade redan under medeltiden, då den kom till användning för framställning av helgonbilder o. spelkort. Förbättrade former uppstod på 1700—1800-t., dels den tönsticket, där en större rikedom på halvtoner uppnåes. Det senare förfarandet förekom under 1800-t. intill autotypiens (punktklischéns) uppfinnning. I nyare träsnittskonst spåras en återgång till den äldre formen. I Japan o. Kina står skulpturen sedan gammalt på en hög ståndpunkt. Jfr Grafik.

Träsprit, dets. som metylalkohol. Bör ej förväxlas med sulfitsprit.

Trässberg, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Saleby); Skånings landsf.distr., Skarabygdens doms. 554 inv. (1947).

Trästena, kommun i n. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Moholm); Tidans landsf.distr., Vadsbo doms. 423 inv. (1947).

Träsyra, vattenlösning av ättiksyra, metylalkohol, aceton m. m., erhålles vid ugnskolning av trä. Jfr Trädestillation.

Trätäveltryck, benämning på de medeltida träsnitten o. deras framställningssätt.

Trätjärar erhålles vid torrdestillation av trä. Den användes huvudsakligen som konserveringsmedel för trä. Dessutom destilleras en del, varvid träbeck (skeppsbeck, skomakarbeck) o. träolja erhållas. Trätjärar innehåller så gott som alltid ättiksyrehaltigt vatten, s. k. permavatten.

Trätugg, maskinmässigt avhuggna, mindre trästycken.

Träull, genom sönderskärning av trä framställd trädartad produkt, som anv. till packningsmaterial m. m.

Trävaru-AB, Dalarne, Gävle, Grundat 1892, dotterbol. till Korsnäs AB. Aktiekap. 2.5 mill. kr. (1948). Kraftstation vid Eldforsen m. m.

Trävattna, kommun i mell. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Floby); Vilske landsf.distr., Skarabygdens doms. 277 inv. (1947).

Trättätkä, detsamma som ättiksyra.

Trögdjur, förr använd benämning på de tandfattiga djuren, stundom även på sängångarnas familj bland dem.

Trögds härad (Trögden), Upps. 1. omfattar 14 kommuner: Hacksta, Löt, Villberga, Husby-Sjutolft, Utslena, Härkeberga, Boglösa, Lillkyrka, Vallby, Kungs-Husby, Veckholm o. Torsvi. 5,687 inv. (1947). Upps. ls s. domsaga.

Trögds och Åsunda kontrakt, Uppsala ärkestift, Upps. 1., omfattar 19 församlingar. Kontraktprostens adr.: Grillby.

Trögds tingslag, Upps. 1., omfattar Bro, Häbo, Trögds, Åsunda o. Lagunda häradar. 19,458 inv. (1947). Uppsala 13 s. doms.

Tröghet, lat. *inertia*, beteckning för det förhållandet, att det tar tid att med en viss kraft sätta materia i rörelse ävensom att ändra dess hastighet, längre tid ju större kroppens vikt är. Vid vridningsrörelse är det icke blott vikten som är avgörande för dess tröghet, utan även materia's avstånd från vridningsaxeln. Vikten o. avståndet sammanfattas i en storhet, som benämnes tröghetsmoment. — Tröghetsradie är radien i den cylinderyta, längs vilken vikten kan tänkas koncentrerad. Inom hållfasthetslära användes äv. y-tröghetsmoment (Jfr Moment), ett begrepp som på likartat sätt bildas av ett tvärsnitts delyt o. dessas avstånd till en viss axel. Jfr Svängmassa o. Tröghetslagen.

Tröghetslagen sådan den formulerats av Cartesius utgår, att varje kropp förbliver i sitt tillstånd, så länge icke något utifrån tillställer. En kropp kan sålunda icke utan drivkraft komma i rörelse o. ej heller, om den är i rörelse, utan yttre hinder stanna. I den moderna dynamiken är denna lag ersatt av Newtons rörelselag, enligt vilken en kropps rörelseförändring (mätt till storlek o. riktning av dess acceleration), multiplicerad med kroppens massa, utgör mått på den kraft, som orsakar förändringen.

Trökörna, kommun 1 s. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Tengene); Grästorps landsf.distr., Åse, Viste, Barne o. Iaske doms. 636 inv. (1947).

Tröndelagen, gammalt namn på de 8 fylken, som lågo omkr. Trondheimsfjorden; num. dets. som Sör-Tröndelag fylke o. Nord-Tröndelag fylke. Trönder, invånare i Tröndheimsbygden.

Trönninge, kommun i s. Halland, Hall. 1. (past.adr. Halmstad); Harplinge landsf.distr., Hall. s. doms. 772 inv. (1947).

Trönö, kommun i s.d. Hälsingland, Gävleb. 1. (past.adr. Trönödal); Norrala landsf.distr., S.d. Hälsinglands doms. 1,433^{inv.} ('947). Den medeltida kyrkan, nu ödekyrka, blev statsegendom 1926. Sällsynt väl bevarad kyrkogårdsmur med stigluckor. En ny kyrka i gotiserande stil uppfördes 1895.

T-rör, rördel, vanligen invändigt gängad i alla tre anslutningsändarna. Möjliggör T-formig grening av rördledningar. Även T-rör med flänsar användas.

Tröskelvärde, det lägsta värde på en given storhet, som ger ett märkbart intryck, ex. den ljudstyrka, som på givet avstånd nått o. jämnt kan uppfattas av ett öra, el. den minsta exponering, som ger ett framkallningsbart intryck på en bestämd fotografisk plåt.

Tröskning, sädens befriande från halm o. agnar; skedde i äldre tid med slaga el. dyl., num. vanl. med tröskverk.

T/S, förkortning för eng. *turbine-ship*, turbinfartyg.

Tsad, Tschad, Tschad. 1. Största insjön i Sudan, mell. Afrika; grund (3 m), många tillflöden (Schari m. fl.), intet avlopp. Mycket våldande i storlek (10,000—18,000 kvkm) o. med obestämda gränser; stränderna flacka o. trädlösa. Upptäckt 1823. — 2. Fr. Tschad, Franskt territorium i Franska Ekvatorialafrika

(till 1934 koloni), s.d. 0111 T. 1. 1,194,490 kvkm, 1,902,000 inv. (1946). Huvudstad: Fort-Lamy (6,000 inv.).

1. Tsaldaris, Panajis (1868—1936), grek. politiker, såsom motståndare till Venizelos landsförvisad 1917—30, chef för folkpartiet 1922, ministerpresident en kort tid s. å. samt 1932—33 o. 1933—35.

2. Tsaldaris, Constantin, f. 1884, grek. politiker, ledare för populistpartiet, som sed. 1944 upprepade ggr varit konseljpresident o. utrikesminister, har spelat en framträdande roll som monarkisternas ledare i kampen mot den kommunistdominerade republikanska guerrilla.

Tsana el. Tana, sjö i n.v. Etiopien. Omkr. 3,000 kvkm. Avlopp: Blå Nilen.

Tsang-po, Brahmaputras övre lopp, s. Tibet. Tsar (av lat. *caesar*), kejsare, en av slaverna använd beteckning på den bysantinske kejsaren, antogs som den ryske självhärskarens officiella titel av Ivan IV den förskräcklige 1547. Peter den store kallade sig från 1721 *imperator* (kejsare), men i allmänna ryska o. europeiska språkbruket fortlevde benämningen tsar om ryske kejsaren.

Tsarev'itj, ry., tsar-son, prins.

Tsarev'na, ry., tsar-dotter, prinsessa.

Tsarits'a, ry., kejsarinna.

Tsarits'yn, tidigare namn på Stalingrad.

Tsar-ko'lokol, ry., »sarklockan», en jättekllocka i Moskvas Kreml, gjuten 1654 för Ivan Velikijs klocktorn. Under en eldsvåda i tornet föll den ned, omgöts 1737, men vid uppsättningen föll den ned igen, varvid ett stycke slogs ur (se bild).

Klockan väger omkr. 196 ton.

Tsar-pusj'ka, »sarkanon», en jättekanon, gjuten 1586 i Moskva, som nu förvaras i Kreml såsom en historisk raritet. T. väger omkr. 38 ton, dess stenkulor nära 2 ton.

Tsar'skoje Selö', tidigare namn på staden Pusjkin.

Tschandala, dets. som Chandala.

Tsoherning, Anton Frederik (1795—1874), dansk militär o. politiker, krigsminister 1848, folketingsman 1849—66, var en av tidens liberala ledare i Danmark.

Tschudi [tsjo'-], ffigidius (15^o5—72), schweiz. historieskrivare, utgav en för samtiden epokgörande karta över Schweiz samt det på omfattande forskning vilande, ehuru ej i allo pålitliga verket *Chronicon Helveticum* (2 bd, ute. 1734—36).

Tschudi, Cl ara (1859—1945), norsk författarinna. T. skrev populära historiska skildringar, särsk. av kvinnor: *Eugenie* (1889; sv. övers. 1901, 1911), *Marie Antoinette* (3 dir, 1894—96 sv. övers. 1900—01, 2:a uppl. ign.), *Drottning Hortense* (1913), *Goethes moder* (1916).

Tse-hsi (1835—1908), kejsarinna av Kina, gemål till kejsar Hien-fung (1852), tillvällade sig efter sin makes död (1861) regeringsmakten o. var till sin död Kinas egentliga härskarinna.

Tsetseflugor, *Glossina*, gulaktiga, svart o. brunfläckiga afrikanska flugor, vilka genom sina stick överföra de trypanosomer, som på människan förorsaka den afrikanska sömnjukan o. på hästar, nötkreatur m. fl. nagana-el. tsetsesjukan.

Tsi-nan, huvudstad i prov. Shantung, ö. mell. Kina, nära fl. Huang-ho. 422,000 inv. (1936). Sidenindustri.

Tsingdynastien, den 1644—'94% regerande mandsjudynastien i Kina.

Tsing-tao, hamnstad o. örlogsbas i ö. mell. Kina, prov. Shantung, vid Kiaochouvikens. 515,000 inv. Betyd. industri. Tysk 1898—1914. Japansk till 1945.

Tsing-tytan el. Pao-ling, huvudstad i prov. Hopei, n.ö. Kina. 408,000 inv. (1936).

Tsin-ling shan, »Blå bergen», bergskedja i mell. Kina, ö. delen av Kwen-lun, vattendelare mellan Yang-tsl-kiang o. Huang-ho, bildar skarp gräns mellan n. och s. Kina.

Tsitsikar, huvudstad i prov. Hei-lung-kiang, mell. Mandsjuriet. 100,000 inv. (1939).

Tsjak'tse, Jahnis (1859—1927), lett. jurist o. politiker, från 1922 Lettlands president. Tsjka'lov, dets. som Tjkalov.

Tsu, stad i Japan, på Honshus sydkust. 66,000 inv. (1935). Porslinsstillverkning.

Tsuba, japansk parerplåt på svärd, ofta konstnärligt formad o. dekorerad.

Tsu'ga, bärträdsläktet (fam. *Pinaceae*). 10 arter (Nordamerika, Ostasien, Himalaya). Barr plattade, 2-sidigt riktade, kottar små, hängande, öppnas genom klängning. *T. canadensis*, hemlockgran (Nordamerikas kallare trakter), ett intill 30 m högt träd. Barken användes som garvmiddel, det hartsfria virket bl. a. till cellulosa. Hos oss jämte andra arter stundom odlad som parkträd.

Tsushima (ts'o'sjima), jap. ö i Koreasundet, delas av en från v. djupt inträngande havsvik (ej två öar). Jämte kringliggande klippöar 690 kvkm, 55,000 inv. Örlogshamn. 27—28 maj 1905 besegrades vid T. ryska Östersjöflottan i grund av amiral Togo.

TT, förkortning för *Tidningarnas Telegrambyrå*.

Tu el. Tm, kemiskt tecken för en atom tulium.

Tuamö'tuöarna, P a u m o' u -, Låga el. Farliga öarna, den östl. o. största ögruppen i Polynesien, Stilla havet. 860 kvkm, 5,100 inv. (1946). Korallöar, varav två britt. (Pitcairn o. Ducie), de övriga franska. Pärfliske.

Tuare'ger, hamitskt folk i s. och mell. Sahara (Ahaggar o. Air).

Tu'a't, oasgrupp i s. Algeriet. Ca 50,000 inv.

Tub, kikare, teleskop.

Tu'ba, urspr. ett rom. musikinstrument i form av en lång, rak trumpet, nom. ett blås-instrument av mässing med vid ljud tratt, riktad uppåt, o. munstycke vinkelrätt mot instrumentet.

Tu'ber, tryffelsläktet (fam. *Tuberaceae*), sporsäcksvampar, med en underjordisk, knöiformad fruktknopp, som genomsättes av oregelbundet slingrande gångar o. håligheter, i vilka sporsäckar bildas. *T. trnelano sporum*, svart tryffel el. pärigordtryffel (Frankrike, n. Italien), högt värderad som matvårddrå.

Tuber, rör av stål el. ibland koppar, vilka gå igenom vattenrummet i tubängpannor o. dyl. De passeras invändigt av förbränningsgaserna o. utgåra större delen av eldytan.

Tuber'kel (av lat.), anatomisk benämning på knölar i allra, men användes särsk. om de vid tuberkulos förekommande knotrorna.

Tuborkulin, gift av tuberkelbaciller. Framställes ur buljongkulturer o. användes för att påvisa tuberkulos samt för behandling av vissa former av tuberkulos.

Tuberkulinreaktion, metod för fastställande av om en person är tuberkulöst smittad. Utföres med tuberkulinsalva, särskilt preparerat plåster, införande av tuberkulin i små hudrispor (Pirquet) el. insprutning i huden av ämnet i fråga (Mantoux). Vid positiv reaktion uppstår på det behandlade stället en hudrodnad.

Tuberkulos [-lä's] (av lat.), varje sjukligt tillstånd, som framkallas av infektion med tuberkelbaciller. Tuberkulos är den mest sprid-

da sjukdomen bland människorna. Förekommer i så gott som alla organ o. organsystem. Hos späda barn är tuberkulos hjärnhinneinflammation den vanligaste formen, hos något äldre barn lymfkörtel- o. bentuberkulos o. hos vuxna lungtuberkulos. Jfr Calmettevaccination, Miljærtuberkulos o. Lungtuberkulos.

Tuberkulosförordningen, nu gällande är av 31/3 939 o. innehåller bestämmelser för läkares o. myndigheters förfarande i fall av tuberkulos med undantag för uppenbarligen läkt sådan.

Tubero's, art av örtsläktet *Polianthes*.

Tubero's (lat. *tuberosus*), knölig.

Tuborg [to'bår], ölbryggeri i Köpenhamn, anlagt 1873.

Tubuai öarna el. Australöarna, fransk ögrupp i Stilla havet, s. om Sällskapsöarna. 285 kvkm, omkr. 3,900 inv. (polynesier) (1946). Största ön är Tubuai (103 kvkm), upptäckt av J. Cook 1777.

T. U. C, förkortning för (The) *Trades Union Congress*.

Tuohatjevskij, dens. som Tuhatjevskldj.

Tueson [takk'son], stad i Arizona, s.v. För. Stat., vid Rio Gilas biflod S:t Cruz. 37,000 inv. (1940). Statsuniv. o. observatorium. Vinterkurort.

Tucumán. 1. Provins i n.v. Argentina. 22,836 kvkm, 604,000 inv. (rg47). I n.v. uppfyllt av Anderna (toppen Aconquija 5,400 m), f.ö. bördigt slättland. Utförsel av socker, majs, tobak m. m. — 2. Huvudstad i T. 1. 157,000 inv. (1944). Univ., gr. 1912 (2,380 stud., 1943). Livlig handel. — 3. T. ägde Argentinas oavhängighetsförklaring rum 1816.

Tudor [tjod'd], en från Wales härstammande eng. adelssläkt, som med Henrik VII besteg Englands tron (1485). Åtten utslucknad med drottning Elisabet (1603).

Tudorblad [tjod'd], ett ornament (blad, rosett el. dyl.), som förekommer i den eng. sengotikens (»perpendicular style») byggnadsverk.

Tudorbåge [tjod'd], en tryckt (lag) kölbåge, som förekommer i den eng. sengotikens (»perpendicular style») byggnadsverk.

Tudorstil [tjod'd], dets. som perpendicular style (eng. sengotik).

Tuff, gråaktigt bergart, som utgöres av vulkanisk sand, aska m. m. Det förhärskande byggnadsmaterialet i Roms monumentalbyggnader från tiden f.Kr.

Tugendbund [to'gentbont], ett 1808 i Königsberg bildat förbund med syfte att moraliskt höja det under Napoleonskrigen tryckta preuss. folket; upplöst 1809 på Napoleons befallning.

Tuggare, maskin, som genom »tuggning» sönderdelar ett material, t. ex. trä.

Tuggurt', dets. som Touggourt.

Tuhatjev'skij, Mihail Nikolajevitj (1893—1937) rysk militär, officer under Första världskr., medf. av kommunist. parti 1918, befälh. i polska kriget 1920, bitr. folkkommissarie för försvaret 1931, marskalk 1935. Kallades »den röde Napoleon». Trog initiativet till utbild. av fallskärmsstrupper. Tills. med en rad andra generaler anklagad för förräderi o. arkebuserad.

Tuhunda härad, Västmanl. 1., omfattar 3 kommuner: Västerås-Barkarö, Dingtuna, Lillhärad. 2,227 inv. (1947). Västmanl. mell. domsaga.

Tuilerierna (fr. Les Tuileries, egentl. »tegelbruken»), kungl. slott i Paris, uppfört 1564—72 för Katarina av Medici av Ph. Desorme o. J. Bullant, delvis ombyggt under Ludvig XIV o. sammanbyggt med Louvre. T. var franska kungafamiljens bostad 1789—92, då det stormades av pöbeln. Nedbränt av kommunarderna 1871; ruinerna revos 1885.

T. otngåvos av den vackra, ännu befintliga Tuileriesträdgård, anlagd huvudsakl. av A. I.e Nötre. Jfr l'ouvre med situationsplan.

Tuka [to'-], 3 e 1 a (1880—1946), slovak, rättslärare o. politiker, spelade en viktig roll i Hlinkapartiet som chefred. för Slovak i Bratislava. Hölls 1929—37 fängslad för landsförräderi. Blev ^{as} 10 1939 det autonoma Slovakiens förste konseljpresident samt övertog i juli 1940 av. utrikesministerposten. Undertecknade i nov. s. å. Slovakiens anslutn. till Tremaktspakten o. 25/ 1941 till Antikominternpakten. Dömdes till döden o. avrättades aug. 1946.

Tuka'ner, dets. som pepparätare.

Tuktbus, i äldre tider benämning på de straff- o. tvångsarbetsanstalter, som genom sträng disciplin (tukt) skulle verka uppfostrande på grovare förbrytare.

Tuky'dides (omkr. 460—omkr. 400 f.Kr.), grek. historieskrivare (från Aten), levde länge i landsflykt (424—404) o. skildrade därunder i åtta böcker Peloponnesiska krigets (431—404) historia, ett beundransvärt arbete, varigenom den kritiska historieskrivningen i viss mån kan anses ha grundats.

Tu'la [to'-]. 1. Förvaltningsområde i RSFSR, mell. Ryssland. 24.100 kvkm. Genomflytes av Oka, Don m. fl. Mineralrikt: torv, stenkol, järnmalmer. Näringar: åkerbruk, bospäskskötsel, industri. — 2. Huvudstad i T. 1, vid floden Upa. 272.000 inv. (1939). Stor vapenfabrik, grundad 1696. T:s specialitet är f.ö. samovarar, läs, niellerade silverarbeten (tulaarbeten) m. m. Vid T. rasade förbitttrade strider mell. tyskar o. ryssar dec. 1941.

Tularemi' (av *Tulare*, ett landskap i Kalifornien), sjukdom, som sprides till människor, särskilt från gnagare som harar o. ekorrar. Visar sig med svullna lymfkörtlar i axelhåla el. ljumske, hög feber, ibland hudutslag. Alstras av en pestliknande bakterie. Möjlighet till diagnos genom blodprov.

Tu'lipa, tullpansläktet (fam. *Liliaceae*), 50 arter örter (Europa, Asien). Lök med bladig stjälk, avslutad med en enda blomma. Kronlik, 6-talig, fribladig kalk. Som stamformer för de i ett otal storer odlade trädgårdstulpanerna stå i första rummet T. *Gesnerioides* o. T. *suaveolens* (Främre Asien).

Tulium, sällsynt jordmetall, 3-värt grundämne. Kem. tecken *Tm* el. *Tu*, atomnr: 69 (rcnclemnt, se d. o.), atomvikt 169.4.

Tulkört, art av örsläktet *Cynanctum*.

Tull (av grek. *telos*, avgift), en statsverket utan vederlag tillkommande avgift för vissa varor, som överskrida landets gräns. Alltefter som den drabbar varor, som föras in i, ut ur el. endast genom landet, benämnes tullen import- el. införseltull, export- el. utförseltull o. transit- el. genomförseltull. I Europa förekommer vanligen endast det förstnämnda slaget. Man skiljer vidare mellan skyddstullar, som påläggas för att befrämja viss inhemsk näringsgren, samt finanstullar, som avse att skaffa staten inkomster. Med lyxtull menas en tull, som tillkommit för att beskatta el. hindra införsel av överflödsvara.

Tullager, upplag under tullverkets kontroll, där varor kunna uppläggas, utan att tull erlägges förrän vid varornas uttagande för förbrukning inom landet. Tullagren äro av 2 slag: x) tullnederlag, där med tull el. annan införselavgift belagd gods må uppläggas under tullverkets o. varuhållarens läs i högst 5 år; 2) transitupplag, där styckegods, som icke uppenbarligen är tullfritt, må uppläggas under tullverkets läs i högst 1 år. Förteckning på orter, där enligt K. M:s tillstånd tullager får

inrättas, utfärdas årligen av Generaltullstyrelsen. Jfr Frihamn.

Tullanstalter, på olika orter i landet förlagda tullförvaltningar. Benämnas efter organisation o. befogenhet: 1) centraltullkammare, i Sthlm, Göteborg o. Malmö bestående av dels en tulldirektion, dels därunder lydande tullavdelningar; 2) tullkammare, i övriga städer med stapelstadsrätt, utom i Söderköping o. Marstrand, samt vissa andra städer o. orter; 3) gränstullkammare, där gränsbetäckningschef, som inte förestår tullkamrarnas, har expedition; 4) tullstation, på vissa smärre hamnplatser o. vissa orter vid allmänna färdvägar vid rikets landgränser; 5) tull expedition, på vissa mindre betydande hamnplatser. Ort, där tullanstalt finnes, är tullplats o., om lufttrafik expedieras vid tullanstalten, tullflygplats. Förteckning över tullplatser o. tullflygplatser kungöres årl. av Generaltullstyrelsen med angivande av det slag av tullanstalt, som finnes på varje ort.

1. **Tullberg**, Otto Fredrik (1802—53), orientalist, musiker, 1843 prof. i österl. språk i Uppsala. T. ledde 1830—35 o. 1837 studenternas allmänna sångförening, vars förste organisator han blev. För Gustav Adolfsfesten ⁷ 1832 tonsatte T. den kända kören *Hjältar, som bedjen* till ord av C. V. Bottiger.

2. **Tullberg**, Tyko (1842—1920), som till O. F. T., zoolog, prof. i Uppsala 1882—1907. Utgav arb. över gnagarnas system, hummerskalet, de lägsta insekterna m. m. I-inneforskare.

Tullbevakning, vid tullverkets kust- o. gränsposteringar samt lokala förvaltningar anställd personal, som har till åliggande att förätta vakthållning för att förhindra brott mot tullförfattningarna.

Tulldirektör, titel för föreståndaren för tullanstalterna i Sthlm, Göteborg o. Malmö.

Tulldistrikt, av Generaltullstyrelsen fastställda områden, vari riket för tullväsendets handhavande indelas, över varje tulldistrikt har en av dettas tullanstalter, distrikttullanstalten, överinsesent.

Tulle [tyll], huvudstad i dep. Corrèze, s. mell. Frankrike, vid fl. Corrèze. 16.000 inv. (1936). Katedral från noo-t. Vapenfabr. Förr textilindustri (tyll).

Tullfiskal, tjänsteman med åliggande att vara åklagare i tullmål samt utföra tullverkets talan i tvistemål o. ekonomiska ärenden m. m. Tullfiskaler finnas i Sthlm, Göteborg o. Malmö.

Tull för passning, av tullanstalt utfärdad handling, som vid försändning åtföljer gods under tullkontroll.

Tullgård, kungsgård i Hölö kommun. Södermani. 1., känd sedan början av 1400-t., då

den ägdes av Bondeska ätten. Statsegendom sed. 1770-t. Gustaf V:s sommarresidens. Slottet uppfördes på 1720-t., antagl. efter ritningar av J. G. Destain.

Tullgren, Albert, f. ⁷ 1874, entomolog, avd.förest. vid Centralanst. för försöksväsendet på jordbruksomr. r909, prof. 1913, chef för Statens växtskyddsanstalt 1932—39. Arb. främst över spindeldjuren o. växtsteklarna samt

ett stort antal praktisk-entomologiska skrifter. Medredaktör för praktverket »Svenska fjärlar» (1942).

Tullhamn, den del av tullplats (ort med tullanstalt), där frihamn finnes, som ej är frihamnsområde.

Tullinge, järnvägsstation mellan Stockholm o. Södertälje, i Botkyrka kom., Stockholms l. Förläggningssort för Södertörns flygflottill (F 18).

Tullklare'ring, samtliga åtgärder av tullverket, vilka erfordras för expediering av transportmedel el. av gods, som en varuhavare för ändamålet anmält.

Tullkontrollör, tjänsteman vid stora el. medelstora tullanstalter o. Generaltullstyrelsens personal- o. tullbehandlingsbyråer.

Tullkvarn, mindre kvarn, som mot betalning i pengar el. in natura mal spannmål åt lantbrukare. Större kvarnar, som köpa upp spannmål, kallas handelskvarnar.

Tullmålsdomstol, domstol för mål om olovlig varuinförsel. Tullmålsdomstolar äro rådhusrätterna i de städer, där såväl rådhusrätt som tullkammare el. på avdelningar fördelad tullförvaltning finnes, samt vissa häradsrätter.

Tullnederlag, ett slag av tullager (se d. o.). Tull- och traktatkommittén, sakkunniga verksamma 1919—24 för att utreda gällande tullsystems verkningar o. därmed sammanhängande frågor om Sveriges traktatpolitik. Utarbetade 36 utredningar.

Tullområde, Sveriges, svenskt territorium, där tullverket har att fullgöra sina uppgifter. Området bestämmes närmare i § 1 av tullstadgan 7/10 1927.

Tullpackhus el. allmän tullklare'ningslokal för varor, lokal för förvaring o. expediering av varor, som äro underkastade tullkontroll.

Tullpass, av tullverket utfärdad handling för fartyg el. luftfarkost vid avgång till utrikes ort. Utfärdas för varje resa o. utvisar, att enligt tullförfattningarna hinder för avgång ej föreligger. För fartyg i inrikesfart, som står under tullkontroll, utställes årspass, att uppvisas vid varje anlopen tullplats el. kustpostering.

Tullrestitution, återfående av erlagt tullbelopp. Beviljas i vissa fall, såsom vid export av varor, som förädlats av importerat råmaterial, vid återutförsel av vissa utländska varor samt i fråga om oriktigt erlagt tull m. m.

Tullrätt, vid rådhusrätt handläggning av mål ang. överträdelse av tullförfattningarna. Tidigare förekommo härföt s. k. sjötullrätter. Dessa avskaffades 1831. Även förekommo gränstullrätter. Den sista av dessa, i Norrb. l., avskaffades 1933.

Tullskydd, det skydd som gives inhemsk tillverkning genom att tull måste erläggas vid införsel av varor från utlandet.

Tullstadga, författning, innehållande grundläggande bestämmelser om allmänhetens skyldigheter o. rättigheter med hänsyn till tullverket. Gällande tullstadga är av 7/10 1927 m. senare ändringar. Härtill ansluter sig en av Generaltullstyrelsen 7/10 1927 utfärdad tullordning.

Tullstandert, 3-kantig blå flagga med gult krönt T. Föres på tullverkets fartyg.

Tullstaten, den under Generaltullstyrelsens lydande personalen vid tullverkets lokalförvaltningar samt vid kust- o. gränsbekvakningen.

Tullstorp, kommun i S. Skåne, Malmö l. (past.adr. Bedinge); Klagstorps landsf.distr., Vemmenhögs, I-kjunits o. Herrestads doms. 727 inv. (1947).

Tullstyrelsen, dets. som Generaltullstyrelsen. Tulltaxa el. tulltariff, en alfabetisk el. systematisk förteckning över olika varuslag

med för dem gällande tullsats, fastställda antingen med viss procent av varans värde (värdetull) el. med fast belopp (specifik tull). Gällande svenska tulltaxa (uppställd systematiskt o. med alfabetiskt register) är bifogad tulltaxeförordningen 7/10 1929 men har sedermera modifierats genom tilläggsförfattningar.

Tulltaxering, fastställandet av varors art enligt tulltaxan. Med ledning av tulltaxeringen uträknas sedan beloppet av tull el. annan införelavgift, som skall erläggas.

Tullunion, överenskommelse, varigenom två el. flera länder inbördes slopa tullarna, medan de i förhållande till utomstående upprätthålla ett gemensamt tullsdydd.

Tull'us Hosti Hus, Roms tredje konung, erövrade Alba longa. Enl. sagan döddes T. av Jupiter genom en blix, emedan han ej fullgjort offren i behörig ordning.

Tullverket, gemensam benämning på Generaltullstyrelsen o. den därunder lydande tullstaten, som har förvaltningen av tullväsendet sig anförtrodd.

Tullvisitation, undersökning, som tulltjänsteman äger verkställa av transportmedel, som inkommer till el. avgår från tullområdet, liksom av inkommande el. avgående resgods. I vissa fall har tulltjänsteman äv. rätt att anställa kroppsvisitation o. husrannsakan.

Tullvärde, det värde, som med iakttagande av tullförfattningarnas föreskrifter åsättes vara, för vilken tull skall utgå i förhållande till dess värde.

Tulpa'n, arter av örtsläktet *Tulipa*.

Tulpanträd, art av trädsläktet *Liriodendron*. Tulsä [tu'us^o], stad i Oklahoma, s. mell. För. Stat., vid fl. Arkansas. 180,000 inv. (1944). I närh. kolgruvor. I-ivlig spannmåls-, bomulls- o. boskapshandel.

Tulup', tu'ub' (av ry.), lång pälsfodrad rock.

Tum, beteckning ", äldre längdmått, /* fot; gammal sv. tum, v e r k t u m = 24,7 mm, engelsk tum = 25,4 mm. Från 1855 till meter-systemets införande användes i Sverige decimaltum = 10¹⁰ 10⁻⁹ 7 mm. J. W. 12.

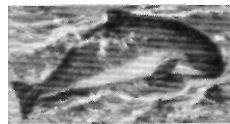
Tumba. 1. Kyrkobokföringsdistrikt i Botkyrka kommun, Sthlms l. 2,677 inv. (1947). — 2. Municipalsamhälle i T. l. 1,062 inv. (1947). I T. ligger Riksbankens pappersbruk, grundat 1758.

Tumberg, kommun i v. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Vårgårda); Kullings landsf.distr., Vättle, Ale o. Kullings doms. 256 inv. (1947).

Tumbo, kommun i n. Södermanland. Södermani. l. (past.adr. Rekarne); Västerrekarne landsf.distr., Livgedingets doms. 1,058 inv. (1947).

Tumboa, växtsläkte (fam. *Gnetaceae* av de nakenfröiga växterna). Enda art T. *Baine'sii* (*Wellwitschia mirabilis*), en av jordens underbaraste växter, lever i s.v. Afrikas öknar (Kalahari). Stam trähård, snurrlig, upptill stundom över 1 m i diam., nästan helt dolt i marken, på kanten med blott 2 motsatta, breda, bandlika, intill 2 m långa blad (som efterträtt växtens hjärtblad) o. stödda av dessa grenade han- o. honblomställningar.

Tumlare. 1. *Phocae'na phocae'na*, vår allmänaste såväl vid öst- som västkusten förekommande delfin. 1.5—1.8 m lång, ovan svart, på sidorna ljusare, på buken vit. — 2. Dryckeskarl utan handtag o. fot.

Tumlett', en utomordentligt välflygande, liten ras av tamduvan, bl. a. karakteriserad av mycket litet huvud o. av sitt egendomliga omtumlande i luften. Rasen förmodl. asiatisk.

Tumning, uppmätning av rundtimmer el. bjälkar. Längden mätes vanl. i fot, tjockleken diam. i eng tum, varav benämningen.

Tumregeln, minnesregel, som säger, att om man fattar en solenoid med högra handen med fingrarna i strömmens riktning, så pekar tummen mot solenoidens nordpol. Magnetfältets riktning har därmed klargjorts. Mycket enkla överslagsformler för tekniska beräkningar kallas stundom tumregler.

Tumskruv, tortyrinstrument, bestående av två spetsförsedda järnplattor, avsedda att skruvas till om offrets tummar.

Tumstock, hopfällbar mätsticka av trä el. metall för längdmått, graderad enl. metersystemet o. ofta äv. i tum. Namnet kvarlever från äldre tider, då endast tum användes.

Tumult' (av lat.), buller, larm, upplopp. Tumultuos [-åså], it., musikterm: stormande, förvirrat.

Tumör' (lat. *Minor*), svulst.

Tun, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. l.; Grästorps landsf.distr., Åse, Viste, Barne o. Laske doms. 1,213 inv. v. (1947). Förlägningsort för Skaraborgs flygflottilj.

Tuna. 1. Kommun i n.ö. Småland, Kalm. l.; Tunaläns landsf.distr., Sevede o. Tunaläns doms. 2,371 inv. (1947). — 2. Kommun i s. Södermanland, Södermanl. l.; (past.adr. Enstaberger); Jönåkers landsf.distr., Nyköpings doms. 883 inv. (1947). — 3. Kommun i n. Uppland, Upps. l.; (past.adr. Upplands Tuna); Olands landsf.distr., Upps. ls doms. 1,030 inv. (1947). — 4. Kommun i s.ö. Medelpad, Västerorrfl. l. (past.adr. Matfors); Tuna landsf.distr., Medelpads v. doms. 4,484 inv. (1947). — Jfr Stora Tuna.

Tunaberg, kommun i s. Södermanland, Södermanl. l. (past.adr. Koppartorp); Rönö landsf.distr., Nyköpings doms. 2,025 inv. (1947).

Tuna **hed**, gammalt namn på Rommehed. Tunaläns härad, Kalm. l., omfattar 4 kommuner: Tuna, Misterhult, Fiegholms köping o. Kristdala. 9,622 inv. (1947). Seveds o. Tunaläns domsaga.

Tunaläns och Sevede kontrakt, Linköpings stift, Jönk. o. Kalm. l., omfattar 12 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Kristdala.

Tunberg, Sven, f. v. 1882, historiker, prof. vid Sthlms högskola 1919, dess rektor sed. 1927, ordf. i Statens informationsstyrelse 1940—44. Som historiker har T. huvudsakl. sysslat med äldre medeltidens samt Vasatidens historia. Bl. arb. *Studier rör. Skandinaviens äldsta polit. indelning* (1911), *Äldre medeltiden* (1926, ingår i »Sveriges historia till våra dagar» o. *Götarnas rike* (1940). Red. för *Historisk tidskrift* 1920—33; utgivare av *Norstedts världshistoria*. T. har framgångsrikt verkat för Sthlms högskolas utbyggnad.

Tunbridge **Wells** [tann'brids' ells], stad o. badort i s.ö. England, grevskapet Kent. 35,000 inv. (1945). Mineralkällor.

Tunder, mulnat trä, använt som antändningsmedel.

Tundra (ry., av fi. *tun'turi*, berg, som höjer sig över skogsgränsen), trakter ovan polcirkeln med ständigt frusen mark, som endast tår upp till ringa djup under sommaren. Torvbildningen är stark. Växtligheten utgöres huvudsakl. av mossor el. lavar, stundom tar den form av rished (ex. på mell. Grönland).

Tundsja [tond'äja], biflod fr. v. till Maritsa, i mell. Bulgarien, faller ut vid Adrianopel. 283 km.

1. **Tuneld**, Erik (1709—88), geograf, utgav

en för sin tid banbrytande, i många upplagor utkommen *Inledning Ml geographien öfver Sverige* (1741)–

2. Tuneld, Ebbe (1877—1947), språkman, redaktionschef för Sv. akad:s ordbok 1920—42, prof:s titel 1923— Erhöll 1937 Sv. akad:s Carl Johans pris för utmärkta förtjänster om utgivandet av ordboken. Utgav arb. i indisk o. nord. språkvetenskap,

Tuneskeppet, fornnord. skepp, funnet 1867 på garden Haugen i Tune, Östfold fylke, Norge.

Tunestenen, runsten från omkr. 400 e.Kr., upptäckt vid Tune kyrka, Östfold fylke, Norge. Finnes nu i Oslo.

Tunga, jur., dets. som onus.

Tungbandet, det slemhinneveck, som för binder tungspetsens undersida med munbotten. Är olika utvecklade hos olika individer. Har med orätt ansetts ha stor betydelse för en del talrubningar.

Tungben, det på halsens framsida belägna benet, som tjänar till muskelfäste för tungans o. munbottens muskulatur.

Tunge, kommun i v. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Lödöse); Ale landsf.distr., Vättle, Ale o. Kullings doms. 524 inv. (1947).

Tunge härad, Göteb. l., omfattar 3 kommuner: Svarteberg, Häby o. Foss. 7,312 inv. (1947). Sunnervikens domsaga.

Tungel, Lars Nilsson (1582—1633), en av sin tids mest betrodda sv. diplomater, resident i Dresden 1631, förmedlade bl. a. de hemliga förhandlingarna mell. Wallenstein o. svenskarna. Brodern Nils Nilsson T. (1592—1665), hovkansler, spelade en viss roll i intrigerna vid Kristinas hov.

Tungmaskar, *Linguatula* el. *Pentastoma*, grupp av egendomliga, platta, tunglika djur, vilka anses vara närmast släkt med spindeldjuren. Leva som unga inkapsade i levern hos hare o. kanin, som fullvuxna i pannhålligheterna hos rovdjur (räv, hund osv.). Sällan hos människor.

Tungomålstalande, enl. App. 2: 3 t, 1 Kor. 14: 2 m. fl. ett tal i hänryckning på främmande tungomål el. med hemlighetsfulla ord. Jfr Pingströrelsen.

Tungpipor el. rörpipor äro sådana pipor, i vilka luften försätter en »tunga» i munstyckets öppning i vibration, t. ex. i skalmejan, oboen, klarinetten o. saxofonen samt orgelns rörstämmor.

Tungspat el. baryt, ett rombiskt kristalliserande, färglöst el. vanligen vitt, gult el. rödaktigt färgat mineral av bariumsulfat, BaSO₄, spec. vikt 4.3—4.7 (ett för mineral av tungspatens utseende ovanligt högt värde, varav namnet). Hårdhet 3—3.5. Tekniskt viktigt mineral med stor användning vid beredningen av vita färger o. i tapet-, pappers- o. sidenindustrierna. Är dessutom utgångsmaterial för framställning av andra bariumföreningar.

Tungspenen, den från mjuka gommens bakre begränsningslinje utskjutande tappen.

Tungsten, dets. som scheelit.

Tung-ting-hu, Kinas största Insjö, i n.ö. prov. Hunan. Vid högvatten omkr. 6,000 kvkm.

Tungu's, träkmäns, döddansare.

Tungu'ser, sammanfattande namn på flera nomad-, fiskar- o. jägarfolk i n.ö. Sibirien. De viktigaste äro lamuter, oro t joner, daurier, soloner o. mandsjuer. Omkr. 800,000 personer. Språket, tungusisk, utgör en gren av de altaiska språken.

Tungus'ka, namn på Angara o. två andra högerbifloder till Jenisej: Steniga T. o. Nedre T. (2,000 km).

Tungvikt, högsta viktclass i boxning (över 79.378 kg) o. i brottning (över 87 kg).

Tun-huang el. Tung-hwang, oas i Öst-

Turkestan, ö. om I, onpor. Märkliga grottor med rika lämningar av kin.-ind. buddhistisk kultur (omkr. 20,000 manuskript m. m.).

Tunik' (fr. *tunique*, av lat. *tu'nica*), en sorts till höften räckande överklänning, som under vissa tider (t. ex. 1913) tillhört damdräkten. Tu'nika (lat. *tu'nica*), fornnrom. blusliknande underklänad; bars ensam inomhus o. av hantverkare i arbetet, eljest tillsammans med togan, det egentl. ytterplagget. Kvinnorna buro stundom tre tunikor. Jfr Kiton o. Tunik.

Tu'nis, huvudstad i Tunisien. 220,000 inv. (1936). Talrika moskéer. Muhammedanskt univ. Tillv. av mattor, finare tyger, parfym, guldarb. m. m., som försäljas i basarer. T., som fanns redan i forntiden, intogs 1535 av kejsar Karl V., som där befriade 20,000 kristna slavar.

Tuni'sien el. Tu'nis, stat under franskt protektorat i norra Afrika. 125,130 kvkm, 2,608,000 inv. (1936), varav 213,000 européer. Högländ, genomdraget av Atlasbergen. Jordbruk (spannmål, espartogräs, oliver, dadlar, m. m.), boskapsskötsel, fiske (sardiner, tonfisk, svamp), bergsbruk (fosfat, bly, zink). Oljeberedning, tillverkning av mattor. — T. var i fornt. en fenicisk koloni, erövrades 146 f.Kr. av Rom, 673 av araberna (fatimidernas huvudstad 910—72), 1534 av sjörövaren Barbarossa, o. var från denna tid till börj. av 1800-t. en fruktad sjörövarstat. Turk. besittn. 1574. Franskt protektorat 1881. —

Efter de allierades aktion mot Nordafrika 8 nov. 1942 land-satte axelmakterna, med den franska Vichy-regeringens tillstånd, snabbt trupper i de strategiskt viktiga hamnarna vid kusten, bl. a. Tunis o. Bizerte, o. förkommo de från s. och ö. framryckande allierade. Jan. 1943 överskredo de från v. framryckande britterna, under general Montgomery, gränsen o. genombröto 28 mars s. å. Marethlinjen. Efter hårda strider föllö Bizerte o. Tunis i de allierades händer 7 maj 1943. Ett stort antal fångar togs under axeltruppernas reträtt till Kap Bone, varifrån dessa evakuerade ett fåtal återstående trupper 12 maj s.å.

Tunna, äldre rymdmått av växlande storlek från 48 kannor (= 126 hl) till 66V2 kannor (= 174 hl).

Tunnelbana, underjordisk järnväg el. spårväg. Finnes i Sthlm mellan Slussen o. Skanstull. Under byggnad genom stadens centrala delar. — Kallas i London *Underground* el. *Tube*, i New York *Subway*, i Paris *Métropolitain*, förkortat *Metro*, o. i Berlin *U ntergrundbahn*.

Tunnflotte, flytande mellanstöd till fältbroar o. spänger, förfärdigad av fotogen- el. oljefat o. ett ramverk (påsälning) av trä.

Tunnland, äldre sv. ytmått = 4.93⁶ kv m (0.4936 har); egentl. yta motsvarande en tunnass utsäde. Äv. har tunnlandet varit ett kameralt mått i Jämtland (= ¹/₈ mantal) o. i Västerbotten (= ¹/₈ mantal), med vilka begrepp bönderna i dessa landskap ännu röra sig.

Tunnarmen, den del av armen, som ligger mellan tolvfingertarmens nedre ända o. grovtarmens början.

Tuolluvaara **Gruv-AB**. Tuolluvaara. Grundat 1900. Aktiekap. 2,880,000 kr. (1948). Verkst. dir. M. Carlson (sed. 1930).

Tuompo [to'ämpä], Viljo Einar, f. 1893, finsk militär, generalmajor 1938, generallöjtn.

dec. 1941. T., som deltog i Finska frihetskriget, blev 1935 chef för gränsbevakn. i öster o. var under Finsk-ryska kriget 1939—40 en av segrarna vid Suomussalmi. Utg. 1943 *Ära — Fädernesland*.

Tupé (fr. *toupet*), upprättstående hårlugg.

Tupo'lev, Andrej Nikolajevitj, f. 1898, rysk flygplankonstruktör, som konstruerat bortåt 50 olika flygplantyper, bl. a. ANT-35, vilket 1937 satte världsrekord i längdstansflygning (från Moskva till Kalifornien över Nordpolen, 10,000 km, på 62 tim. 2 min.), samt bombflygplanet TU-2, som användes under Andra världskriget. Före 1941 betecknades av T. konstruerade flygplan med ANT, därefter med TU. Har efter Andra världskriget konstruerat reaktionsflygplan.

Tupp fäktning, ett i Spanien o. a. spansktalande länder idkat folkspel, bestående i att med stälsporrar beväpnade tuppar hetsas mot varandra; förekom i äldre tid bl. a. i England, där seden förbjöds 1849.

Tuppkam, art av örtsläktet *Celosia*.

Tura [to'ra], Cosimo, kallad *Cosmé*

(kort före 1430—95), ital. målare, hovmålare hos hertigen av Este i Ferrara, för vars målarskola han är en huvudrepresentant. (Se bild.)

Tura'n, område n.ö. om Iran.

Turandot, opera av G. Puccini (tullbordad av G. Alfani) till text av G. Adami o. R. Simoni; uppf. i a ggn i Sthlm 1927.

Turba'n (arab. *dulband*, av *dul*, varv, o. *band*, bindel), österländsk (muhammedansk) huvudbonad för män, bestående i ett långt tygstycke (5—6 m), som virats kring en skärmlös mössa. Turbanen har tidvis (bl. a. omkr. 19240. 1941) varit förebild för europeiska damhattar.

Turbi'n, kraftmaskin, i vilken ett turbinhjul med efter strömningen utformade skovlar drives av gasformigt el. flytande medium, vars rörelseenergi härvid omvandlas till mekaniskt arbete. Jfr Förbrännings-turbin, Vattenturbin o. Ångturbin.

Turboelektrisk fartygsdrift. Ångturbiner driva direkt el. genom utväxling en elektrisk generator; denna lämnar elektrisk ström till en motor, som i sin ordning driver propelleraxeln. Hastighet o. rörelseriktning ändras lätt för motorn, medan turbinerna få gå med jämn hast. Användes på många atlantångare.

Turbulent' (av lat. *tur'ba*, oväsen), bullersam, upprorisk, orolig. Jfr Laminär.

Tureberg, stations- o. villasamhälle, 13 km n. om Sthlm. Cementfabrik.

Tureholm, gods i Hölebo härad, Södermani. 1. Den nuv. med stor prakt inredda huvud-

byggnaden uppfördes på 1720-t. för Nils Bielke av Carl Hårleman på grunden av det 1719 av ryssarna nedbrända, på 1660-t. av Brik Dahlbergh för Sten Bielke byggda Gäddeholm. De betydande konstsamlingarna o. rustkamrarna tillhöra nu delvis staten. Ett antal haute-lisser finnas i Sthlms stadshus. T. är sedan 1935 under styckning. — 1774 gjordes vid T. Skandinavien's största guldmynt (över 12 kg) från tiden omkr. 500 e.Kr.

Turell' (fr. *tourelle*), mindre hörntorn (el. hängtorn) till större torn.

i Turenne ttränn', Henri de Latour d'Auvergne (1611—75), vicomte, fransk fältherre, marskalk, överbefälh. i Tyskland 1644, kämpade sedan under Fronden mot hovet men försökte sig med detta o. anförde dess armé mot Condé; besegrade 1658 spanjorerna i det avgörande slaget vid Dunkerque. Anyo kallad under fanorna 1672 utkämpade T. fyra glänsande fälttåg vid Rhen, innan han stupade i slaget vid Sasbach juli 1675. T. åtnjöt som fältherre Napoleon I:s livliga beundran.

Tur t [toff] (eng., egentl. torva), med gräs besädd kapplöpningsbana.

Turgenev [torgenj'ef], Ivan Sergevitj (1818—83), rysk författare, levde större delen av sitt liv i utlandet, där han skrev träffande sociala skisser, romaner o. noveller, uppburna av stark fosterlandskärlek. *Ur en jägares dagbok* (1847—51; sv. övers. 1875—79), en serie bilder ur böndernas o. godsägarnas liv o. rik-tad mot livegenskapens avvisidor, var det arbete, med vilket T. slog igenom.

Hans följ. arbeten, romanerna *Rudin* (1855), *Elena* (1859), *Fäder o. söner* (1861), *Rök* (1867) m. fl., behandla satiriskt de högre samhällsklassernas, »intelligensens», liv. Skrev äv. skådespel. Ypperlig skildrare av naturen o. den ryska kvinnosjälen. Jfr Viardot-Garcia.

Tur'gor (lat., av *tur'gere*, svälla), saftspänning inom en växtcell. Uppkommer därigenom att plasmakroppen har förmågan att suga till sig vatten, varigenom den ökar sin volym o. utövar ett tryck på den omgivande väggen. Cellen blir i detta tillstånd (*turgescens*) fast; för örtartade växtdelar utgör turgorn ett viktigt medel att uppnå erforderlig styvhet.

Turgot [tyrgå'], Anne Robert Jacques, baron de l'Aune (1727—81), fransk statsman o. nationalekonom, ivrig anhängare av fysiokraternas läror, sökte som finansminister 1774—76 genomföra flera betydelsefulla ekonomiska reformer för att upphjälpa landets finanser o. åstadkomma en rättvisare fördelning av skatterna. I brist på understöd nödsakades han avgå. T:s program återupptogs till en del under Franska revolutionen. T. var som ekonom, skriftställare en av de ledande o. mera självständiga fysiokraterna. Hans finanspolitisk påverkades starkt av hans ekonomiska teorier.

Turi [to-], Johan (1854—1936), svensk lapp av norsk härstamning, känd för sina märkliga skildringar av lapparnas liv o. tro. Turicchia [torikk'ia], Giovanni Antonio Paolo, f. 1886, ital. violinist, 1907 naturaliserad i Sverige. T., som 1907—n var violinlärare vid Malmö musikonservatorium, är sed. 1914 i:e konserstmästare vid hovkapellet i Sthlm.

Turi'n, it. Torino. 1. Provins i n.v. Italien (Piemont). 5,481 kvkm, 1,168,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i T. 1, vid Po. 714,000 inv. (1947). Märkliga barockbyggnader av G. Guarini: Cappella del Sudario (uppfört vid katedralen San Giovanni Battista från 1490-t.), rundkyrkan San Eorenzo o. Palazzo Carignano. Det som citadell utomade, medeltida Palazzo Madama (se bild) med barockfasad av F. Juvara förstördes under Andra världskr. Arkebiskopssäte, univ. (sed. 1404, 12,500 stud., 1947). Eivlig industri. — T., som blomstrade redan under romartiden, var residens för hertigarna av Savoien från 1418; 1713—20 huvudstad i konungariket Sicilien, 1720—1861 i konungariket Sardinien. — Nära T. ligger den monumentala klosterkyrkan I, a Superga, uppförd 1717—31 av F. Juvara (se bild vid denne). T. utsattes under Andra världskr. fr. 1942 för häftiga allierade bombanfall, som äv. förstörde en del av barockbyggnaderna.

Turinge, kommun i n.ö. Södermanland, Sthlms l. (past.adr. Nykvarn); Öknebo landsf. distr., Södertörns doms. 2,237 inv. (1947). Medeltida kyrka med Erik Dahlberghs omkr. 1700 tillbyggda gravkor.

Tu'rioi, atensk koloni på platsen för det förstörda Sybaris, grundad 443 f.Kr. Nådde snart stor blomstring. Efter 204 f.Kr. romersk koloni.

Turist' (fr. *touriste*, av *tour*, resa), person som reser för sitt nöjes skull.

AB Turitz & Co, Göteborg. Grundat 1918. Aktiekap. 15 mill. kr. (1948). Detaljhandelskoncern. Dotterbolag äro bl. a. AB. Varuhuset Grand Bazar, AB. American Bazar, Fastighets AB. Mercurius, Örnberg o. Anderssons AB. (glas o. porslin). 1930 bildades Enhetspris AB. (Epa). Verkst. dir. J. Anér.

Turkar el. osma'ner, Turkiets turksktalande befolkning, till största delen avkomlingar av olika turko-tatariska stammar.

Turkestan' el. Väst-Turkestan, ett land i mell. Asien från Kaspiska havet till Altaj o. kinesiska gränsen, inalles omkr. 2 mill. kvkm med omkr. 10 mill. inv. (kirgiser, sarter, usbeker, perser, tadsjiker, ryssar, turkmener o. tatarer). Närlägg: åkerbruk, boskapsskötsel, fiske. Efter revolutionen har jordbruket skett utvecklings genom konstbevattning o. torrmarkskultur. Viktigaste produkt är bomull. Även industrien, särskilt textil- o. livsmedels-, har utbyggts. Politiskt tillhör T. 1) Kasakstan, 2) Kirgisistan, 3) Turkmenistan, 4) Uzbekistan, 5) Tadsjikistan. Efter ryska oktoberrevolutionen 1917 var T. t. o. m. 1924 en autonom republik med Tasjkent som huvudstad. Jfr äv. Öst-Turkestan.

Turkhuvud, dets. som valknop.

Turkiet, förr äv. Osma'niska el. Otto-

manska riket, republik i s.ö. Europa o. Mindre Asien. 738,761 kvkm, i8.s mill. inv. (1945). T. gränsar i n. till Bulgarien o. Svarta havet, i v. till Bulgarien, Grekland o. Egeiska havet, i s. till Medelhavet, Syrien o. Irak, i o. till Iran o. Ryssland. T. är ett högländ. Asia-tiska T. genomdrages i n. och s. av väldiga bergskedjor (Taurus, Ala-dagh, Ararat m. fl.), högsta topp är Stora Ararat (5.156 m.). Viktigare floder äro Kisis Irmak samt Euftrat. Huvud-närningar äro jordbruk (spannmål, sockerbeter, potatis, ris, bomull, tobak, vin, sydfrukter, rosor m. m.) o. boskapsskötsel (får- o. getavel m. m.). I enlighet med 5-årsplanen (1934—38) ha bergsbruket (kol, krom, järn- o. kopparmalm) o. industrien (särskilt textilindustri) raskt utvecklats. Oljeutvinning. Befolkningen utgö-res huvudsakl. av turkar (muhammedaner). Bl. övriga folkslag kurder, greker o. armenier. *Huvudstad:* Ankara (sed. 1923). Största stad: Istanbul (Konstantinopel, turk. Stambul). *Författning:* T. styres av en president, vald av nationalsömsamlingen på 4 år, o. en regering, bestående av konseljpresident o. 16 ministrar. Lagstiftande makten utövas av nationalsömsamlingen med (1948) 465 led., valda för 4 år. Administrativt indelas T. i 63 vilajet. — *Armé:* Allm. värnplikt med 26 års tjänstetid o. 3 års tjänstgöringstid. Fredsstyrka 220,000 man. Dessutom finnes en geudarmierik om 40,000 man. — *örlogsflottan* (1948): 1 slagskepp o. 2 kryssare av äldre modell, 8 jagare, 14 ubåtar m. m. *Handelsflottan* (1945): 160,000 brutoton. *Flygvapnet* omfattar (1946) omkr. 30 divisioner, bomb-, jakt-, spanings- o. torpedför-band. Ombeväpning med amerik. flygmatoricl pågår. — *Hist.* En stam från det inre Asien kommande turkar grundade på i200-t. i Mindre Asien under seldsjukisk överhöghet ett rike, som omkr. 1300 förklarades självständigt av Osman (av honom folknämnet »osmaner»). Samtidigt övergick folket till islam. Osmans ätt utvid-gade sina besittningar främst på Östern. rikets bekoastad o. tog sitt residens i Adrianopel 1365 (stor seger över serberna 1389 o. över Ungern 1396) men led ett svårt nederlag mot mongolerna (sultan Bajasid besegrad o. till-fångtagen av Timur-lenk 1402). Snart fort-sattes dock erövringarna, o. 1453 lyckades Muhammed II storma Konstantinopel, som nu blev rikets huvudstad. Muhammed »erö-varen» underlade sig nästan hela Balkan o. gjorde tatarerna på Krim skattskyldiga; hela Mindre Asien samlades nu under turkarnas valde. Selim (1512—20) fördubblade rikets område genom erövringar från Persien (Kur-

distan, n. Mesopotamien) o. genom intagandet av Egypten, Syrien o. Hedjas. Samtidigt övergick kalifatet till Osmans ätt. Sin största glans uppnådde riket under Soliman II »den präktige» (1520—66), vilken bl. a. erövrade Belgrad o. lade större delen av Ungern under turk. överhöghet; ett anfall på Wien (1529) slogs tillbaka. Med en fruktansvärd sjömakthemsöktes Medelhavets kuster (»Barbaresk-staterna») o. Venedig berövades stora delar av sitt handelsområde. Erövringspolitiken fort-sattes efter Soliman ännu några årtienden, men omkr. 1600 inträdde stagnation. Muham-med IV (1648—87) höjde med hjälp av kraftiga storvesirer riket till ny makt, men ett tag mot Wien 1683 misslyckades (jfr Johan III Sobieski), o. en tid av svåra motgångar följde. Genom freden i Karlowitz 1699 avträdde bl. a. till Öster-rike Ungern o. Siebenbürgen, till Polen Podolien med Ukraina o. till Ryssland Asov. Karl XII lyckades under sin vistelse i Turkiet förmå sultanen till krig med Ryssland; tsar Peter omringades 1711 vid Prut av turkarna men utverkade fritt avtag. I det följande fördes flera olyckliga krig såväl med Österrike som med Ryssland, vilket i freden i Kutsjuk Kai-nardji 1774 skaffade sig rätt till viss inblandning i T:s inre förhållanden. Muhammed II (1808—39) genomförde viktiga militära o. andra reformer o. upplöste den uppstudsiga janit-sjäskären men lyckades ej förhindra att Grek-land lösslät sig (1821—29) o. måste träda i för-ödmjukande beroende av Ryssland. Under Abd ul-Medjid (1839—61) framtvungo stor-makterna Egyptens förvandling till årtfältigt ståthållarskap. I Krimkriget (1853—56) ställde sig England o. Frankrike på T:s sida mot Ryss-land, men freden medförde äv. för T. inskrän-ningar (bl. a. Donaufurstendömena o. Serbien under stormakternas skydd). Reformsträvan-dena framkallade i det inre brytningar mellan de reaktionära gammalturkarna o. de liberala ungturekarna. Rumänien samlades till stat (1859, 1861) o. den nationella rörelsen tilltog bl. de kristna Balkanfolken. En med grymhet undertryckt resning i Bulgarien 1876 gav anled-ning till krig först med Serbien o. sedan med Ryssland; om de följ. händelserna, jfr Rysk-turkiska kriget o. Berlinkongressen. Resultatet blev att T. visserligen undgick Rysslands ytter-ligt hårda fredsvillkor (freden i San Stefano 1878) men såg alla sina europ. lydstatar o. halva sitt område i Europa lösryckas. Bulgarien blev autonomt furstendöme; Rumänien, Ser-bien o. Montenegro erhöilo suveränitet; Bosnien-Hercegovina lades under österrikisk förvalt-

ning o. Cypren under engelsk. Abd ul-Hamids regering (1876—1909) betecknade en tillväxt av det personliga regementet o. ungturekarna följdes. Deras idéer vunno emellertid allt större spridning o. de genomförde 1908 en statsvälvning, varigenom en friare författning fastslogs; Abd ul-Hamids motstånd mot denna ledde till hans avsättning. Om nya krig o. landavträdelser i Afrika o. Europa 1911—13, se Balkankrigen o. Tripolis-kriget. Det tyska inflytandet i T. var från början stigande, o. 1914 ingrep T. i Första världskriget på centralmaktens sida. Freden i Sévres aug. 1920 innebar avträdandet av så gott som hela T:s område i Europa o. större delen av de asiatiska provinserna; Smyrna hade ockuperats av grekerna o. lades nu under deras förvaltning. En från 1919 organiserad nationaliströrelse, som under Mustafa Kemäls ledning inkallat en nationalförsamling i Ankara, protesterade mot freden. Grekerna sökte med vapenmakt, uppmuntrade av England, framtvunga turkarnas underkastelse men slogs i grund i blodiga fältslag (aug. 1922), varefter nya förhandlingar kommo i gång. Vid dessa stodo England o. Frankrike splittrade. Genom freden i Lausanne juli 1923 erhöill T. sina n. gränser o. befriades från inskränkningar i sin suveränitet. 1924—26 ägde en omfattande grek.-turk. folkutväxling rum, varvid flertalet greker i Mindre Asien lämnade detta. Sultanatet hade 1922 av nationalförsamlingen i Ankara förklarats avskaffat; 1923 infördes republiken av. till formen o. 1924 avskaffades kalifatet. Under Mustafa Kemäls presidentskap ägde i T. ett genomgripande reformarbete rum, samtidigt med att såväl reaktionära som ungturekiska strävanden blodigt beivrades. Det latinska alfabetet infördes 1928, den gregorianska kalendern 1934. kvinnorrösträtt s. ä., klädedräkten europeiserades, titlarna pascha, bey o. effendi avskaffades o. familjenamn infördes (1934). Härvid antog Mustafa Kemäl namnet Atatiirk (se d. o.). Den nya huvudstaden Ankara utbyggdes efter europ. förebild. — T. inträdde 1932 i N. F. o. ingick febr. 1934 i den då bildade Balkanententen. Genom Montreuxkonventionen (jfr d. o.) juli 1936 återfick T. kontrollen över Dardanellerna o. Bosporen. Här efter inleddes ett närmande till västmakterna England o. Frankrike, vilket ytterligare accentuerades efter den ital. aktionen mot Albanien april 1939. Genom ett fördrag juni 1939 återfick T. det syrisk-a Alexandretteområdet från Frankrike. Efter Andra världskris utbrött ingick T. okt. s. ä. ett ömsesidigt biståndsfördrag med England o. Frankrike. Trots Frankrikes sammanbrott juni 1940 fasthöll T. vid fördraget med England. Utbrottet av det grek.-ital. kriget okt. s. ä. förde T. direkt in i farozonen. Det iakttog en passiv hållning både då o. vid Tysklands inripande på Balkan genom inmarschen mars 1941 i Bulgarien (med vilket T. 17 febr. slutit en nonaggressionspakt) samt aktionen mot Grekland o. Jugoslavien april s. ä. En rysk-turk. deklaration mars s. ä. utlovade rysk neutralitet, om Turkiet kom i krig. Omedelbart efter utbrottet av det Tysk-ryska kriget juni 1941 ingick T. ett vänskapsfördrag med Tyskland. Som ett motdrag garanterade England o. Ryssland aug. s. ä. Turkiets integritet. T. stoppade april 1944 kromexporten till Tyskland o. avbröt aug. s. ä. äv. de diplomatiska förbindelserna. 29/7 1945 förklarade T. Tyskland o. Japan krig. Sed. Andra världskriget's slut upprätt-håller T. en stark militär beredskap som följd av de ryska kraven på revision av Montreux-konventionen (se Dardanellerna) o. på införande av områden i ö. Turkiet (Kars o. Ardahan). Ett allt närmare samarbete har etab-

lats med För. Stat., vilket fick sitt mest markanta uttryck i president Trumans deklaration 12/8 1947 om amerik. stöd till Turkiet. Genom omfattande lån (100 mill. dollar 1947) söker För. Stat. lätta T:s ansträngda finansiella läge. T. har fasthållit vid Saadabadpakten men s. ä. visat sig angeläget om ett fastare samarbete med Syrien, Transjordanien o. Egypten. — Regeringen tog 1946 initiativet till en demokratisering av det politiska livet genom att tillåta bildandet av oppositionspartier. Vid valen s. ä. fick det nya demokrat. partiet 60 mandat i nationalförsamlingen. — Vid Kemäl Ataturks död nov. 1938 valdes Ismet Inönü till hans efterträdare (omvald 1939, 1943 o. 1946). Jfr Moral.

Turkiska språket tillhör turkspråken; starkt uppblandat med pers. o. arab. ord. Det är riksspråk i Turkiet o. kallades tidigare o. s. m. a' n- t u r k i s k a. litteraturspråk sed. slutet av 1200-t.

Turkisk musik, militärmusik för blås- o. slaginstrument (janitsjarmusik); äv. beteckning för musik endast för slaginstrument: trumma, bäcken, triangel o. klockspel.

Turkisk rödolja, med svavelsyra behandlad ricinolja (se d. o.).

Turkiskt bad, hetluftsbad (torr luft).

Turkme'ner, turko-tatariska folkstammar i Väst-Turkestan, ö. Iran o. Afghanistan. Omkr. 1 mill. personer.

Turkme'nien, nuv. namnet på Turkestan. Turkmenistan, till SSSR (sed. 1925) ansluten republik i Ryska Asien, ö. om Kaspiska havet. 489,590 kvkm, T. 3 mill. inv. (1941), varav 3/4 turkmener o. resten usbeker, ryssar m. fl. Fastlandsklimat med låg nederbörd, därför huvudsakligen öken (Kara-kum). Huvudprodukter: bomull, odlad på konstbevattnad mark, ull, pälsverk, mattor, bergvax o. -olja, koksalt o. svavel. Huvudstad: Asjchabad.

Turkologi', vetenskapen om turkfolken o. deras kultur, språk o. historia.

Turko's, som ädelsten använt, himmelsblått el. grönt, ogenomskinligt mineral av vattenhaltigt aluminiumfosfat, som har hårdheten 6 o. förekommer på sprickor i olika bergarter. Färgen beror på en obetydlig koppar- o. järnhalt. Den blå färgen, som är mest omtvickt, visar sig under längre inflytande av solljus o. svett ofta obeständig. — Benturkos, occidentalsk turkos, fossil turkos el. odontolit utgöras av järnfosfathaltiga fossila djurben. (Se färgplansch.)

Tur'kos, benämning på infödda trupper i Algeriet.

Turksadeln, den sadelformade bildningen i skallens botten, i vilken hjärnbihangen är belagda.

Turksib'-banan, Turkesta'n-s-i-b-i-r-i-s-k-a järnvägen, förbinder Novosibirsk på Sibiriska järnvägen med Semipalatinsk, Alma Ata o. Tasjkentbanan. Byggt 1927—30.

Turksöarna, britt. ögrupp i Västindien. Jfr Caicos-öarna.

Turku [torr'ko], finska namnet på Åbo. Turmalin', ett i olika färger förekommande, ogenomskinligt till ogenomskinligt mineralsläkte, av vilket vissa arter användas som ädelstenar. (Se färgplansch.) Jfr Polarisorer.

Turnblad [törn-], Sven Johan (1860—1933), svensk-amerikansk journalist o. donator. Född i Småland kom han 1868 till För. Stat., där han var ägare av Svensk-amerikanska posten 1887—1920 o. från 1927. Grundlade genom donationer (från 1929) The American institut of Swedish arts, literature and science (»Turnbladiska institutet») i Minneapolis med syfte att bevara sv.-amerikanarnas kulturella förbindelser med Sverige.

Turnbullsblått, dets. som berlinerblått.

Turné, rundfärd till olika orter för att hålla föreläsningar, ge teaterföreläsningar el. dyl.; bud »kortspelet vira».

Turner [to'nə], William (1775—1851), eng. målare.

Hans omfångsrika alstring utgöres till största delen av stäm-

ningsmättade landskap, mytologiska kompositioner o. marin-målningar (se bild) med färg- o. ljuseffekter, som förebådade impressionismen. Monografi av W. Armstrong (1—2, 1902) o. C. Maclair (1939).

Turne'ra (av fr.), vända, vrida; fara på turné; formula (en fras).

Turnhout [tyrn'ha't], stad i n. Belgien, prov. Antwerpen. 32,000 inv. (1946). Textilindustri.

Turnu-Severi'n, stad i s.v. Rumänien, Valakiet, vid Donaus utflöde ur Järnporten. 30,000 inv. (1941). Betydande handel (spannmål, salt o. petroleum). Rom. ruiner (Trajanusbron, Severintornet m. fl.).

Turny'r (fr. *ournure*), egentl. hållning, skick; damunderplagg, i bruk under 1880-t., för att ge kjolen en baktill utpösande form.

Turpins krönika [tyrpä's-s-], fransk krönika från 1000-t., skildrande Karl den stores fälttåg till Spanien o. med orätt tillskriven ärkebiskop Turpin av Reims (d. omkr. 800).

Turrtuffartyg [tarr-et-] (av eng. *turret*, torn), fartyg med ovan vattenlinjen S-formade sidor; användes för maltransport.

Turri'tis, örtsläkte (fara. *Cruciferae*), 5 arter på n. halvklotet. *T. glabra*, rockentrav, upprätt, ogrenad, stundom över meterhög, blågrön med upptriktade blad o. långa, tilltryckta skidor. Backar.

Turska bönor, egentl. »turkiska bönor», en varietet av *Phaseolus vulgaris*.

Turturduva, *Turtur turtur*, en över stora delar av Europa, Asien o. Nordafrika förekommande liten (27—30 cm) duva med svart o. vit teckning på halsfjädrarna o. rödbruna, svart-fläckiga vingäckare. Funnen på många ställen hos oss, dock ej häckande.

Turuma [to'roma], svenskt skärgårdskrigsfartyg från 1700-t. för användning i Finland (av *Turunmaa*, »Aboland»).

Tuscania, till 1911 *Toscanelia*, stad i mell. Italien, prov. Viterbo, vid fl. Marta. 3,600 inv. Två berömda romanska basilikor.

Tusoh (ty. *Tusche*, av fr. *toucher*, i bet. överdraga med svärta), svart färgstoff: en uppslamning av sot i vatten, försatt med litet lim.

Tusculanum, Ciceros lantgård i Tusculum; i överförd bemärkelse en plats, dit en lärd drar sig tillbaka undan de dagliga bestyren.

Tusculum, forntida stad i Latium, mell. Italien, omkr. 17 km s.ö. om Rom, förstörd i slutet av 1100-t. I T. lågo flera förnåma romares lantgårdar, bl. a. Ciceros Tusculanum. — I överförd betydelse: landställe.

Tusenbensbänsel, sätt att med många slag hopsurra rep.

Tusenfotingar, *Myria'poda*, klass bland led-djuren. Kroppen sammansatt av talrika

segment o. ett huvud med i par antenner o. 2—3 par käkar. Leva bland löv, i murken ved, under stenar osv. Indelas i 2 ordningar: *Diplo'poda*, vilka ha kroppen sammansatt av segment med två par extremiteter på varje, o. *Chilo'poda*, med ett par extremiteter på varje segment. Förekomma allmänt över hela jorden.

Tusen och en natt (arab. *Alf laila wa latta*), världsberömd arab. sagosamling. De 1001 sagorna äro sammanhållna av en ramberättelse, enl. vilken en österländsk konung efter en gemäls otrohet tagit för vana att avrätta sina nya brudar efter bröllopsnatten. Den sista av dessa, storvessers dotter Scheherazade, räddar sitt liv genom att natt efter natt berättat sagor, som hon avbryter, då äventyret är som mest fängslande. Samlingen, som trol. är av pers. ursprung, fick sin nuv. form omkr. 1300. Sv. övers. bl. a. 1918—22 (10 bd) efter R. F. Burtons eng. uppl. (16 bd, 1885—88) o. 1928 (6 bd) efter V. Thistedts danska övers. (i ny uppl. av J. Östrup).

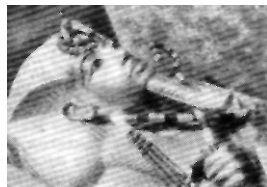
Tusen sjöars land, D e, poetiskt namn på Finland.

Tusensköna, art av örtsläktet *Bellis*.

Tussilago, örtsläkte (fam. *Compositae*). Enda art *T. lar'fara*, hästhov (urspr. trol. höst-häva, av örten antagna egenskap att inverka fördelaktigt vid hosta), med ensamma, gulblommiga korgar i toppen av fjälliga, från jordstammen uppväxande stjälkar. Strålblommor med långt, mycket smalt tunglikt bräm. Bladen utvecklas efter blomningen. Akrar, lermar-ker; allmän.

Tut-anch-Amon, *egyptisk farao* på 1300-t. f.Kr. Hans grav i Konungarnas dal vid Luksor

upptäcktes 192a av lord Carnarvon o. H. Carter, varvid påträffades, förutom konungens mumie (det rikt guld- o. ädelstenssm3'c-kade locket, se bild), stora o. väl bibehållna samlingar konstföremål m. m. av utomordentligt värde.

Tutaryd, kommun i s.v. Småland, Kronob. l.; Ljungby landsf.distr., Sunnerbo doms. 323 inv. (1947)–

Tute'la, lat., förmynderskap.

Tu'tor, lat., förmyndare. Användes i England jämväl i betydelsen informator. Betecknar i England o. För. Stat. äv. vissa universitets-lärare.

Tutti [totfi], it., förk. T. el. t., musikterm: alla stämmor medverka i orkester el. kör. Motsats: solo el. soli.

Tutti-frutti'i, it., »alla frukter», kompott av ett flertal olika slags frukter.

Tutto [totfi], fem. tu'la, plur. tutti, tu'li e, it., musikterm: all, hel, alla.

Tutuilaöarna, grupp bland Samoaöarna. Hamnen Pago Pago på huvudön Tutuila utbyggdes 1941 till amerik. örlogsbas.

Tu'us, lat., Din (i brevunderskrift).

Tuva [to'-], förvaltningsområde i RSFSR, Sovjetunionen, i n. Mongoliet, vid Jenisejs källor. 171,300 kvkm, 65,000 inv. Huvudstad: Kysyl. T. utgjorde till 1945 en republik under ryskt beskydd, Tannu-Tuva el. Tuviniska folkrepubliken, o. ingick 1945—48 ss.

autonomt område i RSFSR. Det har numera stor betydelse genom fynd av uranmalm o. skall vara säte för rysk atomindustri.

Tuve, kommun i s. Bohuslän, Göteborg. 1. (past.-adr. Göteborg 8); Hisings landsf.distr., Askims. Hisings o. Sövedals doms. 1,407 inv. (1947).

Tuwim [to'vim], Julian, f. 1894, polsk författare, en av Polens främsta nutida lyriker. I utlandet sed. 1939.

Tuvmýra, annat namn på rödmyra.

Tuvtåtel, art av grässläktet *Deschampsia*.

1. Tuxen, August (1853—1929), dansk generallöjtnant, från 1901 ledare av danska generalstabens historiska arbeten. Krigshistorisk o. genealogisk författare.

2. Tuxen, Maurits (1853—1927), dansk målare, utförde plafondmålningar i Frederiks borgs slott, stora porträttgrupper (bl. a. *Christian IX o. hans släkt*, 1886, Frederiksborg), marinbilder o. jylländska kustlandskap [*Trafikökning*, 1879]. T. hade betydelse som lärare i Konstnärernas studieskolor (stiftade 1885) o. vid Konstakad.

Tuxedo [taksi'dä'], amerik., smoking.

Tuxtla Gutierrez [tosfla gotierrä'ep], huvudstad i staten Chiapas, s. Mexico. 15,000 inv. (1940). Handel med kakao o. tobak.

Tuz gölü el. Tuzköi, avloppslös sjö i mell. Turkiet. Omkr. 1,700 kvkm (arealen växlar). Ovanligt hög salthalt (32.2 %).

Twain, Mark, författarnamn för S. I. Clemens.

Tveblad, art av örtsläktet *Listera*.

Tvedestrand, lastageplats i s. Norge, Aust-Agder fylke. 1,036 inv. (1946). Skeppsrederi o. trävaruexport.

Tvedöra, by i Hällestads kommun, Malmöh. 1., mötesplats för Södra skånska infanteriregementet 1823—88.

Tweed [t'i'd], gränsflod mellan Skottland o. England, utfaller i Nordsjön. 156 km. Laxlik.

Tweed [t'i'd], urspr. skotskt grovt yllytt.

Tvegifte, b i g a m i', giftermål, innan föregående äktenskap upplöst, mellan gift o. ogift person (enkelt tvegifte) el. mellan två var för sig gifta personer (dubbelt tvegifte). Bestraffas enl. 17 kap. strafflagen.

Tver [tverj], till 1932 namn på staden Kalinin.

Tvesalu, försäljning av samma sak till två personer.

Tvestjärta, *Dermoptera*, ordning bland insekterna. Framvingarna (täckvingarna) förkrympta, dock gömmande de hopvecklade, sällan använda flygvingarna. I bakändan två tångbildande utskott. Hos oss 4 arter, den vanliga tvestjärten, *Forficula auricularia* (se bild), mycket allmän.

Tveta. 1. Kommun i ö. Småland, Kalm. 1. (past.adr. Mörlunda); Mälilla landsf.distr., Äspelands o. Handbörds doms. 605 inv. (1947). — 2. Kommun i n.ö. Södermanland, Stihms 1. (past.adr. Södertälje); Öknebo landsf.distr., Södertörns doms. 1,055 inv. (1947). — 3. Kommun i s. Värmland, Värml. 1. (past.adr. Karud); Näslandsf.distr., Södersysslets doms. 873 inv. (1947).

Tveta härad, Jönk. 1., omfattar 14 kommuner: Svarttorp, Lekeryd, Järnsnäs, Barkeryd, Nässjö landskommun, Forserum, öggestorp, Hakarp, Rogberga, Barnarp, Månsarp, Norrhammars köping, Järstorp o. Bankeryd. 24,110 inv. (1947). Tveta, Vista o. Mo domsaga.

Tveta kontrakt, Växjö stift, Jönk. 1., omfattar 18 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Jönköping.

Tveta, Vista och Mo domsaga, Jönk. 1., utgör ett tingslag med tingsställen i Jönköping o. Nässjö o. omfattar Tveta, Vista o. Mo

häradar samt städerna Huskvarna, Nässjö o. Gränna. Domarens adr.: Jönköping. 62,746 inv. (1948).

Twickenham [t'wikk'ön'ni], stad i grevsk. Middlesex, England, västlig förstad till London. 92,000 inv. (1945).

Tvillingar. Man skiljer på en ägg s-tvillingar o. tv ä ä g g s-tvillingar. Enäggstvillingarna äro alltid av samma kön o. ofta mycket lika varandra, såväl i psykiskt som fysiskt avseende. Ungefär var 80:e förlösning medför tvillingbörd. Tvillingfödsel är något vanligare hos äldre kvinnor än hos yngre.

Tvillingarna, lat. G e m i n i, stjärnbild på n. himmeln i Djurkretsen, innehåller 50—60 för blotta ögat synliga stjärnor, varav de största äro Kastor o. Pollux.

Tvillingmaskin, en ångmaskin med två cylindrar med samma diameter o. med kolvarnas vevstakar ställda i 90 vinkel mot varandra. Ångan tillföres kolvarna växelvis direkt från ångpannan. Jfr Trillingmaskin.

Tving, kommun i mell. Blekinge, Blek. 1.; Tvingss landsf.distr., Östra o. Medelsta doms. 2,429 inv. (1947).

Tving, dets. som skruvtving.

Tvinsot, stark avmagring genom tärande sjukdomar. Framför allt avses tuberkulos.

Twistemål, rättegångsmål rörande privaträttsligt mellanhavande till skillnad från brottmål.

Twistsöm, en åtminstone från medeltiden i Sverige förekommande art av korstygnet med det ena stygnet i korset dubbelt så långt som det andra. Vanligt i sydsvenska allmogebroderier.

Two-step [to'stepp], eng., »två steg», en omkr. 1909 modern pardans, liknande one-step, av amerik. ursprung.

Tvåcicero, dets. som dubbelcicero.

Tvåhjärtbladiga växter, växter tillhörande gruppen *Dicotyle doneae*.

Tvål, benämning på fettsvårernas natriumsalter. Till finare toalettvål användes vanl. talg el. kokosfett. Sämre sorters tvål innehålla i likhet med såpa alltid alkali i överskott. Toalettvål kan å andra sidan vara överfettad, dvs. innehålla fett i överskott. Då de vanliga fetterna lätt härskna o. därigenom förlåna tvålen dålig lukt, användes till överfettning i allm. lanolin. Sedan tvålen är färdig, sättes till den kalla, i strimlor skurna massan önskade luktmännen, färger o. dyl., varefter dessa knådas in, vilket kallas »pivering». Tvålen blir härvid bättre än om man först smälter den o. sedan tillför de önskade ämnena. Jfr Trietanolamin.

Tvångsackord, skulduppgörelse, som träffas mellan en insolvent person o. flertalet av hans fordringsägare o. som efter fastställelse av domstol blir bindande av. för övriga fordringsägare.

Tvångsarbete, arbete å offentlig anstalt, tvångsarbetsanstalt, som av K. B. el. polis-kammare kan ådömas den, som gör sig skyldig till lösdriveri, sedan han blivit meddelad varning härför. Bestämmelserna härom finnas i lagen ang. lösdriivares behandling av 1/2e 1885 (med senare ändringar). Tvångsarbete kan jämväl åläggas enl. fattigvårdslagen o. barnavårdslagen för tredskna m. in. Tvångsarbetsanstalter finnas på Svartsjö (för män) samt i Växjö (för kvinnor).

Tvångsföreställningar, föreställningar, som utan något samband med den vanliga tankeströmmen dyka upp i medvetandet o. icke trots individens egna ansträngningar kunna jagas bort; förekomma särsk. vid sinnessjukdom.

Tvångsförvaltning av fast egendom innebär, att utmätt fast egendom i stället för att exekutivt försälas ställes under förvaltning av en syssloman, som utses av överexekutor.

Tvångsinteckning, inteckning i fast egendom, som beviljas utan ägarens medgivande. Beviljas dels för ogulden köpeskilling inom viss tid från det köparen fått lagfart, dels för ett i brottmål utdömt skadestånd, som ej genast är förfallet till betalning.

Tvångskurs, lagligen fastställd kurs. Termen avser vanl. ej den lagliga nominella sedelkursen vid guldmyntfot utan deprecierade sedlar åsatt kurs, högre än den, som fria marknaden tenderar att skapa.

Tvångsmedel, de medel, varmed offentlig myndighet genom ingripande i den enskildes frihet kan framtvunga viss handling el. underlåtenhet el. genomföra viss ämbetsåtgärd. T. finnes av olika slag ss. straffprocessuella, ex. anhängande, häktning, beslag; exekutiva, ex. handräckningsåtgärder av överexekutor; samt förvaltningsrättsliga, ex. vite, handräckning av polismakt.

Tvångsrörelser, vid en del nervsjukdomar förekommande ändamålslösa rörelser av kroppen o. lemmarna, som icke kunna med viljan hämmas.

Tvångströja, tröja, som särsk. tidigare användes i sinnessjukvården o. är så beskaffad, att den hindrar den sjukas rörelser mer el. mindre fullständigt.

Tvångsuppfostran, uppfostran på anstalt ådömd brottsling, som fyrt 15 men ej 18 år, i st. för straff. Fr. o. m. 7/7, 1947 kan t. ej längre ådömas. Redan dömd t. skall fr. i/7, 1948 verkställas i skola tillhörande barna- o. ungdomsvården, ej som tidigare å allm. uppfostringsanstalt. Jfr Ungdomsfängelse.

Tvåvingar, *Diptera*, ordning bland insekterna. Endast det främre paret vingar är utbildad, det bakre utgöres blott av små, klubblika utskott. Mundelarna äro sugande o. ofta äv. stickande. Hit höra myggor, harkrankar, flugor o. bromsar, alla med fullständig förvandling. Förekomma över hela jorden. Hos oss mellan 3,300 o. 3,400 arter kända.

Tvååker, kommun i mell. Halland, Hall. 1.; Himle landsf.distr., Hall. mell. doms. 2,305 inv. (1947).

Tvärflojt, flöjt med anblåsningshälet på sidan till skillnad från block-el. spålflojten.

Tvärkontraktio'n, förminskningen av ett mått över ett tvärsnitt, dividerad med ursprungliga måttet, då en stång el. tråd utsattes för dragning. Jfr Elasticitet.

Tvärred, kommun i mell. Västergötland, Älvsb. 1.; Tranemo landsf.distr., Kinds o. Redvägs doms. 1,138 inv. (1947).

Tvärskepp, tvärhus el. transept', rum i kyrka, som går vinkelrätt mot långhuset o. korét o. vanligen skiljer dem åt.

Tvättbjörn el. *Procyon lotor*, nordamerik. allätande rovdjur, tillhör småbjörnarnas familj. Tvättbjörnen bar för vana att före förtärandet tvätta maten i vatten, särsk. torra o. blodiga föremål. Gulgrå med svartrimglad svans; 1 m lång; $\frac{2}{3}$ m hög. Fint pälsverk.

Tvättpulver är en blandning av pulveriserad tvål o. soda. Vissa av handels tvättpulver äro försatta med natriumpcbrorat, som i lösning sönderfaller o. bildar vätesuperoxid o. därigenom verkar rengörande och blekande.

Tvättsvampar, arter av släktet *Spon'gia* (*Euspon'gia*) bland hornsuvamparna. De i handeln förekommande badsvamparna äro

tvättsvamparnas hornskelett, som befriats från mjuka delar. De flesta fiskas i Medelhavet.

Tvätt-torn, anordning för tvättning av gaser. Tu'bingen, huvudstad i delstaten Sudwürttemberg-Hohenzollern, s.v. Tysskland (Wiürttemberg), vid fl. Neckar. 29,000 inv. (1933). Slott (Hohen-T.). Berömt univ., gr. 1477 (1,500 stud., 1938). Renässansslottet Hohentubingen fullbordades 1537.

Tyburn [taj'b'n], till 1783 avrättningsplatsen i London, vid Hyde Park, nu förnäm stadsdel, Tyburnia [tajbo'ni].

Tycho-Brahe-dag, olycksdag.

Tydje, kommun i n.ö. Dalsland, Älvsb. 1. (past.adr. Tösse); Tössbo landsf.distr., Tössbo o. Vedbo doms. 365 inv. (1947).

Tyfoi'dfeber (av tyfus, o. grek. *ei'dos*, utseende), dets. som tyfus.

Tyfon, lat. typhon, i grek. myt. en son av Tartaros o. Gaia, ett hundrahövdadt vidunder med eldsprutande ögon o. fruktansvärd stämma. Sinnebild för naturens ödeläggande krafter, särsk. ökenstormarna o. vulkanutbrotten.

Tyfo'n el. taifu'n (eng. typhoon [taj'fon]), storm i kinesiska farvatten (särsk. juli-sept.).

Tyfo'n, apparat, som avger starka ljudsignaler genom att en membran försättes i svängningar av utströmmande tryckluft el. ånga. Ljudet förstärkes genom att luften i en smal tratt samtidigt kommer i egensvängningar. Användes till signalering från fartyg i dimma (s. k. mistsignaler), vid flyglarm m. m. Jfr Siren.

Ty'fus (av grek. tyfos, namn på en ej närmare känd sjukdomsform, trol. svagsinthe) orsakas av en stavformig bakterie, som inkommer i kroppen med vatten el. mjölk m. m., som blivit förorenad av tyfussjukas urin el. avföring. Inkubationstiden är 1-2 veckor. Symtomen äro i början huvudvärk o. feber. Småningom uppträder på buken ett sparsamt rödprickigt utslag (roseol). Sjukdomen brukar gå över på 4-5 veckor, men den sjuke kan långt senare utsöndra tyfusbaciller. Komplikationer äro vanl. tarmlödnung, lunginflammation m. m. En vaccinering mot sjukdomen lämnar i regel ett betydande skydd, åtminstone under månader till något år.

Tygelsjö, kommun i s.v. Skåne, Malmöh. 1.; Oxie landsf.distr., Oxie o. Skyts doms. 1,110 inv. (1947).

Tyghus (av tyg, i den äldre betydelsen av råämne, redskap, krigsmateriel), förvaringslokal för artilleriemateriel.

Tygmästare, titel för cheferna vid arméns tygstationer.

Tyggofficer, officer, som handlägger ärenden angående underhållet o. värden av truppförbandets vapenutrustning. Biträdes av en tygunderofficer o. en tyghantverkare.

Tygstat, inom tygförvaltningstjänsten vid truppförband, vissa fabriker etc. verksam civilmilitär personal, sammanförd till en civilmilitär kär med fälttygmästaren som chef. Gällande organisation av tygstaten hänfö sig till 1942 års försvarsbeslut.

Tygtrupperna upprättas o. betjäna ammunitionso. tygmaterieförråd samt tyg- o. motorverkstäder o. handhava verksamheten på vissa underhållsplatser. De utgöra sed. 1942 ett särsk. truppslag, omfattande tre tygkompanier: Första (Tyg 1) i Sthlm, Andra (Tyg 2) i Karlsborg o. Tredje (Tyg 3) i Boden. T. skola enl. beslut av 1948 års riksdag uppgå i underhållstrupperna (se d. o.).

Tyke, i grek. mytologi lyckans o. slumpens gudinna (romarnas *Fortuna*), med ymnighets-horn, styvråra o. hjul som attribut. Såsom stads-personifikation avbildas T. med murkrona. Berömd är en sittande staty av Antioקים Tyke, gjord av Eutykides, en lärjunge till Iysippos.

Tyler [tajl^u], John (179°—1862), den tionde presidenten i För. Stat. (1841—45).

Tyll (av den fr. staden Tulle, den första tillverkningsorten), av sexkattiga maskor bestående genombruten vävnad; anv. till gardiner, slöjor, flor m. m.

Tylosis, grek., svulst el. svålig förtjockning. Tylösand, badort i Halland, Söndrums kommun, mittemot Työlén i Laholmsbukten. 9 km n.v. om Halmstad.

Tylö skog, skogs- o. bergstrakt i v. Östergötland o. s.ö. Närke. Högsta punkten, Sinsberget, 240 m.

Tymol [-mäll], oxicymol, en fenol, som ingår i eteriska oljor hos vissa växter, t. ex. timjanolja. Vita kristaller med angenäm lukt. Användes som antiseptikum (munvatten). Kan hydreras till mentol.

Tympanon, grek., bägfält, tresidigt, stundom halvt runt fält på en gavel, över en dörr o. dyl. Ex.: grek. tempels bägfält o. bägfält i gotiska o. romanska kyrkoportaler. — Mus. Puka, trumma.

Tynan [taj'nⁿ], Katharine (1861—1931^h). irl. skaldinna, en av huvudgestaltarna i den irl. litterära förnyelserörelsen. Bl. diktsainl. *Ballads and lyrics* (1890) o. *Collected poems* (1930).

Tyndalleffekten, efter den eng. fysikern John Tyndall (1820—93) uppkallat fenomen, som består däri, att en ljusstråle delvis böjes åt sidan i inhomogena medier, t. ex. dammig luft el. kolloida lösningar. Ultramikroskopet grundar sig därpå.

Tynda'reos, i grek. sagan konung i Sparta, Ledas gemål, enl. vissa sagor lär till Dioskurena.

Tynderö, kommun i ö. Medelpad, Västeruorr. 1; Ljustorps landsf.distr., Medelpads ö. doms. 1,070 inv. (1947).

Tyne [tajnj, flod i n.ö. England, grevsk. Northumberland, utmynnar i Nordsjön. 117 km. Viktig för koltransporten.

Tynemouth [taj'm^u], hamnstad i n.ö. England, grevskap. Northumberland, vid fl. Tynes mynnig. 65,000 inv. (1946). Kolexport. Skeppsbyggeri. Havsbad.

Tyngd, den kraft, som på grund av jordens gravitation verkar på varje kropp. Tyngden förändras med latituden o. höjden över havet o. kan uppmätas med känslig fjädervåg el. genom pendelförsök.

Tyngdlyftning, en s. k. kraftsport med följande viktclasser: bantamvikt t. o. m. 56 kg, fjädervikt 60, lättvikt 67,5, mellanvikt 75, lätt tungvikt 82,5, tungvikt över 82,5.

Tyngdpunkt. Om en kropp upphänges i en tråd, så kommer dennas riktning att bilda en s. k. tyngdlinje i kroppen, utefter vilken tyngdens verkan kan anses förlagd. Byter man om upphängningspunkt, får man olika tyngdlinjer i kroppen o. dessa skära varandra alla i en punkt, vilken utgör kroppens tyngdpunkt o. i vilken man kan tänka sig tyngdens verkan förlagd oberoende av kroppens läge.

Tynja'nov, Juri j (1894—1943), rysk författare o. kritiker, skildrade med stor inlevelse i sina historiska romaner framför allt litterära personligheter, bl. a. *Pusjkin* (1936).

Tynnelsö, förr fideikommisssegendom (inom släkten Boström) i Över-Selö kommun, Södermanl. 1., vid Mälaren. T., som är omnämnt 1282, var Strängnäs-biskoparnas borg 1306—1521. Nuv. huvudbyggnaden uppfördes huvudsakl. på 1490-t. av biskop Rogge o. ombyggdes 1584—1619. Inredningsdetaljer från denna tid, bl. a. i Nord. mus. Slottet, som sed. mitten av 1700-t. stått obebyggt o. på 1820-1, fick sitt nuv. nakna utseende, tillhör sed. 1940 Viterhetsakademien.

Typ (grek. ty'pos, avtäck, bild), urbild, mönsterbild; sammanfattningen av alla för en

viss grupp företeelser utmärkande egenskaper; särpräglad personlighet; gjuten el. utskuren bokstavsform.

Ty'pha, örtsläkte (fam. *Typhaceae*), 9 enhjärbladiga arter, sumpväxter i tropiska o. tempererade trakter. De mycket små nakna, enkönade blommorna samlade i tät, cylindriska kolvar utan hölster. T. *latifolia*, kavelrud, stundom över 2 m hög med långa, jämnbräda blad o. tjock, svartbrun honblomskolv, täml. allmän i sjöar o. åar.

Typkarta, karta, där fyndplatserna för vissa fornsakstyper inpräciserats. Viktigt hjälpmedel för bestämmandet av förhistoriska handelsvägar o. kulturförbindelser.

Typogra'f (av grek. ty'pos, avtryck, bild, o. gra'f^{ein}, skriva), förr »konstförfan», gemensam benämning på sättare o. tryckare. Typogra'fi', boktryckarkonst, bokutstyrelse. Typogra'fisk, tillhörande boktryckarkonsten, bestående av el. utförd av typografer.

Typolo'gisk metod, den av O. Montelius grundade, för den förhistor. arkeologien epokgörande metoden att bestämma fornsakers inbördes ålder genom att ordna dem i utvecklingsserier efter vissa formkännetecken. Såsom typologiskt »känsligai föremål betraktas fibuler, yxor, svärd o. d. Tillämpas äv. på konsthistoriskt material.

Typprov, varuprov, som blott anger varans ungefärliga utseende o. allmänna karaktär men icke representerar något bestämt varuparti.

Tyr, i nord. myt. som till Oden, segerns o. stridens gud. Skall i Ragnarök kämpa med hunden Garm, varvid båda skola dö.

Tyra, dansk drottning, gemål till Gorm den gamle; lät enl. sagan uppföra fästningen Danevirke. En av Jellingestenarna är upprest till minne av T. — Hennes sondotter Tyra. Sven Tveskägs syster, var 3:e gången gift med konung Olof Tryggvesson i Norge, berövade sig livet efter dennes död år 1000.

Tyrami'n, para-oxifenyl-etylamin, en alkaloid, som bildas (genom avspjälkning av koldioxid) ur aminosyran tyrosin, t. ex. vid bakteriell sönderdelning av äggviteämnen. Förekommer äv. i mjöldruga. Medicinsk användning; ger ökat blodtryck o. sammandragning av livmodern. Jfr Hordenin.

Tyrann' (av grek.), urspr. enväldig härskare, sedermera grym o. förtryckande regent. — Tyranni', urspr. en tyranns makt; godtycklig o. grym regeringsmakt; skräckvalde. — Adj.: tyrann'isk. — Tyranniserä, utöva tyranni.

Tyrannosau'rus rex, ett från kritperioden i Nordamerika känt jättестort kräldjur, tillhörande dinosaurierna. Längd över 10 m. T. var ett rovdjur.

Tyre, dets. som töre.

Tyreoid'e'a, lat., sköldkörteln.

Tyreotoxikos [käs], giftig struma, sjukligt tillstånd med överproduktion av sköldkörtelhormon. Symtom: stegrad ämnesomsättning med avmagring, ökad pulsrekvens, nervositet o. psykisk labilitet. Behandling: operativt ingrepp el. i lindrigare fall medicinsk behandling med tiouracil. Jfr Basedowska sjuken.

Tyresö. 1. Kommun i n.ö. Södermanland, Sthlms l.; Haninge landsf.distr., Södertörns doms. 2,635 inv. (1947). — 2. Slott i T. 1, känt som gods sed. 1400-t:s början. Kyrkan uppfördes i tegel 1638—40 av Riksdrotsen G. Oxenstierna efter ritning av Hans Förster; restaur. 1933. Nuv. huvudbyggnaden, huvudsakl. från 1620—30-t. av samme G. Oxenstierna, restaurerades o. ombyggdes under 1800—1900-t. (Se bild å nästa sida.) Slottet övergick enligt däv. ägarens, markis Claes Lagergrens, testamente 1930 till Nord. mus., genom vilket T. bibehåll-

les som ett historiskt minnesmärke. — Egen-
domen är avsöndrad till villatomter.

Tyrfing, i nord. myt. ett svärd, som var gång
det drogs blev en mäns bane.

Tyrgills Knutsson el. Torgeis K., d.
r306, riksråd, under konung Birger Magnus-
sons omyndigbetstid rikets marsk, företog
1293 o. 1300 krigståg till Karelen o. styrde med
kraft o. klokhets. Han stod under striden mell.
Birger o. hans bröder troget på konungens sida
men övergavs av denne, fängslades (1305) o.
avrättades; begravnen i Riddarholmskyrkan.

Tyrfijorden, sjö i Ringerike, Norge. 134
kvkm. Avlopp: Dramselven.

Tyringe, municipalsamhälle i Finja o. V.
Torups kommuner, Kristianst. l. 2,777 inv.
(1947) varav inom V. Torup 13. Badanstalt o.
sanatorium.

Tyroien [-rå'-], alpland i v. Österrike o. n.ö.
Italien. Omkr. 25,000 kvkm. Skogsbruk o.
boskapskötsel i n., vin-, frukt- o. silkesodling
i dalarna i s. Vinterkurorter (Meran, Bozen).
— T. blev rom. provins (Rätien) under kejsar
Augustus; östgot. 476, frank, på 700-t.;
mäktigt grevskap under 1200-l.; österrik. 1363-
1919 tillföll området s. om Reschen-Dreiherren-
spitze Italien o. ingår nu i prov. Trento samt
området n. därom Österrike, där det utgör en
provins T. Denna ingick 1938—45 i Tyskland
i rikslaudet (ty. *Reichsgau*) Tyroien-Vorarlberg.
Huvudstad: Innsbruck. — Genom en överens-
kommelse mellan Italien o. Österrike 1946 till-
erkändes de inom ital. delen boende österrikarna
en viss autonomi.

Tyrolienne [tiräljänn'], fr., tyrolersång, av.
en dans i $\frac{3}{4}$ takt o. långsamt tempo.

Tyrone [tirä'n], grevskap i mell. Nord-
Irland, Ulster. 3,264 kvkm, 128,000 inv. (1937).
Bergland. Huvudstad: Omagh.

Tyros (lat. Tyrus), forntid på Syriens
kust, på en klippa i Medelhavet. Betyd. handels-
o. industristad redan på 900-t. f.Kr., äv. ledande
inom konst o. vetenskap. Intogs 332 f.Kr. av
Alexander den store; nu det obetydliga Sur.

Tyrosi'n (av grek. tyro's, ost) el. paraoxi-
fenylalanin, en viktig aminosyra, bildas
bl. a. vid förtunnelse av äggviteämnen o. ingår
i gammal ost. Jfr Tyramin o. Tyroxin.

Tyroxin'n, hormonet från sköldkörteln, påverkar
ämnesomsättningen i stegrande riktning, gynnar
tillväxten, reglerar utvecklingen av skelett o.
hud, förstärker binjurarnas inverkan på det
vegetativa nervsystemet. Användes som läke-
medel vid sjukdomar, som bero på nedsatt
funktion hos sköldkörteln. Utgör ett johaltigt
fenyllderivat av tyrosin.

Tyrrall [tirr'äl], George (1861—1909),
eng. teolog, urspr. högkyrklig, från 1879 katolik
(jesuit), blev senare en av den katolska moder-
nismens främsta representanter. Huvudverk:
Mediaevalism (1908).

Tyrrall [tirr'äl], William (1866—1947),
baron T. of Avon (1929), eng. diplomat,
ständig understatsekr. i utrikesministeriet 1925
—28, ambassadör i Paris 1928—34.

Tyrrer, dets. som etrusker (jfr Etrurien).

— Äv. namn på förhistoriska stammar, som
drevs sjöfärd i Egeiska havet.

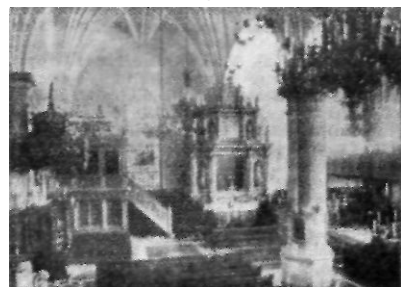
Tyrrer'ska sjön, Toskanska el. Etrus-
kiska havet, del av Medelhavet, mell.
Italien, Sicilien, Sardinien o. Korsika; n. om
Elba kallas T. iiguriska havet.

Tyr'sos, grek., stav, omvärd med murgröna
el. vinrankor o. i spetsen prydd med en pinje-
kotte. Bars av Dionysosfirande kvinnor.

Tyrtäi'os, grek. skald på 600-t. f.Kr., levde
i Sparta, eldade med stridssånger, burna av
glödlade patriotism, spartanernas mod under
2:a messemiska kriget.

Tyr'us, lat. namnet på Tyros.

Tyska församlingen. 1. Församling i Göte-
borg. 665 inv. (1948). — 2. Dets. som Sankt
Gertruds församling i Sthlm (icke-territoriell).
3,376 inv. (1948). Tyska kyrkan upp-
fördes i anspråkslösare omfång under 1500-t:s
senare hälft men utvidgades 1638—42 av H. J.

Kristler. iSuv. tornet byggdes etter en eldsvåda
1878. Rik inredning (se bild).

Tyska kriget, en i Tyskland hävdvunnen
benämning på kriget 1866 mellan Österrike
o. Preussen, varigenom striden om ledningen
i Tyskland avgjordes till den senare maktens
förmån. Kriget föranleddes närmast av tvister
ang. den gemensamma förvaltningen av Schles-
wig-Holstein. Fälttåget blev blodigt men kort
(preuss. segrer $\frac{1}{7}$ vid Königgrätz [Sadowa]).
Freden slöts i Prag utan landavträdelser, men
Schleswig-Holstein, Hannover, Hessen o. Nassau
förenades med Preussen. På Preussens sida kämpade
de nordtyska småstaterna o. Italien, på
Österrikes de övriga tyska staterna (bl. a.
Sachsen). Italienarna besegrades i fält av
österrikarna men erhöles i freden Venetien.

Tyska orden bildades n89 i Syrien som
en sammanslutning av tyska köpmän o. pil-
grimer i Syrien o. erhöles 1188 karaktären av
andlig riddarorden. Den utbreddes sig snabbt
i Tyskland o. övertogs 1226 uppgiften att
kristna det ännu hedniska (baltiska) Preussen;
förenades 1237 med Svärdsriddarorden. Orden
hade från 1309 sitt säte i Marienburg o. från
X457 i Königsberg. Dess område, Ordens-
staten, omfattade på X300-t. Öst- o. Väst-
preussen, Livland, Kurland o. Estland. Be-
segrad av polackerna mottogs orden 1466
Ostpreussen som polskt län; 1525 förvand-
lades detta genom »högmästarens», Albrekts
av Brandenburg, övergång till protestantismen
till världsligt hertigdöme (ärvdes 1618 av
Brandenburg; jfr Preussen). Tyska or-
den i Livland (»svärdsriddarna av Tyska
orden») fortlevde till 1561, då dess siste »här-
mästare», Gotthard Kettler, överlämnade or-
dens besittningar i Östersjöprovinserna till
Polen, vilket inleddes en långvarig kamp mellan
Polen, Sverige o. Ryssland. Jfr Svärdsriddar-
orden. — En kvarlevande återstod av Tyska
orden upphävdes 1809 av Napoleon; dock
existera rester därav i Österrike.

Tyskar (ty. *Deutsche*, av gammalt, *theoda*, folk), det germanska folk, vars huvuddel utgör befolkningen i Tyskland. Sammanlagda antalet var (1939) omkr. 95 mill., därav 17 mill. bosatta utom Tysklands gräns: i Amerika 4 mill. (För. Stat. 3 mill.), i Polen 1 mill., i Schweiz 3 mill., i Ryssland i. s. mill., i Elsass-Lothringen 16 mill. osv. 1946 var antalet tyskar bosatta i Tyskland 66 mill. Jfr Tyska språket.

Tyska riket, ty. *Deutsches Reich*, republik i mell. Europa, gränsande i n. till Danmark o. Östersjön, i ö. till Polen o. Ryssland, i s. till Tjeckoslovakien, Österrike o. Schweiz, i v. till Frankrike, Luxemburg, Belgien o. Nederländerna. 472,605 kvkm, 69,6 mill. inv. (1939), 355,934 kvkm, 66 mill. inv. (1946). 1938–45 med T. införlivade områden voro: Österrike, Sudetlandet, Protektoratet Böhmen-Mähren, Memelområdet, Danzig, Westpreussen, Wartheområdet, Oberschlesien, Eupen, Malmédy o. Moresnet, tills. 342,911 kvkm med 23 mill. inv. Sed. 1945 är T. uppdelat i fyra okkupationszoner: den brittiska zonen (98,000 kvkm, 2,2; mill. inv.) omfattar delstaterna Nordrhein-Westfalen, Niedersachsen, Schleswig-Holstein o. Hamburg, den amerikanska (107,000 kvkm, 17,2 mill. inv.) Bayern, Hessen, Württemberg-Baden o. Bremen, den franska (43,000 kvkm, 5,0 mill. inv.) Rhein-Pfalz, Sudbaden o. Sudwürtemberg-Hohenzollern samt den ryska (107,000 kvkm, 17,3 mill. inv.) Sachsen, Sachsen-Anhalt, Brandenburg, Mecklenburg o. Thüringen (se kartan Tyskland 1948). Den konstituerande församlingen för Västtyskland, som sammanträdde i

Bonn sept. 1948, har föreslagit en allmän revision av delstatsgränserna. Sept. 1948 föreslogs, att Württemberg-Baden, Sudbaden o. Sudwürtemberg-Hohenzollern skulle slås ihop till en delstat. — T. är i n. ett lågland (nordtyska slätten, Lüneburgkeden), i s. högländ: sydtyiska högslätten med talrika bergskedjor (Bayerska kalkalperna, Jura, Schwarzwald, Vogeserna, Thüringerwald, Harz, Erzgebirge m. fl.). Viktigare floder äro Rhen, Donau, Elbe o. Oder med bifloder. — *Huvudnäringar* äro jordbruk, vinodling, boskapsskötsel, skogshantiering, bergsbruk samt industri. Den senare omfattar främst gruv-, metall-, kemisk, textil- o. porslinsindustri. Efter Andra världskr. har den industriella produktionen starkt sjunkit o. utgjorde 1947 endast omkr. 40 % av förkrigstidens. Årsproduktionen av stål fastställdes 1947 till högst n. s. mill. ton. Omfattande nedmonteringar av fabriker ha ägt rum, särsk. i den ryska okkupationszonen. — *Undervisningen* är obligatorisk från 6:e till 14:e året. För mellanstadiet finnas gymnasier, realskolor, progymnasier, högre flickskolor m. m. För den högre fackutbildningen finnas 9 tekniska högskolor, för den vetenskapliga undervisningen talrika universitet, bl. a. i Mainz, Göttingen, Jena, Heidelberg, Tübingen, München, Leipzig o. Bonn. — *Kommunikationer*. Floderna äro i allmänhet segelbara o. förenade med kanaler (Mittellandkanal, Rhen—Main—Donau-kanalen m. fl.). Ett nät av bilvägar (autostrader) har byggts efter 1934. Järnvägsnätet är ett av Europas tätaste (68,226 km linjelängd 1937). — *Handelsflottan* (1939)

Tyskar (ty. *Deutsche*, av gammal, *theoda*, folk), det germanska folk, vars huvuddel utgör befolkningen i Tyskland. Sammanlagda antalet var (1939) omkr. 95 mill., därav 17 mill. bosatta utom Tysklands gränser: i Amerika 4 mill. (För. Stat. 3 mill.), i Polen 1 mill., i Schweiz 3 mill., i Ryssland 1.3 mill., i Elsass-Loiringen 1.1 mill. osv. 1946 var antalet tyskar bosatta i Tyskland 66 mill. Jfr Tyska språket.

Tyska riket. ty. *Deutsches Reich*, republik i mell. Europa, gränsande i n. till Danmark o. Östersjön, i ö. till Polen o. Ryssland, i s. till Tjeckoslovakien, Österrike o. Schweiz, i v. till Frankrike, Luxemburg, Belgien o. Nederländerna. 472,605 kvkm, 69.6 mill. inv. (1939), 355,934 kvkm, 66 mill. inv. (1946). 1938—45 med T. införlivade områden voro: Österrike, Sudetlandet, Protektoratet Eöhhnen-Mähren, Memelområdet, Danzig, Westpreussen, Wartheområdet, Oberschlesien, Eupen, Malmédy o. Moresnet, tills. 342,911 kvkm med 23 mill. inv. Sed. 1945 är T. uppdelat i fyra ockupationszoner: den brittiska zonen (98,000 kvkm, 2.3 mill. inv.) omfattar delstaterna Nordrhein-Westfalen, Niedersachsen, Schleswig-Holstein o. Hamburg, den amerikanska (107,000 kvkm, 17.2 mill. inv.) Bayern, Hessen, Württemberg-Baden o. Bremen, den franska (43,000 kvkm, 5. mill. inv.) Rhein-Pfalz, Siidbaden o. Siidwürttemberg-Hohenzollern samt den ryska (107,000 kvkm, 17.3 mill. inv.) Sachsen, Sachsen-Anhalt, Brandenburg, Mecklenburg o. Thüringen (se kartan Tyskland 1948). Den konstituerande församlingen för Västtyskland, som sammanträdde i

I Bonn sept. 1948, har föreslagit en allmän revision av delstatsgränserna. Sept. 1948 föreslogs, att Württemberg-Baden, Siidbaden o. Sudwürttemberg-Hohenzollern skulle slås ihop till en delstat. — T. är i n. ett lågland (nordtyska slätten, Iuneburgheden), i s. högländ: sydtyska högs slätten med talrika bergskedjor (Bayerska kalkalperna, Jura, Schwarzwald, Vogeserna, Thiiringerwald, Harz, Erzgebirge m. fl.). Viktigare floder äro Rhen, Donau, Elbe o. Oder med bifloder. — *Huvudnärningar* äro jordbruk, vinodling, boskapsskötsel, skogshantering, bergsbruk samt industri. Den senare omfattar främst gruv-, metall-, kemisk, textil- o. porslinsindustri. Efter Andra världskr. har den industriella produktionen starkt sjunkit o. utgjorde 1947 endast omkr. 40 % av förkrigstidens. Årsproduktionen av stål fastställdes 1947 till högst 5.5 mill. ton. Omfattande nedmonteringar av fabriker ha ägt rum, särsk. i den ryska ockupationszonen. — *Undervisningen* är obligatorisk från 6:e till 14:e året. För mellanstadiet finnas gymnasier, realskolor, progymnasier, högre flickskolor m. m. För den högre fackutbildningen finnas o. tekniska högskolor, för den vetenskapliga undervisningen talrika universitet, bl. a. i Mainz, Göttingen, Jena, Heidelberg, München, Leipzig o. Bonn. — *Kommunikationer*. Floderna äro i allmänhet segelbara o. förenade med kanaler (Mittellaukanal, Rhen—Main—Donau-kanalen m. fl.). Ett nät av bilvägar (autostrador) har byggts efter 1934. Järnvägsnätet är ett av Europas tätaste (68,226 km linjelängd 1937). — *Handelsflotan* (.

4,5 mill. bruttoton. Handelsflottan har efter Andra världskr. fördelats som skadestånd på olika länder (se därom Världskrig 2: *Freder och skadestånd*). *Örlögsflottan* (1944): 1 slag-skepp, 7 kryssare, ett hundratal stora o. små jagare, 200 ubåtar samt mängder av småfartyg. Flottan led under Andra världskr. avsevärda förluster i stora fartyg, vilka icke ersatts. Nybyggnadsverksamheten koncentrerades helt på ubåtar. Återstoden av den tyska flottan delades efter Andra världskr. mellan England, Frankrike, För. Stat. o. Sovjetunionen. — *Författning o. förvaltning*. T. var 1919—33 en förbundsstat, bestående av 18 delstater, o. därefter till 1945 en autoritär styrd enhetsstat. Genom den s. k. fullmaktslagen 24 mars 1933 erhöi riksregeringen rätt att själv stifta lagar o. genom riksförslagen 30 jan. 1934 även grundlagstiftningsrätt. Riksdagen bestod visserligen, men endast som forum för framläggande av riksregeringens politik vid betydelsefulla tillfällen. Lagen om det tyska rikets statsöverhuvud 1 aug. 1934 förenade rikspresidentens o. rikskanslerns befogenheter i Hitlers hand under titeln Fiihrer und Reichskanzler. Riksrådet upphävdes genom lag febr. 1934. Genom ståt-hållarlagen 7 april 1933 förvandlades länderna till förvaltningsenheter med riksståthållare i spetsen, varigenom enhetsstaten genomfördes. De efter Andra världskr. bildade delstaterna ha antagit demokratiska författningar o. partilivet har återuppstått. I den tyska zonen delstater intar det socialistiska enhetspartiet en ledande ställning; i de tre av västmakterna kontrollerade zonerna ha majoriteten av väljarna stött den kristligt demokrat. unionen o. socialdemokrat. partiet. Som en följd av att Potsdambesluten om T:s ekon. enhet aldrig blivit omsatta i praktiken, har T. sed. 1945 uppdelats i två skarpt avgränsade områden: det av västmakterna administrerade Västtyskland (Bizozien) o. det av Sovjet kontrollerade Östtyskland. Ett viktigt steg mot Västtysklands polit. o. administrativa enande togs i febr. 1948, då beslut fattades om tillsättandet av ett för de sammanslagna britt. o. amerik. zonerna gemensamt ekon. råd med 104 medl., ett delförsråd med två repr. för varje stat, en exekutivkommitté samt olika specialorgan. Vid en konferens i London febr.—mars 1948 mellan För. Stat., Storbritannien, Frankrike, Belgien, Nederländerna o. Luxemburg nåddes en överenskomst om att Västtyskland skulle delta i det europeiska återuppbyggnadsprogrammet. Eeslut fattades äv. om bildandet av en federativ statsbildning mellan de n. västtyska delstaterna. Juli—aug. s. å. överlade delstaternas ministerpresidenter om Londonkonferensens rekommendationer o. i sept. s. å. inledde i Bonn en konstituerande församling sitt arbete på en författning för Västtyskland. — *Hist.* Med Tysk-rom. rikets upplösning 1806 försvann det sista yttre tecknet på Tysklands enhet. Det på Wienkongressen (1814—15) bildade Tyska förbundet (under Österrikes ledning) innebar endast en lös förbindelse mellan de tyska staterna. *Tyska tull föreningen* (1834) inledde ett närmare ekonom. samarbete o. nationalitetsiden vann i alla tyska stater anhängare, särsk. bl. liberalerna. Februari-revolutionen 1848 (se d. o.) ledde till inkallandet av en *nationalförsamling* i Frankfurt, men dess strävanden att genomföra Tysklands enhet blevo fåfänga. Fredrik Vilhelm IV av Preussen avböjde den erbjudna kejsarkronan o. sökte i stället samla de tyska staterna i en *union* men måste 1850 vika för Österrike i Olmutz. Bismarek, preuss. ministerpresident 1862, löste den tyska frågan med svärdet (krig med Danmark 1864, med Österrike 1866 — jfr Tyska kriget —

med dettas uteslutning ur Tyska förbundet som resultat). 1867 grundade han Nordtyska förbundet (se d. o.) o. avslöt förbund med de sydtyyska staterna. I Frank-tyska kriget 1870—71 (se d. o.) sammansvetsades enheten, o. isj/ 1871 utropade de tyska furstarna konung Vilhelm I av Preussen till tysk *kejsare*. Bismarek tryggade det nya Tyska riket genom en målmedveten utrikespolitik (trippelliansen, »äterförsäkringsfördraget» med Ryssland). Riket tillväxte kraftigt i folkkrängd, nationalförmogenhet o. militär styrka; från 1884 framträdde det äv. som kolonialmakt, särsk. i Afrika (Kamerun, Tyska Sydvästafrika, Tyska Ostafrika). Den nära förbindelsen mellan å ena sidan T. o. Österrike-Ungern, å andra sidan Ryssland, Frankrike o. England (»ententen») förde 1914 vid serb.-österr. konflikten till Första världskr. I detta vann T. i spetsen för sina bundsförvanter (Österrike, Bulgarien o. Turkiet) stora framgångar men dukade efter 4-årig kamp under för fiendens övermakt o. handelsblockaden. Efter vapenstillståndet på västfrönten hösten 1918 följde revolution; monarkien störtades i de olika staterna, o. på en nationalförsamling i Weimar 1919 antogs en ny författning, varigenom T:s karaktär av republik fastslogs. «I, s. a. undertecknades freden i Versailles, varigenom T. till Frankrike avstod det 1871 förvärvade Elsass-Lothringen, till Danmark Nord-Slesvig o. till Polen större delen av Posen, Westpreussen o. det ekonom. värdefullaste området av Ober-Schlesien (jfr Preussen). Danzig med omgivning blev »fri stat», o. Saarområdet ställdes för 15 år under N. F:s förvaltning. Alla kolonier överlämnades till England, Frankrike, Japan o. Belgien. T. nödgades förklara sia skuldiet till utbröttet av Första världskr. o. förpliktades att till större delen avväpna. Om besättandet av tysk område, jfr Rhenlandsockupationen o. Ruhrokkupationen, om skadeståndsbetalningen till segrarna, jfr Skadestandsfrågan. En tid av stark jäsnings följde, varunder kommunistiska, nationalistiska o. (i Rhenlandet) separatistiska rensningsförsök tid efter annan förekommo (tidigast Spartakusupproret i Berlin 1919; Kappkuppen 1920; Hitlers aktion i München 1923). Åren 1922—24 utgjorde för rikets enhet en svår påfrestning. Lugnare förhållanden inträdde, sedan i skadestandsfrågan 1924 en överenskomst vunnits (Dawesplanen). Efter Locarnoavtalen 1925 o. sedan T. 1926 anslutit sig till N. F., slog det under Stresemanns ledning in på en framgångsrik nationalistisk politik. På Haagkonferensen aug. 1929 ersattes Dawesplanen av Youngplanen, som en följd varav Frankrike 30 juni 1930 definitivt utrymde Rhenlandet. Stresemann, som varit utrikesminister från 1923, dog okt. 1929. Centernamnen Brünnings kanslerstid från mars 1930 inledde en ny epok, i det han stödd på Hindenburgs förtröende regerade med hjälp av Weimarförfattningens s. k. diktaturparagraf (§ 48). Vid riksdagsvalet sept. 1930 vunno nationalsocialisterna en stor framgång o. blevo riksdagens näst största parti. Den ekonomiska världskrisen, som medförde en stark ökning av arbetslösheten i Tyskland, gjorde snart Youngplanen outförbar, men andrum vanns genom det av amerik. presidenten Hoover juni 1931 proklamerade världsmoratoriumet för alla krigsskulder på 1 år. Den mars 1931 framlagda planen på en tullunion mellan T. o. Österrike strandade däremot på Haagdomstolens sept. s. å. uttalade veto. April 1932 omvaldes Hindenburg (vilken, 1925 som det nationella blockets kandidat efterträtt socialdemokraten Ebert) till president. Maj s. å. avgick Brüning på grund av Hindenburg vägran att lämna honom fortsatt stöd o. efter-

trädde av den konservativa von Papen, som likviderade den socialdemokrat. regimen i Preussen o. lyckades ernå skadeståndets slutliga slopande på tausannekonferensen juli s. å. Riksdagsvalen juli s. å. gjorde nationalsoc. till riksdagens största parti, von Papen efterträdde dec. s. &. av general v. Schleicher, som erhö. Tysklands principiella likaberättigande, på nedrustningskonferensen i Geneve men måste avgå redan jan. 1933. 30 jan. s. å. blev Hitler rikskansler med von Papen som vice kansler o. von Neurath som utrikesminister. Vid nyvalen mars s. å. vann den nationalsoc. o. konservativa koalitionen, under starkt intryck av den 27 febr. av nazisterna i provokatoriskt syfte anlagda riksdagshusbranden, majoritet i riksdagen. En fullst. omdaning av T. enl. nationalsoc. åskådning följde nu i samb. med de konservativas tillbakaträngande. 1934 befästes Hitlers maktställning, sedan en föregiven SA-revolt 30 juni s. å. nedslagit o. han vid Hindenburgs död 2 aug. s. å. blivit T:s »Führer». T:s första större utrikespolit. aktion efter Hitlers maktillträde var utträdet ur nedrustningskonferensen o. N. F. okt. 1933. 26 jan. 1934 slöts en 10-årig nonaggressionspakt med Polen. Jan. 1935 återtog Saarområdet till T. efter en folkomröstning, 16 mars s. å. återinfördes den allmänna värnplikten, juni s. å. avslöts ett flottavtal med England o. 7 mars 1936 återbesattes Rhenlandet. I det juli 1936 utbrutna Spanska inbördeskriget stödde T. general Franco. Hösten 1936 ingicks med Italien ett fördrag (»Rom-Berlinaxeln») o. med Japan Antikominternpakt (se d. o.). Febr. 1938 efterträdde von Neurath av von Ribbentrop. Härfter följde 13 mars s. å. Österrikes »Anschluss» o. Sudetområdenas förvärvande från Tjeckoslovakien genom Münchenavtalet o. 15 mars 1939 de tjeck. ländernas förvandlande till Protektoratet Böhmen-Mähren. Sedan T. 23 aug. s. å. ingått en nonaggressionspakt med Sovjetryssland, skred det 1 sept. till krig med Polen, vilket genom Englands o. Frankrikes 2 dagar senare utfärdade krigsförklaringar blev inledningen till Andra världskr. Sedan Polens motstånd efter 3 veckor krossats, följde dess fjärde delning mellan T. O. Sovjetryssland. Under 1940 fortsattes den tyska erövringspolitiken: 9 april s. å. besattes Danmark o. Norge o. maj—juni nedkämpades Nederländer-

na, Belgien o. Frankrike. Luftoffensiven mot England hösten s. å. misslyckades emellertid. 27 sept. 1940 ingick T. med Japan o. Italien Tremaktpakten (se d. o.). Efter Greklands o. Jugoslaviens krossande våren 1941 behärskade T. jämte Italien hela Balkanhälften. 22 juni s. å. inledde T. krig mot Ryssland. Som en följd av Japans angrepp 7 dec. 1941 mot England o. För. Stat. förklarade T. 11 dec. s. å. krig mot detta sistnämnda land o. slöt samma dag en militärallians med Italien o. Japan. Efter militära segrar ånda fram till hösten 1942 följde reträtter på alla fronter o. si uti. blev T. 1945 självt krigsskådeplats. Hitler avled i Berlin, innan staden 2 maj s. å. intogs av ryssarna. Amiral Dönitz utn. till Führer o. förklarade sig ämna fortsätta kampen. Kapitulationen följde emellertid strax efteråt, 4 maj i n.y. Tyskland, Danmark o. Holland o. 7 maj kapitulerade alla tyska styrkor på alla fronter utan villkor för de allierade. T. ockuperades där- efter av Storbritannien, För. Stat., Frankrike o. Ryssland (se kartan). T:s nya gränser ha (1948) ännu ej fastställts. En de facto gränser har dock upprättats i Ö., där den polska gränsen skjutits fram till linjen Oder-Neisse. Västmakternas o. Rysslands oförenliga åsikter om T:s framtida status o. det ryska kravet på skadestånd ur den löpande produktionen ha omöjliggjort ett fredsfrödrag. (Jfr ovan *författning o. förvaltning.*)

En svår kris i västmakternas relationer till Sovjet inträdde 1 juni 1948, sed. Sovjet avspärrat västmakternas landförbindelser till Berlin. Genom insättande av transportplan (»luftbron till Berlin») kunde de västallierade upprätthålla leveranserna av livsmedel o. kol till sina sektorer i Berlin. Sedan i Moskva inledda förhandlingar mellan västmakterna o. Sovjet om en lösning av Berlinkrisen brutit samman, drogs tvisten inför FN:s säkerhetsråd, som ännu okt. s. å. icke bragt den till lösning. Jfr Hitler, Nationalsocialismen, Nationernas Förbund, Saarområdet, Världskrig 2, Tyskland o. Tyskromerska riket.

Tyska språket el. högtyskan tillhör den västgermanska språkgrenen av den germanska språkfamiljen. Indelas i fornhögtyska (till omkr. 900), medelhögtyska (1100—1500) o. nyhögtyska. Äldsta minnesmärken från 700-t.

Tyskland, ty. *Deutschland*, hävdvunnen benämning på det område, som utgöres av förutv. förbundsstaten Tyska riket, det forna kejsardömet. Ordet *tysk*, eg. »folklig», betecknade urspr. det germanska folkspråket (i motsättning till latinett o. franskan). — T. beboddes från äldsta kända tid av germanska folkstammar. Under de första århundradena e.Kr. gjorde rom. kultur sitt intåg i T. (stadsgründningar vid Rhen o. Donau). Under folkvandringarna skedde en stark omflyttning av de tyska stammarna, o. flera av dem utvandrede (särsk. goterna). Österifrån inträngde slaviska folk i N. Tyskland längs östersjökusten; dessa började från 900-t. germaniseras. Splittrade under sina hertigar o. konungar förenades de tyska stammarna till större delen under Karl den stores spira (bayrare o. sachsare kuade). Genom delningen i Verdun 843 bildades ett nationellt tyskt konungarike (under Iudvig »den tyske»), bestående av landet ö. om Rhen samt vissa områden v. om Rhen, ungef. motsvarande det område, som senare kallats Tyskland. Inom detta konungarike (»den tyske konungen») fortlevde stamhertigdömena; senare tillkommo andliga furstar o. slutl. fria »riksstäder»; en stark splittring blev följden. 962 förenades konunga värdigheten med kejsarkronan. Jfr vidare Tysk-rom. riket, Tyska riket o. de skilda delstaterna samt Österrike.

Tysk-romerska riket, Heliga romerska riket av tyska nationen, räknar sitt ursprung från 962, då Otto den store av påven kröntes till rom. kejsare, o. avsåg att utgöra en fortsättning av det rom. kejsarriket. Då kejsarkronan medförde länshöghet över Italien, uppkommo i det följande mellan kejsarmakten o. påvedömet ödesdigra strider, som motverkade Tysklands enhet. Under hobenstaufernas ått (1138—1254) förlades efter hand kejsarmaktens tyngdpunkt till Italien, o. de sista härskarna av denna ått stodo främmande till Tyskland. Under den »kejsarlösa» tiden 1254—73 (»win-terregnum») nådde oredan i Tyskland sin höjdpunkt. Rudolf av Habsburg (1273—91) o. hans efterföljare ställde sin familjepolitik i första rummet o. lyckades slutligen förlåna glans åt den maktlösa kejsartiteln, som från 1438 till 1806 tillhörde habsburgska ått (jfr Österrike). Vid början av nyare tiden låg makten hos de skilda »riksständerna» (världsliga o. andliga furstar, fria städer, riksomdelbara riddare), bl. vilka de sju i kejsarvalet deltagande kurfurstarna av ålder voro de förmåsta. Reformationen (från 1517) fogade religiös splittring till den politiska. Karl V (1519—56) bekämpade som kejsare protestantismen, vilken dock 1555 i Augsburgska religionsfreden jämställdes med katolicismen i rättigheter. Tridentinska mötet (1545—63) återgav katolska kyrkan krafter, o. »motreformationen» berövade protestanterna stora områden i s. och v. Tyskland. Trettiåriga kriget (se d. o.) sönderstod de återstående enhetsbanden, den gemensamma riksadgen (i Regensburg) förde härefter en skuggtillvaro,

0. det tyska nationalmedvetandet var i stort sett utplånadt till fram på 1800-t. Polit. kraft utveckladades däremot av de enskilda staterna, främst de i regel rivaliserande Österrike o. Brandenburg-Preussen. Frankrike gjorde under lyUdvig XIV erövringar på rikets bekostnad med understöd av flera av dess egna furstar. Under Napoleon I:s epok blev Tyskland Frankrikes byte; 1797 avträdde västra Rhenstranden, o. de därav drabbade furstarna gjordes 1803 skadeslösa genom indragning av alla kyrkogods, varigenom ett för framtiden betydelsefullt steg togs mot minskandet av den territoriella splittringen. 1806 sammanslöt sig de syd- o. västtyska furstarna i det av Napoleon beskyddade Rhenförbundet (se d. o.) o. skilde sig från riket. S. å. nedlade Frans II (1792—1835) den tysk-rom. kejsarkronan o. upplöste riket. Jfr Tyska riket.

Tysslinge, kommun i n. Närke. Örebro l. (past.adr. Latorpsbruk); Örebro landsf.distr., Östernärkes doms. 2,068 inv. (1947).

Tysta zonen, ett område på stort avstånd, vanl. 5—12 km, från kraftiga detonationer, inom vilket ljudet icke kan uppfattas, medan det däremot är hörbart på ännu större avstånd på grund av ljudvågornas reflexion i de högre luftlagren.

Tystberga, kommun i s.ö. Södermanland, Södermani. l.; Trosa landsf.distr., Nyköpings doms. 1,152 inv. (1947). I T. påträffades 1945 lämningar av ett fiske- o. handelsläge från stenålders slut.

Tystnadens torn, parsiska gravar (Indien), bestående av 7—8 m höga stentorn, i vilka de dödas kroppar läggas för att förtöras av gamarna, varefter benen falla ned i själva graven. Ty'ökansan San'omat, daglig finsk tidning i Helsingfors, organ för kommunistpartiet.

Täby, kommun i ö. Östergötland, östergötl. l. (past.adr. Söderköping); Vikbolandets landsf.distr., Bråbygdens o. Finspångs l:s doms. 496 inv. (1947).

Tädene, kommun i n. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. N. Kedum); Läckö landsf.distr., Kinnefjärdings, Kinne o. Källands doms. 318 inv. (1947).

Tåg, arter av örtsläktet *Juncus*.

Tågtrum, förvaringsrum för tågvirke, block m. m. på örlogsfartyg.

Tågsätt, ett antal järnvägsvagnar av olika slag, som enligt normalplan bildar tåget.

Tågångare, *Digitigrada*, benämning för sådana däggdjur, vilka såsom kattdjuren vid gången blott beröra marken med tårna el. som hovdjuren blott gå på tåpetsarna. Motsats: bålångare.

Tåkern, sjö i v. Östergötland. 44 kvkm. Rikt fågelliv.

Tång, namn på flera slag av havsväxter, särsk. arter av brunalssläktet *Fucus*.

Tängen (Fisketängen), municipalsamhälle i n. Bohuslän, Kungshamn kommun, Göteborg. l., på Sotenäset vid Skagerak. 626 inv. (1947). Betyd. fiskläge.

Tångersås, kommun i v. Närke. Örebro l. (past.adr. Vretstorp); Edsbergs landsf.distr., Västernärkes doms. 328 inv. (1947K).

Tånglake, *Zoar'ces viviparus*, långsträckt taggfenig benfisk med en lång ryggfena o. lakelik färg, gulbrun med svartaktiga tvärfläckar. På grunt vattnen bland tång vid såväl öst- som västkusten. Föder levande ungar. Köttet gott. Benen gröna.

Tångspigg, *Spina'chia spina'chia*, långsträckt spiggfisk med lång, smal stjärt o. stor stjärtfena, kölad benplattor på sidorna samt 14 el. flera fria ryggtaggar. Allmän på västkusten o. går även in i Östersjön. Hanen bygger ett konstnärligt bo o. vakar över ynglet. Tångspiggens levnad räcker blott ett år.

Tännö, kommun i mell. Småland, Jönk. l. (past.adr. Värnamo); Värnamo landsf.distr., Östbo o. Västbo doms. 341 inv. (1947).

Tårar, av tårkörtlarna avsondrad vätska, som genom blinkningsrörelserna fördelas inom bindhinnescäcken. Härigenom hålles ögonfogens främre yta ständigt fuktad, en förutsättning för bl. a. bibehållande av hornhinnans genomskinlighet. Tårvätskan produceras kontinuerligt o. tömmes genom tårvägarna i näshålan. Vid alltför kraftig sekretion är avflödet otillräckligt o. tårvätskan rinner över ögonlockskanten. Vid normal avsondring kan dylikt tårflöde inträffa vid förträngning av tårvägarna.

Tårgas, stridsgaser, som framkalla sveda i ögonen samt tårar, utgöres vanl. av halogenderivat av organiska föreningar, ex. bensylklorid o. kloracetofenon. Jfr Stridsgaser.

Tårkanal, den kanal, som förbinder den inre ögonvrån med näshålan.

Tårkörteln, den c:a 2 cm långa, ovanför den yttre ögonvinkeln i ögonhållans främre del belägna körteln, som avsondrar tårvätskan.

Tårpil, namn på flera olika pilsorter, som ha långa o. smala, hängande grenar, ex. *Sa'ux elegantiss'ima* (korsning mellan *S. fragilis* o. *S. babilonica*), former av *S. purpurea*, *S. alba* m. fl.

Tårsäck, utvidgad del av tårkanalen, belägen vid inre ögonvrån. Har betydelse för tårvätskans pumpning genom tårkanalen.

Tåsjö, kommun i n. Ångermanland. Väster-norr. l. (past.adr. Kyrktåsjö); Hotings landsf.distr., Ångermani. v. doms. 4,419 inv. (1947).

Tåssjö el. Tosjö, kommun i n.v. Skåne, Kristianst. l. (past.adr. Åsbo-Össjö); örkel-

ljunga landsf.distr., N. Åsbo doms. 1,260 inv. (i047)-

Tåstarp el. T o s t a r p, kommun i n.v. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Hjärnarp); Gråmanstorp landsf.distr., N. Åsbo doms. 745 inv. U947).

Tätel, namn på åtskilliga gräs, särsk. artei av släkten *Hokus o. Deschampsia*.

Täby. 1. Köping (fr. 1/1 1948) i s. Uppland. Sthlms l.; Österåkers landsf.distr., S. Roslags doms. 9,170 inv. (1948). Kyrka från 1200-t. med väl bevarade kalkmålningar av Albertus Pictor från 1480-t. samt ett senmedeltida altarskåp. I närheten flera runstenar, de märkligaste vid Jarlabankes bro (1000-t.). — 2. Kommun i mell. Närke, Örebro l. (past.adr. Mosas); Örebro landsf.distr., östernärkes doms. 455 inv. (1947).

Täckbåge, stor träram på ben, som användes vid stickning av täcken.

Täckdikning, anläggning av underjordisk ledning för upptagande av den överflödiga fuktigheten hos ett jordområde.

Täckfjädrar el. konturfjädrar, en fågels fullständig utbildade fjädrar. De sitta så, att de giva fågeln dess kontur. Hit höra äv. vingpennor o. vingtäckare.

Täckfjäll, ett hos barrträdens kottar förekommande, mer el. mindre kraftigt utvecklat, fjällliknande blad, ur vars veck det fröämnesbärande kottefjället utgår. Särsk. tydligt hos douglasgran o. många ädelgranar.

Täckfärg, vanliga målarfärger, som helt täcka den strukna ytan o. ge den dess färgkarakär.

Täckglas, tunna (0.1—0.4 mm) små glas-skivor, som användas att täcka mikroskopiska preparat. Jfr Objektglas.

Täckhammar, gods i Barbo m. fl. kommuner, Södermani. 1. 1,627 har. Tillhörde i äldre tid ätten Rosenhane, kom 1873 i släkten Böklins ägo.

Täcknings köp. 1. Inköp av valutor, aktier m. m., som någon gör för att kunna leverera dylika värden, vilka han sålt utan att för tillfället förfoga över dem. — 2. Inköp från annat håll än vara, som en säljare försummat att leverera enligt avtal.

Täckvingar, *Elytra*, det främre, hårda, hornartade vingparet hos skalbaggar, tjäna ej till flygning utan blott till att under vilan täcka det bakre paret, flygvingarna.

Tägliche Rundschau f-rond-], daglig tysk tidning i Berlin. Utges med tysk licens o. är organ för socialistiska enhetspartiet.

Tägtström, David, f. »/8 1894, målare o. grafiker, mest känd som ypperlig porträttör.

Täljare, det tal i ett bråk, som anger delarnas antal, ex. 3 i bräket $\frac{3}{4}$. Jfr Nämnare.

Tälje tokar, i folkhumorn beteckning för enfaldiga kalkborgare; motsv. antikens äbberiter.

Täljeån, vattendrag i Närke, mynnande i Hjälmaren.

Täljsten, av talk o. klorit bestående, gröngrå bergart, som kan bearbetas med kniv o. dyl. verktyg. Anv. till skulptur, ugnar, husgeråd m. m.

Tallberg, by i Leksands kommun, Kopparb. l., vid Siljan. Turistort. Jfr Persson, Daniel. — Tallnaren, sjö i n.v. Uppland. 37-s kvkm. Avrinner genom T ä l l n a r ä n (50 km) till Bottniska viken.

Tämta, kommun i mell. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Myrekulla); Gåsene landsf.distr., Borås doms. 315 inv. (1947).

Tänder, hårda bildningar i munhålan med mycket olikartad funktion, såsom grip-, tugg-, försvarsredskap m. m. En tand består normalt av krona, hals o. rot o. är uppbyggd av tandben, på kronan överdragen av emalj, på

roten av cement. Utvecklingshistoriskt sett anses tänderna vara uppkomna ur plakoid-fjäll. Hos fiskar, groddjur o. de flesta kräldjur äro tänderna enkla, mer el. mindre kemiska, fastade dels på käkkanterna, dels på ett flertal av gommens ben. Hos däggdjuren, där tänderna blott finnas på käkkanterna, äro de olika alltefter den funktion de ha: fram-tänder (vanl. mejselformiga), hörntänder (böjt kägelformiga) samt oxeltänder (hos rovdjur skärande med spetsar, hos insektätare med utbredd krona o. spetsar, hos människor o. apor med utbredd krona o. knölar, hos gnagare o. hovdjur veckade med cementfyllda emaljveck osv.). Hos däggdjuren utbytas de först utvecklade tänderna (mjölk-tänderna) mot en andra kraftigare tandgeneration. Människan har 8 tänder i varje käkhalva, därav 2 framtänder, 1 hörntand, 2 oäkta o. 3 äkta kindtänder. Av dessa bytas de 5 främsta. Hos sköldpaddor, nu levande fåglar o. bardvalar ha tänderna helt tillbakabildats.

Tändhatt, förr äv. knallhatt, anordning som bringar krutladdningar i eldvapen att explodera. Består av en liten metallhysla med ländsats av ett initialsprängämne, i regel blyazid, som tändes genom ett kraftigt slag mot hylsans botten. Jfr Sprängkapsel.

Tändkula, tändnings- o. forgasareanordning vid råoljemotorer (halvdieselmotorer) i form av en hel- el. halvklotformig utvidgning av explosionsrummet. Tändkulan upphettas med blåslampa vid igångsättandet, bränslet insprutas därpå i densamma o. blandas med den komprimerade luften, varefter gasblandningen antändes, då kolven hoppressat den tillräckligt. Under gången hålla förbränningsgaserna kulan så varm, att man i somliga motorer använder vattenkylning för att reglera temperaturen.

Tändning av den luftblandade gasen i en förbränningsmotors explosionsrum sker vanl. med hjälp av en elektrisk gnista, som slår över mellan två metallspetsar, vilka jämte anslutningsklämmor bilda ett s. k. t ä n d s t i f t. Gnistan erhålles enl. äldre metod, s. k. b a t t e r i t ä n d n i n g, från ett induktorium, som av en roterande kontakt växelvis anslutes till ett batteri. Numera användes mest magnet-tändning medelst en av motorn driven speciellt konstruerad liten växelströmgenerator (jfr Magnetapparat). Högt ä n d n i n g innebär, att tändningen sker tidigt, innan kompressionen fullbordats. Motsats: lågt ä n d n i n g. Jfr Tändkula.

Tändnålsgevär, benämning på ett i tyska armén 1841 antaget bakladdningsgevär, använt unHer krisen 1866 o. 1870 - 71.

Tändspiral, elvärm trådspiral, som gör tidsöfande värtning av tändkula (se d. o.) öfverflödig.

Tändstickor. Före säkerhetständstickorna användes s. k. fosforstickor med gul fosfor i tändsatsen, som lätt tändes genom rivning mot vilket fast föremål som helst. På grund av den gula fosfors giftighet äro dessa tändstickor numera förbjudna i de flesta länder. Säkerhetständstickorna uppfunnos av den svenske kemisten G. E. Pasch (1844). Det var även först i Sverige, som framställning av tändstickor bedrevs i större skala, o. svenska tändstickor äro ännu kända som de förnämsta. — Säkerhetständstickornas tändsats utgöres huvudsakl. av kaliumklorat, svavelantimon o. vissa bindemedel. Dessa äro tillsatta för att förhindra, att tändsatsen för lätt skall tändas vid rivning. Gnides den däremot mot tändstickassakens plån, tändes den lätt. Plånet innehåller nämligen bl. a. lättantändlig röd fosfor, uppblandad med glaspulver. För att säkert få träet i tändstickan att tända är

spetsen överdragen med paraffin. Att tändstickorna »slockna utan att glöda» o. att tändsatsen ej faller av efter förbränningen beror på att stickorna äro impregnerade med fosforsyra.

Täng¹, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Gråstorp); Gråstorps landsf.distr., Åse, Viste, Barne o. Laske doms. 249 inv. (1947)-

Tänjbarhet, vid dragprov den procentuella längdökningen omedelbart före brott på provstav av viss längd. Jfr Elasticitet.

Tänkebok (lägtv. *denkebok*, minnesbok), registratur över i äldre tider (t. o. m. 1500-t.) förda stadsprotokoll, innehållande vid stadens rådstuga förekommande ärenden. Under utgivning äro Sthlms medeltida tänkeböcker, vilka återfunnos 1902.

Tännforsen, ett av Sveriges förnämsta vattenfall, i Åre älv. Omkr. 24 m fallhöjd i ett stup; total fallhöjd 37 m. Berömt för sin skönhet.

Tännäis. 1. Kommun i n.v. Härjedalen, Jämtl. 1. (past.adr. Funäsdalen); Tännäs landsf.distr., Härjedalens doms. 2,166 inv. (1947); därav i Tännäs församling 1,619 o. i Ljusneds församling 547.

Tärby, kommun i mell. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Rångedala); Ås landsf.distr., Borås doms. 203 inv. (1947)-

Tärendö, kommun i Norrb. 1.; Korpilombolo landsf.distr., Torneå doms. 2,267 inv. (1947).

Tärendö älv, vattendrag i Pajala o. Tärendö kommuner, Norrb. 1., bildande bifurkation från Torne älv till Kalix.

Tärna. 1. Kommun i s.v. Lappland, Västerb. 1. (past.adr. Tärnaby); Tärna landsf.distr., Västerb. v. doms. 2,136 inv. (1947). — 2. Kommun i ö. Västmanland, Västmanl. 1.; Sala landsf.distr., Västmanl. ö. doms. 642 inv. (rg47).

Tärna folkhögskola, i Tärna kommun, Västmanl. 1., grundades 1875. Manlig o. kvinnlig kurs; lantmanna- o. husmodersskola.

Tärningskapital, kolonkapital i form av en nedåt avrundad tärning, huvudsakl. förekommande i romansk byggnadskonst o. då ofta smyckat med figurreliefer o. ornament.

Tärnor, *Sterninae*, underfamilj bland måsfåglarna. Utmärkta flygare med mycket långa vingar o. i regel djupt kliven stjärt. I Sverige 6 arter fördelade på släktena *Hydrochelidon* o. *Sterna*. Allmänast äro fisktärnan o. rödnäbbade el. silvertärnan.

Tärnsjö, stationssamhälle i v. Uppland, Nora kommun. 1,242 inv. (1946). Småindustri.

Täthet, massa (= vikt) per volymenhet. Angives i kg per kubdm el. g per kubcm (vilket blir samma tal). Inom tekn. brukar tätheten för gaser o. ibland äv. vätskor dock angivas i kg per kubm. På grund av värmetutvidgningen ändras tätheten med temp. G a s t ä t h e t betecknar ibland en spec. vikt i förhållande till luft el. vätsgas med samma temp. o. tryck. Jfr Specifik vikt.

Tätmjolk, mjölk, som under påverkan av vissa bakterier erhållit seg beskaffenhet. Kallas äv. långmjölk el. (i Norrland) fil.

Tättingar, *Passeres*, ytterst artrik ordning bland fåglarna, med undantag av kråkfåglarna huvudsakl. smärre arter, vilka för det mesta hålla till bland träd o. buskar. Många äro goda sångare o. skickliga bobyggare. Talrika familjer, av vilka 16 äro representerade i Sverige.

Tätört, arter av örtsläktet *Pinguicula*.

Tävelsås, kommun i s. Småland, Kronob. 1.; Norrvidinge landsf.distr., Mell. Värands doms. 796 inv. (1947)-

Täcksmark, kommun i s.v. Värmland, Värml. 1. (past.adr. Töcksfors); Järnsgögs

landsf.distr., Nordmarks doms. 1,479 inv. (1947)-

Töfsingdalens nationalpark, Kopparbergs 1., omfattar 13.7 kvkm. Bildad 1931.

Töftedal, kommun i v. Dalsland, Älvsb. 1.; Dals-Eds landsf.distr., Tössbo o. Vedbo doms. 717 inv. (1947)-

Töjning, förhållandet mellan längdändring o. ursprunglig längd av en stång el. tråd, utsatt för dragning. Jfr Elasticitet.

Tölls.ö, kommun i Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Bollcbvgd); Bollcbvgds landsf.distr., Borås doms. 1,204 inv. (1947).

Tölö, kommun i n. Halland, Hall. 1. (past.adr. Kungsbacka); Kungsbacka landsf.distr., Hall. n. doms. 1,268 inv. (1947).

Tönder. 1. Amt, omfattande v. Sönderjylland, Danmark. 1,309 kvkm, 42,000 inv. (1945). Stad: Tönder (ty. Tondern). Befolkningen i amtet är till stor del tysktalande. — 2. Huvudstad i T. 1. 6,778 inv. (1945). Stad sedan 1243. Hörde 1866—1920 till preuss. prov. Schleswig-Holstein.

Tönissou, J a a n, f. 1868, estnisk politiker. Medlem av ryska duman 1906, av estn. riksdagen från 1920, statsaldste 1919—20, 1927—28 o. maj—okt. 1933, utrikesminister 1931—32. Prof. i Dorpat från 1935 deporterades T. till Ryssland vid tyska anfallet 1941.

Tönnersjö, kommun i s. Halland, Hall. 1. (past.adr. Eldsbcrga); Laholms landsf.distr., Hall. s. doms. 685 inv. (1947).

Tönnersjö härad, Hall. 1., omfattar 7 kommuner: Tönnersjö. Eldsberga. Trönninge. Snöstorp. Breared. Enslöv o. Öskarströms köping. 11,400 inv. (1947). Hall. s. domsaga.

Tönning, stad i n.v. Tyskland, delstaten Schleswig-Holstein. 3,200 inv. (1933). I T. kapitulerade Magnus Stenbock i maj 1713.

Tönsberg, stad i s.ö. Norge, Vestfold fylke, vid Tönsbergfjorden av Skagerak. 11,000 inv. (1946). Skeppsfart. T. anlades enl. sägnen av Harald Härfäger 871.

Tord, annan benämning för tordmulen, särsk. på Gotland.

Tore, kommun i Norrb. 1.; Tore landsf.distr., Kalix doms. 5,177 inv. (1947); därav i Tore kyrkobokföringsdistrikt 3,168 o. i Morjärvs kyrkobokföringsdistrikt 2,009.

Tore el, ty re, kådrik ved av tall, användes bl. a. till järnbränning o. för utvinning av terpentin o. harts.

Törneboda, köping i n.ö. Västergötland, Skarab. 1.; Hasslerörs landsf.distr., Vadsbo doms. 3,498 inv. (1947). Mejerier o. annan småindustri. Samrealskola.

Törel, arter av växtsläktet *Euphorbia*. von Törne, Per Olof (1882—1940), finl. historiker, prof. i Åbo 1918. Hans forskn. berör bl. a. påvestolens förbindelser med Norden o. den kontinentalta politiken under renässansen. T. grundade 1916 (o. redigerade till 1924) *Historisk tidskrift för Fintand*. (Bl. arb. *De västerländska nationalsatarna* i Norstedts Världshistoria, del 6, 1929).

1. Törneblad, Carl (1774—1844), ämbetsman, justitieombudsman 1823—34, konsult, statsråd 1840, justitiestatsminister 1841.

2. Törneblad, R a g n a r (1833—1912), kusins son till C. T., skolman, politiker, riksdagsman 1873—1909; moderat frihandlare. Pedagogisk författare o. klassisk filolog. *Riksdagsminnen* (utg. 1913).

Törnebohm, Alfred Elis (1838—1911), geolog, chef för Sveriges geol. undersökn. 1897—1906. T. utgav ett stort antal viktiga arbeten, främst behandlande Sveriges berggrund.

Törnebohm, Hilding, f. **/2 1891, civilingenjör, industriman, tckn. dir. vid AB. Svenska Kullagerfabriken sed. 1941.

Törneman, Axel (1880—1925), målare; porträtt o. motiv ur arbetarlivet. Fresker med starkt dekorativt verkan, bl. a. i Stockholms stadshus (se bild), Tekn. högskolan o. Riksdagshuset (några av de senare fullbordade av G. Pauli efter T:s död).

Törneros, Adolf (1794—1839), språkman, prof. i latin i Uppsala 1832. T., som tillhörde den nyromantiska kretsen, var en av vår litteraturs främsta brevskrivare [*Bref och dagboksanteckningar*. 1 bd. 1840—42; ny uppl. 1925].

Törnesfalla, kallas sed. 1945 Törnsfall.

Törnevalla, kommun i mell. Östergöt. l. (past.adr. Linghem); Gullbergs landsf.distr., Linköpings doms. 790 inv. (1 147).

Törngren, Ralf, f. r889, finlandssvensk politiker, ordf. i Svenska folkpartiet, finansminister mars 1946—juli 1948.

Törnqvist, Ernst, f. */, 1893, violinist, sed. 1928 i:e konsertmästare i Konsertfören. i Sthlm; framstående solist o. utövare av kamarmusik.

Törnros, arter av busksläktet *Rosa*.

Törnrosens bok, verk av C. J. L. Almquist (se denne).

Törnsfall, tidigare Törnesfalla, kommun i n.ö. Småland, Kalm. l. (past.adr. Almvik); Hjärteds landsf.distr., Tjusts doms. 1,230 inv. (1947)–

Törnskata, *La'nus collu'rio*, en tätting. Hanen vackert färgad i rött, grått o. svart, lindertill vinröd. Hos oss i mellersta delarna

av landet. Bo i snår, oftast slånbuskar. Lever av insekter, som spetsas på buskarnas tornar, innan de ätas. Flyttfågel. (Se bild.)

Törnström, J o h a n n e s (1743—1828), bildhuggare, amiralitetsbildhuggare i Karlskrona 1825, där han utförde en serie ståtliga galjonsbilder för flottans fartyg.

Törnsångare, *Syl'via syl'via*, sångare, ovan grågul, huvudet grått, vingpennorna mörkare med ljusa kanter. Allmän i mell. Sverige; går upp till Angermanland. Oftast i busksnår.

Törnå, Oskar Emil (1842—94), målare, en tid bosatt i Frankrike, där han utförde landskapsstudier, som påverkade konsten i Sverige.

Törringe, kommun i s.v. Skåne, Malmöh. l. (past.adr. Skabersjö); Svedala landsf.distr., Oxie o. Skytts doms. 144 inv. (1947).

Törskate, en allmänt spridd sjukdom på stam o. grenar hos tallen. Förorsakas av en rostsvamp, *Cronar'tium asclepia'deum*, som har sitt skälroststadium (kallat *Perider'mium pi'ni*), stora, orangegula, frambrytande, av spoier fyllda blåsor, på detta träd; sommar- o. höstspoier förekomma bl. a. på tulkört (*Cynan'chum vince-tox'icum*) el. pion men kunna äv. undvaras. I barken uppkomma stora, kåddränkta sår, o. då dessa slutit sig runt stammen, dör den ovanför belägna delen bort, allt efter sårets plats hela kronan el. blott ett övre stycke av denna. I senare fallet kvarstår den slutl. grenlösa stamspetsen som en s. k. tjärgadd. Angripna träd böra avverkas.

Tössbo härad, Älvsb. l., omfattar 7 kommuner: Edsleskog, Mo, Fröskog, Amåls landskommun, Tösse, Tydje o. Åminskog. 5,909 inv. (1947). Tössbo o. Vedbo domsaga.

Tössbo och Vedbo domsaga, Älvsb. l., utgör ett tingslag med tingsställen i Amål o. Bengtsfors o. omfattar Tössbo o. Vedbo härader samt Amåls stad. Domarens adr.: Amål. 34,017 inv. (1948).

Tösse, kommun i n.ö. Dalsland, Älvsb. l.; Tössbo landsf.distr., Tössbo o. Vedbo doms. 878 inv. (1947)–

Tösse med Tydje församling omfattar Tösse kommun o. Tydje kommun.